ALEXANDR ȘIRVANZADE

HAOS

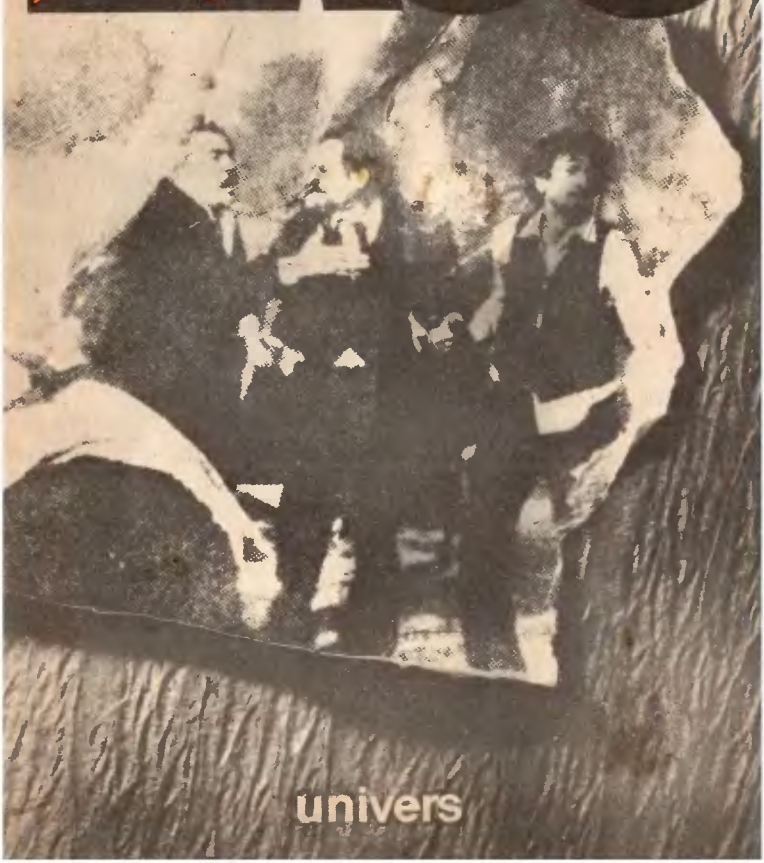

univers

EDITURA UNIVERS
Bucureşti, 1986

Coperta de *Mihai Mănescu*

ՀԱՅԱՍՏԱՆ
Հրատարակչություն
Երևան, 1976

Toate drepturile
asupra acestei versiuni sînt rezervate
Editurii UNIVERS

ALEXANDR ŞIRVANZADE

HAOS

roman

Traducere din limba armeană,
cuvînt înainte şi note de
MADELEINE KARACAŞIAN

CUVÎNT ÎNAINTE

Cultura armeană a străbătut un drum lung și rodnic, bogat în manifestări strălucite ale creației materiale și spirituale a unui popor străvechi. Ea a cunoscut perioade de afirmare activă. Încă din secolul al V-lea a fost creat alfabetul armean, au înflorit arta traducerii, învățămîntul și știința. Au fost create valori remarcabile ale arhitecturii, miniaturii, liricii și altor domenii ale culturii armene, care și astăzi constituie obiectul admirației noilor generații.

Au existat și perioade de decădere, cînd în urma pierderii statalității și a invaziilor străine, mai ales, dascălul și poetul armean, cărturarul și artistul s-au retras în chiliile mînăstirești, adăpostind marile valori ale creatorilor predecesori, sau au fost nevoiți să-și găsească limanul sub cerul altor țări. Dar niciodată nu s-a stins spiritul de libertate al poporului armean, dorința de a vedea restabilită independența patriei, idei care au insuflat noi elanuri creatoare pentru slujitorii culturii. Astfel, pe malurile îndepărtatei Adriatici, în secolul al XVI-lea a fost tipărită prima carte în limba armeană, iar la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. în orașul indian Madras apărea primul periodic în limba armeană. Oriunde s-a dus armeanul, a purtat cu el dorul de patrie și tradițiile naționale, a deschis școli, a muncit, a creat. Iar zbuciumata patrie, căzută sub jugul străin, sfîrtecată și cufundată în bezna ignoranței, a reușit să reziste și să lupte pentru a se elibera.

Astfel s-a apropiat poporul armean de noua eră a istoriei sale, de secolul al XIX-lea, bîntuit de furtunile schimbărilor sociale și politice, respirînd ideile iluministe de libertate, cînd dezvoltarea relațiilor burgheze transforma și înnoia totul, respingea vechiul, punea în mișcare forțele amorțite o vreme. Poporul armean a intrat treptat în această mișcare, a chemat la viață forțele ce sălășluiau înlăuntrul său în stare latentă, a căutat noi căi spre dobîndirea libertății, un factor hotărîtor fiind în acest sens înlăturarea jugului persan, în al treilea deceniu al secolului al XIX-lea, și unirea Armeniei Răsăritene cu Rusia, o țară cu largi orizonturi de dezvoltare și progres.

Poporul armean a reușit în scurt timp să-și însușească spiritul epocii. El a devenit conștient de valorile culturale create de predecesori și, bazîndu-se pe aceasta, și-a creat o cultură echilibrată, în consens cu aspirațiile vremurilor noi. În crearea acestei culturi au fost antrenate forțe noi, laice, contribuind la reanimarea spirituală a poporului. Cultura armeană, făurită în secolul al XIX-lea, pînă la instaurarea puterii sovietice [1], a însemnat un moment important în istoria culturii seculare a poporului armean, i-a conferit o nouă calitate și un nou sens, constituind totodată o temelie a progresului ulterior.

Noua epocă istorică a însemnat pentru literatura armeană o importantă perioadă de căutări și izbînzi calitative. Procesul de dezvoltare literară, care avea loc sub directa influență a mișcărilor și gîndirii social-politice ale timpului, și-a găsit ecoul de-a lungul întregii perioade istorice în problemele de viață — în nevoile de educare a poporului, de eliberare națională și socială. Năzuința oamenilor de litere armeni de a răspîndi literatura, de a întări influența ei asupra maselor, de a difuza ideile progresiste și de a ridica nivelul estetic al cititorilor i-a impulsionat să-și desăvîrșească arta, pentru a ajunge pe un drum ascendent, în pas cu literatura vremii. Din acest impuls logic, în prima jumătate a secolului al XIX-lea a luat naștere noua literatură armeană, care în viitor avea să ajungă la o mare varietate de forme. „Primele două decenii ale secolului al XX-lea au fost ultima și cea mai înaltă treaptă a acestui drum ascendent, mai ales în domeniul poeziei. Conform legii „dezvoltării accelerate"

1 29 noiembrie 1920.

a literaturii, în 80-100 de ani literatura armeană a trecut prin aproape toate etapele și școlile, care în arta vest-europeană și rusă s-au succedat treptat și au dăinuit vreme de două-trei secole" [1].

Secolul al XIX-lea a fost întîmpinat de literatura armeană de pe pozițiile clasicismului, abandonate totuși curînd în favoarea tendințelor romantice și apoi a celor realiste. La originea lor a stat opera epocală a lui KHACEATUR ABOVIAN — *Rănile Armeniei*, asupra căreia vom reveni. „La începutul secolului (al XX-lea — n. n.) s-au schimbat în mod simțitor formele de realism și romantism, confundîndu-se adeseori cu noi curente literare, mai ales, cu naturalismul și simbolismul" [2].

Noua literatură armeană care se dezvolta în cele două teritorii de bază (Armenia Apuseană și Armenia Răsăriteană), sprijinindu-se ferm pe tradițiile cele mai bune ale literaturii naționale, era marcată totodată de diferite influențe, sesizabile, mai ales, în perioada de început. Asupra scriitorilor din Armenia Apuseană era evidentă influența literaturii europene și, mai ales, a celei franceze, care îi îndemna să acorde o mare atenție desăvîrșirii stilului și formei, rămînînd oarecum izolați de problemele de viață. Pe cînd literatura din Armenia Răsăriteană, aflîndu-se sub directa influență a literaturii ruse, era strîns legată de viața poporului. Această situație a avut o mare importanță asupra dezvoltării literaturii armene în general.

Făurindu-se astfel în primele decenii ale secolului al XIX-lea, literatura armeană modernă, luptînd cu înverșunare împotriva vechiului, deschizîndu-și un drum larg și plămădind limba armeană literară, supusă opresiunilor naționale și sociale, a reușit să se cizeleze, să se desăvîrșească și să ajungă pe o culme neatinsă pînă atunci, purtînd profunda amprentă a umanismului. Conform caracterizării poetului AVETIK ISAHAKIAN [3], unul din marii slujitori ai literelor armene, conținutul etern al lite-

---

1 *Hai nor gracanutian patmutiun* (Istoria literaturii armene moderne), vol. 5, pag. 130, Erevan, 1979.

2 *Op. cit.*, pag. 130.

3 Avetik Isahakian (1875—1957) este cunoscut în România prin volumul *Versuri alese*, publicat la Editura „Cartea Rusă", 1957, prin grupajul de versuri din *Antologia de poezie armeană clasică și contemporană*, apărută la Editura „Minerva", 1981 și prin poemul *Abu-Lala Mahari*, publicat la Editura „Univers", 1982.

raturii armene „a fost setea nestinsă de libertate, lupta, patriotismul și respectul demnității umane“ [1].

Cum spuneam, prima jumătate a secolului al XIX-lea a fost dominată în literatura armeană de clasicism, cu nuanțele și particularitățile sale naționale. Clasiciștii armeni se inspirau din istoria veche și din mitologia poporului armean, omagiind momentele glorioase, uitate, de odinioară, cu scopul de a trezi poporul din amorțire și de a-l conștientiza din punct de vedere al autocunoașterii naționale. Dar curînd aveau să se dovedească limitele ideilor național-patriotice ale clasicismului armean și ruperea sa de realitățile vieții, el nereușind să-și însușească întru totul principiile iluminismului vremii, fiind nevoit să dispară pe la jumătatea secolului. Încă din anii dominației clasicismului, în viața literară armeană se produceau schimbări, care erau simptome și pregătiri ale nașterii noii literaturi.

Operele create în *grabar* [2] rămîneau în mare parte inaccesibile pentru popor. Acest fapt era în contradicție cu cerințele iluminismului. Așa încît chiar de la începuturile secolului al XIX-lea apar mai frecvent creații scrise în *aşkharhabar* [3], mai ales comedii de moravuri. Limbajul presei devine *aşkharhabar*, în această limbă apărînd și manualele școlare. În fața noii literaturi se pun problemele făuririi literare a *aşkharhabarului*.

Este interesant că la începutul secolului se dezvoltă poezia trubadurilor populari, unul dintre cei mai remarcabili fiind SAIAT-NOVA, tradus și în limba română [4].

Totodată crește interesul pentru genul fabulei, care se manifestă mai mult prin editarea unor traduceri (Esop, La Fontaine, Krîlov). În general, traducerile literare capătă amploare, cu timpul, contribuind la dezvoltarea gustului și procesului li-

---

1 A. Isahakian: *Opere complete*, vol. 5, pag. 191, Erevan, 1977.

2 Vechea limbă armeană, moștenită din secolul al V-lea, folosită în lucrări literare, științifice, religioase.

3 Limba armeană populară, care s-a format în secolul al XVII-lea, iar în secolul al XIX-lea a devenit limbă literară.

4 Saiat-Nova (1722—1795): *Regele trubadur*, volum de poezii apărut la Editura „Univers“, 1975, și un grupaj de versuri în *Antologia de poezie armeană clasică și contemporană* apărută la Editura Minerva, 1981.

terar. Scriitorii proveniți din rîndurile Congregației *mekhitariste* [1], urmărind cu strictețe publicarea unor autori ale căror opere să corespundă dezideratelor lor estetice și ideologice (Homer, Virgiliu, Racine, Fénelon, Chateaubriand, Lamartine) efectuează traduceri din D. Defoe. H. Beecher-Stowe și din alți scriitori de frunte. În schimb, în coloniile armene, aflate pe făgașul îmburghezirii, erau preferate numeroase traduceri din clasici ai literaturii universale (Voltaire, Byron, Cervantes, Balzac, Bjőrnson, Shakespeare, Longfellow). La Moscova, prin anii 1840 începe traducerea în armeană a unor scrieri din literatura rusă. (Jukovski, Derjavin, Pușkin, Lermontov, Krîlov, Baratînski).

Tot în această perioadă se modelează memorialistica inspirată de ideile iluministe, de eliberare națională, precum și literatura de călătorie.

Trecerea de la clasicism la o nouă direcție literară, la romantism, constituie o cotitură în domeniul gîndirii, înseamnă o democratizare a literaturii și o largă popularizare a ei, găsirea unor noi forme de expresie — poem, lirică intimistă, proză artistică. Romantismului armean, spre deosebire de cel european, îi erau specifice unele aspirații iluministe, impuse de realitatea armeană a vremii.

Precursorii noii mișcări literare au fost HARUTIUN ALAMDARIAN (1795—1834) și MESROP TAGHIADIAN (1803—1858). În modelarea noii literaturi armene un rol de seamă l-a avut renumitul armenolog GHEVOND ALIȘAN [2] (1820—1901), membru al Congregației mekhitariste de la Veneția. Cea mai valoroasă creație literară a sa, scrisă în *așkharhabar* și publicată în revista „Bazmavep" din Veneția, a fost ciclul *Cîntecul străbunului* (1847—1850), în care poezia se face ecoul vieții, al realității vii, iar tema patriotismului este ridicată pe culmi neatinse pînă atunci.

---

1 Congregația mekhitaristă a fost înființată în secolul al XVIII-lea pe insula San Lazzaro-Veneția de către abatele *Mekhitar Sebastați* (1676—1749), fiind un important focar de cultură armeană. Amintim că Byron, interesîndu-se de limba și cultura armeană, a poposit adeseori la San Lazzaro între anii 1816—1818, înainte de plecarea sa în Grecia.

2 Vezi *Antologia de poezie armeană...*

Mișcarea literară, desfășurată în prima jumătate a secolului al XIX-lea, a strălucit prin creația celui mai mare reprezentant al ei — KHACEATUR ABOVIAN [1] (1809—1848). El a fost nu numai novatorul și întemeietorul literaturii armene moderne, ci și promotorul întregii mișcări culturale armene din secolul al XIX-lea. Abovian a fost creatorul romanului, al povestirii, nuvelei, schiței, pamfletului politic, al literaturii pentru copii și al fabulei în versuri. Încununarea căutărilor sale literare și patriotice a fost capodopera *Rănile Armeniei* (1840), născută din contopirea directă a romantismului cu realismul, primul roman armenesc, prima lucrare de proporții scrisă în *așkharhabar*.

În anii 1850—1860, viața social-politică armeană cunoaște o intensificare remarcabilă. Extinderea mișcărilor de eliberare națională, aprofundarea procesului de consolidare națională impulsionează noile mutații culturale, concepția de răspîndire a culturii în rîndul maselor largi devine predominantă, publicistica cunoaște o înflorire deosebită, care duce la desăvîrșirea luptei de instaurare a *așkharhabarului* literar și joacă un mare rol în organizarea procesului literar. Se modelează democratismul-revoluționar. Toate acestea condiționează noul avînt al literaturii, pentru care se creaseră premise în precedenta etapă de dezvoltare. Alături de clasicism, aflat în agonie, devine predominant romantismul. Paralel cu acesta, începe dezvoltarea treptată a realismului, care la început avea o pronunțată tendință iluministă. Sînt create lucrări dramatice, dar predomină poezia, găsindu-și un larg ecou în rîndurile societății.

MIKAEL NALBANDIAN [2] (1829—1866) a fost cel care a păși pe drumul deschis în literatură de Khaceatur Abovian. Pornind de pe pozițiile iluministe, el a ridicat, în general, gîndirea armeană și, în special, literatura pe treapta revoluționar-democrată. Cele mai valoroase opere ale sale sînt poeziile scrise în *așkharhabar* pe motive sociale și patriotice. Înflăcăratul său poem *Libertate* a devenit una din capodoperele poeziei armene, un adevărat imn închinat libertății. M. Nalbandian a avut o contribuție importantă și în proza satirică.

---

1 Ibid.
2 Vezi *Antologia de poezie armeană...*

Pe la jumătatea anilor 1850 s-a afirmat unul dintre cei mai importanți cîntăreți ai luptei de eliberare națională armeană — RAFAEL PATCANIAN[1] (1830—1892), cunoscut și sub pseudonimul *Gamar Katipa*. Din aceeași perioadă amintim contribuția unor creatori cum ar fi SMBAT ȘAHAZIZ[2] (1840—1907), MCRTICI BEȘICTAȘLIAN[3] (1826—1868) și PETROS DURIAN[4] (1852—1872), care deși a trăit doar douăzeci de ani, „a străpuns bolta cerească a literaturii armene ca un meteorit incandescent", cum aprecia poetul rus Valeri Briusov. Lipsit de experiența vieții, Durian a fost un remarcabil novator, purtînd literatura armeană spre desăvîrșirea artistică a formelor sale. Cele mai bune lucrări ale lui Durian au fost traduse în diverse limbi europene, iar întreaga sa poezie a constituit un izvor de inspirație și elan pentru toți viitorii lirici armeni.

Începînd din anii 1870, viața social-politică armeană a cunoscut un avînt remarcabil, ca urmare a dezvoltării relațiilor capitaliste. Firește, literatura armeană a pășit pe drumul satisfacerii noilor cerințe ale vieții și a cunoscut o perioadă de progres intens. Un rol deosebit l-a jucat presa, ale cărei cîteva publicații s-au manifestat ca îndrumătoare ale procesului literar și ale criticii. S-a lărgit tematica literară, s-au desăvîrșit mijloacele de expresie, s-a cizelat *așkharhabarul* literar, căpătînd o nouă strălucire. Paralel cu tematica istorico-patriotică sporește interesul literaturii față de problemele sociale, de oglindire mai amplă și mai profundă a vieții. În locul poeziei începe să predomine proza. Romantismul, ajungînd prin creația lui RAFFI la punctul său culminant, în ultimul deceniu al secolului cedează locul realismului, care-și cucerise locul său ferm, fiindu-i specific spiritul critic. Ca atare, în realitatea Armeniei Răsăritene procesul literar cunoaște mari mutații și cuceriri, oferind slujitorilor literaturii din Armenia Apuseană prilejul de a renunța la disputele sîcîitoare, de a studia experiența celor din Armenia Răsăriteană, venind paralel în contact cu literatura rusă. Dramaturgia este cea care consemnează succese no-

1 Ibidem.
2 Ibid.
3 Ibid.
4 Ibid.

tabile. Întemeietorul dramaturgiei realiste armene a fost GABRIEL SUNDUCHIAN (1825—1912), socotit un „Ostrovski al armenilor". Cu comedia *Pepo*, scrisă în spirit shakespearean, Sunduchian inaugura o nouă epocă în dramaturgia armeană. El a adus pe scenă pe omul simplu din popor — pescarul Pepo („un Figaro al armenilor", după părerea lui A. Veselovski). Sunduchian l-a înzestrat pe Pepo cu cele mai pozitive trăsături, opunîndu-l burgheziei și arătînd marile virtuți ale muncitorului, măreția și îndrăzneala spiritului său. Maxim Gorki a fost entuziasmat de această lucrare, traducînd-o în limba rusă. Astăzi, statuia lui Pepo este înălțată în fața teatrului din Erevan, care poartă numele lui Sunduchian, drept expresie a simpatiei noilor generații față de eroul popular creat de acest dramaturg. De altfel, este singura statuie consacrată unui erou literar în realitatea armeană.

Alte figuri de seamă ale literaturii armene din această perioadă au fost PERCI PROȘIAN (1837—1907), GHAZAROS AGHAIAN [1] (1840—1911) și RAFFI (1835—1888), acesta din urmă fiind unul dintre cei mai mari maeștri ai prozei armene, tradus și în limba română [2]. Fiind cel care a vibrat cel mai aproape la mutațiile sociale ale vremii, un exponent de vîrf al romantismului armean, Raffi a impulsionat, prin creația sa, dezvoltarea artistică a poporului armean, jucînd un rol uriaș în procesul de apropiere a literaturii de popor prin prospețimea verbului și înalta sa măiestrie, sporind setea de lectură, devenind un cunoscut ideolog al mișcării de eliberare națională.

Un alt mare clasic al literaturii armene moderne a fost scriitorul democrat și publicistul înflăcărat HACOB PARONIAN (1843—1891). Creînd în domeniul comediei și descoperind strălucitele valențe satirice ale limbii armene apusene, el a îmbogățit limba armeană cu aforisme fine, rafinate și expresii spirituale. Paronian s-a referit la toate evenimentele vieții sociale și politice naționale ale vremii, a pătruns în fondul acestor probleme, avînd ca deviză „simplitatea și adevărul" și ajungînd astfel la profunde generalizări realiste. Capodoperele neegalate ale

1 Vezi *Antologia de poezie armeană*...

2 Raffi : *Davit Beg*, roman istoric, publicat la Editura „Minerva, 1976.

satirei sociale a lui Paronian și, în general, ale creației satirice armene au fost romanul *Onorabilii cerșetori* și comedia *Baghdasar Aghbar*. Odată cu *Onorabilii cerșetori* s-au pus bazele concrete ale prozei realiste din Armenia Apuseană.

Continuatorul cel mai talentat al lui H. Paronian a fost ERVAND OTIAN (1869—1926), remarcabil în satira socială și politică. Dintre cele mai cunoscute opere ale sale amintim romanul satiric *Tovarășul Panciuni* și comedia *Cearșîlî Artin Agha*.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea, literatura armeană s-a îmbogățit cu noi creații. În interpretarea problemelor sociale ale vieții, realismul a devenit orientarea de bază a literaturii. Dacă scriitorii din Armenia Apuseană au continuat să creeze lucrări de mari proporții — romanul, în schimb în literatura din Armenia Răsăriteană a cucerit un loc fruntaș proza scurtă — nuvela și povestirea, în care s-au afirmat *Tigran Camsarakan, Sibil, Levon Pașalian, Vrtanes Papazian, Nar-Dos*.

O figură cu totul remarcabilă a fost GRIGOR ZOHRAB (1861—1915). Patriot înflăcărat, participant activ la cele mai importante evenimente ale vieții social-politice și literare, jurist renumit și strălucit orator, el a scris romane, schițe, portrete literare, versuri în proză, dar talentul său a strălucit cu precădere în nuvelistică, domeniu în care a rămas un clasic neegalat.

În poezie s-a afirmat MURAȚAN (1854—1908), ultimul reprezentant strălucit al romantismului tîrziu.

Cea mai mare figură a literaturii realiste armene a fost ALEXANDR ȘIRVANZADE (1858—1935) (pseudonimul literar al lui Alexandr Movsisian).

*

Alexandr Șirvanzade s-a născut la 7/19 aprilie 1858, în orașul Șamahi, într-o familie de croitori armeni.

Vechiul oraș Șamahi din Azerbaidjan, care era renumit prin frumusețea naturii și a primăverilor înflorite, după unirea cu Rusia (în prima jumătate o secolului al XIX-lea), devenise unul din centrele comerciale importante ale Transcaucaziei. Ne-

gustorii localnici aveau legături cu firmele comerciale din renumite orașe europene și din Orient. Tîrgurile de la Șamahi satisfăceau cerințele industriei manufacturiere de la Moscova, Marsilia, Manchester etc. Destul de înfloritor și dezvoltat din punct de vedere economic, Șamahi decade în curînd, rămînînd în rîndul orașelor înapoiate, astfel încît Șirvanzade nu va cunoaște zilele de glorie ale orașului său natal.

În deceniul al șaptelea al secolului trecut, în Transcaucazia au avut loc serioase mutații social-economice, care au jucat un rol decisiv în viața satelor și provinciilor. În cursul acelui deceniu a început să se ridice vertiginos orașul Baku, care prin legendarele sale bogății subterane atrăgea atenția Rusiei și întregii Europe. Înghesuită pe peninsula Apșeron, mica localitate, afumată și lipsită de farmec, a început să se extindă, să se dezvolte. Șuvoaie de oameni veneau din toate direcțiile. Cel bogat venea să-și multiplice averea. Țăranii, lipsiți de casă, sărăciți de impozite, meseriașii rămași fără lucru, părăsindu-și locurile de baștină, veneau aici pentru a-și putea asigura într-un fel hrana zilnică.

Această mare mutație economică a avut un efect deosebit asupra Șamahiului. În acest oraș, aflat în apropiere de Baku, a scăzut rapid preponderența meseriilor și comerțului. Numeroși negustori au dat faliment, meseriașii au rămas fără lucru, ceea ce a dus la creșterea sărăciei.

În 1872, centrul districtual s-a mutat de la Șamahi la Baku, astfel încît, după decăderea economică și administrativă a localității, a început exodul spre Baku.

Dramele timpului au avut efecte hotărîtoare și asupra familiei Movsisian, scriitorul amintindu-și mai tîrziu cu înfiorare de anii copilăriei la Șamahi (Șirvani, de unde va deriva și pseudonimul viitorului om de litere).

La vîrsta de șase ani, Alexandr a intrat la școala protestantului Sarghis, după care s-a mutat la școala armeană, iar după doi ani la cea rusească, pe care a absolvit-o în 1872. Mediul social din această școală, în care învățau copii armeni, ruși, azerbaidjeni, a jucat un rol important asupra educației sale în spiritul sentimentelor internaționaliste.

În 1875, tînărul Alexandr Movsisian s-a mutat la Baku pentru a-şi cîştiga existenţa. A reuşit să intre copist la birourile administraţiei districtuale, peste trei ani ajungînd ajutor de contabil şi apoi contabil la birourile petroliere. Astfel, viaţa extrem de agitată şi complexă a oraşului industrial a devenit prima şcoală de educaţie a tînărului Movsisian. În această perioadă, viitorul scriitor a fost marcat de lectura marilor opere ale literaturii armene. În formarea literară a lui Şirvanzade un mare rol l-a jucat biblioteca creată, în 1878, din iniţiativa Societăţii umanistice din Baku. Viitorul scriitor a fost primul bibliotecar al oraşului. Concomitent cu literatura armeană, el a citit cu o sete nestăvilită lucrări filozofice şi de ştiinţe economice, literatură clasică rusă şi europeană. Tot atunci şi-a început primele încercări literare, colaborînd la presa transcaucaziană în limbile rusă şi armeană. În articolele sale, Şirvanzade se referea la problemele industriei petroliere, apărînd interesele clasei muncitoare.

În 1883, a părăsit oraşul Baku, stabilindu-se la Tiflis, pentru a se consacra literaturii. În acelaşi an a publicat în periodicul „Mşac" (Muncitorul), la care va deveni secretar de redacţie, prima sa lucrare literară — povestirea *Incendiu la sondele de ţiţei*. În această lucrare a fost oglindit pentru prima oară marele oraş industrial, pentru prima oară au fost create portretele capitalistului şi muncitorului armean. Cu această operă, Şirvanzade a pus bazele criticii societăţii capitaliste, atît de elocventă în viitoarele sale opere, mai ales în celebrul roman *Haos*.

Concomitent a colaborat şi la „Meghu Haiastani" (Albina Armeniei), iar mai tîrziu la „Arţacank" (Ecoul), în care Raffi avea să publice unul din celebrele sale romane istorice — *Samvel*.

În acest moment a început, aşadar, biografia literară a lui Alexandr Şirvanzade.

Făcînd parte dintr-un cerc de tineri cu vederi revoluţionare, el a iniţiat la Tiflis publicarea ziarului „Munetic" (Vestitorul), la care scria editoriale. În perioada respectivă a citit operele unor scriitori ruşi revoluţionari şi *Capitalul* lui Karl Marx. De altfel, mai tîrziu, în 1888, a călătorit la Moscova şi Peters-

burg cu scopul de a veni în contact mai direct cu literatura și arta rusă. A devenit secretar de redacție la „Arțacank", dar făcea muncă de redactor, traducător, corector, expeditor, scriind editoriale, revista presei, cronici literare și teatrale, mici romane, povestiri, foiletoane, fiind un fel de „om orchestră", toate acestea pentru un salariu de 50 de ruble pe lună.

Între 1884—1885, Șirvanzade a scris romanul *Onoare,* inspirat din viața unui oraș de provincie. O mare artă, o mare forță narativă, un bogat conținut social, accentuat de un nesfîrșit tragism — iată caracteristicile evidente ale primului roman al tînărului scriitor.

Tendințele ideologice vădite în *Onoare* revin în nuvela *Infirma,* al cărei subiect îl va dezvolta mai tîrziu în romanul *Duh rău.* Viața de provincie i-a inspirat și subiectele povestirilor *Fatma și Asad* și *După cincisprezece ani,* revelînd același profund umanism, aceleași tendințe moral-sociale, în care predominau situațiile tragice.

Într-o altă serie de lucrări — *Din amintirile unui funcționar* și *Vardan Ahrumian* — autorul a zugrăvit noi aspecte ale vieții de provincie, destrămarea păturii comercialo-cămătărești. În aceste cazuri, accentele tragice s-au schimbat, compătimirea autorului s-a transformat în ură, metoda analizei psihologice căpătînd nuanțe satirice.

În sfîrșit, în 1896—1897, Alexandr Șirvanzade a scris capodopera sa — romanul *Haos.* Este perioada în care, animat de profunde sentimente patriotice, mîhnit de situația tragică în care se afla poporul armean, autorul încerca. alături de alți intelectuali, să organizeze activitatea de sprijinire materială și morală a conaționalilor din Armenia Apuseană. În 1895, jandarmeria țaristă l-a aruncat, împreună cu alți intelectuali, în închisoarea de la Meteh, de acolo mutîndu-l în închisoarea districtuală, sub învinuirea de „a fi provocat revolta conaționalilor din Turcia împotriva guvernării otomane". Persecuția a continuat. În 1898, Șirvanzade a fost exilat pentru doi ani la Odesa. Așa cum au dovedit ulterior documentele de arhivă, pînă la revoluția din 1917 scriitorul s-a aflat mereu sub supravegherea secretă a jandarmeriei, evident în afară de perioadele cînd a lipsit din țară.

Iată ce-şi amintea Şirvanzade, în romanul memorialistic *Din viitoarea vieţii,* în legătură cu publicarea romanului: *„Haos* s-a editat la tipografia „Aror" (Plugul) din Baku, dacă nu mă înşel în 3 000 de exemplare, ceea ce pentru vremea respectivă reprezenta tirajul maxim. În roman s-au făcut tăieturi de către cenzură, dar nu-mi amintesc ce pasaje anume. Descriind viaţa muncitorilor aveam mîna constrînsă... Tipărirea cărţii a coincis cu perioada cît am fost în exil, deci, fiind absent, n-am putut face nici corecturile de rigoare, nici adăugirile necesare. Cînd m-am întors din exil, cartea era aproape epuizată".

Curajul cetăţenesc şi înţelepciunea scriitorului s-au manifestat şi în preajma revoluţiei din 1905, în perioada tragică a persecuţiilor naţionale. El este autorul apelului de pace şi înfrăţire adresat naţiunilor caucaziene. Tot în 1905, în toamnă, a plecat cu familia la Paris, unde a rămas cinci ani. Acolo a scris comedia *Şarlatanul,* dramele *Falitul, Pe ruine* şi *Armenuhi,* în care mergea pe linia tradiţiei realiste şi a spiritului demascator din lucrările sale anterioare. Trebuie să sublinîem că încă de la începutul secolului al XX-lea, talentul lui Şirvanzade a strălucit şi în dramaturgie, creaţia sa constituind un puternic impuls în dezvoltarea teatrului armean. Urmînd exemplul marilor săi predecesori, Şirvanzade a devenit un avangardist al dramaturgiei realiste armene, cel mai bun elev şi continuator al lui Sunduchian. El a creat şi a ridicat pe înalte trepte ale măiestriei drama cu caracter moral-social, al cărei exemplu grăitor îl constituie piesele *Pentru onoare, Duh rău,* etc. Comedia *Cuscrul lui Morgan,* scrisă spre sfîrşitul vieţii, va fi una din operele de valoare ale perioadei de început a dramaturgiei armene sovietice.

Întorcîndu-se în Transcaucazia în 1910, Şirvanzade a publicat numeroase articole despre arta realistă. În 1913 s-a aflat din nou la Moscova, unde, sub titlul generic *Scrisori de la Moscova,* a scris percutante articole despre teatrul şi literatura rusă, criticînd cu asprime tendinţele decadente.

În articolele scrise la Paris, Tiflis sau Moscova, scriitorul sublinia importanţa vitală a tradiţiilor statornicite de marii realişti pentru viitoarea dezvoltare a literaturii şi artei. Shakespeare, Molière, Ostrovski (pe care l-a tradus încă din 1898), Gri-

boedov, Sunduchian — iată după părerea lui Șirvanzade dramaturgii ale căror opere, prin profundul lor conținut, pot reînvia teatrul, ale căror tradiții sănătoase trebuie urmate de tinerii scriitori.

În anii primului război mondial, Șirvanzade s-a aflat, împreună cu poetul Hovhannes Tumanian, pe frontul caucazian, fiind martor al destinului tragic al poporului său. Mai tîrziu, în anii 1920 a plecat în străinătate — Turcia, Egipt. Italia, Statele Unite ale Americii, de unde s-a adresat în scris lui Maxim Gorki, pentru a interveni în sprijinul poporului armean.

În 1926, Alexandr Șirvanzade s-a stabilit definitiv în Armenia Sovietică renăscută și ultimul deceniu al vieții l-a consacrat creării noii culturi naționale și construcției socialiste.

În perioada sovietică, în afară de amintita comedie *Cuscrul lui Morgan* și romanul memorialistic *Din vîltoarea vieții*, Șirvanzade a scris numeroase articole, a rostit cuvîntări inspirate, a creat scenariul cinematografic *Ultima arteziană* și a proiectat un vast roman intitulat *Baku*, dar sfîrșitul vieții l-a surprins în ziua de 7 august 1935 în orașul Kislovodsk. Mormîntul său se află în Panteonul din parcul „Comitas" de la Erevan.

*

Abordînd multiple genuri literare, în prodigioasa sa creație Alexandr Șirvanzade a promovat nu numai critica la adresa societății burgheze, dar și analiza socială. Scriitorul a oferit o amplă imagine artistică a vieții societății armene, cu tot ceea ce îi era specific, cu toate mutațiile social-umane, conferind prin aceasta operelor sale o mare valoare de cunoaștere.

Șirvanzade a sesizat în societatea vremii sale două lumi antagonice, le-a dovedit contradicțiile, din care rezulta tragedia omului. Pe acest temei, el a creat tipuri nemuritoare — negustorul și funcționarul, marele burghez și muncitorul, inginerul și meseriașul, bogătașul și omul de rînd, clericul și ziaristul, țăranul și omul de litere. Folosindu-se în mod strălucit de posibilitățile de investigare ale realismului și pătrunzînd în toate ungherele vieții, Șirvanzade a scos la iveală convulsiile tragice ale oamenilor din orașele de provincie, bîntuite de răstur-

nări sociale și morale, destrămarea familiei cu dramatice trăiri sufletești, intelectualitatea, care-și căuta drepturile de clasă și rosturile ei în viața socială, precum și biografia burgheziei industriale armene.

Șirvanzade a fost dintre acei scriitori care au asigurat recunoașterea universală a literaturii armene, „purtînd-o spre Europa", cum avea să remarce un contemporan al său, poetul și publicistul Vahan Terian (1885—1920).

*

Romanul *Haos* a fost scris, după cum am mai spus, în anii 1896—1897, dar, cum își amintește autorul, vreme de cincisprezece ani a meditat la ideile de bază ale celei mai bune din operele sale, la conflict și la personaje. Încă din anii '80, tînărul scriitor, aflat la Baku, urmărise îndeaproape formarea și dezvoltarea burgheziei industriale, viața și moravurile ei. Asupra sa au lăsat o zguduitoare impresie haosul acelei vieți, evoluția burgheziei, exploatarea inumană, modul de viață imoral, goana disperată și adeseori sîngeroasă pentru înavuțire.

În decursul anilor, Șirvanzade a găsit ideea esențială care să exprime viața epocii și relațiile sociale: redînd învrăjbirea vieții de familie, el a oglindit tarele societății burgheze, prin haosul familial simbolizînd haosul vieții sociale a epocii.

Creat în condițiile persecuțiilor politice și ale unor grele lipsuri materiale, *Haos* a fost terminat în 1897 și publicat în 1898. Romanul s-a bucurat de o deosebit de favorabilă primire din partea publicului și a presei, ocupîndu-și astfel un loc de cinste în istoria literaturii armene. După aceea nu a mai fost reeditat multă vreme. Abia în 1926, după reîntoarcerea în patrie, Șirvanzade a predat Editurii de Stat din Erevan manuscrisul romanului, supus unor modificări substanțiale. În cea de a doua ediție, autorul a fost foarte atent cu stările sufletești ale unor personaje, încercînd să le facă mai convingătoare din punct de vedere psihologic.

Haos a devenit una dintre cărțile cele mai răspîndite ale literaturii armene. Romanul a intrat în componența tuturor culegerilor autorului, apărute în epoca sovietică și s-a reeditat de

multiple ori în volume separate. El a pătruns în circuitul valorilor universale ale literaturii, fiind tradus în limbile rusă, poloneză, cehă, lituaniană, iraniană, ucraineană, gruzină, azerbaidjană, maghiară, bulgară și acum în limba română. A fost, de asemenea, ecranizat în anul 1974 de către Studioul „Armenfilm" din Erevan.

Roman social, *Haos* atrage atenția cititorilor prin larga și multipla cuprindere a aspectelor vieții. Prin conținutul de idei, prin arta sa și nu în ultimul rînd prin limba sa literară, rămîne una dintre cele mai celebre manifestări ale realismului armean, una dintre cele mai înalte cuceriri ale literaturii democrate armene și una din operele de mare valoare ale literaturii universale.

„Brad secular al literaturii armene", cum îl consideră Hrand Tamrazian, exegetul operei sale, Alexandr Șirvanzade a oferit lumii „imaginea vieții, durerea și visurile națiunii sale, a făurit bogăția artei naționale — romanul și drama, istoria artistică a noii civilizații armene". Iar celebrul pictor Martiros Sarian (1880—1972) îl caracteriza astfel : „Alexandr Șirvanzade este dintre acele figuri monumentale ale culturii armene de la sfîrșitul secolului trecut și primele trei decenii ale secolului al XX-lea, care personifică poporul nostru. În el erau armonizate profundul patriotism și internaționalism, cunoașterea fină a culturii europene și naționale, înaltul gust față de frumos, atît în viață cît și în artă, și înclinarea sa în fața adevărului".

MADELEINE KARACAȘIAN

Partea întîi

1

Domnul Marcos Alimian era grav bolnav.

În urmă cu șapte zile, în timp ce dădea ordine meșterilor care lucrau la cea de a unsprezecea sa casă, a simțit un frig neobișnuit în trup, s-a întors acasă, s-a culcat și nu s-a mai putut ridica din pat. Medicii l-au consultat cu atenție și au stabilit, de comun acord, o boală de plămîni.

Știrea s-a răspîndit de îndată în tot orașul. Cine nu-l cunoștea pe proprietarul și petrolistul Marcos Alimian, bătrînul vioi, de șaizeci și cinci de ani, rotunjor la trup, cu obraji rotofei, și nu auzise povestea pilduitoare a vieții sale pline de trudă?... Cu cincizeci de ani în urmă, părăsindu-și obscurul ținut natal, se stabilise în acest oraș necunoscut de pe malul mării, care, datorită bogățiilor subsolului, avea să capete în viitorul apropiat o faimă internațională.

Acum, în ultimul sfert al celui de al nouăsprezecelea veac, circulau tot felul de legende despre acest om. Se povestea că la subsolul casei sale splendide ar exista o cameră specială, întunecoasă și rece ca un mormînt. Nici o ființă pămînteană nu păsise dincolo de ușile ei de fier. Acolo ar fi fost îngrămădiți sacii plini cu aur ai lui Marcos Alimian. Se spunea că, în fiecare noapte, bătrînul cel posomorît, singur-singurel, îmbrăcat cu un halat lung de catifea, cu o bonetă neagră pe cap și cu o lampă în mînă, cobora, deschidea ușile de fier cu o cheie ruginită, număra sacii și mai adăuga alte

monede de aur. Se credea că tot acolo avea o ladă de fier în care își ținea opincile, cu care pornise la vîrsta de cincisprezece ani din satul de baștină. Se mai spunea, de asemenea, că în seara din ajunul sărbătorilor de Crăciun și de Paști, aprinzînd două lumînări, se ruga în genunchi pe ladă, binecuvîntîndu-și vechile opinci.

Impunătoarele lui case, care străjuiau cu fațadele lor mîndre străzile centrale, deveniseră ghimpi în ochii orășenilor, țițeiul care țîșnea din numeroasele sale terenuri le stătea în gît, iar fumul rafinăriei le orbea ochii. Dar oamenii știau cum să-și răcorească inimile invidioase. Marcos Alimian fusese sacagiu, apoi portar, apoi bucătar, apoi negustor de fructe, după care fusese negustor de vinuri etc., etc. Și nici o treabă n-o făcuse în mod cinstit. Ducîndu-se în Rusia, adusese de acolo bani falși, cu care îi plătise pe cei proști. Înșelase, furase și jefuise pe cei sărmani și chiar otrăvise pe unul din tovarășii săi. Era zgîrcit și-i tremurau mîinile cînd trebuia să scoată bani din buzunar, nu știa să trăiască. Banii îi erau crezul, sufletul — Dumnezeul călăuzitor. Casa mare, în care nici o încăpere nu era tapetată, arăta ca o închisoare sumbră pentru nevastă și copii. Nu existau mobile, nici servitori, nici bucătar. Proviziile pentru casă le aducea singur, dis-de-dimineață, ca să nu-l vadă nimeni. În buzunar ținea un cerc din sîrmă și cumpăra numai ouă care nu treceau prin el ; de multe ori colinda prin toată piața ca să găsească ouă pe măsura dorită.

Foarte mulți știau că toate acestea erau, de fapt, născociri ; în casa lui Alimian existau și servitori și bucătar și mobilă, chiar mobilă de lux. Știau că dacă într-adevăr domnul Marcos avea un cerc, atunci acela era cel cu care îi strîngea, fără milă, de gît pe datornici. O invidie aprigă îi orbea pe oameni, ajungînd să inventeze orice, liniștind, mai mult sau mai puțin, inimile acrite de atîtea eșecuri ale vieții.

Îl batjocoreau, îl calomniau și-l înjurau neîncetat pe primul milionar al orașului numai pe la spate. Cînd domnul cel burtos, legănîndu-se cînd pe stînga, cînd pe dreapta, ca o rață, trecea pe stradă sau intra din prăvălie în prăvălie, ori mergea la club, cu toții încercau

să-i vîneze privirea, să-l salute umili, să se bucure de răspunsul lui disprețuitor. În vremea asta, Marcos, fostul sacagiu, fostul portar, nu aștepta decît un singur salut, cel al stăpînului provinciei — guvernatorul. De douăzeci și cinci de ani restituia pierderile egoismului și cinstei sale, primind de la alții, ceea ce vreme de alți douăzeci și cinci de ani risipise mereu față de cei mai mari și mai puternici decît el.

Azi, era pe moarte cunoscutul cetățean, omul deștept, negustorul de vază, care-și trecuse toată viața muncind neîncetat, cu sudoarea frunții, cu conștiința dăruită lăzii de fier și cu sufletul în buzunar. Casa, firește, îi aparținea — o construcție din piatră șlefuită, cu două nivele, cu acoperișul gudronat. La parter erau prăvăliile și birourile, iar sus locuiau Alimienii.

Era o zi uscată și caldă de august. Soarele se îndrepta spre asfințit, ultimele raze inundaseră orașul fără vegetație și fără farmec și întinsa suprafață a mării, care îl străjuia. Orașul părea greoi și apăsător. Pentru cel care-l vedea de departe, cu acoperișuri plate, cu străzi goale, părea ca mistuit de un incendiu înfiorător, care lăsase doar un schelet uriaș. Împrejurimile sînt nisipoase sau acoperite cu lacuri de țiței. Nimic nu îndulcește dogoarea arșiței tropicale a soarelui, nici chiar marea. Zidurile de piatră se înroșesc de la razele arzătoare, nisipul arde, aerul devine înăbușitor, irespirabil chiar. Locuitorii se grăbesc spre plajă, de dimineața pînă seara, marea este plină cu trupuri goale, care strălucesc în soare sau se scufundă în apă ca niște delfini.

Ferestrele locuinței Alimienilor erau îndreptate spre apus. Vara, începînd de la prînz, obloanele se închideau pînă seara tîrziu. Astăzi, erau deschise, ca și ferestrele, arșița străzii pătrundea în voie.

Înăuntru domnea o forfotă neobișnuită. Servitorii și funcționarii ieșeau și intrau repede-repede, își dădeau porunci, se certau unii pe alții, încercînd zadarnic să nu facă zgomot. În fața porții, se opreau necontenit trăsuri și din ele coborau rude, prieteni, cunoscuți de-ai familiei, avînd pe figuri o expresie de compasiune falsă sau sinceră.

Se grăbeau cu toții spre casa milionarului pe moarte, ca să-l vadă pentru ultima oară și, poate, să afle cîte ceva în legătură cu testamentul. Ușile de la dormitorul bietului muribund erau închise. Acolo, în jurul patului se strînseseră membrii familiei celui în agonie, cîțiva cunoscuți mai apropiați, preotul paroh și doi-trei medici. Ceilalți vizitatori se adunaseră în salon. Aerul era sufocant, abia se mai putea respira, dar cel care apucase să vină, nu mai voia să plece. Un praf fin, ridicat din prețioasele covoare persane stăruia prin odăi. Razele soarelui, prefirate prin draperiile de lînă ce încadrau ferestrele, aureau praful, formînd în aer niște dungi oblice care se lungeau tot mai mult, devenind orizontale. Capătul uneia din dungi se oprise pe ceasul de bronz, așezat pe soba de marmură dintr-un colț. Capacul oval de sticlă începuse să strălucească, luminînd sub el statueta unei femei frumoase, cu fruntea lată, cu o sabie în mînă și cu un picior pe gîtul unui leu fioros, întocmai ca o zeiță a victoriei.

Răbdarea celor prezenți scădea treptat-treptat. Așteptau sfîrșitul muribundului, iar acesta nu mai murea. Unii se uitau pe gaura cheii în cameră sau trăgeau cu urechea, chinuindu-se să audă sau să vadă ceva. Apoi se îndepărtau, șușoteau pe la urechi și aruncau discret priviri furibunde asupra unuia sau altuia. Fiecare nutrea o vagă și tainică speranță de a fi amintit în testamentul domnului Marcos.

La un moment dat, ușile dormitorului s-au deschis încet, șușotelile au încetat, asemenea croncănitului corbilor la zgomotul puștii. Apăru un bărbat înalt, de vreo șaizeci de ani, voinic și mîndru. Avea fața proaspăt bărbierită, cu trăsături accentuate și privire ascuțită, cu sprîncene dese, mustața stufoasă și căruntă, ale cărei vîrfuri se uneau cu barba și favoriții — o înfățișare de ofițer țarist. Era îmbrăcat cu un mundir uzat și decolorat, de funcționar civil rus, iar pe piept îi atîrna o decorație roșie, în formă de cruce.

— Serafion Gasparici! îl asaltară din toate părțile cei prezenți, înconjurîndu-l pe bătrîn, care părea un fel de comandant mîndru, apărat de gardieni.

— Lume deșartă, lume deșartă ! exclamă funcționarul, privind peste cei ce-l înconjurau spre zidul din față și îndreptîndu-și decorația. Nu poate omul să-și dea sufletul pînă nu-și vede fiul...

Toată lumea, mirată, răspunse într-un glas : Cum, în aceste momente grave, nu sînt lîngă patul muribundului toți copiii săi ?

— Mă refer la fiul cel mare, șopti Serafion Gasparici, dînd din cap îndurerat.

— Fiul cel mare, Smbat ? întrebară cei din jur, apropiindu-se tot mai mult de bătrîn, împingîndu-se unii pe alții.

— Da, Smbat ! răspunse Gasparici. Va veni, îl așteptăm dintr-o clipă în alta. Pînă acum o săptămînă, cînd îi auzea numele se înfuria, acum nu-și dă sufletul pînă nu-l vede.

— I-ați telegrafiat ?

— Desigur. Îl așteptăm azi. La ce oră vine trenul de la Moscova ?

— La cinci și patruzeci de minute...

— E șase fără cinci minute, trebuie să fi sosit, spuse bătrînul, uitîndu-se la ceasul de buzunar și, trecînd printre oameni, se apropie de o fereastră.

Toți îl urmară, împingîndu-se din nou unii pe alții, trecînd unii înaintea altora.

— Vine ! strigă unul care fusese mai iute, ajungînd mai repede la fereastră.

Serafion Gasparici se grăbi spre vestibul. După cîteva minute se întoarse, însoțit de un bărbat tînăr, cu o înfățișare sănătoasă, puțin mai scund decît el. Toată lumea îi făcu loc noului sosit, așezîndu-se pe două rînduri, de-a dreapta și de-a stînga, străduindu-se să arboreze o expresie cît mai tristă. Noul sosit, ridicîndu-și pălăria de pai cu boruri înguste, salută politicos, dar foarte rece și se îndreptă cu pași repezi spre dormitorul bolnavului. Cei de față se strînseră din nou unii în alții, schimbîndu-și dintr-o dată expresia de tristețe de pe figuri într-un fel de dispreț.

Patul muribundului se afla de-a lungul unui perete, în fața ferestrei. De o parte stătea nevasta celui pe moarte cu fiica, iar de partea cealaltă erau fiii. El, mu-

ribundul, zăcea în pat, sprijinit pe perne moi, cu genunchii acoperiți cu o plapumă de mătase, cu umerii și pieptul dezveliți pe jumătate, cu capul aplecat într-o parte. Medicul îi făcuse din nou o injecție intramusculară cu un întăritor, în organismul slăbit, viața trebuia prelungită măcar cîteva minute.

Muribundul deschise ochii, își înălță cu greu capul de pe pernă ; pe chip i se așterneau umbrele cenușii ale morții, ridurile din colțurile gurii se-ndreptaseră, fața-i rotundă se alungise, iar pe buzele-i ofilite îi rămăsese un fel de zîmbet vag, de neliniște. Medicul îi spuse în șoaptă vestea sosirii fiului său. În aceeași clipă, noul venit, lăsînd deoparte pălăria și geanta de voiaj, îngenunche în fața patului, cu capul aplecat sărută mînă uscățivă, înghețată, a muribundului.

Ultimă licărire de viață lumină fața pămîntie a lui Marcos Alimian, ochii i se deschiseră larg și o bucurie trecătoare îi însenină fruntea cu sprîncenele-i stufoase, care în existența lui de șaizeci de ani nu știuse ce-i bucuria. Scoțînd un suspin surd printre buzele-i livide, cuprinse cu mîinile uscățive capul cu păr ondulat al fiului său, strîngîndu-l la piept cu ultimele puteri.

Doamna Alimian izbucni în plîns ; o urmară fiica, fiii. Acum bătrînul putea să-și dea sufletul, nu liniștit cum dorea, ci cu o nespusă mîhnire în inimă. De opt ani nu-și mai văzuse fiul, fiul cel mare, în care își pusese atîtea speranțe, pe care-l iubise cel mai mult și căruia avea să-i predea toate treburile sale. Nu-l văzuse, dar nici nu dorise să-l vadă, nici măcar să-i audă numele. Cît îl mai dezamăgise acest copil iubit, cîte chinuri îi mai provocase, cîtă durere — ca s-o ascundă de dușmani și de invidioși, avusese nevoie de o voință supraomenească. Blestemată fie ziua aceea în care îl lăsase pe Smbat al lui să plece în altă țară pentru a-și continua studiile ! Blestemată fie ziua care îl despărțise de fiul său !

Muribundul dorea să-și verse toată amărăciunea acumulată în suflet, să spună tot, tot ceea ce simțise vreme de opt ani. Să spună, inundînd cu lacrimi fierbinți capul fiului rătăcitor. Dar nu-l mai ajutau puterile. Eforturile medicului nu mai aveau efectul dorit, pentru a păs-

tra cît de cît viața în trupul care începuse să se răcească. O privire lungă, profundă, o privire foarte profundă, care venea din străfunduri de mormînt, mărturisi totul fiului păcătos, care se ridicase și se străduia să-și rețină lacrimile, pentru a nu-și arăta slăbiciunea.

— Ai venit singur ? mai reuși să întrebe muribundul.

— Singur ! răspunse scurt fiul, înțelegînd sensul întrebării.

Zîmbetul palid al bătrînului lăsă loc unei licăriri de speranță — nu cumva chinurile sale n-au avut un temei serios, nu cumva și-a blestemat pe nedrept fiul ? Privirea tulbure i se opri pe verigheta de aur a băiatului, semnul căsătoriei, capul lipsit de putere îi căzu pe pernă și ochii i se închiseră.

— Ce a fost, a fost, nu se mai poate schimba, tată, binecuvîntează-mă ! spuse fiul cu o voce surdă, în care se simțea o durere amară, fără căință.

Nimeni n-a înțeles adevărul acestor cuvinte și nici cît de profundă era, în acel moment, amărăciunea tînărului cu înfățișare puternică și mîndră.

Tatăl își adună ultimele puteri și, printre buzele care se răceau, rosti :

— Să fii blestemat dacă nu vei îndeplini ultima mea dorință !...

În clipele acelea era înfiorător, așa cum înfiorătoare era și moartea pentru fiul cel păcătos.

— Dă-mi ! se auzi iarăși vocea de dincolo de mormînt a bătrînului, privirea-i înghețată se îndreptă spre nevastă.

Soția scoase de sub pernă un plic mare, pecetluit cu ceară. Muribundul arătă cu ochii sticloși spre Smbat și mama îi dădu fiului plicul.

— Să fii blestemat dacă nu-mi îndeplinești dorința ! murmură din nou muribundul.

Acestea au fost ultimele cuvinte care i-au ieșit din gură, foarte ușor și foarte clar lui Marcos Alimian. Era ultima licărire a vieții — ultime picături ale izvorului sfîrșit, care se preling cu greu în bazinul secătuit. Figura bătrînului se schimonosi de valul rece al morții. Zîmbetul amar, neliniștit, care se îndepărtase doar cîteva clipe, încremeni în colțurile gurii înghețate. Milio-

narul, obiectul invidiei generale muri, ducînd cu el o durere grea, pentru care și-ar fi sacrificat jumătate din avere, ca s-o îndepărteze. Durerea îi erau copiii.

Văduva Voschehat, aruncîndu-se peste trupul neînsufleţit, dădu frîu liber hohotelor de plîns. O urmă fiica — doamna Marta Maruthanian. Serafion Gasparici, fratele doamnei Voschehat, le luă de braţ şi le trase înapoi. Muribundul trebuia lăsat să-şi dea liniştit ultima suflare.

— Bietul de tine, cît te-ai mai zbuciumat din cauza copiilor ! repeta mereu soţia.

Aceleaşi vorbe le repeta şi fiica ei.

Serafion Gasparici le duse, aproape cu forţa, în cealaltă cameră. Acolo puteau să-şi dea drumul şi la gură, şi la lacrimi. Apoi va ruga pe toţi să treacă în aceeaşi încăpere. Smbat ieşi cu batista strînsă la ochi. După el — ceilalţi. Voschehat se repezi la fiul nou sosit şi începu să-l sărute cu dragoste. Durerea se contopea cu bucuria. Pierzîndu-şi bărbatul, alături de care vreme de patruzeci de ani trăise bucurii şi tristeţi, îşi regăsea fiul, pe care de opt ani îl socotise pierdut.

— S-a chinuit mult bietul om, repeta ea printre sughiţuri, ziua şi noaptea nu spunea decît „copilul meu a uitat de credinţa strămoşilor săi, copilul meu m-a dezonorat".

Smbat, rezemat de un perete, cu capul lăsat în piept, îşi muşca buzele cu cruzime : „Să fii blestemat dacă nu îndeplineşti..." În urechi îi răsunau îngrozitor ultimele cuvinte ale tatălui său, strîngînd în mîna dreaptă preţiosul plic, simţea cum i se zguduie întregul trup.

Privirile tuturor erau aţintite spre plic, mai insistent ale celui de al doilea fiu — Mikael, un tînăr de douăzeci şi opt de ani, cu o înfăţişare fină, slab, palid, cu părul negru ca tăciunele şi cu barba ascuţită, aşa cum era moda. Ochii săi mari, căprui, erau expresivi, inteligenţi şi parcă indiferenţi la durerea familiei. Pentru el pierderea nu era aşa de importantă, îl interesa conţinutul plicului predat fratelui mai mare. Ştia că în plicul acela se află testamentul răposatului şi ce testament... — iată esenţialul orei fatidice, care-i va hotărî soarta şi viitorul. Din cînd în cînd, cu mişcări pline de nerăb-

dare și nervozitate, părea că vrea să se repeadă asupra fratelui mai mare și să-i smulgă plicul, care-i prindea ca un magnet atenția și simțurile.

— Nu cumva bătrînul a înnebunit și m-a dezmoștenit ? se adresă el unui bărbat de vreo patruzeci de ani, care-l urmărea îndeaproape.

Era ginerele răposatului, soțul Martei, fabricantul, destul de cunoscut în oraș, și-n același timp speculantul Isahac Maruthanian. Înfățișarea acestui om dovedea o fire extrem de calmă, socotită, rece, egoistă. Purta o redingotă neagră, pantaloni gri și o cravată lungă din mătase neagră ; era de statură mijlocie, cu părul negru, tuns scurt, cu bărbișon după moda spaniolă, cu mustața destul de deasă, netezită cu grijă. În ciuda vîrstei, obrajii roșii păreau de copil. În schimb, de după ochelari, priveau o pereche de ochi verzi-gălbui, pe cît de inteligenți, pe atît de vicleni și aprigi. Pe buzele-i groase și roșii plutea un zîmbet fals și neplăcut, parcă ar fi spus : „Să nu mă credeți prost". Stătea în picioare, impasibil, ținîndu-și capul drept, rigid. Poate că-l incomoda gulerul înalt și tare al cămășii scrobite, foarte curată și foarte lucioasă. Pupilele verzi-gălbui se roteau mecanic ca ochii unei păpuși. De fapt, mecanice îi erau toate mișcările.

Era clar că moartea socrului nu-i tulbura cîtuși de puțin toropeala sentimentelor de rudenie. Mai era clar că dacă toți cei prezenți ar fi murit într-o clipă, tot nu i s-ar fi umezit ochii. Hohotele de plîns și lacrimile soției le trata cu dispreț. În timpul acesta, Marta cea înzorzonată, cu batista la ochi, hohotea întruna cu destulă măiestrie. Isahac simțea mai mult ca alții în plînsul ei filial o nemărginită fățărnicie și o vedea cum se uita pe furiș, pe sub batistă, la toți, ca să afle ce impresie produce asupra celor din jur, mai ales, asupra fratelui, în mîna căruia se afla testamentul. În concluzie, nimeni nu plîngea sincer, în afara văduvei. Arșac, mezinul familiei, în vîrstă de șaisprezece ani, se uita cu ochi indiferenți cînd la unul, cînd la altul, dorind parcă să afle ce se petrece. În scurtă vreme tabloul îndoliat începuse să-l plictisească, fiind incapabil să ascundă le-

hamitea ; pe fața-i brună, cu trăsături marcate, se observa o precocitate și chiar o prețiozitate de bărbat matur.

Văduva cînd plîngea, cînd vorbea cu glasul îndurerat despre chinurile răposatului. Se întorsese, în special, către fiul cel mare și-i povestea tot ceea ce se întîmplase vreme de opt ani. Bietul om nu se îndurase să arunce-n vînt ce cîștigase cu sînge și lacrimi în cincizeci de ani, adică să lase totul în mîna celui de al doilea fiu al său, Mikael.

— Nu fi răutăcios ! se întoarse văduva spre cel de al doilea fiu, care o privea furios. Nu repet decît cuvintele lui taică-tău. I-a fost teamă că în mai puțin de un an ne vei sărăci pe toți, așa că l-a chemat pe Smbat de la Moscova. Zicea : „Să-i spui lui Smbat să-l aducă pe drumul cel bun pe fratele risipitor. Arșac să asculte de el și nici pe tine să nu te lase singură. Să-i spui că dacă pe mine m-a chinuit atît, pe tine să te cruțe, ar fi păcat de tine, că și tu ai un nume și o onoare".

„Nume și onoare, repetă în gînd Smbat, eu sînt acela care a compromis numele și onoarea neamului meu..."

Văduva se opri și un nou val de plîns îi înecă șirul vorbelor amare. Stăpînindu-se, se întoarse din nou spre fiul cel mare.

— „De ce s-a dus, de ce și-a legat viața de o fată străină ?" repeta mereu bietul de el. Ai văzut, fiule, cum s-a uitat la mîna ta, cum s-a schimbat dintr-o dată cînd ți-a văzut inelul ? Știa că te-ai cununat după lege într-o biserică rusească, știa că ai copii și totuși nu voia să dea crezare acestei nenorociri. „Nu, spunea el, nu, o să-și vină el în fire, o să se despartă de ea." Acum, fiule, iată-te aici, iată și testamentul lui taică-tău... Fă ce vrei, numai să nu te ajungă blestemul lui. L-ai auzit ? „Să fii blestemat dacă nu-mi îndeplinești dorința !" Ultimul blestem al tatălui care moare vine din ceruri, sufletul îl aduce. Singura dorință a bietului om era să-i lași acolo pe toți și să te reîntorci în sînul familiei tale. Acum știi ce ai de făcut.

Smbat stătea în aceeași poziție, tăcut, nemișcat și cu plicul în mînă. Vorbele mamei îi apăsau sufletul și-i sfîșiau inima. Simțea în ele întreaga responsabilitate a

pasului pe care-l făcuse și urmările grave pentru părinții săi. Oare amărăciunea lui fusese mai mică decît cea a părinților ?

— Dar dacă nu voi putea îndeplini dorința răposatului ? întrebă el aproape inconștient, cu o voce atît de scăzută, încît abia se auzi.

— Nici nu poți s-o îndeplinești, dacă ești un om cinstit, izbucni Mikael cu glasul iritat.

Cei doi frați se uitară unul la celălalt. Ochii lui Mikael se animaseră de o privire răuvoitoare, își mușca întruna mustățile subțiri și delicate.

Mama ridică ochii uluită. Cum adică, un fiu cinstit nu este obligat să îndeplinească ultima dorință a tatălui său ?

— Mihak ! exclamă ea cu un reproș amenințător.

— Da ! se înflăcără Mikael. L-ai pus să scrie testamentul în folosul fiului tău cel mare, nu ți-ai dat seama ce mare răspundere și obligație îi pui pe umeri ! Acum n-are decît să se poarte ca un om necinstit sau să rămînă blestemat de taică-său... Altă ieșire nu are.

Atît spuse și ieși repede. Îl urmă Isahac Maruthanian, aruncînd, în trecere, o privire ascuțită și sfredelitoare lui Smbat. Mersul său era la fel de liniștit ca și mișcările.

— Deschide testamentul și citește dorința tatălui tău ! spuse văduva.

— Să lăsăm pe mîine, rămîne deocamdată la mine.

Băgă plicul în buzunar și, cu un suspin greu și prelung, trecu în salon, unde unii din vizitatori mai așteptau, sperînd să audă ceva în legătură cu testamentul răposatului.

2

Trei seri de-a rîndul se făcu slujbă. Toate straturile obștei au venit să-i aducă răposatului un ultim omagiu. Nimeni nu mai bîrfea, nimeni nu mai spunea că domnul Marcos a fost escroc, jefuitor, rapace, tiran cu

familia sa. Moartea îi împăcase pe toți cu el și fiecare se grăbea să exprime condoleanțe urmașilor.

Smbat era centrul atenției generale. Toți vorbeau despre el, unii în favoarea lui, alții contra. Mulți spuneau că bătrînul ar mai fi trăit mult dacă n-ar fi avut în suflet durerea pentru Smbat. Fapta fiului trădător măcinase sufletul și trupul bietului om! Reprosul era exprimat în șoaptă. Nimeni nu îndrăznea să vorbească tare. Fiecare se temea să nu fie auzit de cel ce va fi moștenitorul milioanelor. Tot orașul știa că la cîrma casei comerciale Alimian va trece Smbat.

Testamentul îl deschiseră a doua zi după moartea răposatului, așa cum a dorit Smbat. Era mai mult o revărsare a sentimentelor răposatului, decît o sugestie seacă. Bătrînul îi spusese preotului paroh *Ter**-Simon să noteze. Mai întîi, bătrînul îi recomanda lui Smbat să încerce să-l aducă pe Mikael pe drumul cel bun, îndepărtîndu-l de viața imorală și risipitoare, care îl subjugase cu totul. Apoi îl sfătuia să-l supravegheze cu atenție pe Arșac, s-o iubească și s-o respecte pe mama, să trăiască mereu cu ea sub același acoperiș. După aceea îl ruga și-l implora să-și „îndrepte greșeala". În privința lucrurilor practice, în afara unor neînsemnate daruri pentru rudele sărace și pentru scopuri filantropice, bătrînul trecea sub jurisdicția lui Smbat toate bunurile sale mobile și imobile, acțiunile și polițele din bancă. Pe văduvă o desemna tutore al fiului mezin pînă la majorat.

Era extraordinară condiția pe care bătrînul o punea în legătură cu drepturile de moștenire ale lui Mikael. Îi fixa o rentă lunară de numai o sută de ruble, ca bani de buzunar, avînd dreptul să intre în posesia părții sale din moștenire numai dacă se căsătorea cu o fată de armeni. Altfel, trebuia să se mulțumească cu renta lui modestă. Iar căsătoria să n-o poată face decît după ce-și schimba modul de viață.

Dar mai extraordinar era altceva. Smbat nu putea să lase partea sa de moștenire nici soției „străine" și nici copiilor. Dacă se va despărți de actuala soție, va avea

---

* În limba armeană acest prefix, folosit înaintea unor prenume, conferă sensul de „preot".

dreptul să se căsătorească cu o fată de armeni ; numai atunci copiii ce-i va avea cu noua soție vor fi socotiți moștenitorii lui legali.

Testamentul spulberă multe speranțe legitime și nelegitime. Pe mulți îi amărî, cel mai mult pe Maruthanian. Era convins că o anumită parte a moștenirii îi va reveni soției sale. În sinea lui, era foc și pară, dar cît se dădu citire testamentului, nici un mușchi de pe față nu i se mișcă, numai în ochii verzi-gălbui îi străluci o răutate neobișnuită. Aplecîndu-se spre urechea neveste-si, îi șopti :

— Testamentul acesta este ilegal.

Soția îl privi mirată.

Omul continuă :

— Taică-tău l-a dictat cînd era cu mintea rătăcită. Asta nu e testament, ci un sfat, scris de mîna unui preot prost. Tribunalul nu-l va aproba. Să plecăm din casa asta. Aici, în afară de Mikael, toți vor fi dușmanii noștri... vei vedea în curînd.

Fără să-și mai aștepte soția, Maruthanian se îndreptă, cu fruntea sus spre ușă.

Falsa compasiune a rudelor se transformă în ură sinceră, apoi în dușmănie. Erau porniți, cu toții, împotriva lui Smbat.

S-a dovedit că sacii cu aur păstrați în subsol erau rodul fanteziei bogate a unor oameni care n-aveau ce face.

Bătrînul lăsase banii propriu-ziși în acțiuni, și acelea în valoare totală de patru-cinci sute de mii de ruble. Restul averii era în bunuri imobile, sonde, rafinării și două vapoare. Existența opincilor nu era confirmată încă. Se răspîndi zvonul că răposatul ceruse prin testament să i le pună în sicriu și să fie îngropat cu ele. Cei naivi se apropiau în timpul slujbei de sicriul răposatului, pentru a vedea opincile cu pricina. Dar nu se vedea nimic, în afară de cadavrul, de culoarea unei lumînări, îmbrăcat în redingotă neagră.

Duminică dis-de-dimineață, în casa familiei Alimian nu era loc să arunci un ac. Numărul celor care doreau să scoată pe umerii lor sicriul răposatului era așa de mare, încît lui Serafion Gasparici, maestrul ceremoniei

de doliu, nici nu-i veni rîndul. Era furios împotriva fățărniciei umane și spunea :

— Blestematilor, cît era omul în viață, îl bîrfeați, îl calomniați, nu-l lăsați să-i tihnească zilele și acum ce s-a întîmplat că v-ați schimbat deodată ?... Puneți-vă pofta în cui, Smbat nu și-a pierdut mințile !...

Cel ce ținu slujba era Ter-Așot, liberalul, un preot tînăr cu fața uscățivă, care colabora și la o gazetă, un fel de pacoste pe capul celorlalți preoți. Șeful eparhiei, episcopul Efrem Pirverdian venise în aceeași dimineață de la centrul eparhial pentru a asista la înmormîntare. Așezat sub bolta de lemn a terasei, în fața uneia dintre coloane, pregătea în gînd predica zilei.

În fața sicriului, înconjurat cu lumînări și coroane, stăteau cei trei frați cu gînduri și sentimente diferite.

Arșac, cu o panglică neagră legată pe brat în semn de doliu, se uita în stînga și-n dreapta cu o privire rătăcită. Simțea o slăbiciune fizică și foame, pentru că noaptea nu dormise bine și de dimineață pînă la ora slujbei nu mîncase nimic. Îl plictiseau vocea seacă și ascuțită a preotului, accentele lui apăsate și solemne pe fiecare cuvînt, acele monotone „aleluia“ și „pace tuturor“, glasurile nearmonioase ale dascălilor, șușotelile mulțimii, fumul ce se înalța din cădelniță, clinchetul ripidelor, lumina și fumul numeroaselor lumînări. Moartea tatălui îl înveselea, scăpase, în sfîrșit, de supravegherea-i atentă, tenace și dură.

Mikael simțea o apăsare pe inimă ; nervii îi slăbiseră, fața i se lungise, i se accentuaseră cearcănele. Nu dormise toată noaptea. Din clipa în care a auzit conținutul testamentului lăsat de taică-său, sicriul a devenit pentru el insuportabil, dezgustător. Acum i se părea că acel cadavru, rece și împietrit, rînjește, își bate joc cu răutate de el, ca o umbră diabolică, venită dintr-o lume necunoscută, să-i răpească fericirea. Nu era oare tot testamentul o batjocură nerușinată de la un cap la altul ? Să pui un bărbat de douăzeci și opt de ani sub tutela altuia ; oare poate un tată să pedepsească mai aspru pe propriul său fiu ? O, bătrîn nemilos ! Și el care credea ca un naiv că prin moartea tatălui va scăpa, în sfîrșit, de supravegherea plicticoasă, de insuportabilele

invective, că va cheltui cît va dori. Stînd în dreapta fratelui său mai mare, i se părea că stă lîngă un oaspete străin, nedorit, care, venind dintr-o lume îndepărtată, a intrat cu forța în propria lui casă, a pus stăpînire pe drepturile sale, ca un tîlhar. Omul acesta existase în viața tatălui său numai pentru a-i stîrni furia și blestemele? Fusese izgonit pentru totdeauna din casa părintească, părăsit și respins ca cea mai mare rușine a familiei... Și acum?... Venise și stătea ca stăpîn și suveran...

Altele erau sentimentele lui Smbat. Cufundat în gînduri sumbre, cu capul aplecat, părea un condamnat. Cîte amintiri i se treziseră, ce gînduri apăsătoare îi tulburau creierul în mijlocul familiei, în care nu mai fusese de mulți ani și care astăzi îl respingea ca pe un element vitreg, străin!... Trecuseră mulți ani? Nu, vreo opt în total! I se părea că în acest ultim sfert din viață trăise, gîndise, simțise mai mult ca înainte. Acești ani îl despărțeau de trecut ca o barieră de neînlăturat. Și nu exista nici o asemănare între cele două lumi, nici măcar o neînsemnată legătură. Cu o săptămînă în urmă mai credea că se despărțise pentru totdeauna de cei mai apropiați și că niciodată, niciodată nu se va mai întoarce în casa părintească. Tatăl îl blestemase și îl îndepărtase de el cu dezgust, iar el crezuse că l-a uitat. Cînd primise telegrama care-l anunța că bătrînul este pe moarte, într-o clipă totul se răsturnase în inima lui. Cele cîteva cuvinte îi înflăcăraseră într-o clipă amorțitele sentimente filiale, ca o piatră aruncată cu putere într-un lac încremenit; în adîncul sufletului său încolțise nostalgia trecutului. Acum, plîngea sincer în fața sicriului, vărsînd lacrimi amare. O durere acerbă îl zguduia din cînd în cînd din cap pînă-n picioare. I se părea că el, doar el pricinuise moartea bătrînului, el, cu ireparabila lui greșeală. Bătrînul acesta, cu sănătatea lui de fier, ar fi putut să mai trăiască mulți ani, doar chinurile sufletești îi doborîseră înainte de vreme trupul...

Cu toate că era îndurerat, plîngea și se condamna pe sine, simțea și acum cît de neînlăturat era bariera lăsată între el și mediul acesta pe care-l cunoștea, între el și figurile apropiate și familiare...

Luă cuvîntul episcopul, care începu să proslăvească cu vorbe bombastice cele cîteva donații filantropice ale răposatului, o nimica toată în comparație cu averea lui.

— Cinci mii pentru mînăstirea de la Ecimiadzin *, cinci mii pentru Gemaran **, zece mii pentru Societatea noastră filantropică, o mie pentru școală, trei mii pentru azilul de săraci. Fie binecuvîntată amintirea pilduitoare a răposatului. Dumnezeu să-i răsplătească înmiit pe nobilii săi urmași, fie ca această faptă strălucită și minunată a răposatului să constituie un exemplu pentru toți conaționalii.

Etc., etc., etc.

Predica luînd sfîrșit, s-a sfîrșit și slujba, iar sicriul a fost scos din casă.

Era ora trei cînd s-a încheiat ceremonia înmormîntării.

În pofida obiceiului de curînd instaurat, văduva Voschehat dorise ca în memoria răposatului să se ofere un praznic fără asemănare. Smbat consimțise, contrar vederilor sale, neîndrăznind s-o supere pe maică-sa.

Mare parte din participanții la înmormîntare se risipiseră ; cu toate acestea, încăpătoarea locuință a celor îndoliați era plină. Lumea era înfometată și aștepta masa chiar din timpul slujbei. Mîncărurile îmbelșugate și sticlele lucitoare de vin, îngrămădite pe mesele așternute cu fețe albe, stimulau pofta tuturor. Ter-Simon — preotul familiei Alimian, care trecuse cu cetățenii onorabili într-o cameră separată, toastă în amintirea răposatului. I se alăturară „liberalul" Ter-Așot și „conservatorul" Ter-Sahac, vorbele „Dumnezeu să-l odihnească" trecură dintr-o cameră în alta, îndemnîndu-i pe mulți la băutură. Paharele cu vin și rachiu se goleau repede ; intrară în funcțiune cuțitele și furculițele, sunetele tacîmurilor și farfuriilor destrămînd liniștea generală. Tabloul sugera la început trapeza călugărilor de la Ecimiadzin, cu mesele ei de piatră. Oaspeții mîncau în tă-

* Localitate la cca 20 km de Erevan. Reședință a Catolicosului — Patriarhiul suprem al tuturor armenilor. Aici se află catedrala fondată în anul 301, cînd creștinismul a fost declarat religie de stat în Armenia.

** Seminar teologic.

cere, uitîndu-se încruntați cu coada ochiului, unul la altul, sfiindu-se unul de altul și îmbiindu-se reciproc. Primul rînd de sticle cu vin a înfierbîntat mințile și limbile s-au dezlegat, așa cum înviorează ploaia plantele efilate.

Smbat, care nu văzuse de mult asemenea spectacol, trecea agitat dintr-o cameră în alta, privind cu atenție. Nu-i era foame și era uimit de pofta mesenilor. Mulți începuseră, sub influența alcoolului, să facă glume, să rîdă, îndemnîndu-se să bea din nou. Sentimentele lui Smbat erau rănite. Unul din comeseni, un cizmar, de cîte ori golea paharul, îl lovea cu cotul pe vecinul său și-i făcea cu ochiul colegului de breaslă așezat în față, cu un gest de satisfacție — ah, ce dulce e vinul bogatului! Unii, cu gura plină de mîncare, spuneau anecdote lipsite de pudoare, provocînd rîsul. Alții pătaseră cu vin roșu fețele de masă albe, imaculate, și le presăraseră cu sare, chipurile să nu rămînă semn. Cei care se săturaseră rîgîiau. Cîțiva funcționari încercau să se distreze, maimuțărindu-se în fel și chip. Subiectul principal al veseliei lor era „advocatul" Muhan — un om gălbejit, cu nasul mare, care la fiecare îmbucătură de mîncare dădea pe gît cînd vin, cînd rachiu. Cu părul prăfuit, cu barba rară și căruntă, încîlcită ca o mătură prea mult folosită, cu ochii holbați, îmbrăcat cu o redingotă murdară, veche și decolorată, amintea de locuitorul unui cenușar de baie asiatică. De dimineață și pînă către două-trei, în fața Judecătoriei, la cerere, pentru zece copeici, Muhan întocmea jalbe sau explica legi, ca după aceea cîștigul zilei să-l lase cu cea mai mare conștiinciozitate prin cîrciumi.

Funcționarii aruncau în el cu cocoloașe de pîine. Țintă era negul mare de pe ceafa „advocatului". Una-două, îl cădeau din mîinile tremurînde cuțitul, furculița, șervetul, o bucățică de carne. Iar cînd se apleca să le ridice, cocoloașele de pîine începeau să răpăie ca grindina pe grumaz.

Cînd unul din cocoloașe l-a lovit la nas, deschise gura ca să-njure, dar o mînă întinsă pe la spate i-o astupă.

— Nu mai bea atîta! îi șopti la ureche un bărbat

scund cu părul blond și ochi lucioși ca sticla. Am o treabă cu tine... Deseară pe la opt să vii la noi acasă !...

Bărbatul cel scund dispăru imediat.

Vremea era plăcută, era cald, ferestrele erau deschise. Razele soarelui, care se îndreptau spre asfințit, pătrunseseră ca niște mănunchiuri în casă și luminau rîndurile pestrițe ale numeroaselor capete. Răsuflarea mulțimii, aburul mîncărurilor, fumul țigărilor, praful, murdăria și transpirația amestecîndu-se, în cameră atmosfera devenise greoaie, neplăcută, ca într-un hotel de categorie proastă. Mulți se îmbătaseră de-a binelea, rîgîiau ca porcii, făcînd, chipurile, pe nevinovații, luînd-o iar de la capăt cu mîncarea ; cine știe cînd vor mai avea prilejul să stea la o masă atît de îmbelșugată !

Lăcomia și chipurile vesele ale oamenilor, rîsetele cu voce tare ale unora îl dezgustau, fără să vrea, pe Smbat. De mult nu mai văzuse un tablou atît de nesuferit. Trecînd pe lîngă „advocatul" Muhan, observă că beția vărsase vin pe fața de masă albă și căuta solnița ca să acopere pata roșie cu sare. Croitorii din stînga și din dreapta lui rîdeau în hohote, deschizîndu-și larg gurile pline cu mîncare, ca rechinii.

— Am să vă dau în judecată, păcătoșilor !... spuse înfuriat Muhan.

Stăpînindu-și dezgustul, Smbat se grăbi să treacă în camera „onorabililor". Și acolo se mînca cu poftă, mai demn ; se bea mult, fără grabă și fără zgomot, se glumea în șoaptă. Ter-Așot, liberalul, vorbea cu însuflețire despre cele mai noi cerințe ale națiunii, ale bisericii. Concepțiile sale îndrăznețe îl înfuriau pe Ter-Simon, conservatorul, care îl detesta pe tînărul său confrate. Curînd, între ei se iscă o ușoară dispută, ce se înteți treptat. De fapt, fiecare încerca să strălucească prin știința lui, pentru a cuceri atenția și simpatia comesenilor. Cei bogați ascultau disputa cu atenție superficială, preocupați în sinea lor de afaceri personale și de averea lăsată de domnul Marcos. Unul pusese să se sape un puț de țiței și ieri se strîmbase tubul în puț ; pe altul îl furase un funcționar ; cel de-al treilea își retrăgea în ziua următoare obligațiunile de la bancă, iar un altul se gîndea dacă n-ar fi bine să introducă în schela

lui o conductă subterană ca să fure din țițeiul vecinului, cum fusese sfătuit ? Într-un cuvînt, nici unul n-avea poftă să asculte ideile arzătoare ale lui Ter-Așot...

La praznic erau prezenți și cîțiva din prietenii intimi ai lui Mikael. Toți erau în ținută modernă, începînd cu botul ascuțit și tocurile plate ale pantofilor și terminînd cu pieptănătura părului și vîrfurile răsucite ale mustăților.

Unul dintre ei îi descria în șoaptă vecinului sînii și picioarele unei cîntărețe de operetă, nou sosită...

— Am cunoscut-o ieri în culise și m-a rugat să-i fac o vizită... În sănătatea ei !...

Grigor Habetian, căruia i se spunea pe scurt „Grișa", era cunoscut în oraș ca om de viață. Era un tînăr cu fața roșie, cărnoasă, cu buze groase, cu ochi negri jucăuși, plăcîndu-i chefurile zgomotoase, să strice, să spargă, să arunce cu sticle în unul, în altul, să joace cărți, să bea șampanie direct din sticlă, să pună noaptea să se cînte pe străzi la *tar* * și la *duduk***, să se certe cu polițiștii, apoi să-i corupă. Lîngă el stătea Melkon Avrumian, un proprietar de sonde, în vîrstă de douăzeci și șase de ani, slab, cu fața lividă, în ochii căruia străluceau pasiunea și viciul cumplit, care îl transformaseră într-un schelet. De partea cealaltă se afla Movses Babahanian, cel cu figura mahmură și ochi blegi, pasionat în special după jocul de cărți.

— Mi-o prezinți și mie, nu-i așa ? spuse Melkon Avrumian.

— O cină cu două duzini de sticle de șampanie, puse condiția Grișa.

— E-n regulă.

— Unde ?

— Pe vapor.

— Aferim, dar cam puțin.

— Ce mai vrei ?

— Orchestră.

— S-a făcut.

---

* Instrument muzical oriental cu coarde.

** Instrument muzical oriental asemănător cu flautul, dar de dimensiuni mai mici.

— După cină, o plimbare cu vaporașul pînă la insula Narghin... E noapte cu lună doar !

— De acord.

— Ce tot șușotiți ? intră în vorbă mahmurul Movses Babahanian, căscînd.

Melkon îi povesti despre cele convenite.

— Facem pariu, șopti Movses Babahanian și duse mîna la buzunarul de la piept.

Scoase o bancnotă de o sută și o strînse în pumn.

— Cu soț sau fără soț ? întrebă el, abia ridicînd pleoapele ochilor blegi.

— Fără soț, răspunse Grișa.

Se uitară la seria bancnotei — era fără soț. Movses Babahanian îi dădu banii lui Grișa.

Mikael era așezat mai departe, lîngă Isahac Maruthanian. I se părea că prietenii îl batjocoresc. De atîtea ori se lăudase față de ei că după moartea tatălui va cheltui așa de mult, cum n-a mai cheltuit nimeni, iar azi se dovedea că nu el este moștenitorul deplin, ci subordonat fratelui său, cu salariul celui mai prăpădit dintre funcționari.

— Ce să fac, spune Isac, ce să fac ? îl întreba întruna pe Maruthanian.

Ochii verzi-gălbui priveau în clipa aceea pe sub ochelari cu îngîndurare. Era clar că mintea lui Maruthanian era preocupată de o problemă foarte serioasă. Aplecîndu-și capul rigid spre Mikael, îi șopti :

— Vino la noi acasă pe-nserat, am să-ți spun ceva.

— Prin urmare sînt speranțe ? exclamă Mikael, cu o bucurie vagă în glas.

— Vino și vorbim noi !...

Praznicul a luat sfîrșit, preoții au rostit rugăciunea de încheiere a mesei, oaspeții au început să se risipească, în afară de colegii și prietenii lui Mikael. Nu cunoșteau conținutul testamentului domnului Marcos și doreau să-l afle.

În vasta curte a casei se înghesuise o mare mulțime de săraci. Funcționarii și servitorii răposatului le împărțeau mîncare. Domnea o larmă și o agitație de ne-

descris. Cerșetori murdari, zdrențăroși se împingeau, se băteau, înjurau, voind să înainteze, să ajungă spre bucătărie.

Clocotele cazanelor de aramă, clinchetele polonicelor, strigătele servitorilor, zarva mulțimii înfometate, toate la un loc dădeau impresia unui sordid bazar oriental. Grosolănia, murdăria, aburul mîncărurilor, duhoarea zdrențăroșilor inspirau silă celor ce priveau sătui și indiferenți. Un armean orb lovea întruna împrejur, croindu-și drum prin mulțime, spre locul unde se simțea mirosul mîncării. Un tînăr persan, trăgîndu-l de pulpanele hainei, încerca să înainteze și el. Un rus olog alunecase, căzînd peste o femeie siriană, și de furie o mușcase de călcîi. Un *lezghin* * cu obraji roșii, ciung de ambele brațe pînă la coate, se repezea la unul și la altul, smulgîndu-le cu dinții bucățile de carne, înghițindu-le pe nemestecate. Un cîine vagabond se vîrîse printre cerșetori și, mîrîind, ronțăia oasele căzute, lingînd urmele murdare ale mîncărurilor. Din cînd în cînd, funcționarii și servitorii se repezeau cu puteri unite, împingîndu-i înapoi pe hămesiți, dar nimic nu ajuta la restabilirea ordinei.

După ce s-au împărțit toate mîncărurile, ușile bucătăriei s-au închis, în sfîrșit. Mulțimea tot nu pleca, așteptînd încă ceva. Pe scara de la etajul casei, apăru figura solemnă a lui Serafion Gasparici, care porunci servitorilor să-i lase pe cerșetori să se apropie de el, unul cîte unul. În mînă ținea o batistă pestriță, plină cu bani de argint. Văduva răposatului, doamna Voschehat, hotărîse ca să se împartă din banii ei o sută de ruble la cerșetori, în amintirea răposatului.

Serafion Gasparici scutură ușor batista și banii zornăiră. Sunetul plăcut al arginților trecu ca un curent electric prin trupurile mulțimii, răvășindu-le. Oamenii rămaseră cîteva clipe nemișcați, uitîndu-se uimiți la batista vrăjită a bătrînului gradat. Mulțimea începu să se miște, să se agite și, scoțînd un zgomot surd, se aruncă asupra batistei, ca păsările de pradă. Din acea clipă nici servitorii, nici funcționarii și nici polițiștii, veniți de pe

* Lezghini: populație caucaziană, răspîndită în Daghestan și Azerbaidjan.

stradă, n-au mai putut stăvili hoarda zdrențăroasă a săracilor.

Îl înconjurară pe bătrîn. Sute de mîini de bărbați și femei, murdari, sănătoși sau infirmi, se ridicară dintr-o dată ca o pădure mișcătoare de piei înșirate pe oase. Infirmii de ambele picioare se tîrau pe mîini, mușcau pe ceilalți de picioare, ca să-și facă loc, se căzneau să-și deschidă drum. În îmbulzeala de nedescris, erau de-a valma tuberculoși cu trupuri vlăguite, abia înaintînd, leproși de care nimeni nu se mai ferea. Cei tineri împărțeau lovituri cu coatele în nas și-n fălci. Femeile, răcnind și înjurînd, se trăgeau de păr unele pe altele. Persanii binecuvîntau memoria răposatului și se rugau ca sufletul lui s-ajungă în rai. Creștinii înjurau furioși pe cei „necredincioși", păruindu-i fără milă. În vacarmul asurzitor se auzeau în diferite limbi cele mai murdare invective, cele mai dezgustătoare înjurături, care se născociseră de-a lungul veacurilor în cloaca mocirlei și mizeriei în care vieţuiau goliciunea și foametea. Așa arăta rușinea și cruzimea, profanarea naturii, batjocorirea ordinii și a regulilor înstăpînite, a legilor lipsite de putere.

Viermuiala din curte stîrnea interesul multora dintre oaspeți. Se adunaseră în balcon, priveau și... se distrau, văzînd suflete și trupuri chinuite de mizerie. Cei mai mulți erau odrasle de bogătași, care se autodenumeau „tineretul de aur".

— Cu soț sau fără soț ? spunea întruna Movses Babahanian unuia sau altuia și ba pierdea, ba cîștiga.

Era de față și reporterul gazetei liberale, Armenac Marzpetuni, un tînăr cu fața brun-gălbuie, cu nas mare, îmbrăcat cu o redingotă prost croită, șifonată, abia scoasă din cufăr. Tabloul îi inspira uu articol cu titlul „Contraste". Privea în jos — cumplita degradare, în care oamenii nu se deosebeau prin nimic de cîini. Privea în jur — întruchiparea vie a îndestulării și nepăsării. Acolo vedea trupuri pe care spînzurau zdrențe, un oribil smîrc de biete capete cu părul soios și încîlcit. Aici — costume croite după ultima modă, lanțuri de aur cu brelocuri prețioase, inele și ace de cravată cu diamante. Te puteai milostivi, simpatizînd cu mizeria în scris, dar cei din jur erau mai atrăgători.

Reporterul se apropie de Smbat, care privea mulțimea îmbulzindu-se pentru resturi, și-i spuse :

— Domnule Smbat, chiar azi am de gînd să descriu înmormîntarea și s-o trimit la gazeta „Fulgerul", care, după cum știți, este cea mai respectabilă și răspîndită gazetă.

— Cum doriți, îi răspunse cu indiferență Smbat, fără să-l învrednicească măcar cu o privire.

— Datoria noastră este să facem publică exemplara filantropie a răposatului... Aici s-a ascultat predica... scrisul se citește în toate colțurile lumii... Prin urmare, îngăduiți-mi ca, înainte de a scrie, să aflu cîteva informații suplimentare de la dumneavoastră...

— Altă dată, domnule, azi nu e momentul, răspunse Smbat tăios și plecă, întorcîndu-i spatele.

Reporterul aruncă în urma lui o privire furioasă, zicîndu-și : „Acum știu ce trebuie să scriu, burghez îmbuibat !"

Se apropie Ter-Așot, liberalul.

— La revedere, Smbat Marchici, dați-mi voie să repet încă o dată că numele tatălui dumneavoastră a devenit nemuritor.

— Domnul Smbat apreciază mai bine decît noi valoarea faptelor răposatului său tată, interveni Ter-Simon, conservatorul, care-l urmărea pas cu pas pe Smbat, în calitate de preot al casei.

Smbat, politicos, dar rece, strînse mîinile amîndurora și se îndepărtă.

O mulțime de priviri invidioase îl urmăreau din toate părțile. În clipa aceea simțea o greutate pe inimă, cum nu mai simțise niciodată.

3

Așezat în biroul tatălui său, Smbat făcea ordine în socoteli.

Pe masă erau întinse o mulțime de hîrtii — contracte, calcule, chitanțe. Luînd cunoștință de toate tre-

burile defunctului, era frămîntat de o seamă de idei care aveau să-l atragă în domeniul, nou și necunoscut pentru el, al comerțului. Nu reușea să-și concentreze atenția asupra acestei probleme. Altceva îi încătușa gîndul. Pe figura bărbătească îi aluneca cîte un zîmbet amar sau fruntea îngîndurată i se limpezea...

De călimară, pe masă, se sprijinea o fotografie mare. Erau ființele scumpe, care îl despărțiseră ani de zile de casa părintească și îngreunaseră blestemul tatălui. Cumplită dilemă — își detesta soția și își iubea copiii. Numai cincisprezece zile îl despărțeau de cele mai gingașe și mai sensibile fibre ale inimii sale, de cele mai vibrante raze ale sufletului său ; cît dor, cîtă amărăciune și cîtă durere îl apăsau ! Dintotdeauna și-a iubit copiii, dar niciodată atît de mult, niciodată ! Acum vor să-l silească să se despartă de ei, să-i părăsească, în numele unor legiuiri fără noimă, unor prejudecăți barbare. Mai poți trăi zmulgîndu-ți inima, despărțindu-ți sufletul de trup ?

De mult ajunsese la concluzia că nu-și iubește soția, că n-a iubit-o niciodată, că nici ea nu l-a iubit. O greșeală, o nesăbuință pe care a comis-o fără să-și dea seama, fără să analizeze profunzimea sentimentelor, cum se întîmplă la vîrsta tinereții.

Tîrziu și-a dat seama că a greșit, prea tîrziu. Cum putea el, un bărbat onorabil, să nu se fi căsătorit cu ființa aceea curată și neprihănită, fiica unor părinți onorabili, care i se dăruise, cucerind-o și lăsîndu-se cucerit de ea ? Să fi aruncat în stradă pe micuțul nevinovat, propriul său copil, pentru a cărui naștere purta vina ? De ce, cu ce drept ? Cu cît era mai amară rătăcirea, cu atît era mai dulce rezultatul ei. Se căsătorise, ca orice bărbat corect, cu simțul onoarei, sacrificînd prejudecățile și tradiția absurdă a părinților. Fusese izgonit din casa părintească, atrăgîndu-și blestemul tatălui.

Acum s-a întors acasă, dar a rămas blestemul. Să-l poarte pentru totdeauna sau să-și smulgă inima din piept, eliberîndu-se ? N-o să-l apese pe suflet un blestem mai mare, mai cumplit — blestemul etern al acelor nevinovați ? Pe ea crezuse într-o vreme că o iubește, o detesta, o detesta de mult ! Cum să se despartă de copii, doar nici fiara sălbatică nu-și părăsește puii ? Poate e mai lesne

să porți blestemul unui tată încăpățînat și retrograd, batjocura și disprețul concetățenilor, decît să devii un om necinstit, un părinte lipsit de inimă, cu o pată neagră pe suflet și cu o greutate de plumb pe conștiință.

Smbat sărută imaginea scumpă. Nu a simțit că cineva se apropia ușurel, cu pași tăcuți.

Văduva se opri o clipă în spatele fiului, impresionată de sentimentele lui, dînd din cap cu tristețe. O clipă trecătoare, o pîlpîire care se stinse, lăsînd loc unei forțe mai puternice. Buzele palide începură să tremure, din piept izbucni un suspin greu.

— Sînt copiii tăi ? întrebă, sprijinindu-și mîna pe umărul fiului.

Smbat tresări, își ridică privirea spre maică-sa, care era îmbrăcată din cap pînă-n picioare în doliu.

— Spune, sînt copiii tăi ? repetă văduva.

— Da, mamă, sînt copiii mei legitimi, răspunse Smbat, așezînd fotografia la locul ei.

— Nu, nu sînt legitimi, fiule, nu !

— Mamă !... exclamă Smbat cu reproș și îndîrjire.

— Da, da, tu i-ai făcut, dar nu sînt ai tăi !

— Cum poți vorbi așa, ești mamă, ți-ai iubit copiii ? !

— Da, i-am iubit și-i iubesc, dar ascultă, fiule !...

Văduva se așeză liniștită în fața lui, își duse mîinile la piept, privindu-l cu o milă profundă. Privirea îl derută pe Smbat. Supărarea se transforma într-un fel de ură împotriva mamei sale. În față nu era mama iubitoare, ci un judecător implacabil.

— Fiule, începu văduva, suspinînd profund, ajunge cît te-ai făcut și ne-ai făcut de rîs pe noi cu tot neamul. Ești un băiat cuminte, de mic erai cu judecată și isteț. Tatăl tău știa, de aceea ți-a lăsat ție treburile lui. Nu crezi că fapta ta este împotriva tradițiilor moșilor și strămoșilor noștri, a legilor sfinte ale bisericii noastre ? Acum cincisprezece zile, tatăl tău stătea, chiar în fotoliul în care stai tu. Bietul de el, era mai îngîndurat ca niciodată și trist. „Voschehat, mi-a spus el, am visat că în curînd voi muri ; ce fac cu Smbat ? Nu vreau să mor neîmpăcat.“ A început să plîngă, să suspine ca un copil, cu mîna pe umărul meu, m-a pus să jur pe mormîntul părinților mei, de dragul copiilor și al fratelui meu, să-ți cad în

genunchi, să te rog, să te implor, să-ți vii în fire. A scris puține în testamentul său, dar a spus multe. Ziua și noaptea era cu gîndul la tine, numai la tine, fiule!

Văduva își ștergea mereu lacrimile cu batista neagră de mătase.

— Mamă, exclamă Smbat, stăpînindu-și furia și tulburarea, dumneata vrei să-mi las copiii legitimi pe drumuri, ca pe niște zdrențe?

— Nicidecum, de ce să-i lași pe drumuri? Taică-tău dorea doar să nu îți mai poarte numele nici ei, nici femeia aceea străină. Să-i lași să trăiască cum vor. Slavă Domnului, răposatul a lăsat destulă avere, poți să le asiguri existența pînă la moarte. N-au decît să mănînce o parte din moștenirea ta. Dumnezeu cu ei...

— Mamă, te-am înțeles, gata. De-acum înainte nici o vorbă, o întrerupse plin de amărăciune.

Se sculă și se îndreptă spre fereastră, băgîndu-și mîinile în buzunarele pantalonilor. „Nici o vorbă", să nu vorbească o mamă care, de dorul băiatului, s-a chinuit opt ani, căreia un tată zbuciumat i-a lăsat porunca sfîntă să îndrepte fiul rătăcit pe drumul cel bun? Să nu vorbească o mamă, cînd ar putea să se abată blestemul tatălui asupra copilului cel mai iubit? Voschehat continuă. Descrise suferințele ei, suferințele bărbatului, reproșurile amare ale rudelor, prietenilor, ura și disprețul primitiv, surd al cunoștințelor, blestemele neamului și bisericii...

Smbat asculta în tăcere, emoționat, plimbîndu-se în sus și-n jos. Cînd maică-sa termină, își plesni fruntea cu palma, apoi apucîndu-se cu mîinile de cap, oftă prelung, cu amărăciune.

— Mamă, te-am lăsat să spui tot ce doreai. Vreau să mă liniștesc, să mă gîndesc în tihnă la ce am de făcut!

— Azi te hotărăști, nu-i așa? Hotărăști ce vei face, insistă văduva.

Serafion Gasparici intră în cameră, încercînd să-și liniștească sora. Încă nu-i vremea de luat hotărîri. Să treacă mai întîi zilele de doliu, apoi o să stea și el de vorbă cu Smbat, o să-i explice cu de-amănuntul, îl va convinge că nu poate să nesocotească ultima dorință a

tatălui. Astăzi trebuie primit șeful eparhiei care și-a exprimat dorința de a-l „consola personal pe îndoliat".

— A trimis pe cineva cu rugămintea să-l aștepți acasă, spuse el, întorcîndu-se către nepotul său.

Peste o oră, servitorul anunță că episcopul cobora din trăsură.

Intrarea Preasfinției sale a fost ceremonioasă. Era însoțit de un arhimandrit tînăr, de toți preoții orașului și de doi deputați, demonstrînd parcă înălțimea poziției sale. Cei doi adversari — Ter-Simon, cu obraji roșii, solid, cu barba neagră și lucioasă și Ter-Așot, cu fața slabă, cu trupul firav și cu ochelari — îl luaseră de braț pe Preasfinția sa și-l ajutau să urce scările acoperite cu covoare.

Preasfinția sa avea exact cincizeci și cinci de ani, era de statură mijlocie, gras, ca un porc bine hrănit. Fața-i cărnoasă și lată era încadrată de o barbă sură, lungă pînă la piept, semănînd cu un șoim cu aripile întinse. De sub camilafca din mătase lucioasă ieșeau la iveală niște ochi vioi, cu pleoapele umflate și roșii, peste care cădeau sprîncenele lungi și dese. Nasul gros, cu cîteva fire groase de păr în vîrf, era străjuit de două umflături stacojii — obrajii. La gît îi atîrna un lanț de aur greu, pe care trona o cruce mare, împodobită cu pietre prețioase.

În timp ce urca pe scări, lovind treptele cu vîrful cîrjei episcopale, lungă, cu mînerul de argint, ochii săi iscodeau intrarea casei de bogătași.

În capul scărilor, Smbat se aplecă să sărute dreapta Preasfinției sale, acoperită cu păr și plină de vene albastre-roșietice, din care sîngele era gata parcă să țîșnească la cea mai ușoară atingere.

Preasfinția sa suspină adînc, trăgîndu-și sufletul, blestemîndu-și în gînd burta mare. Cei dimprejur puteau să creadă că suspinul era expresia profundei compasiuni față de tînărul îndoliat.

Cortegiul solemn, în frunte cu Preasfinția sa, încheiat de un preot imigrat din Turcia, cu o rasă scurtă, de culoare închisă, se îndreptă spre salon, sub îndrumarea lui Smbat și a lui Serafion Gasparici. Aici, Preasfinția sa era așteptat de văduva Voschehat, de Marta și

de cîteva bătrîne, rude ale familiei. Sărutară dreapta Preasfinției sale și îi primiră binecuvîntarea.

Ter-Simon și cu Ter-Așot îl instalară pe Preasfinția sa într-un fotoliu plușat, îngropîndu-l pînă la marginea camilafcăi, ca o bombă de fontă într-un maldăr de bumbac.

— Sanctitatea Sa, Patriarhul tuturor armenilor, începu episcopul cu o intonație solemnă, a binevoit să vă adreseze, mult stimate și venerabile Smbat Alimian, un mesaj de binecuvîntare. Am venit să vă transmit acest sfînt înscris, să-mi exprim încă o dată recunoștința față de memoria răposatului, să vă binecuvîntez pentru donația memorabilă făcută de părintele dumneavoastră întru folosul bisericii și binele comunității.

Scoțînd din buzunarul de la piept un plic, îl înălță și adăugă :

— Citiți-l, preacucernici părinți !

Ter-Simon și Ter-Așot se repeziră dintr-o dată să smulgă plicul. Ter-Așot, mai sprinten și mai îndemînatic decît adversarul său, reuși să apuce plicul.

— Ter-Simon, citește dumneata, vocea dumitale este puternică, porunci Preasfinția sa.

Ter-Așot, mușcîndu-și buzele, trecu plicul adversarului său.

Ter-Simon citi mesajul. Văduva începu să plîngă, celelalte babe îi ținură isonul, deși nu-nțelegeau o iotă din ce auzeau.

— Această casă preacinstită este demnă de binecuvîntarea patriarhală, spuse Preasfinția sa după terminarea lecturii, predîndu-i lui Smbat mesajul. Nu plîngeți, surorilor, ci bucurați-vă, de azi înainte dreapa împăratului ceresc va ocroti această familie ! Fie ca Dumnezeu cel atotputernic să așeze sufletul răposatului în rîndul sfinților și profeților !

Preasfinția sa își înălță privirea către ceruri, cu multă evlavie. La jumătatea drumului, privirea i se opri pe lustra din bronz aurit ce atîrna de plafon. „Cine știe cît costă !...".

Apoi începu să vorbească despre Ecimiadzin, sfătuind-o pe văduva Voschehat să viziteze Sfîntul Scaun la viitoarea sfințire a mirului. Va fi de față, ca să se roage pentru credincioșii eparhiei sale și pentru a exprima

Sanctității Sale Patriarhul certitudinea încrederii sale în biserica-mamă apostolică.

— Port un păcat, Preasfinția voastră, un mare păcat față de religia noastră sfîntă. Nu pot să mă duc la Ecimiadzin cu cugetul curat, spuse văduva, aruncînd o privire semnificativă în jur.

Preasfinția sa cunoștea povestea Alimienilor; înțelegînd gîndul văduvei, se întoarse spre clericii veniți cu el și grăi:

— Preacucernici părinți și dumneata, Preacuviosule arhimandrit, treceți în camera cealaltă!

Porunca fu îndeplinită numaidecît. În afară de Preasfinția sa și de Voschehat mai rămaseră Smbat și Serafion Gasparici.

Văduva începu prima. „Da, mare este pata rămasă asupra familiei Alimian; pînă nu se va șterge, nici unul din membrii familiei nu va avea dreptul să se socotească un armean credincios!". Smbat presimțise că maică-sa va vorbi cu Preasfinția sa, se hotărîse să-și păstreze sîngele rece, să n-o supere cu vreo obiecție dură.

Văduva povesti pe scurt tot ceea ce, de fapt, Preasfinția sa știa; povesti emoționată, ducîndu-și din cînd în cînd batista neagră la ochi.

— Fiul meu nu-i vinovat, nu, nu! repetă ea, încheind. A fost prea tînăr, l-au scos din minți și l-au nenorocit.

Naiva mai spera că greșeala fiului poate fi îndreptată foarte ușor, dacă ar fi vrut. Credea sfîntă doar cununia care-i unește pe doi conaționali și coreligioși, că sînt egali și demni de dragoste doar copiii care se nasc din asemenea unire.

Preasfinția sa era pus în încurcătură. I se pretindea să-l determine pe Smbat să-și calce jurămîntul, să-și părăsească soția și copiii. Cum să-l convingă pe acest bărbat matur, cu școală înaltă? Cu ce cuvinte și cu ce imbolduri să-l influențeze? Respirația Preasfinției sale, și așa anevoioasă, se înteți și mai tare. Asudă sub povara grea și neobișnuit de apăsătoare. Pînă la urmă reuși să vorbească. Începu cu importanța istorică și politică a bisericii-mamă, descrise suferințele îndurate,

apoi demonstră necesitatea de a iubi religia și de a-i rămîne credincios întru „apărarea neamului", dar cînd ajunse la partea esențială a problemei, își ridică privirea spre candelabru și amuți.

Văduva oftă cu tristețe, simțind complicațiile nebănuite. Se întoarse, din nou, la arma ei obișnuită — stăruințele și rugămințile.

— Izbăvește-te de blestemul tatălui, fiule, izbăvește-te și izbăvește-ne și pe noi ! repetă ceea ce mai spusese de sute de ori.

Pentru Smbat încercarea era grea și neplăcută, devenea insuportabilă. Își mușca buzele, stăpînindu-și furia, nu voia să-și jignească mama, în prezența episcopului, cu vreo vorbă de prisos.

— Preasfinția voastră, grăi în sfîrșit, fiți bun și convingeți-mi mama că omul care-și lasă copiii pe drumuri este o fiară. L-am iubit pe tata, o iubesc pe mama. Cum să sacrific o altă dragoste, o dragoste mai puternică — dragostea paternă ? Preasfinția voastră, orice om este răspunzător pe lumea asta și pe lumea cealaltă de viața sa personală. Dacă am făcut o crimă împotriva neamului, religiei și familiei, eu și numai eu voi suporta pedeapsa. De blestemul tatălui voi încerca să mă izbăvesc pe altă cale ; voi încerca să fiu un om exemplar, cinstit cu familia mea și cu alții. Să-mi părăsesc copiii ? Niciodată !

— Dacă-i așa, ia-ți copiii și las-o pe mama lor !... rosti văduva.

— Pe mama lor ! strigă Smbat, nemaiputînd să se stăpînească. Ce făceai, mamă, dacă ți se smulgeau copiii de lîngă dumneata ? Nu, Preasfinția voastră intervenția dumneavoastră este inutilă, nu pot să împlinesc dorința mamei.

Terminînd, se ridică pentru a arăta că este neavenit acest subiect.

Preasfinția sa era bucuros de întorsătură și putea să respire ușurat. Pîndind un moment favorabil, se ridică în picioare, rosti rugăciunea finală, făcîndu-i pe cei ce așteptau în camera cealaltă să înțeleagă că a luat sfîrșit delicata întrevedere.

După ce i se sărută dreapta, Preasfinția sa se retrase cu aceeași pompă cu care venise.

Văduva plîngea. Serafion Gasparici o consola. Peste un sfert de oră, Smbat se afla din nou în biroul tatălui. Era necăjit, dar se ușurase sufletește. Prima furtună, pe care o așteptase în orice clipă după înmormîntare, trecuse, mai puțin puternică decît se aștepta. Reușise să-i reziste mamei. Mîine, va face o aluzie că vrea să-și aducă soția și copiii de la Moscova. Văduva, desigur, se va înfuria, va implora, va plînge, nu are importanță, va fi începutul, apoi, vrînd-nevrînd, se va obișnui cu gîndul să-și primească nora. Se va sfîrși oare discuția? Dar altceva este esențial; se va obișnui oare el, Smbat, cu noua situație, reușind să uite blestemul?

Începu să strîngă hîrtiile, ca să-și găsească de lucru.

Un servitor îl anunță că *usta** Barsegh dorește să-l vadă pe domnul.

— Cine-i *usta* Barsegh?

— Unul din chiriașii noștri.

— Să vină.

Vizitatorul era omul blond, care se apropiase în timpul prazniculuide „advocatul" Muhan și-l rugase să meargă la el acasă în seara aceea. Se opri lîngă ușă, își duse mîinile la piept și dădu din cap umil, aplecîndu-se pînă la podea. Apoi, uitîndu-se în dreapta și-n stînga, se apropie pe furiș și, cu un zîmbet lingușitor pe fața-i veselă, întinse mîna spre proprietar. De la început, înfățișarea și gesturile acestui om îi făcură o impresie proastă lui Smbat.

— Ce doriți? îl întrebă grăbit.

— Să fii sănătos, Smbat-beg**! se auzi o voce slabă.

— Aveți vreo treabă?

— Am o mică socoteală, Smbat-beg.

— Luați loc!...

Oaspetele mulțumi, dar nu se așeză.

— După cum văd, m-ai uitat, spuse el, fixîndu-și ochii sticloși pe fața proprietarului. Desigur, dragă domnule, sînt mulți ani... dar eu, să nu-ți fie cu supă-

---

* Meșter (arhaism în limba armeană).

** Titlu de politețe pus după un nume propriu bogătașilor și funcționarilor în Orientul Apropiat.

rare, îmi amintesc foarte bine. Ehei, erai un copil atîtica, continuă, arătînd cu mîna o înălțime cam de un arșin de la podea, mic, mititel. Apoi ai crescut, ai plecat la Moscova și dus ai fost, Dumnezeu să te ajute, acum ești bărbat în toată legea, și ce bărbat !... Cum îți merge, dragă domnule ?...

— Mulțumesc bine. Spuneați că aveți o socoteală ; despre ce este vorba ?

Usta Barsegh continuă pe același ton imperturbabil, parcă n-ar fi auzit întrebarea.

— Veneai la mine și-mi cereai niște clopoței mici, mici de tot, ca să-i legi de gîtul pisicii. Uite, prăvălia noastră-i chiar sub camera asta, să nu-ți fie cu supărare, dacă lovești cu piciorul — atingi capul servitorului matale...

— Mi-amintesc, mi-amintesc, îl întrerupse Șmbat nerăbdător, sînteți *usta* Barsegh, argintarul... Spuneți-mi, *usta* Barsegh, ce socoteală aveți ?

— Într-o zi ai venit și mi-ai spus : „Să-mi faci un cîrlig de prins pește, *usta* Barsegh". „Cu dragă inimă, ți-am spus eu, să nu-ți fie cu supărare". M-am așezat și după ce m-am chinuit o zi întreagă, am făcut un cîrlig bun, de argint, și ți l-am dăruit... Te-ai bucurat, să nu-ți fie cu supărare...

— *Usta* Barsegh, era vorba de o socoteală...

— În ziua următoare ai adus cîrligul, zicîndu-mi : „*Usta* Barsegh, mi s-a spus că argintul este fals". Nu mai știu care răuvoitor zisese că *usta* Barsegh ar vinde argint fals în locul celui curat... Ți-amintești ?...

— Ce socoteală aveți, *usta* Barsegh ? strigă Smbat, ridicînd tonul de supărare.

— Socoteală ? repetă musafirul, chipurile cu indiferență. Ah, da, am uitat, luîndu-mă cu vorba. Socoteala, Smbat-beg, ține de numele lui Mikael Marchici... E o mică socoteală, foarte mică, să nu-ți fie cu supărare... Numai că Mikael Marchici se cam joacă... De trei zile îl tot rog, îl implor și tot nu vrea să plătească...

— Nu vă plătește ? Înseamnă că vă datorează bani ?

— Să nu-ți fie cu supărare, e dator și chiar dacă n-o plăti, n-are nimic, să mor, dar e dator cu poliță...

— Ce fel de poliță ?...

— În toată regula... *do vostrebovania* *...

— Ce sumă ?

— Nimica toată pentru matale, un pumn de bani de buzunar, cheltuiala de-o seară... Dar pentru un sărăntoc ca mine-i cît o comoară, cît un regat, cît grădinile lui Harun al Rașid, ha, ha, ha !...

Rîsul suna fals, sec și neplăcut, pe Smbat îl cuprinse dezgustul. Dar vorbele vizitatorului îi stîrniră curiozitatea.

— Arătați-mi polița semnată de Mikael ! spuse Smbat, întinzînd mîna spre vizitator.

Usta Barsegh, uitîndu-se împrejur, își duse mîna spre buzunar și scoase un portofel uzat. Dintre hîrtii trase cu grijă o poliță, o despături și ținînd-o strîns, o bägă sub ochii lui Smbat.

— Este semnătura lui Mikael, afirmă Smbat, nu vă temeți, nu v-o smulg din mînă, doresc să știu doar suma !

Smbat rămase uluit, polița valora șapte mii de ruble. O sumă îndoielnică pentru posibilitățile argintarului.

— *Usta* Barsegh, mai profesați și acum meseria dumneavoastră ?

— Păi da, să nu-ți fie cu supărare, bijutier am fost, bijutier am rămas — mă descurc și eu cum pot, am de întreținut o familie mare, cu cinci copii... de trei ani încoace am și o tejghea, în care am rînduit cîteva bijuterii din argint și aur și mă amăgesc că aș face, chipurile, negoț.

— Probabil că Mikael a luat ceva bijuterii de aur de la dumneavoastră...

— Nu, martor mi-e soarele ; i-am dat bani peșin, niște galbeni... martor mi-e soarele că i-am smuls de la gura copiilor și i-am dat.

— *Usta* Barsegh, exclamă Smbat, aruncîndu-i omului o privire ascuțită, i-ați dat chiar șapte mii sau mai puțin ?

Usta Barsegh se cam descumpăni o clipă. Își reveni imediat și răspunse, zîmbind forțat :

— Să nu-ți fie cu supărare, sigur că i-am dat ceva mai puțin, dar suma reprezintă șapte mii bani de argint.

---

* La cerere (rus.).

— Cîți bani gheață i-ați dat? În poliță este vorba și de o dobîndă.

— Dobîndă, sigur că da; există ceva fără dobîndă? Dar datoria lui Mikael Marchici este exact de șapte mii de ruble.

— Cînd e vremea scadenței?

— Vremea?... Azi sînt șaisprezece zile de cînd răposatul domn Marcos s-a dus... *„do vostrebovania"* *, Dumnezeu să-l odihnească. Martor mi-e soarele, zi și noapte m-am rugat pentru viața lui, dar ce să-i faci, moartea e a noastră și noi ai ei, așa a vrut Dumnezeu.

— Ce vreți să spuneți, *usta* Barsegh? Nu vă înțeleg.

— E simplu ca lumina zilei. Domnul Mikael a promis că-și va plăti datoria la cîteva zile după moartea tatălui său.

Smbat se cutremură, înțelegînd fapta mîrșavă a fratelui — fiul scosese la mezat moartea tatălui. Fără-ndoială că acest Barsegh este un cămătar odios, care, folosind situația limită a tînărului desfrînat, i-a făcut un împrumut cu dobîndă de unu la sută, cu condiția să i se restituie după moartea bătrînului. Cine-i mai ticălos? Cel care dă sau cel care ia?

— Prea bine, spuse el, lăsați-mă să vorbesc astăzi cu fratele meu și reveniți mîine...

— Nu, nu, să nu-ți fie cu supărare pe *usta* Barsegh, să nu știe Mikael Marchici că am venit la matale! Vai de mine, e cam țicnit, mă omoară și-s tată a cinci copii...

— Plecați! Veniți mîine și vă veți primi banii!

— Bine, să nu-ți fie cu supărare, dar mîine să terminăm povestea asta. Am cinci copii, mamă bătrînă, surori, frați, nepoate, nepoți, o mulțime de guri. N-am poftă de judecată, împăcarea e mai bună. Hristos însuși a zis așa. Dumnezeu să-l odihnească pe domnul Marcos, era un om de treabă, mă iubea tare mult, în fiecare zi venea în prăvălia mea. Acum sînt și eu sluga dumitale, trăiesc în umbra matale. Iertare dacă ți-am dat bătaie

* Aici în sens de „a fost chemat pe lumea cealaltă".

de cap, sluga matale, nu te supăra, plec și fără să-mi spui... Vin mîine, sluga matale...

Mergînd de-a-ndărătelea, îndoit de mijloc și cu fața spre Smbat, *usta* Barsegh ieși.

În seara aceleiași zile, avu loc prima ciocnire dintre Smbat și Mikael. Mikael mărturisi fără jenă că a luat de la Barsegh în total o mie de ruble, în schimbul unei polițe de șapte mii. Ce era să facă ? Avusese nevoie de bani. A făcut ceea ce fac mulți dintre copiii taților zgîrciți. Nu putea să se abțină de la anumite plăceri, era doar fiu de milionar ; colegii lui cheltuiau cu miile și zecile de mii. Acum, în sfîrșit, avea dreptul să trăiască liber și independent, dar în locul unui despot a apărut altul. Este insuportabil, jignitor. Taică-său a lăsat un testament ilegal, n-o să tacă, o să facă ce va crede de cuviință ; deocamdată Smbat să-i plătească lui *usta* Barsegh, fără multe explicații, altfel treaba ajunge la tribunal...

Smbat începu să-i explice că nu s-a gîndit niciodată să devină un despot, că sînt frați egali, că sînt datori să se ajute reciproc. Mikael nu mai poate continua traiul de pînă acum. Viața pe care o duce nu este normală, a devenit un faliment spiritual, o decădere fizică și psihică. Să se uite în oglindă. Nu se mai poate. Purtarea sa jignește onoarea familiei.

— N-avem dreptul moral să irosim pentru plăcerea noastră averea cîștigată cu sudoarea amară a tatei.

— Sudoare amară ? ! repetă Mikael cu ironie ascuțită. Ești convins că tatăl nostru și-a cîștigat milioanele pe căi cinstite ?

— Tu nu ești convins ? replică Smbat, cu mirare.

— Eu ? Eu sînt convins, văd că tu nu ești.

— Ce vrei să spui ?

— În sinea ta îl socotești pe tata un opresor, nu-ți vine să te faci stăpîn pe averea lui.

— Mikael !...

— Te superi fără rost ! Dacă vrei, îți arăt scrisorile pe care le-ai trimis de la Moscova din ziua în care ai fost lipsit de rentă. Scriai că în timpurile noastre nu te poți îmbogăți prin muncă dreaptă. Îl acuzai pe tata că-și exploatează muncitorii, ținîndu-i în sărăcie, în mizerie, iar eu îți răspundeam că averea lui Marcos Ali-

mian nu-i rezultatul sudorii altora, ci al destinului, un dar al naturii, o loterie... Eu îl apăram, iar tu îl loveai. Spune, care din noi e mai demn acum de moștenire? Eu, cu viața mea risipitoare și libertină, lipsită de scop, sau tu, cu concepțiile tale economice, filozofice culese din cărți?

— Nu știu, poate mai mult tu decît mine...

— Da, eu! Lasă-mă atunci să folosesc averea lui, părăsește afacerile, predă-mi bogăția strînsă prin exploatare și jecmăneală! Tu ai școală, eu nu. Tu ești deștept, eu sînt un prost, dar banii îi sînt necesari prostului; cel care-i deștept cîștigă și singur. Te lauzi cu modestia și răbdarea ta, dar uiți cum ai trăit în comparație cu mine? Aveai doisprezece ani cînd te-ai dus la Moscova. Acolo ai trăit în familii alese, te-ai cultivat sub îndrumarea celor mai buni profesori, ai intrat la universitate și ai absolvit-o. Pe mine m-au ținut aici, în orașul ăsta corupt și din pricina ta, neavînd studii înalte, am nimerit într-un anturaj rău famat...

— Din pricina mea? îl întrerupse Smbat.

— Da! Nu știai? Cînd tata a auzit că te-ai unit cu o străină, a jurat să nu-și mai trimită la Moscova băieții, să nu-i piardă din ochi nici o clipă. Iată de ce am fost lipsit de acea virtute cu care tu te lauzi astăzi. Da, da, tu ești deștept, ai studii superioare, poți să te descurci singur, prin munca ta dreaptă, iar eu nu pot, pentru că sînt incult, prost și incapabil de muncă. Nu ție, ci mie mi se cuvine să risipesc averea cîștigată prin sudoarea altora.

— Sînt obligat să fac ce a lăsat tata în testament.

Mikael rîse cu voce tare.

— Sînt obligat să fac ce a lăsat tata în testament, repetă el, lovindu-și palmele și legănîndu-și capul. Vai, vai, vai, ce supunere lăudabilă, ce virtute sublimă! Dacă te simți obligat, îndeplinește prima condiție a testamentului tatei — desparte-te de soție și de copii!...

— Asta nu-i treaba ta.

— Așa să fie, dacă vrei, nu mai pomenesc nimic, cu o condiție: să nu mă plictisești nici tu cu imbolduri și sfaturi, nu au nici o valoare pentru mine.

— Sînt obligat să te plictisesc, așa a dorit tata, așa dorește mama.

— De ce? Pentru că eu sînt un șarlatan, iar tu ești un om exemplar, eu sînt imoral, iar tu ești un om moral, nu? N-ai decît să suferi, omule moral! Du-te, du-te acum în camera mamei să vezi din cauza cui plînge biata femeie — din cauza ta sau a mea? La revedere, mîine să-i plătești, fără discuție, lui *usta* Barsegh datoria, să iei polița înapoi și să-mi pregătești cinci mii de ruble. Mai am și alte datorii. Le plătești pe toate în contul meu.

Mikael ieși din cameră, privindu-și fratele cu dispreț.

Ridicîndu-se, Smbat bătu furios cu mîna în masă. Ia te uită — și tînărul acesta, corupt pînă în măduva oaselor, îi face reproșuri, aruncîndu-i în față greșeala de neîndreptat. Cum să reacționeze? Cum să-l „aducă pe drumul cel bun", dacă el nu-și îndeplinește îndatorirea față de familie?

„Orice ar fi, n-am să te las în voia ta", hotărî Smbat în sinea sa.

4

De necrezut, să îndeplinești ani în șir funcția pasivă de simplu funcționar, să te chinuiești sub privirile ascuțite ale unui bătrîn încăpățînat și meticulos, să inventezi de fiecare dată fel de fel de minciuni pentru a justifica cheltuielile suplimentare, de multe ori să te apropii cu mîini necurate de sertarul tatei; vrînd-nevrînd să dorești moartea propriului tău părinte, cu speranța că te vei elibera de această strînsoare! Cum adică, să moară în sfîrșit tata, lăsînd o imensă moștenire și dintr-o dată să te vezi lipsit de drepturile legale, să ai un nou protector, să te supravegheze, să te dojenească?

Nu, nu! Este de nesuportat, jignitor, o lovitură pe care el, Mikael n-o poate suporta. Ce vor spune camarazii și prietenii săi? Pe bună dreptate îl vor batjocori, îl vor ridiculiza. Nu, nu! Nu poate să se supună voinței fratelui, fără să crîcnească. Este moștenitor cu drepturi egale. Ce testament stupid! I se pretinde să-și schimbe

felul de viață, să trăiască după gustul unui bătrîn ramolit, să se însoare cu o fată armeancă, ca să poată intra în drepturile lui de moștenire. Să te însori în timpurile noastre, cînd toți prietenii lui sînt burlaci, liberi, cînd toți cei însurați regretă amarnic, ca de pildă Melkon Avrumian și mulți, mulți alții. De ce să-și pună un jug greu la gît, să aducă pe lume niște guri de prisos, să audă în fiecare zi cuvîntul tîmpit și caraghios de „tată", atît de plăcut capetelor pătrate și atît de plictisitor pentru cei ce au poftă să guste din plin plăcerile vieții, păstrîndu-și libertatea. Nu, Mikael este independent, liber și vrea să rămînă așa. Nu s-a săturat încă de burlăcie.

Deliberînd astfel, Mikael simțea cum, zi de zi, se-nteține ura împotriva lui Smbat. Născocea planuri să scape de sub tutelă.

Smbat îi plătise lui *usta* Barsegh datoria, luase polița înapoi și i-o restituise lui Mikael, refuzînd însă să-i dea cele cinci mii de ruble cerute în plus.

Era spre amiază. Cu jumătate de oră mai înainte, Mikael îl rugase din nou pe Smbat să-i dea și restul, dar fusese refuzat. Acum se plimba agitat prin camera lui, camera cea mai frumos mobilată din casa Alimienilor. Aici se aflau cele mai alese covoare din Belucistan, perne, pernuțe, fotolii împodobite cu șaluri fine și fel de fel de țesături brodate cu fir de aur din Khorasan și Kirman. În fața uneia din ferestrele drapate cu perdele din mătase grea se afla biroul, pe care trona o imensă călimară de argint, alături de felurite cutii din fildeș, de sugative, cărți legate, statuete de bronz și diferite albume. În colț era o bibliotecă frumoasă, plină cu operele unor poeți și romancieri ruși, cu coperte aurii. Atrăgeau atenția și traducerile, printre care „Decameronul" lui Boccaccio. Prin ușile arcuite se vedea camera de dormit; covoare moi erau așternute pe jos. Acolo, într-un colț era pus patul, cu plapumă de mătase, acoperit cu o cuvertură scumpă. Cinci-șase perne mari și mici erau rînduite simetric, formînd un fel de piramidă. Părea patul unei bogate curtezane de lux, dar peretele din față era împodobit cu arme. În altă încăpere se zărea masa de

toaletă, plină cu puzderie de sticle cu uleiuri și parfumuri, piepteni, perii, foarfece etc.

Voschehat jucase marele rol în aranjarea acestor camere. Ea își obligase bărbatul să nu precupețească nimic pentru plăcerea băiatului. Ce se cheltuiește pentru casă nu-i pierdut, în felul acesta Mikael poate fi obișnuit treptat cu viața de familie, stîrnindu-i dorința de a se căsători. Pentru Mikael camerele împodobite erau un motiv de îngîmfare. Era satisfăcut că unii dintre prieteni îl invidiază, că poate să le dea de băut în cupe aurite, că le poate pune în față sfeșnice de aur cînd se așază la masa de joc...

La un moment dat se deschiseră ușile și intră Isahac Maruthanian, cu un zîmbet foarte plăcut pe obrajii săi rumeni.

— În sfîrșit ! strigă Mikael pe rusește și-i făcu semn cumnatului să se așeze. Spune, s-auzim ce-i nou !

— Depinde ce te interesează ! răspunse Maruthanian, așezîndu-se pe un fotoliu, ridicînd cu grijă poalele redingotei, ca să nu le șifoneze.

— Ce altceva ar putea să mă intereseze în afară de testamentul acela tîmpit ?

— Se-nțelege ! exclamă Maruthanian, scoțîndu-și alene mănușile și lăsîndu-le în pălărie, apoi rotind privirea, adăugă : Sper că n-aude nimeni discuția noastră.

— Nimeni, dacă vrei, pot încuia ușa.

— N-ar fi rău.

Mikael se apropie de ușă și întoarse cheia.

— Problema este foarte simplă, începu Maruthanian, luînd de pe masa lui Mikael o țigară, mai întîi trebuie să-mi promiți solemn că ce vorbim aici, rămîne numai între noi.

— Precauție inutilă. Nu-mi sînt dușman.

— Să trăiești ! Știi, dragul meu, că nu sînt un negustor oarecare. Sînt jurist, fără studii superioare, dar cunosc mai bine legile decît orice jurat. Sînt renumit și aici și la Tiflis *. Vreau să spun că dacă fac ceva rău, apoi o fac cu atenție, gîndindu-mă, cîntărind lucrurile de zece ori și apoi acționînd.

---

* Azi Tbilisi, capitala R. S. S. Gruzine.

Aruncînd spre tavan fumul ţigării, îşi pironi ochii verzi-gălbui pe faţa lui Mikael şi-l întrebă :

— Vrei ca testamentul lui taică-tău să fie socotit ilegal, să-şi piardă valoarea ?

— Sigur, răspunse Mikael afirmativ.

— Bine. Sînt necesare unele condiţii.

— De exemplu ? întrebă Mikael.

— Mai întîi, voinţă fermă, sînge rece, apoi măiestrie de a mistifica, de a spune minciuni.

— Măiestrie de a spune minciuni, chiar aşa ?

— Neapărat. Secolul al nouăsprezecelea, dragul meu, este secolul înşelătoriei şi nu s-a sfîrşit încă. Acum toată lumea înşeală, mai ales, cei care se răzvrătesc împotriva înşelătoriei.

— Pe urmă ? Explică-ţi planul !

— Îndată, ai răbdare ! Fratele tău mai mare, Smbat a obţinut, de trei zile, prin hotărîre judecătorească, recunoaşterea drepturilor sale legale de moştenire. Eşti sclavul lui absolut. De el depinde să capeţi o bucată de pîine. Aşa-i ?

— Să presupunem că-i aşa.

— Nu-i nimic de presupus, aşa este conform testamentului. Taică-tău ţi-a fixat o rentă lunară de o sută de ruble — leafa unui bucătar, să zicem. Poţi să obţii dreptul la moştenire numai după însurătoare, te poţi însura dacă-ţi schimbi modul de viaţă, dacă devii un bărbat serios, cuminte. Ha, ha, ha !... Acesta este un punct foarte uşor interpretabil din testament şi dovedeşte naivitatea celui care l-a gîndit şi prostia celui care l-a întocmit. Spune-mi, te rog, dacă ţi-ai schimba complet modul de viaţă şi ai deveni serios, modest, n-ai mai bea, n-ai mai juca jocuri de noroc, n-ai mai umbla după femei — cum ai putea să dovedeşti că te-ai schimbat ? Dacă ar vrea, Smbat s-ar opune mereu, ar spune că nu te-ai schimbat, că ai acelaşi comportament ca înainte de moartea tatălui. Asta-i una. În al doilea rînd, ai fi, oare, de acord să te însori ? Sînt convins că nu. Eşti dintre indivizii pentru care însurătoarea ar fi ca Siberia sau Sahalinul pentru mine. Ce însurătoare, cînd pentru tine şi pentru semenii tăi există nevestele unor proşti ? Prin urmare, acest punct al testamentului e o nenorocire, fu-

nia gata săpunită a spînzurătorii... Planul meu te poate ajuta. Concretizîndu-l cît mai repede, tot atît de repede va fi bine, se va putea schimba și situația ta.

— Care-i planul tău ?

— Un alt testament, un așa-zis contra-testament.

— Unde găsim un asemenea testament ?

— Ce întrebare — „unde" ? Să presupunem că acest contra-testament se întocmește cu deplinul tău acord. Cu planul meu și cu participarea a două ajutoare, meșteri în meseria lor, fără a fi prinși pînă azi cu vreo înșelătorie. Spune-mi, vrei să devii moștenitorul deplin al averii tatălui tău sau crezi că e mai bine să rămîi sclav și să depinzi de voința fratelui ?

— Termină odată, pentru numele lui Dumnezeu ! strigă Mikael, crezînd că Maruthanian glumește.

— Contra-testamentul se face, evident, datat cu puțin înaintea morții lui taică-tău. El va purta semnătura originală a răposatului, ceea ce nu-i chiar așa de greu pe cît crezi. Îmi dai indiferent care manuscris, mai ales, semnătura sa pe o bucată de hîrtie, restul este treaba mea și a ajutoarelor mele. Ești de acord ?

— Ce conținut va avea contra-testamentul ? se interesă Mikael, convins că Maruthanian nu glumește.

— Un conținut foarte interesant, foarte exact din punct de vedere psihologic, foarte simplu și foarte just, răspunse Maruthanian, îndreptîndu-și cravata roșie. Mai întîi, valoarea moștenirii. Apreciez averea imobilă lăsată de răposatul la cel puțin trei milioane și jumătate, plus patru sute cincizeci de mii de ruble în acțiuni și cam încă tot atîția bani în bănci. Conform contra-testamentului, banii gheață și acțiunile ți se cuvin, împreună cu tot ce se găsește în interiorul acestei case, iar bunurile imobile, adică sondele petroliere, casele și rafinăria, mai bine zis, valoarea sau veniturile lor, se împart în trei părți egale : o parte îți revine ție, cealaltă fratelui tău mai mic, Arșac, iar a treia parte surorii tale, adică soției mele... Maică-ta primește a șaptea parte din total, așa cum prevede legea. Cred că este greu să-ți imaginezi un testament mai corect și mai legal !

— Bine, dar cu Smbat cum rămîne ?...

— Nu s-ar mira nimeni să lipsească numele lui din testament. Toată lumea știe că a fost blestemat și persecutat de taică-său, prin urmare este firesc să fie dat uitării. După terminarea procesului, îi fixăm o rentă oarecare, lunară sau îi dăm o anumită sumă și mărinimia noastră va fi lăudată de toți.

— Vom putea cîștiga oare procesul ?

— Da sau nu. Dacă nu vom putea, înseamnă că se dovedește falsul contra-testamentului și atunci sîntem pasibili de pedeapsă pentru fals în acte publice...

— Nu, nu, nu pot să fac așa ceva ! strigă Mikael îngrozit.

Maruthanian zîmbi ironic.

— Vom cîștiga procesul fără nici o îndoială, spuse cu deplină seninătate. Ascultă ! Cine controlează procesul dacă nu tribunalul districtual ? Ăsta e tot secretul. De cine sau de ce depind hotărîrile tribunalului nostru actual ? Numai nebunii și proștii cred în judecata dreaptă. Eu, cunoscîndu-i îndeaproape pe membrii tribunalului, știu care-i punctul slab al fiecăruia. Mita, dragul meu, este puterea care stăpînește conștiința și legile tribunalului nostru. Știu cum trebuie mituiți membrii și funcționarii tribunalului, de la portar la președinte.

— Dar dacă nu vom putea să-i mituim ? întrebă Mikael nerăbdător.

— Mai există o altă cale — împăcarea.

— Cu cine ?

— Cu Smbat.

— Cum ?

— Întîi înspăimîntîndu-l cu zvonurile despre contra-testament. Am și răspîndit o știre vagă în acest sens. Apoi scoțînd la iveală contra-testamentul, văzînd semnătura și auzindu-mi mărturia, Smbat se va speria și-l vom strînge cu ușa.

— Prin urmare, îmi propui să folosim o escrocherie ?

— Dragul meu, spuse Maruthanian, îndreptîndu-și din nou cravata, pe lume există tot soiul de convenții false și sentimente false. Escrocheria este ceva abil. Nu-i oare escrocherie să faci de rușine numele părinților, să trădezi credința strămoșilor, să sacrifici viitorul copiilor pentru mîngîierile unei destrăbălate, să-ți blamezi tatăl cît

timp e-n viață, iar după moarte să vii să te faci stăpîn pe averea lui, acaparînd drepturile moștenitorilor legali ? Prin așa-zisul fals, vreau să restabilesc dreptatea, așa cum un diplomat, spunînd minciuni și înșelînd, își salvează patria de pericol. În fond, ce mai lungesc vorba ? Totul depinde de tine ; dacă tu nu vrei, ce pot face fără asentimentul tău ? Du-te și adapă-te din mîinile frățelui tău, ca o oaie rîioasă...

— Oare n-ai pus prea mult partea nevestei tale ?

— Partea ei ca partea ei, dar munca mea ? După ce-mi risc numele, nu merit și eu ceva ?

— Dacă vei cîntări lucrurile de zece ori ca să acționezi, înseamnă că nu întreprinzi ceva periculos...

— Viitorul va decide... În treaba asta eu nu voi juca nici un rol. Să nu discutăm prea mult în contradictoriu sau să stăm pe gînduri. Da sau nu ?

— Bine, fă cum vrei, asumîndu-ți răspunderea, să duci treaba la bun sfîrșit fără mine. N-am poftă să alerg prin tribunale, în general, planul tău mi se pare cam neclar.

— Se va limpezi. Dă-mi numai o semnătură a răposatului sau, mai bine, cîteva !...

— Bine, se învoi Mikael, chiar azi voi căuta, îți voi da...

— În sfîrșit, semeni și tu a bărbat hotărît, trebuie să acționezi, dragul meu, trebuie să acționezi !...

Cînd deschise ușa, era să se ciocnească de Grișa. Tînărul grăsuț îi făcu loc cu respect lui Marathanian să treacă și intră obosit, ștergîndu-și cu batista transpirația de pe fața-i roșie și de pe gît. Se trînti într-un fotoliu, ca o minge de cauciuc.

— Of, exclamă el, gîfîind, este un chin să urci scările. Casele oamenilor de treabă ar trebui să n-aibă scări... Să-i ia naiba pe doctori, dau zor că trebuie să umbli pe jos, ca să slăbești. Cum să plimb atîta grăsime cu mine ? Fii atent, amice, nu-ți pierde speranța ! Eram adunați la Kiazim-beg, unde se punea la cale o mare petrecere ; cînd este parastasul de patruzeci de zile pentru taică-tău ?

— Cred că peste o săptămînă.

— Așa le-am spus și eu. Prin urmare, duminica viitoare îi aducem ultimul nostru omagiu, iar de luni te scoatem din doliu. Să-ți spun de ce am venit acum. Vino,

te rog, deseară pe la mine, vreau să facem o mică partidă de bacara. Poruncește să mi se aducă un pahar cu apă.

La porunca lui Mikael, servitorul aduse o sticlă cu apă de Narzan *, pe care Grișa o bău direct din sticlă. Apoi îl convinse pe Mikael să prînzească la hotelul „Europa". Acolo luau masa artistele de operă nou venite, împreună cu frumoasa primadonă Baranovskaia.

— M-am odihnit destul, hai să ieșim! îl îndemnă Grișa.

Ieșiră. Vremea se menținea caldă încă, cu toate că era începutul lui octombrie. Merseră pe cîteva străzi aglomerate pînă ajunseră într-o piață de formă pătrată, folosită drept loc de promenadă. Fiind salutat din toate părțile de numeroși cunoscuți, Mikael avu impresia că se cunoaște conținutul testamentului lăsat de taică-său și toți își bat joc sau îl compătimesc.

— Tu du-te la restaurant, spuse Grișa, eu rămîn la telefon să invit cîteva persoane pentru partida de azi.

Trecu pe trotuarul celălalt și intră într-una din cabinele așezate față în față.

Mikael o luă pe o stradă îngustă, apoi pe alta, pînă se opri în fața unei case noi cu un singur etaj și rămase pe gînduri. În ultima vreme, de cîte ori trecea prin fața acestei case, se oprea cîteva clipe și se uita la fereastră.

Astăzi strada era aproape pustie. Doar din cînd în cînd se zărea un trecător, un hamal sau o trăsură, după care domnea iar pustietatea. Vremea blîndă, căldura molcomă a soarelui de toamnă aveau o influență puternică și binefăcătoare asupra lui Mikael. Simțea cum începe să-i circule sîngele prin vine cu o forță deosebită, inundîndu-i trupul cu o căldură plăcută. Își scoase pardesiul, ținîndu-l pe braț. Inima începu să-i bată, venele tîmplelor îi zvîcneau febril, ochii pasionați îi ardeau, buzele îi tremurau de o emoție neobișnuită.

La una dintre ferestre stătea o femeia și-l privea, zîmbind. Mikael se simți tulburat. Femeia era înaltă, cu umeri lați și o figură cu trăsături pronunțate, dar armonioase. Mikael găsea că mustățile ei subțiri, rare și fine îi dădeau un farmec neobișnuit figurii.

---

* Apă minerală caucaziană.

Mikael se apropie de fereastră.

— Pe unde umblați de n-ați mai trecut prin părțile noastre ? i se adresă vocea de contralto, gravă și catifelată a femeii.

Aveai impresia că trebuia să se fi născut bărbat, iar tînărul cel fin, care-i strîngea atît de delicat mîna — femeie. Parcă natura s-ar fi încurcat asemenea unui croitor beat care îmbracă pe cineva o rochie croită pentru altă persoană.

— Sînt ocupat cu treburile casei.

— Dumneavoastră, cu treburile casei ? rise femeia, sprijinindu-și genunchii pe pervazul ferestrei și aplecîndu-se în afară.

— Doar sînt în doliu, nu ? spuse el, uitîndu-se cu discreție la pieptul plin al femeii, ușor decoltat și lăsînd să se întrezărească albeața imaculată a trupului.

— A, înțeleg, cu problema testamentului !... Dar...

— Ce mai faceți, doamnă ? o întrebă Mikael, nedorind să vorbească despre testament.

— O, foarte rău, sînt foarte tristă...

Ochii plini de ardoare ai femeii priviră cu sfială, pe buze îi flutură ca o undă un suris, prin gura întredeschisă se zăriră niște dinți imaculați și strălucitori ca fildeșul.

Vorbeau, uitîndu-se unul la altul, cu priviri din ce în ce mai pasionate. Doamna schimbă cu dibăcie subiectul banal al conversației ; de ce nu se însoară Mikael ? Ah, tinerii din ziua de azi au luat-o razna rău de tot ; fug de familie, lăsîndu-se pradă unei vieți desfrînate !

— Priviți-vă în oglindă, slăbiți și vă ofiliți pe zi ce trece !

— Eu slăbesc, iar fratele dumneavoastră se îngrașă pe zi ce trece ; pe el de ce nu-l siliți să se însoare ?

— Pe Grișa ?... Este incorijibil, inima și sufletul lui sînt mereu preocupate de cîntărețele de operă sau operetă. Dar dumneavoastră sînteți altfel, inima vă este liberă...

— Cine știe ? !...

— Deci și dumneavoastră ? Eu credeam că dumneavoastră nu vă lăsați cucerit, exclamă femeia cu o ironie ușoară.

— Aveți dreptate, dragostea cîntărețelor nu mă atrage.

Pieptul generos al femeii se ridică de pe pervazul ferestrei, iar cuta dublă a gîtului alb și delicat se întinse.

Într-o vreme, povestea căsătoriei doamnei Anuș Gulamian făcuse mare vîlvă în oraș. Fiica lui Mnațacan Hapetian, marele bogătaș și proprietar al celui mai important magazin din oraș, se îndrăgostise de un vînzător al tatălui ei. Sigur că părinții s-au opus mezalianței, dar într-una din zile Anuș îngenunche în fața mamei și, cu lacrimi în ochi, îi mărturisi un secret. Maică-sa socotise că este absolut necesar să-i destăinuie bărbatului fapta necugetată a fetei. Bogătașul cel îngîmfat se îngrozi. Se înfuriase țăranul din el. O chemase pe Anuș în camera lui, o certase, o făcuse „destrăbălată", după spusele unora, o și bătuse.

Era prea tîrziu, oamenii cleveteau, rîdeau și tatăl fusese nevoit s-o dea pe Anuș vînzătorului. Acum, vînzătorul avea un magazin mare pe cea mai frumoasă stradă a orașului, pe firma căruia scria cu litere aurii : „Piotr Ivanovici Gulamov, reprezentantul firmei de manufactură din Moscova".

La vremea acestei căsătorii aventuroase, Mikael Alimian era elev în clasa a șaptea a școlii reale. Povestea i se fixase în minte, încă de pe atunci Anuș îl interesa. Prin intermediul lui Grișa o cunoscuse pe tînăra femeie acum doi ani, o vizita cînd și cînd ca prieten apropiat al fratelui ei. Doamna, împreună cu soțul ei, îl primeau cu prietenie, lăudîndu-se cu un vizitator ca Alimian.

Uitîndu-se în dreapta și-n stînga, Anuș se aplecă din nou, apropiindu-și mai mult capul de Mikael. Obrajii i se îmbujoraseră, ochii îi sclipeau ca niște diamante negre, pieptu-i generos palpita pe pervazul ferestrei. Își dădea la o parte întruna părul negru, des și ondulat, care-i cădea pe frunte și pe obraji.

Mikael privea tulburat umerii rotunzi ai doamnei, bustul armonios și, mai ales, sînii provocatori.

Ce bust minunat, ce ochi înflăcărați, ce privire tandră ! Orice s-ar spune despre temperamentul acestei femei — este o ființă aparte, care nu seamănă cu cele obișnuite. Rotindu-și privirea, își apropie și el tot mai mult

capul de Anuș, era gata-gata s-o sărute ; brusc doamna se îndepărtă de la fereastră, spunînd :

— Vine Grișa !

Mikael sări înapoi. Atitudinea caldă a cucoanei, zîmbetele neînchipuit de drăgăstoase și misterioase, expresia îndrăzneață a ochilor, îl învăluiseră într-o plăcere cum nu mai simțise niciodată. O plăcere, care anula multe alte succese. Anuș era una dintre doamnele onorabile ale orașului, cu un soț considerat cumsecade și modest, trecînd cu vederea scandaloasa lor căsătorie.

— Stăteai de vorbă cu Anuș ? spuse Grișa, apropiindu-se de Mikael. Ai văzut cum s-a ascuns cînd m-a văzut ? Sîntem certați, nu vorbim...

— De ce ?

— Pentru că bărbatul ei este un măgar. L-am făcut măgar chiar în fața ei. Anuș s-a simțit jignită și acum nu mai vorbește cu mine.

— Bine, dar de ce l-ai jignit ?

— Cum să nu-l jignesc, dragul meu ? L-am rugat să-mi împrumute o mie de ruble și nu mi-a dat. A zis pur și simplu : „N-am !“ Banditul, l-a jefuit pe taicămeu, are o jumătate de milion și zice că n-are ! Dar pentru amante are...

— Întreține amante ?

— Ce să mai vorbim, multe ! Are prin toate cartierele orașului și niște frumuseți — una mai pocită ca alta...

Asta era o noutate pentru Mikael, o noutate îmbucurătoare. Dacă bărbatul nu-i credincios nevestei, ea este liberă să-l înșele. Din ziua aceea, a început să-l preocupe mustăcioara delicată. Cîteva zile în șir a trecut la o anumită oră prin fața ferestrelor casei cu un etaj, fără să-și vadă doamna. Era întărîtat. Într-o seară, s-a hotărît s-o viziteze. Contrar așteptărilor, soțul doamnei era și el acasă, de obicei la ora aceea era la club. După supărarea de o săptămînă, soțul și soția se împăcaseră din nou. „Dragostea“ de odinioară se transformase acum într-o răceală reciprocă, nu trecea o lună fără motive de insultă. Nu se împlinise anul de la căsătorie, și Petros și Anuș deveniseră, unul pentru celălalt, ființele cele mai nesuferite ; bărbatul prin mitocănia specifică a mediu-

lui de baştină, iar femeia prin fasoanele şi pretenţiile ei, amîndoi urîcioşi, grosolani şi neatenţi. Şi-au dat repede seama că o pasiune fizică trecătoare îi aruncase pe unul în braţele celuilalt. O pasiune, pe care Petros o dăruia, de obicei, fiinţelor pe care le plătea ; în Anuş pasiunea mocnea, aşteptînd prilejul potrivit ca să se dezlănţuie.

Astăzi, doamna îşi privea cu atenţie soţul şi musafirul: Deosebirea era foarte mare. Petros era borţos, cu gît gròs, ochi mici şi hulpavi, căzuţi în fundul capului, capul era chel şi faţa buhăită. Sorbea cu zgomot ceaiul din farfurie, udîndu-şi mustăţile stufoase. Înghiţea bucăţile de tort pe nemestecate, strănutînd grosolan ; nu ştia cum să primească un musafir, să vorbească cu el cum se cuvine : se fîstîcise, văzîndu-l în casa lui pe milionarul îmbrăcat modern, cu înfăţişare delicată, cu ochii mari, înflăcăraţi, omul ale cărui gesturi şi mişcări purtau pecetea educaţiei celui născut şi crescut în bogăţie. Anuş fusese o nebună, o nebună de legat cînd se aruncase în braţele celui care-i devenise bărbat. Colac peste pupăză, o mai şi înşela : normal ar fi fost invers !

Petros vorbea cu Alimian despre afaceri comerciale — un subiect cu totul neinteresant pentru Mikael. Petrolul se scumpea din zi în zi, ferice de cei ce aveau sonde ! Petros nu avea. Dacă Mihail Marchici ar fi bun să-i vîndă şi lui la un preţ ieftin o deseatină din terenurile sale, Petros i-ar rămîne recunoscător toată viaţa. Anuş întoarse capul plictisită ; omul acesta de cîte ori deschide gura în faţa tînărului bogătaş, trebuie să-l roage ceva. Asta însemna un fost vînzător ! Şi în timp ce el se ruga, femeia promitea... cu surîsuri îmbietoare, gesturi şi mişcări languroase. Mai mult, în clipa despărţirii strînse elocvent mîna tînărului de vreo trei ori...

După vreo două zile, Mikael făcu o nouă vizită, avînd norocul s-o găsească singură pe Anuş. Nici copiii nu erau acasă. Servitoarea îi dusese la bunicul lor.

Anuş îl primi pe Mikael tristă, cu o răceală protocolară. Mikael nu avea experienţa unor asemenea situaţii. Răceala femeii părea motivată psihologic. Anuş simţea nevoia să vorbească despre soţul ei, să-l critice. Avea impresia că dacă nu-l critică, Mikael îşi va închipui că-l

iubește încă pe acest om respingător și grosolan. Mîndria o opri să vorbească și se mulțumi doar cu cîteva priviri nemulțumite, elocvente. Cu timpul, într-o căsnicie, soțul și copiii nu mai sînt suficienți pentru fericirea unei femei ; gusturile și nevoile se schimbă, apar nevoi spirituale. Cît de mult ar fi dorit Anuș să se ocupe de ceva în afara preocupărilor casnice ! Într-o zi fusese la teatru, se jucase o dramă, a cărei eroină, plictisită de viața de familie, dorea să se dedice problemelor obștești. Anuș fusese foarte emoționată, abia a reușit să-și stăpînească lacrimile. Dacă ar fi fost actriță, credea că ar fi putut juca mai bine decît oricine rolul acelei femei. Credeți-mă, numai actrițele mai trăiesc, cele ca mine sînt ființele cele mai nenorocite !

Mikael ascultă, încuviințînd spusele doamnei. Se convinsese că Anuș nu-și iubea soțul, spusese chiar că-l urăște, toate dorințele și aspirațiile ei născîndu-se din această cauză.

Din ziua aceea, n-a mai încercat să-și înfrîneze tot mai aprinsa-i pasiune. O vizita pe Anuș la două-trei zile, întotdeauna în absența lui Petros, invocînd de fiecare dată cîte un motiv...

5

După o lună de zile Smbat se familiarizase cu afacerile bătrînului. Studiindu-le, devenea tot mai interesat și cucerit de ele. O întreprindere de milioane avea și un fel de atracție morală, pe lîngă cea materială. Cu o lună în urmă avusese la dispoziție doar o servitoare, acum se afla la cîrma unei mulțimi de servitori. Aproximativ o mie de meseriași, muncitori, funcționari îl priveau ca pe o ființă atotputernică, a cărei voință poate să-i facă fericiți sau muritori de foame.

Smbat era mirat de inteligența nativă, tactul, elanul și, mai ales, de perseverența răposatului. Omul inculț, care abia învățase să-și pună numele și prenumele pe cecuri și pe polițe, de-a lungul anilor stăpînise o afa-

cere vastă și complexă, afacere pentru a cărei conducere cu succes ar fi fost nevoie de un grup de licențiați și specialiști. În felul său, omul acela fusese un adevărat talent.

Deseori Smbat își amintea de reprosul lui Mikael referitor la fostele sale concepții. Da, de multe ori spusese că în vremea noastră este imposibil să acumulezi avere pe căi cinstite, că toți bogătașii sînt un fel de vampiri care sug sîngele omenirii. Astăzi, el este stăpînul unei averi cîștigată cu sîngele și sudoarea muncitorilor. Ce să facă, să rămînă credincios trecutului, părăsind ce are, să lase totul fratelui său, să rămînă sărac, cum fusese acum o lună? Pe de o parte se gîndea că așa ar face dacă ar avea voință și forță morală, iar pe de altă parte îl asaltau o mulțime de gînduri. Dacă averea ar intra pe mîna lui Mikael, s-ar irosi în van, s-ar pierde în cîțiva ani. Cîte fapte bune și folositoare s-ar realiza, dînd o utilitate morală avuției obținute pe căi necinstite. Gîndul îl însuflețea, dîndu-i un elan neobișnuit, neștiut, o forță morală necunoscută. Parcă s-ar fi trezit în el o putere adormită, amorțită, care-i biciuia nervii. Făurea în minte planuri care mai de care mai pline de umanism, mai entuziaste, din dorința de a alina suferințele. Va îmbunătăți starea muncitorilor aflați în slujba sa — iată o primă și firească faptă mare. O faptă pe care n-a făcut-o nici unul dintre proprietarii de sonde și de rafinării.

Ziua era ocupat cu treburile administrative, seara se închidea în camera lui, scria, studia legile economice. Uneori se lăsa pradă propriilor sentimente, scotea din buzunarul de la piept fotografia scumpă, o privea îndelung, o îndepărta și zîmbea, o apropia din nou și o săruta. I se părea că de foarte, foarte multă vreme s-a despărțit de copii, parcă pentru totdeauna, și se întrista. Deocamdată nu se gîndea să se întoarcă la Moscova și chiar dacă i-ar fi trecut prin cap, nu putea, trebuia să rămînă pe loc. Putea să scrie, să-și cheme soția, împreună cu copiii. Cum să-i aducă, să-i instaleze în casa, de unde fusese alungat într-o vreme, tocmai din cauza lor, în care nimeni nu voia să-i primească? Avea dreptul? Aici erau testamentul părintelui, cu blestemul său apă-

sător, și reproșurile nesfîrșite ale mamei. Îl chinuia mult lipsa copiilor ; copiii, cu inima plină de dragoste, îi duceau dorul în țara de gheață. Cum să-i lipsească pe acești copii neștiutori de mama lor, să-i chinuie dorul ?

Într-o seară se frămînta istovit de gînduri. Se hotărî, luă o foaie de hîrtie și începu să-i scrie soției. Se topea de dorul copiilor. Nu mai era capabil să se gîndească la afaceri.

Sfîrși scrisoarea, o citi și iar îl cuprinse neliniștea. Ce voia să facă, să încalce testamentul tatălui, să nesocotească rugămințile și lacrimile mamei, să rămînă sub semnul blestemului veșnic ? Pe urmă, cum să împace o familie plină de idei patriarhale și prejudecăți cu o străină educată în spirit european ? Mai exista încă o problemă, poate cea mai complicată — nu-și iubea soția : de șapte ani avusese alături de ea o viață de iad. Acum abia se îndepărtase de dînsa, răsuflase puțin, tocmai acum să reînceapă calvarul ?

Era gata să rupă scrisoarea, s-o arunce. Gîndindu-se din nou la copii, simți cu putere cum i se strînge inima. Dacă n-ar fi fost atît de legat de ei, dacă ar fi putut proceda asemeni unor concetățeni, să lase, în situații similare, în voia sorții o părticică din sîngele și sufletul lor, să se întoarcă liniștiți în patrie, căsătorindu-se din nou. Așa și-ar fi spălat conștiința pătată în izvorul fanatismului. Îi iubea ca părinte, mai mult chiar, cu sensibilitatea sa deosebită. Detestîndu-și soția, fiind detestat de ea, conștient de greșeala neîngăduită, blestemat de tată, departe de mamă, de frați și de toți cei apropiați, avea o singură mîngîiere — copiii ; în preajma lor dădea uitării durerea copleșitoare.

Luă scrisoarea și o împături. În clipa aceea intră Mikael și apropiindu-se de el tăcut, se așeză de partea cealaltă a mesei. Fața lui Mikael exprima hotărîre, venise adus de o chestiune serioasă, cu o intenție precisă.

— Ai puțin timp ? întrebă.

— Depinde pentru ce !

— Vei afla. Ce-i cu scrisoarea ?

— Nu te privește.

— Am înțeles, îi scrii soției. N-am dreptul să mă amestec în treburile tale personale, dar aș fi interesat să știu care e soarta copiilor, ce ai hotărît ?

— I-am scris mamei lor să vină cu ei aici. Sper că măcar tu n-ai nimic împotrivă.

— Tu însuți ai spus că asta nu mă privește. Nu-i oare prea devreme pentru o asemenea scrisoare ?

— Ce vrei să spui ?

— Înainte de a scrie, trebuia să stai de vorbă cu mine.

— Nu înțeleg.

— Voi vorbi simplu și scurt. În curînd te vei întoarce la Moscova.

— Să mă întorc ? De ce ?

— Să-ți continui vechea viață, adică exilat de familie.

— Mikael, n-am chef de glumă.

— Eu nici atît. Ascultă ! Ai pus stăpînire în mod ilegal pe moștenirea tatălui nostru.

— Cum așa ? întrebă Smbat aparent liniștit, apăsînd nervos cu sugativa adresa de pe plicul destinat soției.

— Dă, foarte simplu, tu nu ești stăpînul moștenirii ! repetă Mikael.

— Ai un timbru la tine ? întrebă Smbat cu cel mai deplin calm. Vreau să las scrisoarea chiar acum la poștă.

— Te rog să lași glumele și să mă asculți !

— Spune, te ascult.

— Tata nu ți-a lăsat nici o moștenire, nici măcar o parte neînsemnată. Testamentul prin care ai pus stăpînire pe averea lui este ilegal. Cel adevărat se află la mine. Dacă binevoiești, poți să-i afli conținutul.

— Se vede că abia te-ai ridicat de la masă, ai mintea încețoșată, du-te și te odihnește !

Mikael se enervă.

— Nu sînt beat, sînt mai treaz ca oricînd ! strigă el, ducînd mîna la buzunarul de la piept și scoțînd o hîrtie împăturită în patru.

Smbat apăsă pe butonul soneriei. Intră servitorul.

— Tadeos, porunci el, ia scrisoarea asta și pune-o la poștă !

Servitorul luă scrisoarea și ieși.

— Ce-i cu hîrtia asta? întrebă Smbat cu același calm.

— Da, este o bucată de hîrtie, adevăratul testament al tatălui nostru. Am încredere în cinstea ta, ia-o și citește-o !...

Smbat întinse mîna după hîrtie.

— Stai ! spuse Mikael, ducîndu-și mîna la celălalt buzunar. Am greșit. Maruthanian spune că în vremurile noastre nu poți avea încredere în nimeni, nici măcar în propriul frate. El se pricepe mai bine la oameni.

— Copile, exclamă Smbat, zîmbind ironic, tu n-ai alt argument mai puternic ca arma ?

Luă hîrtia, o despături, o citi, verifică semnătura și spuse :

— Da, cel care a întocmit această hîrtie a avut o mînă foarte abilă !

— Nu crezi în autenticitatea acestui testament ?

— Sigur că nu cred, dar...

Nu mai continuă, rămînînd pe gînduri. Nu credea, dar nici nu putea să nesocotească conținutul hîrtiei. Să fie oare adevărat ? Se uită la data scrisă la începutul documentului, fu dezorientat ; era scris la un timp după testamentul aflat la el. Sub amîndouă era semnătura făcută de aceeași mînă. I se năruiră toate planurile. Era din nou sărac, din nou exilat de familie, blestemat ? Ce înseamnă asta, să fi făcut răposatul o glumă pe patul de moarte, o glumă diabolică de muribund, ori bătrînul fusese bolnav mintal și înlocuise hîrtiile ?

Îl privi îndelung pe Mikael, cu o privire cercetătoare și, dintr-odată, un gînd îi lumină mintea întunecată o clipă ; cutele de pe frunte i se destinseră, pe față îi apăru un zîmbet amar.

— Cine a întocmit această hîrtie ? strigă el, lovind cu mîna în falsul testament.

— Răposatul însuși, nu-i limpede ?

— Ia-o înapoi, ia-o, rupe-o și aruncă-o ! Ești victima unei intrigi rușinoase... Ia-o !...

— Ha, ha, ha !... rîse Mikael tare, un rîs fals și forțat.

Smbat mai compară o dată semnătura cu semnăturile celelalte din biroul său, iar se simți derutat. Chiar dacă era un fals, această hîrtie putea să-i producă multe neplăceri.

— Vrei ca pe baza acestei hîrtii să-ți predau drepturile mele stabilite prin lege ? întrebă el, ridicîndu-se în picioare.

— Ești obligat să o faci.

— Dacă n-o fac ?

— Mă voi adresa tribunalului.

Smbat tăcu, împături din nou hîrtia, punînd-o în fața fratelui său. Mikael îl privea. O clipă se gîndi că nu-i bine ce făcuse, numai o clipă. N-ar fi trebuit să înceapă comedia, dacă a început-o, va trebui s-o joace pînă la capăt.

— Deci prin intermediul tribunalului ?

— Adresează-te cui vrei, exclamă Smbat categoric, eu socotesc că acest testament este fals, iar cel care l-a întocmit este Isahac Maruthanian.

Mikael se cutremură ca pasărea prinsă în cursă, dar reuși să se stăpînească.

— Regret că va trebui să mă adresez tribunalului, spuse, ridicîndu-se.

Ca voința să nu-i fie supusă la grele încercări, se grăbi să plece, punînd hîrtia în buzunar.

Smbat își apăsă unghia degetului mare pe dinți, privind fix în jos. „Dacă totuși nu este fals ?“ Se va gîndi la ce are de făcut. Nu voia s-ajungă în sapă de lemn ; cine ar fi vrut să-i ia locul ? Chiar dacă era o avere agonisită pe căi de neiertat, ea poate fi aleasă, curățată de păcate, folosind-o spre binele tuturor ; să sărăcească din nou ?... Nu, nu este în stare !...

A doua zi dimineața, se duse chiar el în camera lui Mikael. Acolo îl întîlni pe Isahac Maruthanian. Bănui imediat ce-l adusese atît de devreme. Mai bănui apoi că Maruthanian cîștigase încrederea cumnatului. Ceru explicații. Mikael repetă ce spusese cu o seară înainte, în termeni mai clari.

— Astăzi mă voi adresa tribunalului, dacă nu vrei să încheiem treaba prin bună-nțelegere.

— Adresează-te ! spuse Smbat, pironindu-și privirea scrutătoare asupra lui Maruthanian. Adresați-vă, amîndoi veți pierde, sînteți niște falsificatori !

— Te rog, fără jigniri ! replică Maruthanian. Cu ce drept mă amesteci în treaba asta ? Neprimind răspuns, adăugă :

— Sînt vinovat că-l cred mai mult pe Mikael decît pe tine. Contra-testamentul este real și de netăgăduit. Ca jurist, sînt convins.

Smbat se domoli imediat ; nu de teamă, ci pentru că-i veni o altă idee. Chiar dacă contra-testamentul ar fi fals, ar putea isca mult zgomot, ar provoca cine știe ce rele.

— Mikael, spuse el, încercînd să fie cît putea de calm, să n-ai încredere în acest om ! Te poate distruge. Spun asta fără să mă feresc, chiar în fața lui.

După ce rosti aceste vorbe, ieși din cameră, coborî scările și intră într-unul din magazinele de la parterul casei.

Era o încăpere lungă și largă, împărțită în două printr-un perete din scînduri — partea din față și cea din spate. Partea din spate servea drept locuință unuia dintre funcționari, cea din față era un birou. Aici erau așezate niște dulapuri dărăpănate, îngălbenite și o masă veche cu cîteva scaune, la fel de vechi. Casă de bani nu exista. O altă masă era pusă în fundul încăperii. Pe podea zăceau felurite piese provenite de la sonde și de la rafinărie — tuburi, robinete, legături de frînghii și altele.

La masa din fund stătea și scria un bărbat de aproape patruzeci de ani, slab și cu figura ofilită înainte de vreme. Văzîndu-l pe Smbat, se ridică să-l salute, scoțîndu-și la iveală statura înaltă, cu spatele încovoiat. Era îmbrăcat cu o redingotă veche, cenușie și lungă, ai cărei nasturi plumburii din metal străluceau ca niște decorații. De sub pantalonii strîmți la genunchi se zăreau vîrfurile unor pantofi arhicîrpiți și niște ciorapi albi care atîrnau. La gît era legat cu un fular negru, gros și lucios, arătînd ca un bolnav. Capătul unei batiste atîrna

din buzunarul de la spate al redingotei. Omul făcea impresia unui oropsit al sorții.

Smbat se așează la masă, semnînd cîteva hîrtii, pe care i le puse în față omul cu spatele încovoiat. Acesta era totodată și șef de birou și simplu funcționar și contabil. Omul luă hîrtiile semnate și le iscăli, la rîndul său, pe fiecare în parte.

„Contabil — Davit Zargarian".

Scoase din buzunar o legătură cu bani și o puse în fața lui Smbat, spunînd :

— I-am primit de la doi negustori.

— Păstrează-i la dumneata, mi-i dai mîine, spuse Smbat.

— Nu, luați-i, nu pot să păstrez bani la mine, nici măcar o oră.

Contabilul părea emoționat. Atitudinea sa lăsa să se vadă o tulburare însoțită de mîndrie și orgoliu rănit.

— Ce s-a mai întîmplat ? întrebă Smbat, care cunoștea destul de bine firea funcționarului.

— Domnule Smbat, luați banii și scăpați-mă de azi înainte de socotelile bănești !

Vorbindu-i, Zargarian începu să se plimbe cu pași mari prin încăpere. La fiecare pas, trupul său firav se apleca înainte, parcă de fiecare dată ar fi strivit o gînganie sub picioare.

— Nu înțeleg gîndul dumitale, spuse Smbat, nu cumva te-am jignit cu ceva ?

— Nu, domnule Smbat, sînteți destul de educat pentru a nu-i jigni pe cei de seama mea. Mi-e pur și simplu groază să păstrez bani la mine.

— Ți-e teamă că-i pierzi ?

— Da, mi-e teamă !

— După cîte știu, de cînd ești în slujba noastră, n-ai pierdut încă niciodată bani.

— Vă înșelați, s-a întîmplat o dată, de două ori, pe vremea cînd trăia răposatul.

Smbat simțea în vorbele lui Zargarian un gînd ascuns. N-avea nici o îndoială asupra onestității lui. Era grăitor că un om din cale afară de precaut și de bănuitor cum fusese răposatul îl ținuse alături de el vreme de șapte ani.

— Fii cinstit, vorbește pe înțeles! Vrei să-mi spui ceva, dar te jenezi.

— Foarte bine, voi vorbi pe-nțeles, dacă-mi permiteți, spuse Zargarian și, făcînd încă un pas mare, se opri în fața lui Smbat. Domnule Smbat, fratele dumneavoastră fură.

— Zargarian! îl opri Smbat tulburat.

— Mi-ați dat voie să fiu sincer, nu trebuie să vă supărați. Da, domnul Mikael fură, iar eu sînt incapabil să-i interzic. Săptămîna asta de trei ori a ridicat bani de la birou, fără să lase vreo chitanță. Iată socoteala, o mie patru sute de ruble...

Și puse o hîrtie în fața lui Smbat.

Furt! Ce ofensă la adresa onoarei și demnității familiei Alimian! Mikael nu i-a spus nimic lui Smbat despre banii aceștia și, cu siguranță, nu va spune niciodată. Iată deci că nu se mulțumește cu ce a primit de la mama și de la frate-său, își mînjește mîinile, furînd. Nu-l cruță nici măcar pe bietul contabil, periclitîndu-i onoarea. Iată cît de corupt a devenit acest băiat!

— Răposatul, continuă Zargarian, suspinînd, își cunoștea bine fiul, poruncise tuturor funcționarilor să nu-i dea nici o copeică. Bine ar fi, dacă ați face și dumneavoastră la fel...

— Voi avea în vedere sfatul dumitale...

Cu aceste vorbe Smbat ieși în stradă, pentru a-și risipi tulburarea.

Orașul industrial clocotea de viață. Oamenii circulau încoace și-ncolo, cu pași repezi, cu fețe preocupate. Nu era greu de bănuit că mințile le erau năpădite de un singur gînd — să cîștige cît se poate de repede și cît se poate de mult. Toată atmosfera pulsa de această idee. Oamenii se salutau în grabă, vorbeau repede-repede, gîfîind, pe nerăsuflate. Abia dacă se opreau să-și strîngă mîna. Întregul oraș făcea, celui neavizat, impresia unei gări, în care toată lumea se grăbește, aleargă, împinge și este împinsă, de teamă să nu piardă trenul. În dreapta și-n stînga alergau trăsurile particulare și cele de închiriat, purtîndu-i pe oamenii de afaceri spre aurul strălucitor. De o parte și de alta a străzii se înșiruiau impu-

nătoare case noi sau aflate în construcție. Clădirile din piatră albă, de tip european, înlocuiau vechile case asiatice, înguste și scunde, cu acoperișuri plate din pămînt. Totul se schimba și se înnoia într-un ritm febril, începînd cu înfățișarea orășenilor. Căciula, haina și ghetele persane erau înlocuite cu pălăria, redingota și pantofii de lac ai lumii civilizate. Birourile și magazinele îmbelșugate erau pline de clienți. Intrau, ieșeau, cumpărau, vindeau, înșelau, se lăsau înșelați și se grăbeau întruna.

În fața unei clădiri cu un singur etaj, Smbat văzu grupuri-grupuri răzlețe de oameni, cu figuri misterioase, care șușoteau întruna. Ridică instinctiv capul, pe frontispiciul clădirii scria — „Bursă". Aici, la anumite ore ale zilei, se adunau agenții comerciali — „iepurii de bursă". Aici se cîștiga și se făceau speculații. Fiecare încerca să cumpere ieftin, să vîndă scump și să-și primească comisionul. Cîteva grupuri, recunoscîndu-l pe Smbat, se dădură la o parte cu respect, făcîndu-i loc ; alții îl salutară cu plecăciune.

La început Smbat simți un soi de dispreț, de dezgust față de cei adunați acolo. Iată o categorie de prisos, cea a pomanagiilor, un fel de plagă a societății. Printre colegi, sub influența unor grupuri studențești, de multe ori condamnase elementele lumii afacerilor, care nu sînt nici muncitori, nici fabricanți. Acum alt sentiment luă locul disprețului. E drept, oare, să-i condamne, considerîndu-i paraziți pe oamenii aceștia strînși în grupuri-grupuri ? Oare nu-i superficial să critice fenomenul, fără să-i cerceteze cauzele ? Dacă agentul de bursă este un parazit — atunci tot paraziți sînt și fabricantul, proprietarul de sonde, latifundiarul, negustorul, prin urmare și el — Smbat...

Gîndul îi zbura departe, foarte departe, pătrunzînd profunzimile economiei politice. Propriile-i gînduri îl tulburară. Simți un fel de rușine în fața universului său intelectual și moral. Pendula între două extreme — unul era actualul Smbat, celălalt era Smbat cel de acum două luni ; unul era moștenitorul milioanelor, celălalt — tînărul sărac, cel ce-și întreținea familia cu meditații,

blestemat de tată, exilat de familie, dezmoștenit de soartă.

Încotro s-o ia, cu cine să se contopească, cum era mai bine ? Să se priveze de avere, să rămînă credincios vechilor sale teorii, lipsit de apărare, sau să fie bogat, puternic, independent ? Nu găsea o ieșire.

Se dezmetici repede. Își aminti contra-testamentul lui Mikael, de care uitase. Da, dacă testamentul este legal, problema se rezolvă de la sine, fără voia lui. Îl vor exila din nou de familie, va redeveni cel de acum două luni. Atunci n-are decît să se ducă să-și proslăvească ideile cu burta înfometată, să propovăduiască principii morale, iar pe copii să-i hrănească cu cele mai înalte teorii.

— Smbat ! auzi el o voce cunoscută și se întoarse.

Grigor Habetian se apropia, gîfîind, respirînd din greu, transpirat.

— Of, era să-mi dau duhul tot alergînd. Doctorii ăștia nedrepți mi-au scos sufletul, dar n-au reușit să mă ajute !... Ascultă, am fost trimis la tine cu o misiune... Kiazim-beg Adilbegov te roagă să-i onorezi astă seară casa, unde va avea loc o petrecere de gală ; vrea să te scoată din doliu și, mai ales, să se împrietenească cu tine. În numele tuturor oaspeților străini, nu refuza ! Am promis că te duc și te voi duce.

— Cine mai vine ?

— Ți-am mai spus, oaspeți de diferite neamuri.

— Și Mikael ?

— Se poate fără martie în post ? Mikael reprezintă sarea și piperul societății noastre.

Smbat ar fi vrut să refuze, dar învinse curiozitatea. Merita, măcar o dată, să se afle în societatea prietenilor lui Mikael, să vadă cum își distruge viața.

— Bine, voi veni, se hotărî.

— Nu așa, ești în stare să-ți uiți promisiunea sau să dai bir cu fugiții. Deseară la ora șapte vin să te iau și să te duc, mai întîi, la club. Așteaptă-mă deci acasă, dar nu, mai bine la birou... N-am poftă să urc iar scările...

6

Văzîndu-l pe Smbat, personalul clubului se repezi să-i ia pardesiul și pălăria.

Urcînd cu Grișa pe scările largi de piatră, intrară într-o încăpere, apoi trecură într-o sală mare. Acolo, unii erau ocupați cu jocul de cărți; alții, împărțiți în grupuri, stăteau de vorbă, comentau, explicau, convingeau etc. Chiar și aici se făcea comerț. Glumeau, povesteau anecdote picante și, lovindu-se unul pe altul pe umăr sau pe burtă, încheiau afaceri de zeci de mii. Se auzeau tot felul de expresii, se observau gesturi și mișcări, care ar fi putut jigni pe cei cu maniere alese. Se schimbase doar haina țăranilor, a negustorilor de frunte, a cărușașilor de rînd de pînă mai ieri. Strada, cu bărbații în cămăși scrobite și pantofi lăcuiți, se mutase într-un club, luminat cu lămpi electrice și împodobit cu mobile luxoase. În fotoliile plușate se tolăneau cei care pînă mai ieri stăteau cu picioarele încrucișate pe rogojini vechi.

Erau și medici, juriști, ingineri, înfățișarea, gesturile și vorba lor purtau pecetea mediului în care trăiau. Aceleași atitudini grosolane, același fel necioplit de a vorbi, specific unui mediu de prost crescuți; nu-i cunoștea, nu-și putea închipui că fiecare are în buzunar o diplomă de studii superioare. În loc să influențeze cu educație și cultură, chiar și cei mai evoluați imitau, în mod deliberat, gesturile și obiceiurile grosolane ale bucătarilor și portarilor parveniți, pentru a le fi pe plac.

Smbat era salutat din toate părțile cu amabilitate, cu zîmbete umile, iar cei educați se înghesuiau să-i strîngă mîna. Toți își exprimau compasiunea cu prilejul decesului tatălui său, lăudînd și proslăvind virtuțile răposatului.

— Sînt de-ai noștri, spuse Grișa în batjocură, conducîndu-l pe Smbat într-o cămăruță, unde se izolaseră vreo cinci-șase persoane pentru a discuta cu ardoare un anume subiect...

— Înfometatul vorbește mult — spuse Grișa.

Pătrunseră apoi într-o sală mare, foarte luminoasă, unde de-a lungul mesei, o mulțime de oameni citea ziarul.

— Politicienii noștri locali, explică Grișa.

Camerele următoare erau ocupate, mai ales, de jucătorii de cărți. Praful de cretă, fumul de tutun, aburul respirațiilor, răspîndiseră în aer un fel de ceață violetă, prin care abia se zăreau fețele congestionate, ochii rotunjori și abdomenele, care de care mai bombate. Unii, pe de o parte jucau, pe de altă parte discutau comerț. De jur împrejur se auzeau pocnetele sticlelor de apă minerală, care se deschideau continuu. După o masă îndestulată, noua burghezie își răcorea pîntecele grase, fumînd și rîgîind.

În ultima cameră se juca biliard. Aici erau Melkon și Movses.

— Fii bine venit, îndoliatule! spuse Melkon lui Smbat, aplecîndu-se să tragă în bilă.

— Işallah * ! exclamă somnolentul Movses, frecînd vîrful tacului cu cretă. Carambol!... Fir-ai tu să fii!...

— Terminați odată, este ora zece! strigă Grișa nerăbdător.

Jocul luă sfîrșit. Smbat, Melkon și Movses se îndreptară spre casa lui Kiazim-beg, iar Grișa o luă spre teatru, scuzîndu-se :

— Mă duc să-mi păzesc frumoasele, să nu le răpească alții.

Așa-zisul teatru era o sală pătrată, fără stil și fără gust, ca o magazie. Intrînd într-un coridor îngust, Grișa își azvîrli pardesiul unei garderobiere, care-i ieși înainte, și se duse în culise. Acolo domnea o zăpăceală de bîlci ; în vreme ce cîntăreții și cîntărețele din cor se produceau pe scenă, dansatoarele, în costume sumare, vorbeau tare, se certau, se-mbrînceau, se-njurau, rîdeau, chicoteau. Vreo cîțiva crai veniseră să-și ducă după spectacol iubitele pasagere la masă. Erau funcționari îmbogățiți prin fraude sau mijlocitori de afaceri cu petrol.

* Doamne ajută ! (tc.).

Grișa mîngîie obrazul unei dansatoare frumușele, apropiindu-se de o cîntăreață arătoasă, pînă ce primadona avea să-și termine aria pe scenă, să-și primească obișnuitele aplauze ale admiratorilor și un coș cu flori de la un fost căruțaș. În general, în culise, el era primit cu dragoste și respect, iar multe dintre actrițe și cîntărețe se aruncau de gîtul lui cu simpatie.

După ce-i spuse primadonei unde-și vor petrece timpul după spectacol, se grăbi să ajungă în sala arhiplină a teatrului. Trecu mîndru, cu pași siguri printre doamnele împodobite cu bijuterii și domnii în frac, ocupîndu-și locul din rîndul întîi. Zeci de ochi invidioși îl urmăreau, ca pe un om fericit, pentru care teatrul ar fi fost, parcă, propria sa casă, iar culisele — haremul.

Dintre prietenii lui Mikael, Kiazim-beg Adilbegov era cel mai liber din punct de vedere al obligațiilor familiale, cel mai bogat și cel mai risipitor. Părinții săi muriseră cu cîțiva ani în urmă, iar acasă nu avea pe nimeni, în afara celor doi-trei servitori lezghini, un bucătar și un birjar. Trăia ca un nemahomedan, adaptîndu-și felul de viață după gustul și cerințele prietenilor săi creștini. De la taică-său moștenise vreo trei-patru case mari, numeroase sonde petroliere, două veliere, un vapor și cîțiva saci cu aur. Jumătate din avere o și risipise ; mai rămăsese cealaltă jumătate. Musulmanii fanatici se obișnuiseră de mult cu felul său păcătos de a trăi, socotindu-l un ghiaur corupt, care va fi pedepsit aspru pe lumea cealaltă...

Oaspeții intrară într-o încăpere mobilată în stil pe jumătate european, pe jumătate asiatic. Într-un colț, așezați pe o bancă, cîntau *sazandarii* *. Gazda juca *vint* ** cu cîțiva dintre invitați. Era un tînăr viguros și plin de viață, cu trăsături frumoase, cu ochi mari și negri, cu obrazul ras proaspăt și cu o mustață neagră, fină. Purta un veston de catifea și un pantalon din stofă fină de Daghestan, cu fir auriu. La brîu era încins cu o cen-

---

* Sazandar : cîntăreț din *saz*, instrument muzical oriental cu coarde de aramă.

** Joc de cărți asemănător cu bridge-ul.

tură aurie, de care atîrna un pumnal frumos, cu teacă splendidă de fildeș, încrustată cu aur.

Văzîndu-i pe oaspeți, se ridică repede să-i întîmpine, arătîndu-și statura înaltă și silueta plăcută. Roșeața obrazului, a ochilor aprinși, dovedea plăcerea pentru băuturile alcoolice și nopțile pierdute.

— Mașalla, mașalla * ! strigă el, apropiindu-se de Smbat Alimian. Jur pe Dumnezeul meu, astă seară sînt fericit de prezența dumitale... *Takoi siurpriz, takoi siurpriz* ** !...

Îl îmbrățișă și-l sărută pe Smbat, apoi îl prezentă oaspeților. Erau de față un ofițer rus, un prinț gruzin, consulul persan, trei armeni, un lezghin, doi evrei, un grec și un polonez. Unul dintre armeni era un bărbat de vreo cincizeci de ani, singurul vîrstnic din această societate, unul dintre bogătașii de vază ai orașului, răsfățat de soartă, despre care se spunea că într-o vreme fusese bucătar. Celălalt era un tînăr îmbătrînit înainte de vreme, cu o figură obosită de viața trecută în dezmăț. Pe obraz purta semnele unei boli grave. Cel de-al treilea era Mikael, care văzîndu-l pe Smbat, se îndreptă spre colțul cel mai îndepărtat al încăperii.

Jocul de *vint* se opri. Se așezară să joace *bacara*. Cei abia sosiți, fără să mai piardă vremea, se alăturară jucătorilor, în afară de Smbat, care nu jucase niciodată în viața lui cărți. Kiazim-beg nu îndrăzni să-l oblige.

La început jucătorii erau calmi, mizau pe numai douăzeci-treizeci de ruble. Ofițerul se abținea. Nu prea avea bani, ceilalți jucau prudent, pentru a respecta „etica". Pînă la urmă ofițerul pierdu tot ce avea, se ridică, spre bucuria lui Mosico, cel amețit de băutură. Toată lumea se înviorase. Mikael pierdu. Melkon, de asemenea. Kiazim-beg se opri din joc, sculîndu-se, îl luă de braț pe Smbat și ieșiră împreună pe terasă.

Mikael începu să se enerveze, să se înfurie pe cărți. Pierdu de unsprezece ori la rînd. Nu, nu se mai poate, asta este curată distrugere. Abia reușise să împrumute cîteva mii de ruble și pierduse mai mult de jumătate.

---

* Să trăiești ! (tc.).

** Ce surpriză ! (rus.).

Trebuia să „schimbe jocul". Cît s-a mizat modest, a mai mers, acum...

— Nikolai Luchici, se întoarse el spre ofițer, care-i urmărea pe jucători cu ochi invidioși, ca un înfometat care nu ia parte la masa îmbelșugată, luați loc!

Ofițerul se aplecă și Mikael îi strecură în mînă un pumn de bancnote, adăugînd :

— Jucați cu curaj !...

După nici zece minute, ofițerul se curățâ de bani, iar Mikael, care-și pusese nădejdea în norocul celuilalt, pierduse încă o dată.

Toată lumea era iritată. Nimeni nu mai lua în seamă propunerile bancherului, mergeau pe orice sumă. Fețele se congestionaseră, ochii se aprinseseră, inimile palpitau de emoție, de emoția aceea deosebită, specifică jocului de cărți, constituind adevăratul motor care-l împinge pe cartofor să joace zeci de ore în șir, fără oprire. O stare de spirit cu farmecul ei.

Smbat intrase și privea cu interes la Mikael. Nu faptul că fratele lui cîștiga sau pierdea îl preocupa, ci starea lui de spirit. Observă cum jocul de cărți îl schimbase complet pe Mikael. Ochii i se înroșiseră, dogoreau ca niște cărbuni aprinși, nările îi tremurau ca cele ale unui bidiviu arab, toată ființa-i era răvășită. Fața îi devenise palidă ca o hîrtie albă, iar pieptul îi tresălta puternic. Nu se uita la Smbat, juca ca un descreierat, dînd și luînd sutele. Încă unul se curățâ și Kiazim-beg îi luă locul. Smbat simți că o putere diabolică îl împingea spre masa de joc. Orice prăpastie are atracția ei, ai nevoie de eroism să-i reziști. Învățase jocul, putea să participe. Se agita laolaltă cu cei care jucau pe sume mari, sau se înfuria de insuccese. Atracția era tot mai greu de învins. Deodată, ducîndu-și o mînă la buzunarul de la piept, pe cealaltă punînd-o pe masă, spuse :

— Încerc și eu, de probă.

Bancherul era Mosico, care se trezise, se înviorase și juca cel mai tare, întreind suma. Smbat trase o carte. Pe fața palidă a lui Mikael se strecură un zîmbet ironic. Smbat așezase pe masă șase hîrtii de cîte o sută — le pierdu. Mai luă o carte, pierdu din nou. Bătu a treia carte și se ridică de la masa de joc.

Prințul gruzin pierduse tot ce avea și acum juca cu „fise".

— *Papașa* *, lasă-mă să joc în locul dumitale ! se adresă Melkon fostului bucătar care cîștiga întruna.

— Eu s-sînt om bătrîn, n-nu pot să mă ridic, spuse numitul Papașa, bîlbîindu-se la fiecare două vorbe.

— Coniac ! strigă Mosico.

Servitorul lezghin îndeplini îndată porunca, aducînd o sticlă întreagă de coniac. Goliră cu toții cîte un pahar, apoi al doilea, al treilea, pînă ce li se înfierbîntă sîngele.

Acum Mikael cîștiga. Cîștigau și Melkon cu Papașa. Norocul întorsese spatele celorlalți.

Făcînd ocolul, cărțile trecură în mîna lui Melkon Avrumian. După ce aruncă o privire ascuțită vecinului, strigă :

— O mie de ruble !

Nimeni nu ceruse pînă atunci o asemenea sumă pe prima carte. Vecinul, era prințul gruzin, se opri și se uită la figura lui Papașa. Îl implora, din ochi, pe fostul bucătar să-i dea niște bani ; bătrînul își clătină capul în semn de negație — îi dăduse destul, doar nu pretindea să-i restituie. Se uitară cu toții unii la alții.

— Plătit ! spuse Mosico, bătînd cu pumnul în masă.

Cîștigă el, bătînd cu nouă peste opt. Melkon scăpă o înjurătură necuviincioasă la adresa cărților, pe care le aruncă deoparte. Se aduseră cărți noi. Fără folos ; în seara aceea norocul îl înșelase. Se înfuriase, se certa cu comesenii fără nici un motiv. Era cunoscut, în general, ca certăreț. Începu să țipe la muzicanți, care înconjuraseră masa de joc și priveau cu nesaț la teancurile de sute. Nu mai avea bani în buzunar, juca cu „fise". Cărțile ajunseră iar în mîna lui ; se opri, se gîndi profund cîteva secunde, își frecă fruntea și strigă :

— Trei mii de ruble !

De data asta șovăi și Mosico, care cîștigase mult. Suma era exorbitantă.

— Mergeți ! îl sfătui prințul gruzin pe Papașa.

— Doar nu-s b-b-băut, n-n-nu mă atrage...

---

* Taică (rus.).

— Fă o reducere ! se întoarse Mikael către Melkon, vezi că nu intră, nu trebuie să forțezi nota.

— Cinci mii de ruble, se-ncinse mai tare Melkon.

— Coniac ! strigă Mosico.

Goli paharul, își duse mîna la frunte și se gîndi cîteva secunde. Apoi ridică marginea unei cărți aruncată în colțul mesei, se uită la culoarea ei. Bănuia cum se va sfîrși jocul. Cartea era roșie, se putea merge.

— Șase mii ! adăugă Melkon, care se îngălbenise de tot.

Smbat privea fix ochii, chipul lui Mikael. Vedea că fratele era foarte iritat ; de data aceasta îl înțelese. El însuși căzuse pradă forței drăcești a jocului.

— Șapte mii ! exclamă Melkon, dar neprimind răspuns, adăugă imediat : Fricoșilor !...

Orgoliul lui Mikael era rănit.

— Plătit ! spuse el, uitîndu-se la frate-său.

Smbat făcu pe indiferentul.

— Nu-i glumă, e joc ! spuse Melkon.

— Nu sînt dintre cei care glumesc la jocul de cărți, dă-mi cărți !

— Pune banii pe masă și pe urmă îți dau cărți !

— Crede-mă, îi vei primi mîine, spuse Mikael, uitîndu-se iarăși la Smbat.

— Te cred, dacă ia cărțile fratele tău.

— Crezi că te trag pe sfoară ? strigă Mikael, izbind cu mîna în masă.

— Deloc, n-am încredere, după cum îți achiți împrumuturile.

— Domnule, nu sînt falit !...

— Mai dau faliment și cei ce au fost avuți cîndva...

Se iscă o confuzie generală. *Sazandarii,* fiind în picioare în spatele celor care se certau, se retraseră cu teamă.

— Dai cărțile sau nu ? urlă Mikael nerăbdător, ridicîndu-se în picioare amenințător.

— Poți să-i dai, exclamă Smbat, nesuportînd înjosirea fratelui.

Melkon îi dădu două cărți lui Mikael, apoi își luă și el două. Filă cărțile, se strîmbă și spuse :

— Plătesc !...

— Vezi ce ai ! replică Mikael.

— Mi-a intrat un șeptar.

Melkon mai puse pe masă o carte din pachetul pe care-l avea în mînă. Buzele îi tremurau.

— Ce ai ? întrebă el.

— Spune tu !

— Ce ai ?

— Un șesar.

— Arată-mi !...

— Un șeptar...

Atunci Mikael puse cărțile pe masă. Era convins că a cîștigat. Dar Melkon își etală și el cărțile, arătînd doi decari și un nouar. Mikael se cutremură.

— Imposibil, urlă el, pierzîndu-și firea, imposibil, nu permit să fiu jefuit !

— Așta-i jocul ! spuse Melkon, calmat, mîine îmi va plăti Smbat.

— Hoțule, ai scos șeptarul de sub pachetul cu cărți !

— Tu ești trișorul !

Așa începu agitația... Cei doi adversari se sculară de la masă, apucînd cîte un scaun. Încă o clipă și erau să se repeadă unul la celălalt. Smbat îl prinse pe Mikael de haină și-l trase cu forța deoparte, apoi întorcîndu-se spre Melkon, îi spuse :

— Mîine dimineață îți vei primi cîștigul...

Bineînțeles, jocul s-a întrerupt. Smbat vru să plece imediat, luîndu-l pe Mikael.

— Nu, nu ! insistă Kiazim-beg, mă supăr dacă plecați pentru o nimica toată. Se împacă ei.

Pe cînd toată lumea încerca să-i liniștească pe cei încăierați la joc, își făcură apariția Grișa, primadona, două cîntărețe și un cîntăreț de cor. Apariția lor, mai ales frumusețea sclipitoare a primadonei, calmă spiritele.

Așa-zisa frumusețe era o roșcată înaltă, destul de corpolentă, cu părul buclat pe frunte, la ceafă împletit în stil grecesc. Liniile negre trase cu grijă sub genele de jos dădeau ochilor mici o dimensiune nefirească, un fel de tristețe, de melancolie. Pudra și fardul îi acopereau asprimea tenului, iar rujul îmbujora ușor obrajii. Subțirimea sprîncenelor era corectată cu o rară măiestrie, chiar ochiul cel mai experimentat s-ar fi înșelat.

Strînse cu intimitate mîna tuturor, dăruindu-le unul din fermecătoarele ei zîmbete, caracteristice slujitorilor scenei.

Sazandarii se înviorară, presimțind un chiolhan pe cinste, urmat de o recompensă grasă, dacă se va împăca Mikael cu Melkon.

Grișa îl îmbrățișă și-l sărută pe venerabilul Papașa, șoptindu-i la ureche cîteva vorbe fără perdea pe seama femeilor. Răsucindu-și mustățile dese, îndreptîndu-și cravata, bătrînul își pironi ochii pe cîntăreață, ca un motan în călduri ; privind-o din cap pînă-n picioare, o dezbrăcă în gînd.

După o jumătate de oră, Kiazim-beg îi invită pe oaspeți în sufragerie, unde îi aștepta o masă plină cu mîncăruri și băuturi. Mikael se așeză în dreapta primadonei. De o lună și jumătate nu mai stătuse la masă cu femei ; i se făcuse dor. Grișa se așeză în stînga cîntărețtei. Kiazim-beg și prințul gruzin se așezară față-n față. Smbat luă loc între gazdă și Papașa.

Pe Grișa l-au ales starostele petrecerii. La început, toți căutau să fie cît mai sobri în fața primadonei, încă nu se împrăștiase impresia neplăcută a conflictului. Starostele propuse, un toast în cinstea „strălucitoarei stele", salutat de meseni, care se ridicară în picioare, aplaudînd frenetic. *Sazandarii* intonară un *„tuș"* *.

— *Silence* ** ! răcni un tînăr cîntăreț cu fața obosită, care făcea pe judecătorul de pace.

Se făcu liniște. Tînărul rosti o cuvîntare despre frumusețe și artă, începînd cu grecii, trecînd apoi la romani și la vremurile noastre, golindu-și întreg bagajul de cunoștințe și strigînd :

— *Ergo* ***, noi, admiratorii înflăcărați ai artei, să ne înclinăm în fața reginei sale !...

Kiazim-beg spuse :

— Aferim !...

Prințul gruzin adăugă pe un ton ridicat :

— *Vașa* **** !...

---

* Cîntec scurt de urare.
** Liniște ! (fr.).
*** Așadar (lat.).
**** Trăiască ! (gruz.).

Grișa propuse cîntărețului, pe care-l adusese, să cînte o romanță. Se ridică un bărbat cu mustățile răsucite, obosit și prăpădit — al doilea tenor de operă care, cerînd scuze, refuză. Ar fi vrut ca toți cei prezenți să-l roage într-un glas. De rugat, îl rugară, cîntărețul știa însă că vocea l-a lăsat de mult.

— Gioconda! se întoarse el spre primadonă. O romanță banală pentru dumneata. Dă-mi voie să interpretez „Nebunul"!

— Bravo, bravo, minunat maestre, aprobă primadona. Domnilor, vă rog să ascultați cu atenție, „Nebunul" lui Vistuhin este ceva deosebit. Am onoarea să vă prezint pe viitorul Barnay * sau Salvini **. S-a hotărît să părăsească opera, să se dedice teatrului. Of, Doamne, sunetele astea sălbatice mi-au distrus nervii! adăugă ea, făcînd cu mîna un semn de nemulțumire spre *sazandari*.

— Măi băieți, încetați odată! porunci Kiazim-beg *sazandarilor*. Aceștia se opriră din cîntat.

„Viitorul Barnay sau Salvini" privi cu emfază cînd în dreapta, cînd în stînga, își șterse gura, își îndreptă cravata, pentru a atrage atenția generală. Începu să cînte „Nebunul". Buzele i se deformară încet-încet, pielea feței se zbîrci, pupilele i se îndreptau cînd într-o parte cînd în alta, apoi se ridicară și viitorul Barnay se transformă în paiață. Vocea lui răgușită, purtînd pecetea nefastă a alcoolului, oscila, între sunete acute, între sunete joase, cu sonorități din cele mai stranii, sugerînd parcă scîrțîitul căruțelor de prin partea locului...

Primadona își compătimea colegul „pierdut" în străfundul sufletului, dar aplaudă pentru a nu-l jigni. Toți îi urmară exemplul. Viitorul Barnay mulțumi cu demnitate, apoi își reluă locul, oftînd cu tristețe.

— Ce sensibilitate... cîtă simțire! oftă primadona, ducîndu-și batista la ochi, chipurile, să-și șteargă lacrimile. Să ciocnim în cinstea dumitale, martir chinuit al artei!

---

* Ludwig Barnay (1842—1924), celebru actor și cîntăreț german.

** Tomaso Salvini (1829—1915), celebru actor italian.

— O, Lisa, Lisa, să ciocnim ! strigară cu toții, golind cîte un pahar.

Grișa știa să onoreze sexul feminin, propuse un toast în cinstea cîntărețelor din cor.

Veni rîndul să se bea în cinstea lui Smbat Alimian. Grișa anunță că din ziua aceea cercul lor se lărgește cu un companion prețios, o „oaie rătăcită", care încă din adolescență fugise din propria-i stînă.

Cînd se terminară toasturile în cinstea tuturor comesenilor, Kiazim-beg porunci *sazandarilor* să execute o melodie de dans. Porni la primul dans, învîrtindu-se în jurul mesei, cu ochii ațintiți pe pieptul frumoasei primadone.

— Măi băiete, *padai șampanskii* * ! comandă servitorului.

Smbat era cuprins de o căldură neobișnuită. Atmosfera necunoscută, în care se simțise străin cu o oră înainte, îl învăluia, sufletul îi era mai ușor. Nu-i mai părea rău că venise. Acum îl scuza, în sinea lui, pe Mikael, l-ar fi îmbrățișat, l-ar fi sărutat...

7

Șușotind cu primadona, Mikael dăduse uitării înfruntarea cu Melkon. La cărți, își amintise de mustăcioara doamnei Anuș Gulamian. Acum, vecinătatea cîntăreței îi șterse din minte pe doamna Anuș Gulamian. Sîngele i se înfierbîntase, devenise neliniștit. Se uita cu o dorință nestăvilită cînd la pieptul opulent al frumoasei, cînd la gîtul ei alb. Era gata să-și lipească buzele pe decolteul cărnos, să-și înfigă dinții. Îl înfrînau privirile celorlalți. Nici Smbat nu era indiferent.

Prima cupă de șampanie a fost închinată cîntăreței, „reginei" artei, celei mai mîndre dintre femeile lumii. Se ridicară cu toții, strigînd și vociferînd, doar Smbat mai păstra oarecare decență datorită doliului. Kiazim-

* Corect *podai șampanskoe !:* Adu șampania ! (rus.).

beg se apropie de „ființa fără de pereche", cerîndu-i voie să sărute „umărul eteric". Incitați, sărutară cu toții umărul îmbietor. Smbat rămase nemișcat. Femeia băgă de seamă.

— Domnul Alimov este preocupat de vecina sa, constată ea, rîzînd.

„Vecina" era o cîntăreață din cor, pe care Smbat nici măcar n-o observase.

Viitorul Barnay era criță, plîngea, mărturisindu-i ofițerului de alături suferințele morale ale slujitorilor artei. Melkon și Mosico se îmbătaseră și ei. Pîndind un moment prielnic, Papașa își luă scaunul, mutîndu-se lîngă cîntăreață. Mesenii izbucniră în hohote. „Papașa și-a pierdut mințile, Papașa a luat-o pe drumul pierzaniei". Cîntăreața aflase despre averea fostului bucătar și-i aruncă o privire suavă.

Umplîndu-i cupa cu șampanie, Grișa șușoti la urechea ei.

— Domnilor ! începu cîntăreața, ridicînd cupa. Acolo unde este veselie, nu trebuie să existe supărare...

— Atenție, atenție, vorbește zeița ! strigă Grișa.

— Beau în cinstea lui Mihail Marchici și a lui Moisei Ambarțumovici, îi rog să se sărute.

— Da, da, să se sărute, să se sărute, ura, ura ! vociferară.

Unii îl înconjurară pe Mikael, alții pe Melkon, împingîndu-i să se îmbrățișeze și să se sărute.

Împăcarea îi umplu de entuziasm. Chiolhanul putea continua în voie.

Smbat privea furios împăcarea ; înseamnă că pentru ei vorbele n-au valoare. Insultații nu ripostează ? Indivizi fără simțul onoarei, se tăvălesc în noroi, se sărută.

Și Mikael își pierduse capul, fermecat de surîsul cuceritor, plin de subînțeles al artistei, de vocea-i ademenitoare. Își lipea brațul, ca din întîmplare, de brațul ei ; tentativele nu-i erau respinse.

— Cînd este *benefice*-ul * dumneavoastră ?

— Duminica viitoare.

— Pot spera să luați dejunul cu mine ?

---

* Spectacol în beneficiul unui artist (fr.).

— Cu plăcere.

— Şi cina ?

— Nu promit. Depinde de primirea publicului, poate voi fi invitată în grup.

— Îmi permiteţi să împlinesc îndatorirea de pe acum ?

— Ce vreţi să spuneţi ?

— Iată ! răspunse Mikael şi, scoţîndu-şi inelul cu diamant, o rugă pe cîntăreaţă să-i dea voie să i-l pună în deget.

Frumoasa doamnă era emoţionată, privind piatra inelului care strălucea cu sclipiri de stea. Nu, nu, darurile le primeşte de obicei în templul artei ! Ce diamant splendid, ce lucrătură minunată ! Ce va spune Smbat Marchici dacă-l iau ?

— Priviţi-l cum se uită !

Orgoliul lui Mikael era rănit. Este un bărbat independent şi nici un frate nu are vreun drept asupra lui. Iar cadoul îl face intenţionat, de faţă cu prietenii, demonstrîndu-şi libertatea. Le vorbise despre contra-testament. Voia ca a doua zi să-i propună lui Smbat, pentru ultima oară, acceptarea legalităţii testamentului, înainte de a apela la tribunal.

— Grişa, ajută-mă ! îşi rugă prietenul.

— Scuzaţi-mă, Elena Anastasievna ! spuse Grişa, prinzînd degetul arătător al cîntăreţei, pentru a-i pune inelul. Noi sîntem nişte caucazieni cam grosolani, cînd vorba nu-i de ajuns, recurgem la forţă...

— Sînteţi nişte cavaleri cu inimi curate şi sincere ; se poate supăra cineva pe dumneavoastră ? replică ea, lăsînd să-i pună inelul.

Inelul nu intră pe degetul arătător, îl băgă în degetul mic.

— Ce mîini fine, minunate ! şopti cîntăreaţa, mîngîind degetele lui Mikael.

Dezmierdarea îl răsplăti pe Mikael din plin.

— Ce tot şuşotiţi acolo ? interveniră comesenii.

— Nimic, rîse cîntăreaţa, m-am tăiat la un deget cu cuţitul şi Mihail Marchici m-a pansat.

Ridicînd degetul, le arătă nepreţuitul dar. Ar fi vrut să provoace gelozia celorlalţi, dar nu reuşi. Mikael fu

batjocorit pentru prostie, pentru frivolitate burgheză. De ce făcea asemenea daruri înainte de *benefice?*

Smbat, rușinat de fapta fratelui său, încercă să-și stăpînească nervii.

Toată lumea se îmbătase, în afară de grec și de evrei. Polonezul se grăbi să plece pe neobservate. Încăperea se umpluse de fum, de mirosul greu al mîncărurilor.

— Ce cald e! spuse cîntăreața, lăsînd să se-nțeleagă că ar vrea să plece.

Fumul de tutun îi stricase fardul, din cauza căldurii pudra se ștergea, era obligată să scoată mereu puful din pudrieră.

— E cald, repetă Mosico, vrînd să-și scoată vesta.

Nu-l lăsară, îi prinseră mîinile.

— Vreau un chibrit, ceru Melkon, invidios pe darul lui Mikael. Un mic *Feuerwerk* * în cinstea zeiței.

Pe o farfurie goală împletise o coroniță din cîteva bancnote, în mijloc îi pusese fotografia. Aprinse coronița și fotografia se lumină de flacăra violetă; bancnotele erau înmuiate în benedictină. Efectul fu neașteptat; se aplaudă, muzica răsună prompt; în spatele fotografiei rămăseseră cîteva sutare. Melkon oferi „zeiței artei" coronița în culorile curcubeului.

— *Eto diko, no ocen' orighinal'no, ocen'* **, se minună cîntăreața zgomotos, băgîndu-și banii în geantă.

Coristele priveau cu ochi nesățioși scena, geloase pe primadonă. Ciripiră și ele un duet. Papașa le puse în cupe cîte doi galbeni, sărutînd pe furiș gîtul uneia din ele.

— Bravo, Papașa, bravissimo! strigă vedeta, nescăpînd nimic.

Atmosfera devenea confuză.

Supărat, Grișa vărsă de două ori cupa cu șampanie peste muzicanți. Era turbat, artista era atentă cu Mikael, ignorîndu-l. Mosico făcea glume deșuchiate cu coristele; nechezînd ca un cal nărăvaș, își înfigea dinții în umerii lor, invidiat de Papașa. Melkon fura în grabă un sărut de la fiecare, ca un ziarist de provincie bețiv. Kiazim-beg săruta „mînuța eterică" a cîntăreței, neîndrăznind

---

* Foc de artificii (germ.).

** Este straniu, dar foarte original, foarte (rus.).

deocamdată să avanseze. Ducîndu-l afară pe tenorul cel decrepit, prințul Niasamidze îi turnă apă rece pe cap, zicînd că așa fac *kintoii* * din Tiflis. Musafirul lezghin, un tînăr roșcat cu grumazul gros, cîntărea în gînd coristele — care e mai nurlie, care e mai... Judecătorul de pace, pronunțînd ultimul său discurs, se înflăcără, ciocni cupa de sticlă și o sparse.

Smbat ar fi vrut să părăsească extravaganta societate. O forță de neînțeles îl oprea. Nu îi plăcea, dar nici nu-l plictisea. Totul contrazicea principiile sale, gustul său, și totuși stătea ca priponit.

Ofițerul, luînd sticla de șampanie, se apropie de cîntăreață. Își desfăcuse nasturii de la veston, o mînă și-o băgase în buzunarul pantalonilor albaștri. Rugă cu voce tare să i se acorde atenție, nimeni nu-l auzi. Lovi cu mîna umărul starostelui petrecerii și strigă :

— Ascultă prietene, ascultați domnilor !... atrăgînd pentru o clipă atenția comesenilor. Domnilor, eu am văzut la Moscova cum este divinizată arta de către nebunii noștri de bogătași. Habar n-aveți, voi sînteți asiatici... Ascultați, ascultați, marginile cupei de cristal sînt aspre pentru artă !... M-ați înțeles, ce dracu ?...

Cîntăreața nu înțelegea ce vrea ofițerul, se cam sperie, văzîndu-i privirea buimacă. Ofițerii provoacă scandaluri, gîndi ea.

— Domnilor, era o vreme cînd înotam în șampanie, vai de averea părintească ! Dați-mi voie, dracu să vă ia, dați-mi voie să reînvii trecutul...

Se aplecă și apucă un picior al cîntăreței.

— Se știe orișiunde, dracu să vă ia, că viața trebuie să ardă ca un foc bengal !

Cîntăreața îi pricepu intenția, își scoase un pantof, întinzîndu-i-l.

— Trăiască Melpomena cu picioruș atît de încîntător ! spuse ofițerul, umplînd pantoful cu lichidul spumos și ridicîndu-l deasupra capului. Pentru artă, de dragul ei !...

— Ura, ura ! răspunseră ceilalți în cor.

---

* Petrecăreț, om de viață (gruz.).

Toți goliră cîte un pantof de șampanie, în afară de Smbat Alimian. Auzise de asemenea întîmplări, dar nu le văzuse...

Cîntăreața era molesită de satisfacție, văzînd înalta onoare dată pantofului ei.

— Nu-i nici o noutate pentru noi, replică Grișa, scoțînd din buzunar o pereche de pantofi noi, din mătase, se aplecă s-o încalțe pe cîntăreață.

Femeie deșteaptă și practică, înțelesese că s-a depășit măsura, cine știe ce se mai putea întîmpla. Se ridică brusc, își apăsă o mînă pe frunte, cealaltă pe piept, își aplecă capul și se îngălbeni la față ; speriat, Mikael o prinse în brațe.

— Ce s-a întîmplat, ce s-a întîmplat ? se impacientară.

Cîntăreața era gata-gata să leșine, își dăduse ochii peste cap, buzele i se strînseseră și de-abia putea să murmure :

— Pieptul, pieptul...

O înconjurară îngrijorați.

— Un vraci, a-a-aduceți un v-vraci ! fu de părere Papașa buimăcit.

Aduseră niște colonie, o stropiră pe față, iar Kiazim-beg alergă repede la telefon, să cheme un medic ; cîntăreața îngîna :

— Duceți-mă acasă ! Vreau acasă !...

Mulți ar fi dorit s-o conducă, mai ales, Mikael și Grișa, dar ea se sprijini cu abilitate discretă de umărul tenorului, cu cealaltă mînă luînd de braț o coristă. O conduseră, așezînd-o în trăsura lui Kiazim-beg. Domnilor, scuzați, vă mulțumește foarte mult, îi pare rău, nu i-au rezistat nervii ; nu va uita niciodată respectul și onoarea de care s-a bucurat. Vă iubește pe toți cu o dragoste fierbinte și speră că nu veți uita de *benefice*-ul ei.

— Ah, capul, inima, mînă birjar, mînă, duceți-mă repede acasă, maestre dragă și tu, colegă neprețuită !...

Cînd trăsura dispăru în întunericul nopții, cîntăreața se schimbă brusc, lovi umărul tenorului și, hohotind, spuse :

— Ai văzut ?... Cine joacă mai bine dramă, eu sau dumneata ?... Proștii, m-au crezut !...

— Minunat, zeița mea, splendid !... Dă-mi una din sute, să-mi plătesc mîine chiria la hotel !...

Cîntăreața se execută cu o bancnotă și spuse :

— Poate că mîine vine în vizită la mine vreunul din etiopienii care stăteau lîngă mine, am să mă vait puțin, pe urmă...

Musafirii s-au întors mofluji în sufragerie. Mikael se întristase. Părea un copil care abia-abia prinsese o pasăre și-i zburase din mînă, dispărînd cu inelul de aur.

Cheful se sparse.

— Pe mine, pe mine cine mă conduce acasă ? întrebă cealaltă coristă, o evreică cu ochii și părul negru, cam agitată și obosită.

— Papașa, Papașa ! strigară la unison mai mulți.

— Imposibil, nici un pas ! se opuse Kiazim-beg. Nu dau voie nimănui să plece, adevăratul chef abia acum începe.

— Domnilor, spuse Grișa, renunț la rolul de staroste.

— Trăiască republica ! țipară unii.

— Tăcere ! strigă ofițerul.

Sticlele de șampanie începură să pocnească din nou, *sazandarii* cîntau din nou și cheful se transformă într-o adevărată orgie, pe care Smbat nu și-ar fi închipuit-o.

Papașa își scoase redingota, o azvîrli *sazandarilor* și începu să danseze un dans din Gharabagh. Mosico și Melkon îl urmară. Prințul Niasamidze ceru să se cînte un *lekuri* * și răsucindu-și marginile de la *cerkezkă* **, intră în joc, cu barba-i mare fluturînd. Era o hărmălaie de nedescris, o învălmășeală, nimeni nu auzea și nu pricepea nimic.

Kiazim-beg își mușca mustățile cu frenezie. „Cățeaua" aceea a mințit, n-avea nimic, a fost un pretext ca să scape, să nu fie a nimănui. Mîine o să-i ceară socoteală. Dacă a mințit că e bolnavă, va fi pedepsită, iar Kiazim-beg știe prea bine cum o va pedepsi. Va cumpăra toate biletele de prima categorie de la *beneftce,* le

* Dans caucazian.

** Haină bărbătească încrețită în talie, purtată de munteții din Caucaz.

va împărți la niște derbedei recalcitranți și cum va apărea cîntăreața pe scenă, derbedeii vor începe să fluiere, să urle și să arunce în ea cu castraveți, mere, gutui stricate, coji de portocale, peștișori stricați, șoareci morți. Va înțelege că nu-i de glumă cu caucazienii. Deocamdată trebuie să le ofere oaspeților ceva neobișnuit.

O obligă pe coristă să alerge după Papașa, să zboare și să se așeze pe umerii lui. Gluma reuși ; toată lumea se ținea de burtă de atîta rîs. Apoi porunci servitorilor :

— Băieți, aduceți o cadă !

— Oh ! Oh ! exclamară toți deodată, bănuind ce urma.

Plecarea primadonei îi cam trezise la realitate. Acum, în zori, fiecare știa ce făcuse. Smbat nu pricepea nimic ; nu se îmbătase, dar nu-i cunoștea încă. Nu înțelegea clar ce se petrece în jurul lui. Privirea se plimba de la unul la altul. Figurile tuturor exprimau ceva neobișnuit, iar sîngele obosit se învolburase din nou. Cînd Kiazim-beg se înfierbînta, fantezia lui nu mai avea limite.

Papașa își răsucea mustățile și întinerea. Sîngele țărănesc, sănătos, de cincizeci și cinci de ani, avea tăria unui vin vechi, nu făcea spumă, dar se înflăcăra.

Se auzi un zgomot la ușă. Servitorii lezghini împingeau înăuntru, gîfîind, o cadă mare de marmură. Apoi aduseră cîteva duzini de sticle cu șampanie ; fețele *sazandarilor* luceau de plăcere. Știau capriciile lui Kiazim-beg.

Vana fu împinsă în mijlocul camerei.

— Kiabuli ! * se adresă Kiazim-beg *sazandarilor*. Apoi intră în cadă, își scoase pumnalul și începu să danseze.

Se învîrtea, se apleca, se ridica, sărea, punea vîrful pumnalului sub ochi, îl trecea pe sub genunchi cu atîta agilitate și repeziciune, încît se minunau cu toții. După ce dansă vreun sfert de oră, sări afară din cadă, puse pumnalul în teacă, se apropie de coristă și o luă în brațe.

Afară începuse să se lumineze, lămpile erau încă aprinse. Papașa trase perdelele și porunci servitorilor să

* Numele unui dans caucazian.

plece. Virtutea și modestia sa ar fi suferit în prezența servitorilor.

Pricepuse, în sfîrșit, și Smbat la ce va asista. Voi să plece, dar puterea necunoscută îi subjugase voința, nu o putea învinge.

— *Karaul* *, ajutor, *karaul* ! urla corista.

Kiazim-beg își pierduse mințile, nu ținea cont de nimeni. Îl rugau să renunțe la intenția lui, dorind totuși să guste din plăcerea excitantă a scenei.

— Creștinilor, salvați-mă ! urla evreica, cu vocea îngrozită, lipsită de vlagă.

Ofițerul, în picioare departe, își răsucea mustățile, gîndindu-se că așa se chefuiește și la Moscova.

Era greu să i-o smulgă lui Kiazim-beg, care o dezbrăcă, poruncind servitorilor să golească sticlele cu șampanie în cadă.

Smbat interveni, respectînd rușinea femeii, temîndu-se de extravaganța amenințătoarei scene. Îl rugară și pe Grișa să n-o lase pe cîntăreață să fie aruncată în cadă. Cu doi ani în urmă, Grișa dăduse cel dintîi exemplul într-un bordel, scăldase o prostituată în bere, una care se îmbolnăvise și era gata-gata să moară de plămîni.

— Nu vrei să vezi ? îl întrebă pe Smbat.

— Nu, asta-i o sălbăticie urîtă, oribilă.

— Dar Kiazim-beg o face pentru tine.

— Nu vreau, mi-e silă ! strigă Smbat, enervîndu-se. Dacă ți-e teamă de Kiazim, bizuie-te pe ajutorul meu.

Amorul propriu al lui Grișa era rănit. Se teme el de careva ? Femeii nu îi e frică, se bucură să se scalde în șampanie, se fandosește, ca să se vîndă mai scump.

— Nu-l lăsa, te rog ! insistă Smbat.

— Bine !

Grișa se apropie de Kiazim-beg, îi puse mîna pe umăr și-i spuse pe turcește :

— Kiazim, las-o în pace pe femeia asta, ajunge !

— Tu cine mai ești ? exclamă viciosul, ai cărui ochi înfierbîntați sclipeau.

— Sînt Grișa.

— Șterge-o, dispari din fața mea !...

---

* Săriți ! (rus.).

— Te rog !

— Lasă-mă !...

Atenția tuturor se îndreptase spre Grișa. Era singurul om de care Kiazim-beg se temea, iar Grișa își pierduse răbdarea

— Te rog, Adilbegov, încercă Grișa din nou să-l convingă pe turc.

— Băiete, leag-o, iar tu ține-ți fleanca ! urlă Kiazim-beg, vreau s-o fac, am s-o fac !

Grișa îl împinse, așezîndu-se între el și cîntăreață, își fixă ochii furioși pe fața turcului și șuieră printre dinți :

— Ai uitat că eu sînt Grișa ?

Din buzunarul de la piept scoase un revolver mic.

Kiazim-beg își reveni. Nu din teamă, de rușine. Se cuvenea ca o gazdă să se certe cu musafirii din cauza unei femeiuști ?

— Glumeam ! îngăimă Kiazim. Întorcîndu-se spre servitori, porunci să dispară cada.

Femeia, scăpată din brațele de fier ale lui Kiazim-beg, pe jumătate goală, epuizată, cu răsuflarea tăiată, se prăbuși pe o bancă.

Scena se sfîrși, nimeni nu mai îndrăzni să-și arate nemulțumirea.

Kiazim-beg îi permise cîntărețeî să plece, strecurîndu-i în mînă două sutare ; porunci slugilor să pună o jumătate duzină de sticle cu șampanie în trăsura ei.

— Să faci baie singură acasă !

Cîntărețeața rîse, uitînd totul. Îl sărută pe Kiazim-beg și zbură afară, cîntînd și dansînd.

— Mikael, te-ai săturat sau nu ? își întrebă Smbat fratele.

— Mai rămîne finalul.

Se luminase bine de ziuă, soarele încă nu se vedea. Chefliii ieșiră în stradă împreună cu *sazandarii*.

Mosico le era căpetenie. Ciudată era constituția acestui om : ceilalți cu cît beau mai mult, se îmbătau, se moleșeau ; la el era invers, devenea mai treaz, mai proaspăt ca înainte. Acum era de nerecunoscut, vorbea mai mult, cînta, striga, topăia.

Vremea era liniștită, nu era frig.

Suprafața mării, ca o oglindă, reflecta bolta albastră a cerului. În partea stîngă sclipeau nenumăratele lămpi electrice ale celor două orășele, denumite „Orașul Negru" și „Orașul Alb", ca niște diamante mari, pălind treptat sub lumina naturală a zilei. Înălțîndu-se drept spre bolta cerului, fumul sutelor de fabrici lăsa în urmă un văl negru. În partea dreaptă se vedea peninsula Bailov, cu cazărmile și frumoasa ei biserică, ale cărei cupole bulbiforme se profilau pe cer, încețoșate. În depărtare, dincolo de munte, se zăreau vîrfurile ascuțite ale sondelor petrolifere.

Pe străzi, muncitorii și meseriașii — triști, amărîți sau veseli, cîntînd — se grăbeau spre lucru. Se auzeau sirenele coșurilor pline cu aburi ale fabricilor, ascuțite ca răgetele unui leu, surde ca fîșîitul unui șarpe. Aburul, ieșind din coșuri, sclipea cîteva secunde în aer, în culorile alabastrului, apoi se destrăma. În depărtare, la orizont, ardea o fabrică, flăcările mistuitoare străpungeau perdeaua deasă de fum.

În sfîrșit, dincolo de Peninsula Apșeron, se înălța soarele roșiatic, ca o uriașă cupă de bronz topit, liniștit, mîndru, sigur de sine, suveran al universului, scăldîndu-se în propriile-i raze, ca într-o mare de foc. Straturile superioare de nori erau aprinse ca iasca, luminînd bolta cerească. O mulțime de raze se răspîndeau din marea de foc pînă departe, departe, ștergînd ultimele urme ale nopții. Sclipeau auriu catargele și punțile navelor, frontispiciile caselor, ferestrele de sticlă, munții netezi și nisipoși dimprejur, cimitirele, crucile și turnul uriaș de piatră, pe care era gravată balada vieții unei eroine legendare.

Stelele își pierdeau treptat strălucirea, luminile electrice se stingeau, glasurile și zgomotele se întețeau. Navele și vapoarele cu aburi, ancorate după călătoriile de vară, se legănau ușor pe mare, ca niște lebede uriașe. Tinerii pescari își pregăteau năvoadele și undițele, pornind după hrana zilnică. Marinarii spălau punțile navelor, cîntînd cu voci puternice, bărbătești. De-a lungul docurilor din scîndură, încărcate cu baloturi și butoaie, mii de muncitori lucrau la descărcarea și încărcarea na-

velor, încovoiați, privind pământul ; niște animale de povară, cărora natura nu le-a hărăzit brațe.

Din partea dreaptă se auzeau sunete metalice, ușoare, armonioase de clopoței, sugerînd o muzică celestă. Un lung șir de cămile urca din oraș spre munții nisipoși, pe un drum îngust, care ducea departe, departe, în adîncurile țării, acolo unde nu pătrunseseră încă aburii. Privind la caravanele animalelor puteai crede că te afli într-o lume de demult. Spre stînga, nenumăratele vapoare, fabricile, luminile electrice erau răbufniri ale civilizației contemporane — împărăția trufașă a aburului și fierului. De o parte — Asia, de cealaltă — Europa. Un haos al contrastelor, în care noul ducea o luptă încrîncenată împotriva vechiului.

Smbat era captivat de priveliștea fără asemănare, încîntarea lui conținea o picătură grea de otravă, care îi răvășea sufletul, îi făcea inima să plîngă amarnic. Trezirea fascinantă a naturii contrasta cu lîncezeala vieții sale. Curînd, uită de toate, de Mikael și grupul său, de treburile părintești, de testamente false sau nefalse, de amenințările care se-ntețeau zi de zi. Uită totul, rămaseră numai copiii. Ce fericit ar fi fost mai sărac, dar liber, fără eșecuri, cu viața împlinită, fără rătăcirile de acum opt ani...

Se așeză pe o bancă de la malul mării, obosit, istovit ; nu seara îl vlăguise, ci continuul său zbucium. Încotro privea, vedea figurile pline de reproș amar și rugăminte dureroasă ale celor doi copii nevinovați, două perechi de ochi, ale căror străluciri deveneau ace înfipte în inimă. Nu-i va lăsa de izbeliște, nici blestemul părintesc, nici religia, nici implorările mamei și nici prejudecățile și oprobriul public nu-l vor despărți de copii.

Porumbei și păsările zburau, căutîndu-și hrana. Păsărelele munceau fără istov pentru viață, iar un grup de oameni, toropiți, treceau pe malul mării ; niște tineri îndolenți și fără griji, obosiți și plictisiți. Pentru ei ziua abia se sfîrșea, iar noaptea începea acum ; ziua — cu libertinaj și beție, noaptea — morbidă, deșartă. În frunte mergeau niște muzicanți asiatici care cîntau și se

acompaniau la *tar* *; în urma lor se tîrau trăsuri goale, sperînd să-i ducă acasă pe „domni“ și să primească o răsplată bună. Muncitorii îi priveau îndelung cu furia neputincioasă a exploatatului, a împovăratului. Fețele lor palide și supte erau disprețuitoare ; munca cinstită disprețuia paraziții. Nu aveau timp pentru destrăbălări, sirenele fabricilor îi chemau la lucru, n-aveau dreptul să întîrzie.

Trei muncitori, despicînd grupul, o luară înainte ; se rîdeau, se aplaudau, aruncau cu pietre în urma lor. Muzicanții asiatici cîntau un marș european. Pe umerii celor trei se cocoțară Grișa, Mosico și Mikael. Cu tichiile ridicate, amenințînd, loveau fără milă în burțile și coastele bieților oameni — animale de povară. De ce nu ? Li se dăduse cîte o rublă pentru a deveni animale, o rublă însemna plata pe două zile. Oamenii erau veseli, rîdeau, se distrau ; domnii puteau să chefuiască, li se ierta.

Smbat, tăcut, se uita către orizontul îndepărtat al mării ; prin ceața deasă, violetă a dimineții se zărea o insulă. Mîine, poimîine, de după insulă, o să apară vaporul care îi va aduce copiii și soția, bucuria și durerea lui.

Întorcînd capul, observă un grup de tineri care, cîntînd și strigînd, se apropia de mare. Unul se desprinse, îndepărtîndu-se grăbit. Era Arșac — fratele mezin al lui Smbat, elev la școala reală, deghizat. S-a luat după el, ajungîndu-l în mijlocul străzii.

— Ce treabă ai tu aici la ora asta ?

— Dar tu ce treabă ai ? îndrăzni să-i replice tînărul, eliberîndu-și brațul.

— Și tu ai început cu chefurile ?

— Cum și tu ? Eu am început la timp, iar tu ai întîrziat, asta-i deosebirea !

Îndrăzneala mezinului îl înfurie și-l derută pe Smbat.

— Mișcă-te acasă ! țipă.

— Nu te privește ce fac ! Să nu crezi că fugeam de tine. În fond, cine ești, ce drept ai asupra mea ? Mai marele meu este Mikael... de el mă feream.

---

* Instrument muzical oriental cu coarde.

„Așadar, Maruțhanian l-a abătut din drum și pe băiatul acesta, l-a instigat contra mea."

Arșac o luă la fugă împreună cu ceilalți și se aruncă în mare. Toată noaptea se distrase, se îmbătase, se trezise și se dezmeticea în apele mării.

Șleahta lui Mikael hotărî să se plimbe pe mare, pentru a se înviora. Închiriară două bărci vopsite multicolor ; îi luară și pe *sazandari* cu ei. Cu toate stăruințele, Smbat rămase pe mal, cu inima grea, de plumb. Dacă și-ar fi trăit adolescența ca ăștia ? Poate n-ar fi comis ireparabila greșeală a căsătoriei. N-aveau principii morale. Erau niște rătăciți, aveau însă timp, puteau să se îndrepte spre drumul cel bun. El, în schimb ?... Mai bine ar fi rămas acasă, neinstruit, chiar prost, n-ar fi întîlnit în țară străină părelnica iubire, transformată în ură reciprocă.

„Da, te urăsc cu toată tăria", acestea erau cuvintele ei, pe care le repeta zilnic.

Să telegrafieze ca ea să rămînă în orașul natal ?... Dar copiii ?

8

Nicicînd casa Alimienilor nu primise atîția oaspeți nepoftiți cîți au venit după cele patruzeci de zile de la moartea domnului Marcos.

Primul a fost șeful eparhiei, vorbind iarăși despre nevoile bisericii. Trebuia să se construiască o biserică într-un sat din eparhie, altfel comunitatea sătească era pierdută. Mai spunea că luteranii ademeniseră, una cîte una, toate oile nevinovate din stîna lui Hristos.

Văduva Voschehat i-a înmînat Preasfinției sale o frumușică danie în bani. După trei zile, într-unul din ziare a apărut, sub semnătura Preasfinției sale, o scrisoare de mulțumire, pildă celorlalți credincioși.

Au venit apoi, unul cîte unul, Ter-Așot și Ter-Simon. Unul din ei a scos din mîneca sutanei o listă de subscripții și a pus-o în fața lui Smbat. Un obol pentru

editarea „operelor nemuritoare“ ale unui „cunoscut activist și publicist“, fără de a cărui venire pe lume neamul armenesc ar fi fost pierdut. Celălalt a descris în culori sumbre situația materială a unui redactor, fără de a cărui venire pe lume biserica ar fi fost la pământ.

Smbat, ca să scape, le-a dat amîndurora. S-au publicat știri și despre gestul său. Într-unul din ziare era lăudat Ter-Așot și batjocorit Ter-Simon, ca „obscurantist“; în celălalt ziar era lăudat Ter-Simon și batjocorit Ter-Așot, ca „liberal găunos“.

A venit și un tînăr, cerînd bani să plece în Italia, fiind socotit de profesorii de muzică un tenor nemaipomenit. Un altul a arătat o cronică din ziar, spunînd că este sfătuit să se ducă în capitală, să studieze pictura, dar n-are bani. S-au perindat diaconi, preoți refugiați, elevi săraci, toți după ajutor. Sătul, Smbat a poruncit slujitorului să nu mai primească pe nimeni. Invazia s-a îndreptat spre birou. Înfuriat, Zargarian îi gonea. Milogii au început să-i aţină calea pe stradă, la club, în magazine, pretutindeni.

Veni rîndul corespondentului de presă Marzpetuni. După îndelungi urmăriri, găsi un moment prielnic, prinzîndu-l pe Alimian singur, în birou. Spre norocul său, nici contabilul Zargarian nu era acolo, plecase la bancă să ridice bani.

Marzpetuni aduse vorba pe departe. Într-o vreme, armenii credeau că națiunea este apărată prin religie. Razele politicii europene „s-au răspîndit și asupra noastră“. Acum națiunea are nevoie, nu numai de evanghelie și de imnuri bisericești, ci de știință, de artă și, mai ales, de literatură.

Marzpetuni ajunse la partea delicată a problemei. A scris o carte și n-are bani s-o publice. Dacă un mecena luminat i-ar face un dar, — nu, nu, Marzpetuni nu primește daruri — i-ar împrumuta, ar lăsa și el „modesta lui operă“ în tezaurul sărăcăcioasei literaturi materne. „Întîmplător“ avea și manuscrisul la el; îl puse pe masă. Titlul? „Muritori nemuritori“. Era vorba despre

„strălucitoarele stele“ ale secolului al cincilea *. Dacă autorul se va bucura de succes, va trece și la vremurile noastre, „și acum există nemuritori“.

Din nefericire, intră Zargarian, care așează în fața lui Smbat un teanc de bancnote. Marzpetuni cunoștea părerea contabilului. Se uită la bani și-și îndreptă cravata.

— Publicați o carte, domnule reporter ? întrebă Zargarian ironic.

Autorul trase cu grabă manuscrisul.

— Amice, economisește hîrtia și cerneala, nu ești scriitor, ci mîzgălitor... Vezi-ți de treabă !...

— Nu te privește ce fac !

Smbat îi dădu cincizeci de ruble. Autorul puse banii în „Muritorii nemuritori“, clătină din cap, ieși, aruncîndu-i lui Zargarian o privire înveninată, amenințătoare.

— De ce i-ați dat ?

— Este și el om, Dumnezeu să-l ocrotească, poate e lipsit...

Zargarian zîmbi cu o ironie amară.

— E lipsit ! Domnule Alimian, sînteți prea tînăr, dumneavoastră nu înțelegeți încă ce înseamnă să duci lipsă ; scuzați-mă, nu înțelegeți ! Sărăcia nu bate de la o ușă la alta, nu se aude, nu strigă și nu plînge față de alții, se simte, te face să suferi.

Vocea îi tremura, în ochi i se vedea o sclipire neobișnuită ; de șapte ani slujea în biroul acesta și nimeni nu știa cît de sărac este. Dintr-o leafă de patruzeci de ruble întreținea o familie cu șase guri — frate paralitic, soția și fiica acestuia și sora sa văduvă cu cei doi copii. Nimeni nu-l auzise niciodată plîngîndu-se de starea sa. Era din stirpea eroilor tăcuți și modești, care-și dau sufletul pentru alții, într-o bună zi dispar, fără să lase urmă, poate doar sentimentul recunoștinței în inimile

* Este vorba de acea constelație de intelectuali-patrioți armeni care în secolul al V-lea au contribuit la făurirea alfabetului și culturii armene. Dintre cele mai celebre personalități amintim pe Mesrop Maștoț (creatorul alfabetului armean în 406), istoricii Faustos Biuzand, Agatanghehos. Coriun, Movses Khorenați, Eghișe, Lazar Parbeți, filozofii Ghevond Haicaz, Eznic Coghpați ș. a.

celor ajutați. Asemenea eroi suportă suferințele în tăcere, își înghit lacrimile amare, temîndu-se să nu strice bucata de pîine ce le-a fost dată.

Jugul sărăciei, pe care Zargarian îl purtase, fără să crîcnească, era de nesuportat. În ultima vreme devenise nervos. Umerii săi plăpînzi, pe care apăsa grija unei familii numeroase, nu mai rezistau sub povară, se îndoiau tot mai mult. Pe coardele nervilor care cedau răsunase, încă din copilărie, doar nevoia. Nici glasul demnității, glasul mîndriei neputincioase a săracului, nu tăcuse ; era disonant în cîntecul de jale al vieții.

Se stăpîni, vrînd să lucreze. Lăsă tocul pe masă, cuprins de o durere neobișnuită. Smbat privea pe furiș mișcările nefirești, simțea că vrea să spună ceva și nu are curaj.

— Domnule Smbat, vorbi, în sfîrșit, Zargarian, sculîndu-se în picioare, vă rog să mă eliberați din serviciu.

Smbat îl privi cu mirare. Omul acesta muncise corect vreme de șapte ani și azi dorea să plece. Avea, poate, un motiv serios.

— Ți-ai găsit o slujbă mai bună ? îl întrebă el.

— Nu, n-am găsit încă o altă slujbă.

— Înseamnă că te-ai îmbogățit.

— Da, cu datoriile.

— Nu înțeleg de ce vrei să pleci !

— De acum înainte sînt de prisos. Am auzit că vreți să țineți socotelile după un sistem nou, eu nu mă pricep.

— Mă gîndesc să țin socotelile după noul sistem, totuși am nevoie de dumneata... Domnule Zargarian, nu acesta e motivul ; cred că ești supărat pe noi...

— Da, sînt supărat... Fratele dumneavoastră, domnule Smbat, mă persecută, nu mai pot să rămîn. Nu mai pot să suport, dați-mi drumul să plec ! Vă mulțumesc pentru cît m-ați ținut...

Smbat căzu pe gînduri. Nu voia să-l piardă pe Zargarian, știa că Mikael îl persecuta pe contabil din ziua în care nu-i mai dăduse bani.

— N-ai vrea să te muți la sonde ? întrebă el.

— La sonde ? !...

— Da ! Te numesc ajutor al administratorului și contabil. Acolo vei avea o locuință gratuită cu patru camere. Poți să te muți cu familia. Aici primești o leafă de patruzeci de ruble, acolo vei primi de două ori mai mult.

Lui Zargarian nu-i venea să creadă, se uita mirat la fața stăpînului. Smbat repetă propunerea. Zargarian zîmbi o clipă — era primul zîmbet pe care Alimian îl vedea pe fața lui mohorîtă.

— Nu mă pricep la treburile petroliere, îngînă, fără convingere.

— Ai să înveți. Dacă asta este singura obiecție, poți să te muți chiar de mîine. Eu plec acum la sonde, voi da ordin să se curețe camerele, să le pregătească.

După o jumătate de oră Zargarian se grăbea spre casă, să spună vestea îmbucurătoare alor săi. Din cauza emoției i se îndoiau genunchii. Niciodată nu fusese așa de norocos — optzeci de ruble, locuință gratuită, aer mai curat pentru fratele paralitic și, ceea ce era cel mai important, departe de Mikael — iată un noroc neașteptat.

Vorbea de unul singur, făcea socoteli, plătea datorii, cumpăra hăinuțe pentru nepoți, gesticula, zîmbea, rîdea, atrăgînd atenția trecătorilor.

Ajunse pe o stradă îngustă, noroioasă și urît mirositoare. Trecînd printr-o poartă mare, intră într-o curte destul de largă, care era udă, zoioasă, plină de hîrtoape. Emoționat, se ciocni de un turc cu hainele murdare, care se opri, strigînd :

— Armeanule, m-ai murdărit !...

De bucurie, în curte mai salută un turc desculț, care mîna, cu pași lenți, un cal. De gîtul calului legase o frînghie, al cărei capăt ajungea la puț ; cînd se îndepărta, din puț ieșea o bucată de postav, care se albise și se muiase ca bumbacul. Turcul mișca frînghia și apa se scurgea pînă la albia din apropiere. În curte erau întinse o mulțime de frînghii, încărcate de rufe, aburul care se înălța din ele răspîndea o duhoare greu de suportat. Dînd rufele la o parte, Zargarian ajunse la o verandă îngustă și lungă, la același nivel cu curtea. Intră într-o cameră mică, întunecoasă, unde se jucau doi copii desculți, aproape goi. Cîteva scaune galbene, o masă nevopsită, acoperită cu un șervet alb, curat, ajurat, deasupra fiind

pusă o oglindă rotundă cu două rezemătoare — iată toată mobila. Pereții erau din argilă albă, podeaua tot din argilă, acoperită cu rogojini galbene.

Zargarian trecu în încăperea cealaltă, cu același aspect, fără scaune și masă. În colțul unui pat lung, de lemn, stătea fratele său paralitic — Sarghis.

Acum șase ani și jumătate, mai era un vrednic negustor, într-un oraș din nord. Dar roata norocului se întorsese, prăvălia destul de bogată căzuse pradă unui incendiu, iar omul dăduse faliment. Dezonoarea îl paralizase, rămăsese țintuit de pat. Pînă atunci nu-și amintise de fratele din Caucaz. Fusese învățător, acum lucra la un birou, acesta întreținea cu un salariu modest, mai întîi, părinții bătrîni, apoi sora, rămasă văduvă, împreună cu copiii. Nenorocirea îl făcu să-și amintească de el, cerînd ajutor printr-o scrisoare plină de rugăminți. Acesta l-a primit cu îngăduință, hrănindu-i pe paralitic, pe soție și pe fiică.

Din omul fericit rămăsese aproape un schelet, partea stîngă îi era paralizată, figura-și pierduse expresia omenească, era buhăit, iar privirea — fixă. Din trecutul său fericit, semischeletul păstrase intacte un stomac sănătos și o limbă care turuia în permanență. Dacă aveau sau nu ce mînca, dacă erau flămînzi sau sătui copiii, paraliticului îi era totuna. El trebuia să aibă micul dejun, prînzul și cina asigurate. Indiferent de starea familiei, pe prim plan erau capriciile bolnavului, care se ramolea pe zi ce trecea.

Prima victimă a capriciilor era fiica sa de douăzeci și doi de ani — Șușanic *. Era ocupată aproape toată ziua cu el. Ținîndu-l de braț, îl plimba prin cameră, îi citea cărți, jucau împreună cărți și făcea pe slujnica. Îl iubea din toată inima.

Șușanic tocmai îl hrănea pe paralitic, cînd apăru unchiul. Era o fată de statură mai mult decît mijlocie, palidă, fără să aibă însă o figură bolnăvicioasă. Îmbrăcată modest, cu un șal de lînă cenușiu pe umeri, care-i acoperea bustul armonios. Ochii ei șăgalnici, cu privirea

* Șușanic este diminutivul numelui feminin Șușan, care în limba armeană înseamnă „crin".

limpede, plină de blîndețe, exprimau o răbdare fără margini. Cu farfuria de mîncare într-o mînă, cu lingura în cealaltă, părea o devotată soră de caritate, dăruindu-se din toată inima, ca să vegheze tihna altora. Era mai mult decît o soră de caritate ; era o fiică iubitoare, cu inima asemeni unui instrument muzical eolian.

Zargarian le comunică vestea îmbucurătoare. Cele două femei ofilite înainte de vreme, îmbrăcate în negru — una era sora, iar cealaltă cumnata — se bucurară. Pe figura melancolică a lui Șușanic înflori un zîmbet luminos. Îndepărtîndu-și de pe frunte părul des, de culoarea ciocolatei, se uită la tatăl ei. Paraliticul nu se bucura sau își ascundea bucuria. Era supărat, pentru că întîrziaseră să-i aducă mîncarea caldă. Cu cîteva minute înainte, își ocărîse nevasta, fratele, toată familia, lumea toată. Îl dușmănesc cu toții și-l lasă nemîncat dinadins să moară de foame. Auzind că de acum înainte vor locui la sonde, împinse cu mîna sănătoasă farfuria cu mîncare și strigă :

— Vrei să mă duci și să mă îneci în puțul de țiței ?... Nu mă duc, nu mă duc !...

Șușanic își iubea unchiul, nu mai puțin decît tatăl. Asupra lui apăsa grija întregii familii, avea parte de nemulțumirea fratelui, care bogat și sănătos, nu-l onorase cu vreo scrisoare. Nu-i ingrat ? Fata își strînse pumnii, dorind să înăbușe amara tulburare a inimii.

— Tată, spuse cu glasul emoționat, de acum înainte vei mînca pește fript în fiecare zi, unchiul va primi un salariu mai mare.

— Minți ! strigă paraliticul, îndreptîndu-și ochii ficși spre fruntea fetei. Aici să mă îngropați, aici !... Acolo, o să dați foc gazului, o să aprindeți țițeiul și o să mă aruncați în foc.. Ce, nu vă cunosc eu ? Sînteți niște necredincioși.

Apoi, punîndu-și capul pe pernă, începu să plîngă ca un copil. Stăpînindu-se, Zargarian, trecu dincolo. Era flămînd și atît de iritat, încît după ce înghiți vreo două bucăți de brînză cu pîine, se ridică.

— Ești bolnav, unchiule ? întrebă Șușanic. Tremuri ?

— Nu, nu sînt bolnav. Convinge-l pe taică-tău să fie de acord cu mutarea la sonde. Acolo vom trăi bine.

Dumnezeu mi-e martor, vom trăi bine. Trei camere, nu, patru. Înțelegi ? Patru camere, optzeci de ruble pe lună. Crezi că-i o glumă ? Poate vom angaja și o servitoare. Ți s-au înăsprit mîinile, Șușan, nu vreau să muncești la bucătărie, e păcat de tine, frumoasa mea !...

Șușanic începu să rîdă. Curios om mai este și unchiul ei, doar ea nu muncește la bucătărie pentru străini, ci pentru părinții, unchiul și mătușa ei.

— Este adevărat, este adevărat ! strigă Zargarian. Noi doi muncim pentru rudele noastre apropiate. Ești fată tînără, de ce să te obosești atîta, să te ofilești ?... Eu nu m-am plîns niciodată, cred că taică-tău nu te iubește, Șușanic, nu te menajează deloc. Nu este recunoscător...

— E bolnav, fii înțelegător !...

— Prostuțo ! exclamă Zargarian domol. Crezi că mă supără ? Deloc ! Trebuie să te înțeleagă, numai de tine îmi pasă.

Din camera paraliticului veniră mama și mătușa fetei. Convorbirea se întrerupse. De pe verandă dădură buzna doi copii desculți, unul de nouă ani, iar celălalt de șapte și jumătate ; plîngînd, se înghesuiră lîngă fusta mamei. Copiii, mai mari, ai vecinilor turci se repeziseră la ei și îi bătuseră. Șușanic îi îmbrățișă, îi liniști, iar mama ieși să se certe cu vecinii care nu-și stăpîneau copiii.

— Măcar scăpăm de gălăgia asta, spuse Zargarian, acolo nu vom avea vecini. Hai lasă, Anna, nu te certa, strigă el, apropiindu-se de ușă, nu merită, nu merită !...

Anna se întoarse în casă supărată și vru să-i bată pe copii, că n-o ascultau și ieșeau afară, să se joace cu turcii. Șușanic îi apără pe copii, ducîndu-i în camera, de unde se auzeau gemetele paraliticului.

— Cheamă-l, cheamă-l aici ! spuse paraliticul.

Fata înțelese că vrea să vorbească cu fratele lui și îl chemă.

— Davit, urlă paraliticul, pentru numele lui Dumnezeu, scapă-mă din iadul acesta. Turcii ăștia mă omoară, mă sugrumă la noapte ! Ah, m-a distrus mirosul de rufe !... Scapă-mă, scapă-mă !...

A doua zi, Davit Zargarian predă treburile de la birou noului contabil și se mută la sonde. Iar a treia zi își mută familia. Înainte de plecare, paraliticul o ținea una și bună că el nu vrea să trăiască la sonde și, cu mîna sănătoasă, o împinse pe fiică-sa, care îl ajuta să se ridice. Davit, categoric, îi spuse că n-are decît să rămînă în oraș ; bolnavul îl înjură. Vor să-l lase pe mîna turcilor ? O trăsură, aduceți repede o trăsură și trimiteți-mă în iad...

Smbat se afla și el la sonde, îl interesa soarta familiei Zargarian. Era bucuros că adusese atîta mulțumire subalternului său, cu noua slujbă.

Îl impresionară veșmintele vechi ale femeilor, mobila modestă din casă, hainele zdrențăroase ale copiilor. Nu știa că Zargarienii sînt atît de săraci.

— Cine este domnișoara ?

Șușanic, cu șalul cenușiu pe umeri, ștergea rînd pe rînd lucrurile aduse din oraș și le punea înăuntru. Ochii ei limpezi și inteligenți, figura-i melancolică atrăseseră atenția lui Smbat. El nu-și putu stăpîni curiozitatea și se invită la ceai, înainte de a pleca spre oraș.

Modestia tînărului milionar plăcu familiei. Șușanic servi ceaiul pe verandă. Paraliticul era înăuntru. Smbat auzea necontenitele lui gemete. Copiii se jucau prin curte, iar femeile erau ocupate cu rînduitul lucrurilor.

Smbat, cucerit fără voie de ochii senini ai lui Șușanic, de silueta frumoasă, de figura plăcută, o privea în timp ce vorbea despre afaceri cu subalternul său. I se părea că sufletul fetei nu era strivit sub apăsarea sărăciei, că avea o oarecare mîndrie. Simțea că ea este îngerul păzitor al paraliticului, al copiilor zdrențăroși și al întregii familii. Cu cît o privea, cu atît se bucura că oferise o relativă ușurare acestei familii atît de sărace. De acum înainte, ea nu va mai avea o situație grea, truda tinerei și frumoasei fete se va ușura.

La plecare, ochii lui priviră fix în ochii lui Șușanic. Mîna ei tremură în palma lui. Nu era tulburarea săracului la răsplata bogatului. Era rușinată de privirea, mai mult decît curioasă, a bărbatului pe care abia îl cunoscuse...

9

În ziua aceea Smbat își amintise cu dor de copiii săi. Se îndrepta din nou cu trăsura spre sonde.

Vremea era rece. Bătea un vînt tăios dinspre nord. Nisipul învîrtejit îi biciuia obrazul.

Trăsura ieși din oraș. În dreapta apărură rafinăriile — Orașul Negru, întunecat de amestecul fumului, funinginei și aburilor. Marea era învăluită într-o ceață cenușie, semn de furtună. În stînga se întindeau terenuri nisipoase, pustii și platouri pleșuve, arate ici-colo, aride, triste și înnegurate. Nu se zărea urmă de vegetație. Pretutindeni — nisip și var, pietriș și lacuri secate, care sclipeau în depărtare, ca niște cîmpii ninse.

Primăvara, pămîntul se acoperea aici, pentru scurtă vreme, cu ierburi rare. Cîmpiile înfloreau, grîul și orzul se înălțau cu două palme de la pămînt. Razele arzătoare ale soarelui dogorau și ofileau totul. Începea secerișul sărăcăcios, pentru ca la jumătatea verii, pămîntul să se îmbrace în niște zdrențe lipsite de culoare. Sub aceste zdrențe zăcea o comoară imensă. Aici, natura răpise de pe fața pămîntului toate bogățiile, scufundîndu-le.

Imaginea naturii aspre sporea amărăciunea lui Smbat. Astăzi se socotea foarte nefericit. Se certase cu Mikael în legătură cu contra-testamentul. Îi spusese categoric că poate apela la tribunal, că este gata să se judece, că nu va renunța niciodată de bună voie la moștenire. Era convins că noul testament este fals și că, pînă la urmă, Mikael se va împăca, supunîndu-se drepturilor sale legale. Exista un motiv mai profund al tristeții. Reușise să-și alunge gîndurile sumbre și, împăcîndu-se cu situația, să închidă ochii în fața realității. Acum, ceva puternic, de neînvins, o forță ascunsă îl făcea să repete neîncetat „Oare nu există nici o ieșire ?"

Urîndu-și soția, era obligat să rămînă legat de ea pe veci ? Iubindu-și copiii, era obligat să poarte pe veci blestemul tatălui, povara reproșurilor amare ale mamei ?

Își îndreptă privirea spre depărtări. Acolo, pe platoul vast, se zărea o pădure întunecată. Era o pădure ciudată, cu copaci fără frunziș, fără ramuri, în locul izvoarelor răcoroase curgea un lichid dens și negru, în locul corului de păsărele răsunau sirenele bateriilor de cazan, iar ceața dimineții era înlocuită de aburi și fum. Acolo lucrau, zi și noapte, mii de mașini și o mulțime de brațe omenești. Aceasta era comoara subterană — desișul negru al sondelor petroliere, imagine aspră, asemeni nisipurilor și lacurilor sărate din împrejurimi, imagine sumbră, asemeni sufletului locuitorilor ținutului.

Pădurea întunecată începea să se rărească treptat, copacii cei negri se îndepărtau unii de alții. Se iveau construcții scunde, rezervoare cilindrice din metal, apoi stîlpii electrici înalți, stîlpii de telefon, totul plin de funingine și țiței, totul înnegrit.

Trăsura trecu pe malul unui lac mare de țiței, luînd-o spre vîrful comorii subterane. Împrejur se înșiruiau sondele. Se săpau puțuri noi, se lichidau cele vechi. Roțile, care se învîrteau în vîrfurile turlelor, dovedeau activitatea din adîncuri a puțurilor. Din cînd în cînd, de ici, de colo, se auzeau vuiete. Era lichidul care țîșnea din adîncuri, se vărsa în batale *, se scurgea prin conducte spre rezervoare și apoi, împins de forța aburului atotputernic, se îndrepta spre rafinării. Acolo era rafinat, purificat, exportat în toate colțurile lumii, transformîndu-se în aur, ajungînd în buzunarele cîtorva zeci de norocoși ai sorții.

Din această categorie a norocoșilor făcea parte și Smbat Alimian, moștenitorul legal al averii domnului Marcos.

— Sînt nefericit, își zise el.

Trăsura se opri în fața unei clădiri destul de mari. Smbat, alungîndu-și gîndurile, coborî. Întorcîndu-se spre veranda din față, figura tristă i se înseninâ o clipă, parcă luminată de razele soarelui. Razele erau doi ochi limpezi, inteligenți și blînzi...

Smbat străbătu împreună cu Zargarian o zonă noroioasă și murdară de țiței și intră la una din sonde.

---

* Batal: Rezervor săpat direct în pămînt, utilizat odinioară la exploatarea țițeiului.

Era o construcție înaltă din lemn, cu pereții îmbibați de țiței, cu pămînt pe jos. În mijloc era săpat puțul — o groapă circulară, cu o lărgime de două palme și o adîncime de o jumătate de verstă, ai cărei pereți erau din fier, arătînd ca o conductă metalică înfiptă vertical în pămînt.

În incinta sondei se simțea mirosul tare și amețitor al țițeiului. Aburul acționa, într-un colț, o roată mare, pe care era înfășurată o curea groasă și lată din piele. Cureaua trecea pînă la jumătatea construcției, învîrtind un tambur uriaș. Mișcîndu-se cînd înainte, cînd înapoi, tamburul desfășura sau înfășura frînghia răsucită pe el, în funcție de direcția pe care i-o imprima muncitorul care-l mînuia.

Văzîndu-l pe stăpîn, muncitorul își scoase șapca de piele și salută. Smbat se uită la fața lui mînjită de țiței, gîndind : „Tu ești și mai nefericit ca mine ...“

Frînghia se înălța, ca un șarpe, se răsucea pe roata din vîrful turlei și apoi cobora. De vîrful ei era legată o găleată din metal, lungă de vreo cîțiva stînjeni. Cînd tamburul desfășura frînghia, găleata cobora vertiginos în puț. Lovindu-se de pereții metalici, făcînd mult zgomot, ea cădea în lacul subteran și, cu sunete surde, se ridica din nou, plină cu lichidul cel prețios. Lichidul acesta se adăuga, zi de zi, averii Alimienilor. Smbat auzea chiar și în șopotul său vorbele : „Ești nefericit...“.

Stăpînul se apropie de gura puțului și ascultă. De acolo, din abisul întunecat, răzbătea un clocot diabolic. Țițeiul fierbea datorită gazelor. Se auzeau bolboroseli ciudate, asemănătoare furtunii stîrnite de vînt într-o pădure sau zgomotului îndepărtat al valurilor mării. Sunetele acestea șopteau întruna la urechea lui Smbat : „Ești nefericit...“.

Gîlgîind mereu, găleata cea lungă parcă șerpuia în afară, ca un balaur care iese din ascunziș. Găleata, cu pete de culoarea scorțișoarei, sclipi cîteva secunde în aer. Se ridică repede, se opri iar, parcă obosită și gînditoare, își lovi gura de ceva tare, vărsîndu-și conținutul în cisternă.

Ce bine ar fi fost dacă Smbat ar fi putut să distrugă cu o lovitură puternică durerea care-i apăsa inima ca un bolovan.

Trecu apoi la o altă sondă, apoi la a treia, la a patra. Peste tot murdărie, funingine, noroi. Apărură niște arătări desculțe, pline de țiței din cap pînă-n picioare, ca niște feștile vii. Viața oamenilor era mereu în pericol. O neatenție cu focul și gazul se aprindea, aruncîndu-i în aer.

Smbat intră într-o clădire din piatră, izolată. Zargarian era mirat. Stăpînul nu se uitase niciodată cu atîta amănunțime la sonde și niciodată nu fusese atît de îngîndurat ca astăzi. De ce? Se întrebau chiar și muncitorii.

În zidul din cărămidă ardeau niște ochiuri uriașe de foc, producînd un zgomot asurzitor. Flacăra țițeiului se zbătea vijelios sub cazanele cilindrice, mormăia ca o fiară, lingînd cu nesaț pereții metalici ai cuptorului. În cazane fierbea apa, prefăcîndu-se în aburi pentru mașini. Doi muncitori se mișcau zi și noapte, cu schimbul în fața ochiurilor de flăcări și păstrau focul continuu aprins, asemenea preoților păgîni care vegheau flacăra eternă din temple.

Cel neobișnuit era îngrozit de zgomotul care domnea acolo. Vrînd-nevrînd, gîndul său plutea spre depărtări, iar infernul imaginar devenea real, în gheena reală oamenii se condamnau singuri, de bună voie. Aveai impresia că într-o clipă, unul din cazane nu va mai rezista întrecerii drăcești dintre apă și foc, va exploda și va arunca în aer clădirea, dar mai întîi pe cei doi muncitori care se mișcau în fața lui și abia mai respirau din cauza căldurii insuportabile.

Pentru Smbat ochiurile de flăcări exclamau: „Ești nefericit...".

— Zargarian, se întoarse el spre contabil, nu știu de ce, dar azi, parcă, aerul mă sufocă.

— Aici nu este aer deloc, răspunse Zargarian, înțelegînd exact ce vrea să spună.

Smbat ieși tăcut. Intră într-o încăpere lungă de vreo zece pași, cu ferestre scunde. Podeaua din cărămidă era distrusă în multe locuri și denivelată. Plafonul, mai înalt cu o palmă decît statura unui om, se înnegrise de la fumul bucătăriei, pereții se scorojiseră de umezeală, acoperindu-se cu pete albe, ca fața unui lepros. Pe un perete, de-a lungul încăperii, la o înălțime de doi coți, se afla o laviță de lemn. Pe laviță erau îngrămădite maldăre de zdrențe murdare, pline de funingine. Erau așternuturile muncitorilor.

De abia acum înțelese Smbat ce muncă grea efectuau acești sărmani, cît era de periculoasă, unde își odihneau oasele. Conștiința începu să-l mustre. I se părea că a intrat ilegal în posesia averii, că tot ce adunase taică-său aparținea acestor nenorociți, muncii mîinilor negre și grosolane. Se întoarse spre Zargarian și-i spuse:

— Trebuie să construim cămine noi pentru muncitori.

— N-ar fi rău, domnule Smbat, n-ar fi rău, repetă Zargarian bucuros.

— Să găsești chiar azi un arhitect și să comanzi proiectul!

— Să n-așteptăm însănătoșirea lui Sulian?

Sulian era inginerul-administrator al sondelor. Era bolnav și zăcea la pat, în oraș.

— Nu este nevoie să așteptăm, poți să comanzi proiectul. Cîți muncitori avem?

— La Balahani — șaizeci, la Sabunci — cincizeci și cinci, la Romani — o sută nouăzeci. Vreo trei sute cincisprezece în total.

— Trebuie distruse vechile cămine și construite altele noi la toate sondele. În cocinile astea nu se poate trăi. Să mergem să bem un ceai și să vorbim pe-ndelete.

La masă desenă chiar el pe o hîrtie, în linii mari, proiectul viitoarelor cămine, dîndu-i lui Zargarian explicații importante. Era din ce în ce mai entuziasmat și concretiza cu elan sporit ideea care-i venise. Dorea să nu se facă economii la construirea unor cămine spațioase, luminoase și cît mai potrivite.

Ceaiul îl servi tot Șușanic în camera de oaspeți, destul de bine mobilată. Tînăra își pieptănase părul cu o

grijă deosebită, era îmbrăcată cu singura ei rochie de sărbătoare, din lînă de culoare cafenie. Astăzi era ziua ei de naștere, împlinea douăzeci și doi de ani, zi care pînă acum nu se deosebea de celelalte ale anului ; în familia lor săracă nu se obișnuia să se sărbătorească zilele de naștere ale membrilor ei. Paraliticul, amintindu-și de trecutul lor fericit, o rugase de dimineață să-i prepare o prăjitură, rugăminte pe care i-o îndeplini cu plăcere.

Cu capul aplecat pe hîrtie, desenînd, dîndu-i explicații lui Zargarian, din cînd în cînd, fără voie, Smbat se uita în sus, la tînăra domnișoară, observînd că și ea îl privește. Simțind că Șușanic era interesată de planul expus, entuziasmul său creștea. Era nelămurit, incitat de curiozitatea fetei.

Avusese întotdeauna convingerea că o armeancă nu poate să se ridice deasupra preocupărilor cotidiene, mărunte, personale. În cercurile studențești fusese întotdeauna un înverșunat adversar al femeii armene. Această convingere îl mînase să-și caute idealul printre străini. Acum găsea contrariul într-o fată oarecare, modestă. Nu putea s-o socotească superioară ființelor din jurul său, necunoscînd-o îndeajuns. O voce interioară îi șoptea că ar putea găsi în ea ceea ce căutase inutil la femei de altă naționalitate.

— Am impresia, întrerupse Zargarian explicația amplului program al lui Smbat, că dacă vom realiza pentru muncitori tot ce spuneți, ne vom atrage dușmănia proprietarilor de sonde învecinați.

— De ce ?

— Păi, pentru toate binefacerile astea— baie, grădină, școală, sală de lectură, chiar și un teatru ! Toate sînt lucruri nemaivăzute la noi în țară.

— Sînt lucruri foarte obișnuite și elementare pentru un fabricant sau proprietar de sonde cu conștiință. Fiecare burghez are fantezia lui, fantezia mea așa îmi dictează. Să nu crezi că mă preocupă prea mult muncitorii.

Rostise aceste cuvinte pe un ton dur, sincer.

— Ce bine ar fi dacă fiecare fabricant ar avea o asemenea fantezie ! spuse Zargarian.

— Să lăsăm asta. Chiar mîine poți comanda proiectul pe baza acestui plan, apoi vom vedea. Domnișoară, se întoarse el spre Șușanic, ce rol vă asumați în această acțiune ?

— Eu ? întrebă Șușanic, surprinsă de propunere. Ce pot eu să fac ?

— Multe ! Puteți să vă asumați răspunderea organizării bibliotecii și a sălii de lectură. Dacă nu mă înșel, ați urmat gimnaziul.

— Pînă în clasa a șaptea, răspunse Zargarian în locul nepoatei. Dar știe mai multe ca o absolventă. Nu-și petrece în van orele libere.

Domnișoara aruncă o privire profund reprobatoare unchiului, încercînd să-și stăpînească inutil tulburarea.

— Cu atît mai bine. Există unele lucruri care le încîntă pe femei ; de pildă, organizarea unui curs duminical pentru analfabeții adulți. Cînd vor fi construite noile cămine, cred că o asemenea școală s-ar putea deschide imediat. Vă asumați răspunderea, domnișoară ?

Ce înseamnă asta ? Tînărul acesta bogat își bate joc de ea, o pune la încercare ? Ochii limpezi se lăsară încetișor în jos, obrajii palizi se îmbujorară ușor, domnișoara nu putu da un răspuns.

— De ce taci ? întrebă Zargarian. Cred că ești datoare să mulțumești domnului Alimian pentru propunere. Primește-o, altfel începe să-mi fiarbă sîngele de fost învățător !

Vorbea în prezența stăpînului său cu îndrăzneală, în glumă, fără să se mîndrească cu atitudinea prietenoasă a bogătașului.

— Dacă pot să fiu de folos, sînt gata s-o fac cu plăcere, spuse, în sfîrșit, Șușanic.

— Mai doriți ceai ?

— Nu, mulțumesc. Prin urmare, mai avem un ajutor ; la revedere, vom vorbi mai amănunțit.

După plecarea lui Smbat, Zargarian începu s-o certe pe Șușanic. Alimian îi acordă atîta încredere și ea nu este în stare să aprecieze.

— Este un om deștept, știe că aici, în locul acesta pustiu, te cuprinde întristarea, iată de ce ți-a propus munca aceasta.

— Bine, i-am spus că primesc cu plăcere, dacă am să fiu în stare.

— Ce înseamnă „dacă am să fiu în stare“ ? Nu-i mare lucru să dai lecții de citire. Ce învățătoare știe mai multe decît tine, cine a citit și s-a instruit cît tine ?

Fără o vorbă, trecu în camera ei. De la fereastră îl însoți cu privirea pe Smbat, care se urcă în trăsură și porni spre oraș...

A doua zi, seara, îi spuse unchiului :

— Încearcă să fie gata cît mai repede locuințele pentru muncitori. Este imposibil să trăiască în cele vechi.

— De unde știi tu ?

— Azi m-am plimbat și am văzut. Se pot îmbolnăvi...

În glasul ei era o milă profundă.

10

Doamna Anuș Gulamian stătea în salon, lîngă fereastră, la locul care-i plăcea, de unde de obicei privea trecătorii. La primul etaj al casei de vizavi locuia o familie străină, care abia se înapoiase dintr-o călătorie estivală în Rusia. Soțul era arhitect, un bărbat înalt și robust. Soția lui — frumoasă, elegantă și încîntătoare. Se povesteau multe despre femeia aceea. Anuș o văzuse de multe ori cu un tînăr, vorbind mai mult decît drăgăstos.

În dimineața aceasta, Anuș se certase din nou cu bărbatu-său. Se insultaseră. Nu-i mai atrăgea nimic ca bărbat și femeie. Simțeau că nu se mai pot suporta. Pe Petros îl enervau și îl agasau mustăcioara și glasul bărbătesc al lui Anuș. Pentru ea erau respingători ochii mici, vicleni, cu privirea alunecoasă, ai lui Petros, urechile de culoarea cărnii crude, gîtul gros și, mai ales, comportamentul său grosolan.

Îi mai era totuși credincioasă bărbatului ei, un bărbat care o înșela la fiecare pas.

Vremea era încă plăcută, soarele mai dogorea, aerul era liniștit. Octombrie era pe sfîrșite, lumea se mai plimba în pardesiuri subțiri.

Efectul certei se atenuase destul de mult. Privindu-și vecina de vizavi, zburdînd veselă din cameră în cameră, Anuș era geloasă. În inimă i se aprinsese flacăra dragostei de viață, sîngele îi clocotea, ca în vremea cînd, orbită, se aruncase de gîtul lui Petros Gulamian. Sîngele acesta era încă neprihănit în patul conjugal.

Medita în tăcere, își amintea fel de fel de scene tari din romanele pe care le citise, se compara cu eroinele. Își amintea trecutul de fecioară, de vîrsta adolescenței. Ce clipe vesele și lipsite de griji ! Ce nu făcea cu colegele ei, ce glume, ce nebunii, cînd se întorceau în grup, mai ales, de la „plimbare" ! Se uitau la tinerii frumoși, zîmbeau, rîdeau, rosteau cu glas tare, în goană, cuvinte drăgăstoase, „scoțîndu-i din minți, săracii de ei", părînd că sînt îndrăgostite de vreunul. Cîteodată scriau scrisori ca să fixeze vreo întîlnire. Autoarea și căpetenia tuturor acestor glume era Anna Korolkova, fiica unui funcționar de la vamă. Era cea mai expansivă și îndrăzneață.

Ce vremuri fericite, care duraseră prea puțin ! Anuș n-avea nici paisprezece ani cînd învățătura începuse s-o plictisească. Ce învățătură, cine își făcea lecțiile ? Anuș, ca multe din colegele ei, se ducea la școală de formă. Părinții o trimiteau ca să fie în ton cu moda, să nu fie mai prejos decît altele.

Renunțase la școală după ce terminase clasa a patra, fără să rămînă cu ceva, în afara amintirilor adolescentine.

Ușa casei de vizavi se deschise. Vecina cea frumoasă, cu umbrela roșie subsuoară, punîndu-și mănușile, ieșise, strigînd în urma ei : „Mopsi, mopsișorul meu !" Din casă țîșni, cu viteza unei mingi, un cățeluș cenușiu, cu botișorul negru și turtit, cu clopoței legați la gît. Întoarsă din călătorie, frumoasa doamnă era mai proaspătă, mai atrăgătoare. Azi provocă deodată gelozia lui Anuș prin comportamentul ei dezinvolt. Vrînd parcă să incite și mai mult gelozia, frumoasa se apropie de fereastră și întrebă :

— De ce staţi acasă pe vremea asta minunată ?

Se cunoscuseră la o serată publică.

— Ce să fac ?

— Plimbaţi-vă pe malul mării, respiraţi aer curat ! Iertaţi-mă, mi se pare că la dumneavoastră nu se admite să ieşiţi fără bărbat, adăugă frumoasa cu un ton uşor ironic.

— Dimpotrivă, la noi nu se admite să ieşi din casă cu soţul, dacă vă referiţi la obiceiurile asiatice.

— Zău ? Nu ştiam, la noi se poate şi aşa, şi aşa, observă frumoasa, clipind cu subînţeles.

Apoi, întorcîndu-şi spatele încetişor, îşi deschise umbrela de mătase, îşi ridică graţios cu mîna faldurile rochiei şi se îndepărtă, chemînd :

— Mopsi, mopsi !...

„La noi se poate şi aşa, şi aşa", repetă în gînd Anuş. Da, la voi se poate, la noi de ce nu ? De ce trebuie să suporte în tăcere femeia armeană infidelităţile soţului, fără să-l pedepsească ? De ce numai ei îi este atît de greu să trădeze patul conjugal ? Este o lipsă de educaţie sau teamă...

Sunetul soneriei îi întrerupse gîndurile. Tresări şi se sculă în picioare.

Cel care venise era Mikael Alimian.

Îi făcu semn tînărului să se aşeze în faţa ei. Începu să-i vorbească despre vecina de vizavi. Mikael cunoştea familia ; abia se întîlnise şi vorbise cu frumoasa doamnă. Cunoştea povestea ei, cunoştea multe alte poveşti asemănătoare. Ceea ce, cu cîteva minute în urmă, trecuse prin mintea lui Anuş, Mikael spunea acum pe faţă. Spunea şi condamna cu îndrăzneală timiditatea femeii armene. Tonul lui era şi ironic, şi serios, şi îndrăzneţ.

Anuş nu se împotrivea, din cînd în cînd exclama pe un ton glumeţ : „Bine, bine, ajunge ! De ce sînteţi răutăcios ?" Atît. Dar se gîndea, — da, femeia armeană suportă în tăcere să fie înşelată, dar este ca oricare femeie, are şi ea o inimă, are sînge. Într-o zi poate să-şi piardă răbdarea.

Nu se jena de privirile pătimaşe ale lui Mikael. Dimpotrivă, îi produceau o plăcere deosebită. Mikael abia se stăpînea. Pasiunea clocotea în el, îl ardea şi-l împin-

gea să alunge ezitarea copilărească. Simțea o dorință irezistibilă de a se repezi la femeie, să țină în brațe pieptul robust, să înlănțuie gîtul atrăgător, ca un șarpe încins la soare, și să pecetluiască cu o lungă și înflăcărată sărutare buzele cărnoase.

Doamna se juca cu brățara de aur, pe care și-o scosese de pe încheietura brațului alb și delicat. La un moment dat, privind în ochii lui Mikael, mîinile i se moleșiră, brățara îi căzu în poală, alunecă pe rochia ei de mătase și dispăru, sclipind o clipă.

Mikael se aplecă imediat ; Anuș, de asemenea, își împinse fotoliul, căutînd brățara pe covor. Razele soarelui, trecînd prin geamurile ferestrei, căzuseră pe capul lui Mikael și pe gîtul lui Anuș. Doamna simți în trup o dogoare tulburătoare. Părul ei atingea fruntea lui Mikael — într-atît le erau de apropiate capetele — iar pe obraji simțea respirația pătimașă a tînărului. În timpul acesta, Mikael ardea din cap pînă în picioare, mai mult decît în seara aceea, cînd stătuse lîngă cîntăreața de operetă și o strînsese de braț. Nu mai știa nici de ce se aplecase, nici ce căuta. Se uita pe furiș la pieptul plin al doamnei, la gîtul ei alb cu două cute și-și mușca buzele. Ochii i se aprinseseră, creierul i se întunecase, cuprins parcă de o febră mare. Încă o clipă și nu s-ar mai fi stăpînit, ar fi luat capul femeii în mîini, l-ar fi strîns la piept cu toată puterea pasiunii care se dezlănțuise.

Anuș înălță capul, își găsise brățara. Voia să și-o pună pe braț, dar nu reușea...

— Permiteți-mi ! spuse Mikael, tremurînd de emoție.

Anuș se întinse, aplecîndu-și puțin pieptul înainte. A fost de ajuns pentru Mikael, din inima lui dispăru și ultima urmă de îndoială. Anuș devenise palidă, ochii îi scăpărau, pieptul tresălta cu putere. Nu putea să alunge din fața ochilor figura veselă, îndrăzneață, fericită a frumoasei sale vecine.

Mikael strîngea cu tărie în mîini brațul delicat al femeii. Se străduia chipurile să unească capetele brățării.

Anuș trăgea din cînd în cînd mîna, parcă ar fi vrut să-și elibereze brațul.

Căldura mîinilor lui Mikael îi frigea pielea.

— Ah, soarele ăsta ! spuse rîzînd, se ridică puțin de la locul ei, lăsîndu-și brațul în mîinile lui Mikael și trase perdeaua.

Odată cu razele soarelui dispăru și ultima licărire de lumină din creierul tînărului. Pasiunea nebunească îl invadă. Sîngele năvalnic se aprinse, urcîndu-i-se la cap. Își întredeschisese gura, buzele îi tremurau, de o plăcere animalică, ca o hîrtie ținută în fața sobei. Respirația arunca parcă flăcări, iar ochii își pierduseră orice expresie omenească. Era pasiunea întruchipată, o pasiune arzătoare, animalică...

Anuș încercă să se elibereze din mîinile lui cu un strigăt ușor. Încercarea era prea slabă, ea, din punct de vedere fizic, era la fel de puternică. Mikael o trase spre el, de data aceasta ceva mai brutal.

— Ce faceți, ați înnebunit ? strigă Anuș, eliberîndu-se de strînsoarea mîinilor.

Se priveau. Mikael se rușină. Amîndoi tremurau de pasiune clocotitoare. Anuș dădu imediat perdeaua la o parte, se uită spre stradă.

Mikael rămase nemișcat cîteva clipe. Privea umerii doamnei, părul ei răvășit. Apoi își luă casheta și plecă, rostind :

— Rămîneți cu bine !

Anuș era bucuroasă că Mikael nu mai apărea, în sinea ei se condamna că l-a lăsat să meargă atît de departe. După cîteva zile începu să se neliniștească. Nu cumva l-a jignit ? Cum, nu cumva pentru că n-a putut să se stăpînească și a căzut în brațele unui bărbat străin ? Ce s-ar fi întîmplat dacă ar fi căzut de-a binelea ?

Aici, Anuș se opri, cufundîndu-se în gînduri. Bărbatul era insuportabil, nici nu vroia să-l vadă. Copiii, poziția, opinia publică — iată ce o reținea. De ce este atît de greu să păcătuiești ? Pasiunea se întețea tot mai mult. Îl aștepta pe Mikael cu nerăbdare, palpitînd. Mikael nu apărea. În fiecare zi, la aceeași oră, Anuș se așeza la locul ei obișnuit și se uita spre stradă și la ferestrele de vizavi. Frumoasa ei vecină zburda veselă din-

tr-o cameră într-alta și continua să-și înșele soțul. Și Mikael nu mai venea odată.

În sfîrșit, într-una din zile sosi. Intră, nu ca înainte, vesel, zîmbitor, ci cu o față serioasă și tristă. Regreta ce făcuse, venise să-și ceară scuze. Regretul se datora dragostei pe care o nutrea pentru o ființă foarte plăcută. Gelozia lui Anuș fu zgîndărită. Cine este ființa aceea plăcută pe care o iubește Mikael? Cum îndrăznește s-o iubească pe una și s-o viziteze cu gînduri ascunse pe alta?

— Cine este aceea, cine este? întrebă Anuș curioasă.

— N-o cunoașteți, o nemțoaică frumoasă, răspunse Mikael.

De gelozie, Anuș își mușcă buzele. Nu știa cît este Mikael de viclean. Inventînd frumoasa nemțoaică, el dorea să dea, cu arma geloziei, lovitura de grație ultimei rămășițe de pudoare a doamnei.

Anuș încerca zadarnic să pară serioasă, stăpînindu-și pasiunea. Discuta cu Alimian despre lucruri neimportante, gîndul fiindu-i stăpînit de frumoasa nemțoaică. Cu cît Mikael se arăta mai indiferent, cu atît doamna se încingea. Începu să vorbească iarăși despre situația ei amară, fără să se mai abțină. Cînd suspina, plecîndu-și capul, cînd, făcînd gesturi categorice cu mîna, exclama „eh, ce să-i faci?“ sau „pe fața pămîntului nu există oameni fără griji“ etc., etc.

Mikael părea indiferent. Aflase punctul slab al doamnei. Își luă rămas bun, scuzîndu-se că era așteptat; cînd ieși, îi aruncă o privire ironică.

În seara acelei zile, retrasă în dormitor, Anuș se gîndea la viitor. Convietuirea cu Petros era imposibilă. Fusese copilă, greșise, se înșelase. Parcă puține femei se înșeală? Așa păți-se și ea; trebuia să îndure pînă la moarte? Vina aparținea lui Petros, o înșeală la fiece pas. Unde este dreptatea? Nu, Anuș nu mai poate să trăiască alături de bărbatul acesta grosolan, urît și insuportabil. Se va duce la șeful eparhiei, îi va cădea la picioare, îl va ruga să i se aducă de la Ecimiadzin dreptul de divorț. Dacă nu va interveni de bună voie, îl va mitui. *Clericii unesc întotdeauna, cu ajutorul banilor,*

*ceea ce este de neunit și despart ceea ce este de nedespărțit *.*

Aceasta a fost concluzia. Pasiunea o birui complet, ca în urmă cu nouă ani. Indiferența lui Mikael deveni pentru ea un neîncetat izvor de chinuri. Trebuia să le pună capăt. Le-a pus.

Zilele treceau, Anuș și Mikael savurau seva pasiunii arzătoare. Nu se gîndeau, nici măcar nu vorbeau. Căldura dragostei devenise sinonimă cu flacăra trecătoare a pasiunii. Simțeau fericirea vieții în voluptatea reciprocă. Rosteau fără să se gîndească „te iubesc" și credeau că iubesc, că este adevărata dragoste, pe care o cîntau romancierii și o zeificau poeții.

Încet-încet, razele realității începură să pătrundă în mințile lor întunecate. Trecuse clipa voluptății arzătoare și, într-una din zile, Anuș se dezmetici. Îi făcu o aluzie lui Mikael în legătură cu ceea ce dorise să-i vorbească înainte de a face pasul îndrăzneț și nu cutezase. Dorea să se despartă de Gulamian și...

Nu mai continuă ; pentru prima dată ajungea. Oare Mikael nu înțelege, nu știe cum se chinuie o femeie, trăind sub același acoperiș cu omul pe care nu-l iubește, despărțită de el, dăruită altuia ?

Mikael ascultă tăcut aluzia ei, apoi o îmbrățișă, o sărută și plecă. Fu cuprins de îngrijorare. Dorința lui Anuș de a se despărți îl puse în încurcătură. Ce prostie ! Ha, ha, ha ! Să-i răpească bărbatului nevasta legitimă, să trăiască cu ea ! Ce va spune lumea ? Cu o femeie care — ha, ha, ha — are doi copii, care este măritată de nouă ani, care și-a pierdut prospețimea !...

De ce își pierdea farmecul dulcea mustăcioară ? De ce devenea o femeie oarecare, obișnuită, asemeni celorlalte, fără alte merite ? Asemeni ? Nu, greșit spus !...

Într-una din zile, sărutînd-o pe Anuș, Mikael simți deodată o senzație neplăcută pe buze și lăsă capul femeii, care stătea rezemat lejer pe pieptul său. Se priveau. De obicei, Anuș încerca să citească pe fața și în ochii lui Mikael toate oscilațiile sufletului. De data aceasta, însă, nu bănuia adevărul. I se păru că tînărul se pre-

* Sublinierea aparține autorului.

gătește să se repeadă cu un elan sporit, ca de obicei, s-o îmbrățișeze, s-o sărute. I-o luă înainte, îmbrățișîndu-l și sărutîndu-l ca o descreierată.

Mikael încerca discret să nu-i atingă buzele. I se părea că mustăcioara îl va sili acum s-o respingă pe Anuș. O va jigni, se va supăra. Ce situație nefirească ! Curios însă, da, curios, tocmai mustăcioara îl scosese din minți ! Ce situație nefirească ! Ce ironie a sorții ! Femeia trebuie să fie femeie, cu toate atributele ei exterioare, dar mustăcioara ?.. Ptiu !... Și glasul baritonal, grosolan !... Ptiu !...

În vîltoarea pasiunii dogorîtoare erau niște puncte întunecate, care apăreau și dispăreau. Vîlvătaia mai ardea încă cu vechea forță. Cîteodată, dacă l-ar fi ajutat puterile, Mikael era gata-gata s-o sugrume pe Anuș în brațele lui. Cînd se despărțea, inima i se umplea de o satisfacție plăcută. El este leul irezistibil, cuceritor, demonul fără pereche, al cărui farmec orbește cele mai virtuoase femei, căzîndu-i în brațe, așa cum se întîmplase și cu femeia aceasta, atît de repede, atît de ușor !... De ce să se mulțumească cu această victorie, să nu meargă mai departe ?...

11

Trecuseră două săptămîni de cînd avusese loc orgia de la Kiazim-beg. Din ziua aceea, Smbat nu reușea să-l întîlnească pe Mikael acasă, să vorbească serios despre contra-testament. Este adevărat că a doua zi după petrecere, Mikael afirmase că va apela la tribunal, dar pînă acum nu se întîmplase nimic.

De zece ani, Mikael transformase noaptea în zi și ziua în noapte. Venea acasă către trei-patru dimineața, dormea pînă seara, se trezea, bea o ceașcă cu ceai și dispărea. Nu mai era un secret pentru Smbat ce fel de viață ducea fratele său. Cunoștea mediul distrugător, care îi consuma tinerețea.

Dorea să-l vadă pe Mikael, să rezolve problema. Contra-testamentul purta adevărata semnătură a răposatului. El însuși îi spusese lui Mikael că falsul, dacă este fals într-adevăr, este ticluit cu multă îndemînare. Nu-și credea fratele capabil de o asemenea escrocherie. Era convins că cel care-l împinsese pe un drum greșit era cumnatul Maruthanian, pe care-l ura din tot sufletul. Omul acela îi asmuțise nu numai pe Mikael și Arșac împotriva lui, dar și pe soția sa. Aproape în fiecare zi, Marta venea la maică-sa și se plîngea că Smbat „smulsese" partea ei de moștenire. Odată, aduse vorba despre asta față de Smbat și-i spuse cuvinte grosolane. Cei doi frați se supărară și Marta plecă din casa părintească cu lacrimi în ochi.

Smbat se hotărî să rămînă acasă, să-l aștepte pe Mikael pînă se trezește. Se înserase, cînd servitorul îl anunță, în sfîrșit, că Mikael s-a trezit. Smbat se grăbi spre camera lui. Îmbrăcat într-un halat de mătase, Mikael își bea ceaiul. Își primi fratele cu o ușoară mișcare a capului, ca pe un musafir străin, oarecare. Era palid, ca de obicei, cu cearcăne pe fața obosită.

Smbat îl rugă să-i arate încă o dată testamentul. Mikael răspunse că testamentul nu mai este la el, ci la tribunal, după cîteva clipe, însă, scoase din buzunar o legătură de chei și descuie unul din nenumăratele sertare ale biroului.

Smbat scoase din buzunarul de la piept cîteva semnături ale lui taică-său, puse pe diferite contracte și socoteli, le compară cu semnătura testamentului. Nu era nici cea mai mică diferență. Aceleași majuscule, litere, sublinieri și lungimi în semnături. Se destrăma și ultima urmă de îndoială. Ceva îl mai nedumerea. Dacă testamentul este într-adevăr real, de ce întîrzie să-l prezinte tribunalului? Afirmase de cîteva ori că nu este dispus să facă, de bună voie, nici o concesie. Dacă Mikael mai ezită, Maruthanian nu va ezita, interesul buzunarului său este mai presus de orice interes familial sau moral.

Mikael îi propuse din nou să cadă la învoială. Refuză categoric. În oraș se răspîndise vestea că Smbat a pus stăpînire în mod ilegal pe moștenirea părintească. Dacă

va face concesii, lumea se va convinge că într-adevăr el este moștenitorul ilegal. Încercă să-i arate lui Mikael că tribunalul va dovedi falsitatea contra-testamentului, că va pierde împreună cu aliatul său, că aliatul era un om primejdios, chiar dacă le era cumnat. Făcuse avere prin mijloace necinstite.

— Îl cunosc foarte bine pe Maruthanian, îl întrerupse Mikael, în cazul acesta nu este necinstit. În sfîrșit, ce am cu el ? Vreau să fiu bogat, independent, liber, nu un nenorocit de *prikazcik* * al tău...

— Împlinește dorința tatălui nostru și vei deveni moștenitor egal cu mine !

— Adică, să mă însor. Ha, ha, ha ! Tu ai avut mult noroc de mă sfătuiești să mă însor ? Hm, te-am atins la coarda sensibilă, nu-i așa ? Ei, amice, mă socotești un șarlatan, dar am și eu minte, cît de cît.

— Eu am noroc cu copiii.

— Cu copiii ? Se poate, e cam puțin. De ce nu spui „și cu mama lor" ? Ți-e greu, nu-i așa ? Ai spune o minciună.

— Soția mea este o femeie cuminte și cinstită.

— Asta este nenorocirea ta. Dacă n-ar fi fost cuminte și cinstită, puteai să-i întorci spatele, dar te temi de opinia publică...

— Nu m-am temut niciodată de opinia publică, m-am însurat împotriva acestei opinii.

— Prin urmare, copiii te reții. Vezi ? Încotro te uiți — contradicții. Unul își iubește copiii, urîndu-și soția, pe celălalt îl înșeală femeia, cel de al treilea nu se împacă pur și simplu cu firea soției. Și uite așa, încotro te uiți — drame de familie. Iar tu vrei să devin și eu un erou nenorocit. Nu, amice, mai bine rămîn șarlatan ! Ce nevoie am eu de nevastă, dacă există nevestele altora ?... Chiar astăzi, peste o oră, voi fi lîngă nevasta altuia...

— Mikael, imoralitatea ta întrece orice măsură...

— Ce ai spus, imoralitate ? Ha, ha, ha ! Minunat cuvînt ! Dragul meu, din ziua venirii tale ai avut față de mine o atitudine de dascăl. Desigur, ai dreptate, din mo-

* Băiat de prăvălie (rus.).

ment ce — ha, ha, ha, — în testamentul „legal", tatăl nostru ţi-a lăsat îndatorirea de a mă aduce pe drumul cel bun ! Doar eşti fratele meu mai mare, ai şi studii ! Eu cine sînt ? Un incult, un prost şi un imoral. Ascultă, sînt dezgustat că în sinea ta mă socoteşti un stricat ! În seara aceea, la Adilbegov, mi se urcase sîngele la cap, cînd îmi aruncai priviri indulgente, compătimitoare. Simţeam că ţi-e milă de mine. O, am văzut mulţi eroi ca tine ! Toţi doctorii, avocaţii, inginerii din oraşul nostru vorbesc despre moralitatea altora cîtă vreme sînt tineri, dar apoi, cînd cunosc viaţa, cînd li se buhăieşte şi li se înroşeşte faţa, principiile lor morale se duc pe apa sîmbetei, buzunarele li se umflă, creierele li se golesc. Se împrietenesc cu contrabandistul de mai ieri, cu *prikazcikul* care s-a făcut om cu banii furaţi de la stăpînul său, cu falşii faliţi, cu proştii adevăraţi şi cu stricaţii ca mine. Intră cu toţii în aceeaşi mocirlă, şi, închipuindu-şi că pe aripile vremii se vor înălţa, pe zi ce trece se afundă tot mai mult. Dacă ai idealuri, nu cumva să le îngropi în puţurile petroliere, dragul meu, fii atent, gîndeşte-te numai la tine !... La revedere, mă duc la nevasta altuia... Iar testamentul... este adevărat. Dacă nu vrei să fii tîrît prin tribunale, pregăteşte-mi deocamdată pentru mîine cinci mii de ruble... La revedere !...

Intră în dormitor să-şi schimbe hainele.

Smbat îl urmări cu privirea pînă la uşă, dînd din umeri. Băiatul acesta era ca o păpuşă frumoasă, dar plină de ghimpi, de care trebuie să te apropii cu prudenţă, ca să nu-ţi înţepi mîinile. Oricum, tînărul nu-i lipsit de minte, are un spirit ascuţit. Smbat nu se va lăsa păcălit de hîrtii necinstite, îşi va apăra drepturile. Nu se va lăsa păcălit şi va încerca să-l aducă pe drumul cel bun.

A doua zi, Mikael veni în birou şi repetă că are nevoie de cinci mii de ruble. Smbat îl refuză.

— Foarte bine, spuse Mikael, voi lua de la Maruthanian, în contul viitoarei mele moşteniri.

Relaţiile dintre fraţi se încordară şi mai mult. Maruthanian îl provoca pe Mikael, nu pentru a deschide procesul, ci pentru a-l sîcîi în fiecare zi cu contra-testamentul. Îl înfuria indiferenţa lui Smbat şi căuta, ziua şi noaptea, metode pentru a-şi învinge adversarul. Nu cum-

va să se bucure nepedepsit de imensa bogăție ; nu muncise, nici nu visase și, deodată, căpătase milioanele ! Nu, asta ar fi o nedreptate, și Maruthanian nu-i va îngădui niciodată să se folosească de banii părintești. Știa că Smbat îl urăște, considerîndu-l un necinstit. Era iritat, sporindu-și dușmănia. Nu-și pierdea calmul, de formă se purta încă destul de prietenos cu Smbat. De fapt, el nu nădăjduia în puterea contra-testamentului. Era doar un mijloc de a-l speria pe Smbat, de a-l sili să-și mulțumească, măcar în parte, sora, dîndu-i ceva din moștenire. Inventase testamentul, pentru a-l avea la mînă pe Mikael ; acum îl avea. Ca aliați, erau legați prin consecințele necinstei, și Maruthanian știa că Mikael nu poate face nici un pas fără el. Fapt favorabil unui alt scop. Scop considerat mai ușor de atins, decît acela de a primi ceva din moștenirea lui Alimian și, poate, chiar mai avantajos.

Maruthanian se bucura de respect în oraș. Ce trecut avusese, cum se îmbogățise — fusese dat uitării. Era un fabricant destul de cunoscut, un negustor deștept — de ajuns. Știa să-și apere poziția și nu pierdea nici un prilej pentru a-și spori contul, oricum.

Consideră un bun prilej prezența șefului eparhiei ; într-o zi îl invită la masă, la rafinăria din Orașul Negru.

Orașul Negru era într-adevăr negru, ca o lume care poartă asupra ei pecetea blestemului dumnezeiesc. Fumul se înălța din abundență, zi și noapte, din coșuri, înnegrind și murdărind totul, de la materialele de construcție, pînă la cer și păsări. Atmosfera era veșnic încărcată de fumul gros, prin care razele soarelui abia dacă răspîndeau pe pămînt o lumină de culoarea bronzului. Străzile erau pline de gropi și bălți cu țiței, năpădite de tot felul de gunoaie. Porci înnegriți de fum grohăiau, împingîndu-se cu botul, căutau mîncare, iar femeile sărace adunau țițeiului cu gălețile. Pe pămînt și sub pămînt erau întinse o mulțime de conducte metalice. Se auzea zgomotul țițeiului care curgea prin ele, amintind ba țîrîitul greierilor noaptea, ba lovituri grele de ciocan într-un atelier invizibil. Așa arătau venele industriei petroliere — măsura trudei de infern a multor ființe omenești și a bogăției unor zeci.

Rafinăria lui Maruthanian se afla în centrul Orașului Negru. O clădire mare, cu diferite secții. Curtea era împrejmuită cu un gard de piatră, puțin mai înalt decît statura unui om și plină cu tot felul de obiecte. Se vedeau rezervoare metalice de țiței, mari, înalte, cu acoperișul în formă de turlă, conducte ramificate, pe pămînt și în aer, conducte de apă, cazane sparte, roți, robinete. Din clădiri ieșeau oameni murdari, pe jumătate dezbrăcați, muiați din cap pînă în picioare în lichidul negru, mohorîți, cum le stătea bine locuitorilor unei lumi negre.

În balconul larg al unei case cu două etaje erau strînși fabricanți, proprietari de sonde, negustori, cămătari și ingineri armeni.

Preasfinția sa nu-și făcuse apariția. Îl așteptau, ca să se așeze la masă. Era acolo și Mikael cu toți prietenii săi. Maruthanian nu precupețise nimic pentru ca ospățul să fie îmbietor, cu multă lume. Îl invitase și pe reporterul Marzpetuni, cu gîndul că va publica în ziar descrierea prînzului.

Nu lipsea nici Petros Gulamian. Mikael se apropie și-i strînse mîna, îl întrebă de sănătate, de familie și afaceri. Petros se topea de plăcere că fiul milionarului era atît de atent cu un negustor oarecare. Fiind un om practic, iubitor de bani, făcu aluzie la terenul petrolifer. Mikael îi promise că-i va da la un preț ieftin o bucată din pămîntul de curînd achiziționat de Smbat. Ochii negustorului se aprinseră de patima înavuțirii.

În sfîrșit, sosi și Preasfinția sa. Invitații fură poftiți la masa întinsă pe două rînduri într-o sală mare. Ca staroste al mesei îl aleseră pe Serafion Gasparici, care se îmbrăcase cu un mundir nou, se bărbierise și-și pieptănase mustățile cu grijă.

Mikael cu prietenii lui se așezară în partea din fund a mesei. Acolo puteau să pălăvrăgească, să rîdă, să se distreze nestingheriți. Papașa refuză să li se alăture ; în calitate de oaspetele cel mai bogat și cel mai onorabil, la propunerea gazdei, avea loc lîngă Preasfinția sa. Era foarte serios. Societatea nu era amicală, ci obștească, iar el era considerat în oraș ca patriot, filantrop și partizan

sincer al intereselor obștești. Cînd starostele propuse un toast în cinstea Preasființiei sale, Papașa vru să spună „două cuvinte“ și se ridică.

— Preasfinția voastră, do-domnilor, începu el, noi armenii avem și n-noi o biserică.

— Avem, șopti Grișa prietenilor.

— Iar eu fi-fiind fiul ei credincios, zic că sîntem datori s-o slă-slăvim, de aceea beau a-acest pahar.

— Aiurea ! șopti iar Grișa.

— Să bem în ci-cinstea slujitorului ei, u-urîndu-i să... să...

Papașa se opri, privind mustățile starostelui. Negăsind acolo vorbele trebuincioase, își băgă degetul arătător în paharul plin cu vin, unde înota o muscă.

— Într-un cu-cuvînt, continuă el, aruncînd musca pe jos cu vîrful degetelui, ce să vă mai b-bat la cap, în ci-cinstea Preasfințitului nostru episcop, vă rog, să ne ri-ridicăm în picioare !...

Toți se ridicară, ovaționînd :

— Trăiască Preasfinția sa, trăiască Arakelian !...

Preasfinția sa toastă în cinstea „comunității locale“. Elogie „comunitatea“, lăudă patriotismul, bunătatea, generozitatea, virtutea, gîndirea profundă a „păturii ei alese“.

— Cu sau fără soț ? îl întreba, între timp, Mosico pe Melkon.

Apoi, Preasfinția sa se îndreptă spre noua generație, vorbi despre tineret, își exprimă convingerea că, din tot tineretul armean, cel de aici este mai luminat, cu frica lui Dumnezeu și viguros.

Grișa o înjura tocmai atunci cu foc pe artista de operetă care îl trădase. Melkon se plîngea că de o săptămînă nevastă-sa era bolnavă și serile este obligat să fie acasă la zece. Mosico pleda ca să se organizeze „o mică *vertușka*“ *.

Preasfinția sa se așeză, ștergîndu-și nădușeala.

Urmară alte toasturi ; comesenii se încălziseră. Venise rîndul liberalului Ter-Așot și conservatorului Ter-

* Femeie frivolă. Aici — petrecere cu femei ușoare (rus.).

Simon, care închinau dinadins, unul cu celălalt, în cinstea enoriașilor bogați.

Marzpetuni se enervase. Nimeni n-a toastat pentru presă. Își compusese în minte un discurs, ca reprezentant al presei.

Circulau vorbe că Papașa are de gînd, în toiul mesei, să deschidă o listă de subscripție în folosul Ecimiadzinului.

Într-adevăr, se ridică în picioare și începu să vorbească. Cuvintele i se învălmășeau, uitîndu-se cînd la pahar, cînd la Preasfinția sa, cînd aranjîndu-și cravata. Intenția cuvîntării sale era clară, va pune lista de subscripție pe măsuța rotundă din colțul camerei, cine dorea să semneze.

— Face pe patriotul cu banii altora, cleveteau unii. Alții se făcură nevăzuți. Așa ar fi făcut și Maruthanian, dar unde să fugă din casa lui ?

— Dacă bogații n-au venit, mă obligi pe mine ? spuse el lui Papașa, referindu-se la Smbat Alimian, care lipsea.

Marzpetuni se înfurie, aflînd că semnăturile valorau cîteva mii de ruble. Trebuie să înceteze această „cerșetorie". Își scoase carnetul de note din buzunarul de la piept. Vicleanul de Papașa prinse mișcarea, îi șopti ceva la ureche și carnetul intră la loc.

Lista de subscripție fu înmînată Preasfinției sale, cucerit instantaneu de „patriotismul nemărginit al păturii alese", al comunității. Masa se termină cu rugăciunea rostită de Preasfinția sa. Musafirii se împrăștiară.

Maruthanian și Mikael erau în ultima trăsură.

— Pentru ce sumă ai semnat ? întrebă fabricantul.

— O sută.

— Ha, ha, ha ! rîse obraznic. Eu trei sute și tu o sută ; dacă n-ai bani... Fratele tău ar fi putut să dea o mie... El are, tu nu...

Demnitatea lui Mikael fu rănită.

— Taci ! se răsti.

— Cine-i grasul care stă în trăsura din față ? întrebă Maruthanian, schimbînd brusc vorba.

Vinul fusese binecuvîntat. Îi dezlegase limba.

— Petros Gulamian, răspunse Mikael.

— Bravo, ești curajos, zău că ești, exclamă Maruthanian, iar ochii săi verzi-gălbui zîmbiră semnificativ.

Privirea aceasta îl zăpăci pe Mikael.

— Ce contează, adăugă Maruthanian, oameni sîntem, muritori sîntem, nu te-nroși, cînd eram burlac făceam și eu multe...

— Te înșeli în privința doamnei Gulamian, spuse Mikael pe un ton elocvent.

Vorbele lui Maruthanian erau la mintea cocoșului.

— Nu eu mă înșel, se înșeală prietenul meu. Te vede cînd pleci. Este vecin cu Gulamienii. Pricepi ? Bine, bine, rămîne între noi, nu te teme, dăi înainte !

Trăsura se opri în mijlocul drumului, calea îi era tăiată de o barieră lungă. Fluierînd și șuierînd ca o fiară, ca un monstru trecu mărfarul, un șir lung de vagoane cu țiței. Șuierăturile sale, zgomotul focului care ardea sub cazane, al vaporilor care țîșneau din coșurile fabricilor zăpăceau auzul omului. În vacarmul asurzitor, parcă, s-ar fi luptat tot felul de spirite rele.

— Ascultă, vorbi din nou Maruthanian. Nobel * a înghițit lumea și tot nu se satură. Curaj !...

Îi arătă o fabrică imensă, care ocupa jumătate din Orașul Negru.

— Îmi plac oamenii ăștia, continuă el cu elan neobișnuit, răsucindu-și vîrfurile mustăților destul de ascuțite, adună, adună întruna fără sațiu... Numai leneșii îi pot considera nesătui... Dacă ai, dublezi, triplezi, înzecești. Dacă ai putere, smulgi de la vecin, de la prieten, de la frate. Ascute-ți ghearele și repede-te la lume, scoate-i sufletul, nu sta ca o babă, invidiind pe unul și pe altul ! Ce negustor se poate măsura cu o stăpînire ? Citește ziarele și vezi, ce stăpînire în vremurile noastre este sătulă ? Acum zece ani eram ajutor de notar, acum am o avere de o jumătate de milion. Da, am, recunosc ! De ce n-aș încerca să fac din jumătate un milion, două, trei, cinci, zece ?...

Continuă să vorbească. Pe vremuri, cine avea o dughеană era socotit negustor, cine avea un cazan — fabricant, cine avea o barcă dărăpănată — armator. Acum cine-i mai bagă în seamă ? Cei mici sînt înghițiți de cei

* Este o aluzie la Alfred Nobel (1833—1896), celebru industriaș și chimist suedez, descoperitorul dinamitei, fondatorul premiului care îi poartă numele.

mari, iar cei mari, tot înghițîndu-i pe cei mici, se umflă, cresc. Iată de ce el nu vrea să rămînă mic, riscă să-l înghită, curînd, ca pe o stridie, o gură mare...

— Bani, bani și iar bani ! strigă, căzînd într-un fel de apatie. Ei sînt credința, dragostea, Dumnezeul lumii. Trezește-te, Mihak, nu-ți lăsa fratele să mănînce averea cu nevasta și copiii ! Silește-l, sperie-l cu testamentul fals ! Dacă nu se teme, dă-l în judecată fără frică ! De felul meu sînt precaut, totuși îmi place să risc, cine nu știe să riște, nu poate să cîștige ; atenție și iar atenție ! Pune în funcțiune toate mijloacele, smulge din mîinile lui milioanele tatălui ! Le împărțim în trei, apoi le vom uni iarăși, fondăm o mare societate, luăm noi terenuri petrolifere, începem săparea unor puțuri noi, construim o rafinărie nouă, cumpărăm nave ! Deschidem agenții în toate colțurile lumii, începem să concurăm cu americanii, așa vom ajunge regi ai petrolului ! Numele nostru se va răspîndi pe zi ce trece în toată lumea, toți se vor pleca în fața noastră, îi vom avea la picioare. Am avea de a face nu cu al de Tatos, Matos, ci cu uriași ca Rotschild și Van der Bild ; în fața lor se înclină și stăpînirile. Atunci ai să vezi ce înseamnă viața adevărată.

Cu cît se entuziasma mai mult, cu cît planurile sale luau proporții, cu atît se micșora, ghemuindu-se lîngă Mikael, ca o lipitoare gata să sugă sîngele. Se apropie de genunchii lui Mikael, îi prinse o mînă între ale sale, o strînse cu putere, deschise gura larg, ca o maimuță, privindu-l fix în ochi, hipnotizant.

— Mihak, Mihak, schimbă tonul, implorîndu-l, Smbat este băiat deștept, te poate înșela, tu ești cinstit, bun la suflet, încrezător. Îți poate spune : „Frate, hai să ne înțelegem, nu-i dăm nimic lui Maruthanian, să mîncăm noi averea tatălui nostru.“ Îți poate promite saci cu aur, fără să-ți dea vreo copeică. Te poate instiga contra mea, a Martei, poate lua pîinea de la gura bieților copii ai surorii tale, s-o dea nevestei, copiilor săi. Te poate îmbrobodi : „Maruthanian este un escroc“, tu l-ai crede, ești naiv, l-ai crede. Dumnezeu mi-e martor că te-ar înșela... Atenție, atenție și iar atenție !

Trăsura ajunsese în oraș. Maruthanian se îndreptă, își înălță capul, își potrivi ochelarii, își netezi mustățile, recăpătîndu-și înfățișarea mîndră.

Mikael, după ce ascultase tăcut planurile vaste ale cumnatului, vorbi :

— Nu permit ca Smbat să facă pe stăpînul. Fă cum vrei, îți voi urma sfaturile !...

12

Doamna Anuș insista să se despartă de soț. Se jura că nu-i mai poate ascunde vinovăția, că în fiecare dimineață parcă o mînă ceva să mărturisească totul lui Petros și să înlăture piatra care o apăsa pe inimă. Dacă n-o să-i spună ea, Petros va afla mai devreme sau mai tîrziu. Servitorii priveau bănuitori vizitele dese ale lui Mikael. Așa nu se mai poate — n-a fost greu să înșele, e mai greu să ascundă înșelătoria ! Se tot zbuciuma, avînd impresia că mărturisirea îi va ușura chinul.

Într-una din zile, cînd iar vorbea despre asta, Mikael îi mîngîie cu vîrful degetelor bărbia și-i spuse :

— Anuș, ești un copil.

Pronunțase cuvîntul „copil" pe un ton atît de tandru cu un glas atît de delicat, încît inima lui Anuș se umplu de plăcere. Numai la auzul acestui cuvînt, femeia, mai în vîrstă cu cîțiva ani decît iubitul, uită totul. De atunci încerca să pară ca un copil cu Mikael — să se certe în glumă, să întoarcă la perete capul sau să plîngă.

Peste o vreme, aduse din nou vorba despre despărțire. Declară că este gata să renunțe chiar la copii, numai ca ei doi să-și aparțină.

Cu cît trecea timpul, cu atît situația devenea mai serioasă. Trebuia luată o hotărîre. Mikael îi explică ce înseamnă copiii, că n-ar putea trăi liniștită nici măcar o zi fără ei, că lumea ar ocărî-o, că trebuie să vadă clar, să cîntărească bine viitorul ș.a.m.d. Merse chiar mai departe, dîndu-i de înțeles că este gata să conviețuiască

în mod public, se teme însă că îl va da curînd uitării, că o să-l urască, cum își urăște bărbatul. Nu există dragoste eternă pe pămînt, Mikael o va plictisi în curînd.

O jigni, dînd de înțeles că și el putea s-o dea uitării. Anuș se schimbă la față de furie. Deci, Mikael se săturase de ea și dorea să se elibereze.

— Este adevărat ce spui, o femeie cumsecade nu-și va uita niciodată copiii pentru un bărbat ca tine.

Începu să plîngă în hohote, rezemîndu-și capul de canapea.

Mikael se apropie, o îmbrățișă, dar n-o sărută. Mustăcioara mătăsoasă părea ca niște ace ascuțite, care îi înțepau fața și buzele.

Altă dată, sătul de stăruințele femeii, discută deschis. De ce se chinuie? Nu este nici prima și nu va fi nici ultima. Să se uite în jur, să vadă cine-i nebunul să facă o dramă din comedia aceasta?

Era ușor de înțeles, fără explicații de prisos. Anuș protestă furioasă, pretinse ca Mikael să nu mai îndrăznească s-o insulte. Ea nu poate fi amantă. Înțelege asta? Nu este imorală, decăzută...

Mikael dispăru o săptămînă. Anuș începu să uite jignirea, se gîndi cu sînge rece la ce i se spusese, încetul cu încetul se împăcă cu ideea. Da, nu este nici prima și nu va fi nici ultima. Puține sînt în ascuns amantele altora, iar pe față — credincioase soților? O să fie și ea la fel. Nu-i este amantă? Și-ar spăla numele despărțindu-se de soț? Dimpotrivă, lumea ar rîde de prostia ei.

Cu încetul vinovăția n-o mai apăsa. Pe cine înșela? Un bărbat care și el o înșela de vreo șapte-opt ani. Avea dreptul, mai ales că aflase isprăvile lui Petros, iar Petros nu știa fapta ei. Dar dacă Petros știe...

Se temea de Petros; mai degrabă fizic decît moral.

Într-o noapte, avu presimțiri rele, înainte de a adormi, se trezi strigînd speriată. Îl visase pe Petros cu un cuțit în mînă, apropiindu-se. Ridică abajurul lămpii de noapte, lumină camera, se uită primprejur, dîndu-se jos din pat.

Petros, trezit de strigăt, privea mișcările ei în tăcere, de sub plapumă. Obrajii plini păreau și mai umflați, frun-

tea-i cheală strălucea sub lumina lămpii, buzele-i roșii scoteau sunete oribile. Doamne Dumnezeule, cum a putut să cadă în brațele unui asemenea bărbat ? I se părea că Petros a fost întotdeauna așa, roșu, buhăit, urît, monstruos. Uitase pe istețul vînzător cu mișcări viguroase care o fermecase acum nouă ani.

Întoarse capul plictisită și se culcă din nou.

— Nu poți să dormi ? auzi glasul nesuferit, care în liniștea nopții o dezgusta.

Anuș nu răspunse, se întoarse cu fața la perete, își ascunse capul sub plapumă. După cîteva secunde, auzi picioarele desculțe ale lui Petros pe covor. Aruncînd plapuma, se sculă speriată, ca o sirenă furioasă.

Pieptul îi tresălta cu putere, părul i se revărsase pe umeri, vinele de la gît i se încordaseră. Întruchipa dezgustul. În schimb, Petros era pasiunea dezlănțuită, năvalnică, nestăvilită. Erau față în față, în tăcere, nemișcați, ca niște forțe potrivnice. Anuș îi înțelese gîndul. Fiară, ce vrei, acum o oră în brațele cărei amante erai ?...

Îl îndepărtă cu amîndouă mîinile și trecu dincolo. Petros vru să fugă după ea, ușile erau încuiate, rămase singur-singurel, în vîltoarea pasiunii...

— Ai un amant, îi strigă, înainte de a se vîrî în pat.

A doua zi, Anuș îl întîmpină pe Mikael cu ochii în lacrimi. Luîndu-l de gît, îl ruga hohotind...

— Scapă-mă, scapă-mă de omul ăsta, mi-e silă, mi-e teamă !...

Dar Mikael insista pe vinovăția legăturii. Pasiunea consumată, se limpezise. Pînă atunci nu-și analizase sentimentele ; acum pricepea ce făcuse, înțelegea și iubirea ei îl dezgusta. Își dezonora prietenul, pe Grișa. Pătîndu-i căsnicia, ar fi vrut să-l protejeze pe Gulamian. Era liniștit, crezînd că lumea nu știe, Maruthanian i-a dat de gîndit. Fusese surprins, lăsîndu-se descoperit. Prostie, inutilă vanitate de bărbat. Cucerește, și pe urmă ?...

Încetă vizitele. Peste vreo trei zile, era acasă, cu maică-sa ; se aduse o scrisoare. Mama cunoștea pe cea care venise cu mesajul. Ieși din încurcătură, spunînd că e de la Petros Gulamian. Îl enervă imprudența lui Anuș. Parcurgînd rîndurile, se întristă. Era disperată, îl implora. Nu răspunse. Credea că se va domoli.

Greșea. Orbită de pasiune, Anuș își pierduse capul. După alte două zile, Mikael primi un nou plic. Disperarea n-avea margini. Era periculos să continue. Lipsa ei de tact trebuia prevenită. Îi răspunse în doi peri că e ocupat, să aibă răbdare etc., rugînd-o să renunțe la corespondență, depășiseră vîrsta scrisorilor de dragoste.

Anuș nu știa că procedează copilărește. Nu știa să tacă. De ce să se frămînte numai ea? Poate Mikael se săturase și se amuza, poate se lăuda prietenilor cu succesul? De ce nu răspundea?

De atîtea bănuieli devenea din ce în ce mai posomorîtă, îi ura pe bărbați. Țipa la copii fără motiv, îi bătea, îi gonea. Vreme de nouă ani se complăcuse să vegeteze. Stătea ore întregi în fața ferestrei, cu capul sprijinit în palmă, privea afară sau la ferestrele de vizavi, unde locuia frumoasa care își înșela bărbatul. Era geloasă, fiindcă amantul o vizita în fiecare zi. Iar ea abia gustase din cupa fericiii și totul se sfărîmase.

Ce flușturatic... De ce atît de repede, atît de brusc? Poate îl dezmierda o nouă victimă? Își bate joc de ea? Îi va scoate ochii și-i va arunca în față.

„O voi face, o voi face!" repeta ea fără șir, strîngîndu-și degetele la ochi. Inconștientule, te voi pedepsi. Sinceritate și minciună, bătaie de joc, părăsire, înșelătorie!...

Se privi în oglindă. Cearcăne sub ochi, zbîrcituri în colțurile gurii, peri albi la tîmple? Așa de repede? Asta-i rezultatul chinurilor? Doamne Dumnezeule, de ce sînt bărbații atît de cruzi? Nu pricep nevasta care-i înșală și amanta înșelată. Zboară ca fluturii din floare în floare, fără mustrări. Ar fi vrut să iasă în oraș gătită, să fie cu altcineva de braț, să-l întîlnească, credea că îl va pedepsi.

— Ia copiii de pe capul meu, du-i de aici! porunci servitoarei, după ce trimisese cea de a șaptea scrisoare lui Mikael.

Copiii i se păreau o povară în calea fericirii ei. Din cauza lor o părăsise Mikael? De ce au copii femeile care nu-și iubesc bărbații? Ah, nenorocită situație! Viața de familie — o idee nebună, care subjugă femeile. Ce înseamnă acum pentru ea viața de familie? O închisoare

întunecată, fără ieșire. Era mamă, avea copii, ce să facă ?

Zgomotul unor pași îi opri gîndurile. O tresărire de bucurie. O fi Mikael ? Abia îi scrisese, rugîndu-l să vină.

Ușile se deschiseră și apăru Petros fioros.

Ochii-i arzători fulgerau de furie, răzbunători. Dispăruse rumeneala feții, dispăruse zîmbetul mieros, care-i juca veșnic pe buze, zîmbetul negustorului care-i lingușește pe clienți. Ce plic ținea în mînă, de ce îi tremura bărbia lată, parcă retezată cu o lovitură de sabie ?

Anuș se cutremură. Înțelese că a sosit clipa confruntării.

— Stricato ! mormăi Petros, înaintînd cu plicul mototolit în mînă.

Anuș își întoarse fața, voind să-și ascundă tulburarea. Trebuia să inventeze ceva.

— Stricato ! repetă glasul cu furie crescîndă.

Anuș își acoperi instinctiv fața cu mîinile, apropiindu-se de perete. Petros o cuprinse de umeri, întorcînd-o cu forța.

— Îl aștepți, te zbuciumi, mori, nu-i așa ?...

O zgîlții cu toată puterea, încercînd, fără cuvinte, să provoace mărturisirea.

— Spune, spune tot, în clipa asta, cățea !...

Îi pretindea să vorbească, nu-i dădea timp să deschidă gura. Mîinile începuseră s-o strîngă de gît.

În prag se ivi servitoarea, galbenă, tremurînd de frică. Apropiindu-se, apucă pe la spate brațele lui Petros, cu toată puterea și le trase spre ea.

Petros se zmuci, o împinse, răcnind :

— Tu o ajuți, așa-i ?

O izgoni, încuind ușile în urmă-i.

— De cînd durează povestea asta ?

Anuș tăcea.

— Te-am întrebat de cînd durează ?

O apucă de braț, strîngînd-o cu putere, încît Anuș țipă de durere. Să mărturisească cu gura ei, așa vrea, așa poruncește el, Petros. Să nu mintă, are dovada adulterului, scrisoarea trimisă de ea acum cîteva minute. Dumnezeu îl ajutase pe Petros. Bănuielile lui își dovedeau temeiul, sosind acasă pe nepusă masă. El asudă toată ziua la prăvălie, se ploconește în fața unuia și al-

tuia pentru o marfă de cinci-zece parale, se îndoaie din mijloc de o sută de ori, să cîștige bani, onoare, să-și facă un nume, iar nevastă-sa să se destrăbăleze ?...

— Așa ceva nu stă scris în legile noastre, cățea, noi sîntem negustori, avem onoare !...

Petros îi întoarse brusc capul spre el și ridică pumnul.

Anuș bîigui, negînd învinuirea, deși scrisoarea era în mîna lui Petros. Susținea că nu este o scrisoare de dragoste, conținutul fiind totuși mai mult decît edificator. Încercă să-l convingă că între ea și bărbatul acela nu este și nu fusese vreo legătură serioasă. Zadarnic, Petros îl știa pe Alimian, nu-și pierdea el vremea degeaba cu femeile.

Pretindea neînduplecat ca Anuș să-și mărturisească singură vinovăția, altfel îi va smulge vorbele din gît cu unghiile.

Anuș negă. Prima lovitură de pumn îi și căzu pe cap, făcînd-o să țipe. După a doua, se auzi un strigăt disperat. Petros îi astupă gura cu o mînă, iar cu cealaltă o lovea în cap, în piept, peste umeri. O trînti pe jos și, luînd-o de păr, începu s-o tîrască prin încăpere.

— Veniți-vă în fire, domnule, veniți-vă în fire !...

Petros uitase să încuie și cealaltă ușă a camerei ; la țipetele disperate ale stăpînei, bucătăreasa năvălise înăuntru. Petros voia să-și sugrume nevasta și ar fi făcut-o, pierzîndu-și firea. Bucătăreasa îl prinse de brațe, îl trase înapoi. Ce dezonoare, ce rușine pentru Petros Gulamian !

— Lasă-mă, lasă-mă ! urla Anuș...

La un moment dat reuși să ajungă pînă la ușă. Voia să fugă. Nu-i lesne să scapi din mîinile lui Petros. Nici un pas dincolo de ușă, fără să mărturisească în prezența servitorilor. Nu are importanță, ei știu totul, probabil...

— Fă ce vrei, strînge-mă de gît, omoară-mă !... Nu spun nimic !...

— Bai ai să spui, cățea !

— Tu ești vinovatul, m-ai chinuit nouă ani, n-am trăit nici o zi, nici o zi !...

— De ce ai venit, te-a adus cineva cu forța ?...

— M-am înșelat, m-ai înșelat...

Apoi trăgîndu-și sufletul, adăugă :

— Eu am iubit pe unul, tu ai iubit o sută...

— Taci, nerușinato !...

— Nerușinat ești tu, m-ai înșelat de o mie de ori, eu numai o dată... Omoară-mă, dacă vrei, nerușinatul ești tu. Să-ți iei copiii, eu nu mai sînt nevasta ta, destul m-ai chinuit !...

Porni din nou spre ușă.

Petros se repezi la ea și mai furios. O trînti pe jos. O lovea fără milă cu picioarele și cu pumnii. Încetă cînd, scoțînd un ultim strigăt, femeia rămase nemișcată, cu fața în jos, cu părul răsfirat pe covor, leșinată...

13

Birourile din oraș ale Alimienilor deveniseră o întreprindere comercială. Magazinul de alături fusese golit, unificaseră totul, se renovase, se curățase, totul căpătase altă înfățișare. În locul lui Zargarian lucrau acolo un contabil principal, cu două ajutoare, trei funcționari și un secretar. Mobilierul se schimbase cu gust. Lîngă casa de bani, la un birou stătea singur Serafion Gasparici, pe care Smbat Alimian îl numise casier. Devenise mai energic, mai oficial. Dincolo de grilajul de fier, părea un dragon fioros, care fusese pus să păzească visteria.

Socotelile se făceau după noua metodă. Tot ce aparținea firmei comerciale fusese evaluat și înregistrat. În orice clipă se putea verifica situația afacerilor. Smbat era sigur că nu ar fi nimic neclar, dacă moștenitorii ar dori să-i ceară socoteală.

Diminețile le petrecea la birou pînă la prînz, într-o cameră separată. Pe peretele din fața lui erau atîrnate fotografiile unor sonde, case și caravanseraiuri. La mijloc, într-o somptuoasă ramă neagră, domina portretul în ulei al răposatului Marcos ; pictorul reușise să redea destul de viu chipul celebrului cetățean, inspirîndu-se după o mică fotografie. Figura omului care scosese mi-

lioane din nimic exprima o meditație profundă, intensitate și prudență. Privirea sa ascuțită părea că veghează și acum, urmărind fiecare pas al fiului său. Pe figura aspră, fiul citea un țel precis, de neclintit în viață — să cîștige și iar să cîștige, pentru a-și asigura copiii. Își atinsese țelul strălucit, ducînd însă în mormînt o durere grea, a copiilor. Durerea era întipărită pe față și în ochii plini de intensitate.

Smbat era cufundat în lectura unor scrisori de afaceri, cînd unul din funcționari îi înmînă o telegramă: „Petrovsk. Aseară am sosit cu trenul, deseară pornim cu vaporul...".

Smbat se bucură, dar îndată apăru și neliniștea. În sfîrșit mîine dimineață va avea loc scena care îl chinuise în ultima lună. Se va bucura la revederea copiilor săi dragi, pe care îi dorea. Cum își va întîmpina soția? Erau despărțiți de aproape trei luni, nu dorea s-o vadă. Focul odată stins nu se mai aprinde, nu se mai aprinde niciodată!

Puse telegrama în buzunarul de la piept. Pentru a-și ascunde emoția față de funcționari, se adînci din nou în lectura scrisorilor de afaceri. Zbuciumul din străfunduri îl făcea să suspine cînd de bucurie, cînd de tristețe. Cînd i se lumina fața, cînd i se întuneca.

Cei ai casei trebuiau preveniți de sosire. Urcă în casă, intră în camera mamei și îi citi telegrama. Văduva se îngălbeni. Vestea era neașteptată. Ea mai nădăjduia că fiul ei își va uita păcatul. Azi îi comunica vestea neașteptată și amară. Mîine va intra în casa ei, ca noră legitimă, femeia aceea, pe care o urîse încă înainte de a-i vedea chipul, din cauza căreia se frămîntase atîta?

— Așa îndeplinești tu dorința tatălui? strigă văduva, plîngînd.

— Ți-am spus de o sută de ori că nu pot trăi fără copii. Ea este mama lor. Mamă, înțelege-mă, sînt legat de ea pe veci! Pregătește-te s-o primești măcar cu fața deschisă!...

— Ce să fac, ai chemat-o, o voi primi. Ai încălcat dorința tatălui și nu este bine, nu este bine deloc...

Plînsul ei se transformă în hohote.

Smbat o lăsă pe maică-sa să se pregătească singură pentru primire, ieși din cameră, mîncă repede singur și se grăbi spre sonde.

Îl întîmpină inginerul-administrator Sulian, care se însănătoșise și revenise la lucru. Era un inginer tînăr, îmbrăcat orășenește, slab și cu mișcări iuți, cu părul scurt și cu barbișon castaniu închis. Lucra la Alimieni de vreo trei ani, reușise să cucerească simpatia răposatului domn Marcos și acum încerca să intre în voia moștenitorilor. Salutîndu-l cu un zîmbet plăcut, îl conduse pe Smbat la birou, vorbindu-i de afaceri. Totul se desfășura bine. Noul puț făcea minuni. Săpaseră circa o sută douăzeci de stînjeni, fără să întîlnească piatră. Erau semne de țiței, se putea ca în curînd să fie o erupție.

Zargarian îi prezentă situația producției pe ultima lună. Îi vorbi și despre noile cămine în construcție. Sulian nu era de acord cu inițiativa. Zicea că muncitorii sînt ingrați, nu merită atîtea cheltuieli, nu vor aprecia bunătatea Alimienilor. Smbat îi răspunse scurt că își îndeplinește obligația.

Sulian tăcu. Pentru a treia oară punea la încercare amorul propriu al lui Smbat și tot pentru a treia oară primea un răspuns dur. Uitase că stăpînul lui este fiul lui Marcos Alimian, însă are alte idei, că ce îl flata pe tată, ar putea să-i displacă fiului. Vrînd să-și îndrepte greșeala, comise o alta, spunîndu-i :

— Ceea ce dumneavoastră numiți obligație, alții o socotesc bunătate, pe dumneavoastră lucrătorii au început să vă adore.

Smbat se întoarse spre Zargarian și-l întrebă dacă a anunțat pe muncitori că, începînd de luna viitoare, li se vor mări salariile ? Sulian se opunea din nou. După părerea lui, muncitorii lui Alimian primeau salarii destul de mari. Nici în felul acesta nu reuși să-i fie pe plac lui Smbat. Apărînd interesele lui Alimian, credea că în fața lui stă domnul Marcos. Se hotărî să schimbe tactica. Începu să se arate liberal cu starea muncitorilor, lăudă planul lui Smbat pentru noile cămine. Schimbarea era abilă, încît Smbat n-o observă și începu să se sfătuiască cu el.

Ieșind în curte întîlni un grup de muncitori, care veniseră cu rugămintea să li se facă plata, căci se pregă-

teau să se întoarcă acasă. Își scoaseră căciulile din blană stufoasă și șepcile negre. Munca grea îi însemnase. Unul avea un umăr mai înalt decît celălalt, altul avea picioarele strîmbe, al treilea avea pieptul scofîlcit și spatele încovoiat. Era imposibil de stabilit culoarea fețelor din cauza țițeiului și fumului. Parcă și albul ochilor se îngălbenise din cauza mizeriei în care trăiau, pe fondul negru, se vedea și mai clar.

Smbat îi porunci lui Sulian să încheie socotelile și să le mai dea o primă de douăzeci de ruble fiecăruia. Porunca o dădu în șoaptă, pe rusește. Grupul negricios nu înțelese nimic. Își îndreptaseră privirile cu respect către Smbat. Cu mîinile băgate în buzunarele vestonului, cu pălăria trasă pe ochi, cu umerii lați, cu figura lui viguroasă, inteligentă și plăcută le inspira teamă și simpatie.

Întorcîndu-și capul, observă o scenă tulburătoare. În fundul curții, pe o movilită de pămînt, în fața a două rezervoare metalice de țiței, stătea Șușanic, cu nedespărțitul ei șal cenușiu pe umeri. În fața ei era un muncitor tînăr, care în razele soarelui părea o siluetă întunecată. Șușanic schimba tocmai pansamentul de pe mîna rănită a muncitorului, legîndu-i cu grijă batista afumată.

Se înserа. Soarele de toamnă grăbea spre asfințit, aurind pentru ultima oară cerul. Părul ondulat se revărsase pe umerii fetei, încadrîndu-i cu delicatețe obrajii. Razele purpurii o învăluiau într-o aureolă.

Muncitorul se îndepărtă, salutînd-o cu respect. Fata își duse mîinile la piept, cu privirea în zare. Nu-l zărise pe Smbat, era destul de departe Nemișcată, cu capul lăsat într-o parte, îi amintea de un tablou al unui maestru dintr-o școală veche, aflat la muzeul Ermitaj din Petersburg, care-l impresionase. O privea cu uimire, fără să se ferească de Sulian, care-i vorbea întruna, încercînd să-i intre sub piele. Fata semăna cu o violetă, crescută stingheră pe un cîmp pustiu. Nu era un trandafir înflăcărat, care atrage atenția trecătorului, nu era nici crin mîndru, cum îi era numele, era pur și simplu o violetă încîntătoare prin delicatețea și parfumul ei.

Razele îi transformaseră părul în beteală. Soarele se ascunsese cu părere de rău dincolo de munții îndepărtați. Rămăsese pe loc, nemișcată, privind undeva departe.

Deodată tresări, dezmeticindu-se. Auzise glasul lui Smbat. Se întoarse spre el, urmărindu-l cu privirea cum se îndreaptă spre sonde. Îl privi pînă dispăru dincolo de turle. Dacă ar fi fost cineva lîngă ea, i-ar fi auzit un suspin greu, iar în ochii limpezi ar fi citit o profundă tristețe...

Acasă, seara, ascultă cu atenție povestea unchiului ei despre căsnicia lui Smbat, despre suferințele sufletești ale răposatului domn Marcos. Acum sosea soția lui Smbat cu copiii. Iar el era trist. De ce oare ?...

Nimeni nu observă cum se schimbă la față Șușanic, cum se îmbujoră, apoi păli, suspinînd. Nu mai putu să asculte vorbele unchiului, plecă dincolo, se apropie de fereastră, luă cărțile de joc și începu să dea pasențe. Nu credea în ghicit, dar, dacă în casă se îmbolnăvea cineva, dădea în cărți și se întrista cînd nu cădea bine.

Acum se întristă ca niciodată. Puse cărțile deoparte, rămase așezată pe pat, cu ochii pironiți în podea.

— Șușanic ! auzi glasul mamei, taică-tău vrea niște friptură.

Pentru prima dată se duse la bucătărie fără plăcere.

Retras în camera lui, Smbat era frămîntat. Se gîndea la revedere și la chipul pe care-l zărise cu cîteva ore înainte. Nici o armeancă nu-i atrăsese atenția pînă atunci. Acum, îi apărea mereu în fața ochilor imaginea fetei modeste, dintr-o familie sărmană. Din biroul de la sonde, auzea adesea în camera alăturată necontenitele mormăieli ale paraliticului și plînsul copiilor. Printre țipete și gemete răzbătea glasul blînd al fetei, impresionîndu-l. Se iveau tot felul de gînduri neobișnuite. Gînduri diametral opuse vechii sale concepții despre femeia armeană. Se rușina, conștiința îl mustra...

Simțea că în el se produce o răsturnare ciudată, că este învinsă concepția care-l stăpînea din adolescență. De ce nesocotise fata armeană, legîndu-și viața de o străină ? Mîine sosea „preferata". Îndreptățise speranțele,

dăruise fericirea visată, nesocotind totul ? Întîlnise idealul imaginat ? Dacă-l găsise, nu era și mai nefericit ?

Se trezi către zece dimineața. Îl apăsa o greutate de plumb pe inimă. Bău la repezeală o cană cu ceai. Peste o oră sosea vaporul cu familia. Se duse în camera mamei. Văduva stătea lîngă fereastră, cu mîinile încrucișate, tristă. Își privi fiul și sufletul i se întristă și mai mult. Simți zbuciumul lui, emoția, nu bucuria.

— Du-te, fiule, du-te și adu-i, nu sînt de piatră ! spuse văduva, vrînd să pară voioasă.

— Mulțumesc ! exclamă Smbat, sărutîndu-i mîna palidă.

În port se adunase lume multă. Un grup de cunoscuți îl întîmpină, salutîndu-l respectuos. Auzind că a venit să-și primească familia, îl felicitară. Știa că unii îi comentează, în spate, căsătoria, viața, făcînd pe binevoitorii. Se îndepărtă grăbit. Era frig, vîntul din nord gonea norii grei și cenușii spre sud. Marea se unduia și valurile sărate purtau gîndurile lui Smbat spre orizontul îndepărtat, ascuns în ceață. Inima i se strînse, gîndindu-se la o furtună. Nervii îl lăsaseră. Îi venea să plîngă de zbucium.

În ceața din zare se contura vaporul, fumul șerpuitor răspîndindu-se pe suprafața mării. Încă o jumătate de oră. Se plimba neliniștit, ocolind cunoștințele. I se părea că îl batjocoresc sau îl compătimesc.

În sfîrșit, apăru vaporul. Auzi sunetul slab, îndepărtat al sirenei, pierzîndu-se în zgomotul valurilor. Începu desfășurarea frînghiilor groase, legate de stîlpii debarcaderului, pregătindu-se primirea navei. Vîntul împingea valurile și le lovea cu forță de pereții metalici ai navei, încetinindu-i înaintarea. Un grup de călători apăru pe punte. Smbat își îndreptă ochii într-acolo, încercînd să identifice pe cei așteptați. Prora ascuțită a navei despica apa ca o sabie imensă, luptîndu-se cu valurile. Picăturile înspumate se înălțau furioase pînă pe punte și apoi se revărsau domolite.

Smbat observă un bărbat tînăr, care ținea de mînă doi copii aproape de aceeași înălțime. Erau copiii cu fratele mamei lor. O batistă albă flutură deasupra capetelor celor mici. Smbat salută cu pălăria.

Marinarii abia fixaseră pasarela de trupul navei, că Smbat se repezi pe punte, primul. Își îmbrățișă copiii. Unul avea șapte, celălalt opt ani. Erau o îmbinare reușită între tipurile sudice și nordice. Aveau părul castaniu, ochi frumoși, sprîncene negre și ten alb. Din cauza frigului li se îmbujoraseră obrajii. Smbat îl săruta cînd pe unul, cînd pe celălalt.

— V-ați săturat ? strigă unchiul către copii. Hai să ne sărutăm și noi acum !

Desfăcîndu-și larg brațele de sub pelerina de iarnă, îl îmbrățișă și-l sărută pe Smbat ; la un pas se afla mama. O femeie nu prea înaltă, roșcată, cu ochii albaștri, cu obrajii ușor căzuți, cu nasul mic. Vîrsta își pusese amprenta pe colțurile gurii, sub ochi. Obrajii, înroșiți de frig și vînt, contrastau cu dinții albi și regulați. Pentru Smbat era numai mama copiilor.

Soții își dădură mîna.

— A fost un drum chinuitor, sunară primele vorbe ale femeii.

— A fost furtună ?

— Teribilă, continuă cumnatul, era cît pe ce să naufragieze ! Ce navă afurisită !

Alexei Ivanovici Vinogradov — așa se numea tînărul, care nu semăna cu sora sa. Avea părul negru, era corpolent, cu trăsături ferme, cu ochi mari căprui, clipind des de sub pince-nez. Glasul, felul de a vorbi, gesturile dovedeau o nemăsurată îngîmfare. În schimb, pe figura surorii se citea o amară nemulțumire.

— Numai dumneata ai venit în întîmpinare ? îl întrebă.

— Numai eu, răspunse Smbat, cu ochii la copii.

Pe figura femeii apăru un zîmbet disprețuitor.

— Ai dumitale n-au găsit de cuviință... mai spuse ea, aranjîndu-și blana pe umeri.

Smbat tăcu ; cu copiii de mînă, coborî în port.

— Dar lucrurile noastre ? se neliniști fratele doamnei.

Smbat rugă funcționarul de pe vapor să se ocupe de bagajele noilor sosiți.

— Am acolo un cilindru, să-l duceți cu atenție ca să nu se strice ! precizează cumnatul.

Urcîndu-se în trăsură, adăugă :

— Este trăsura dumitale, nu-i așa ?

— Nu, este închiriată !

Fratele își privi sora cu o expresie elocventă : „Parcă ziceai că este foarte bogat".

Văduva Voschehat nu se arătă imediat. Cînd apăru în salon, Smbat observă în ochii ei urme de lacrimi. Îi strînse pe nepoți la piept. Nu din toată inima. Dădu mîna cu nora, fără nici un cuvînt. Privindu-și nepoții, o cuceriră ochii lor ; îi îmbrățișă din nou, fără efort.

— Sînt obosiți, n-au dormit toată noaptea, spuse nora.

Apoi eliberă pe copii din brațele văduvei. Smbat simți că maică-sa fusese jignită.

Așa se puse temelia relațiilor dintre noră și soacră. S-au antipatizat reciproc de la prima privire.

14

Petros Gulamian nu se gîndise niciodată că soția lui ar fi putut să se poarte la fel ca el. Era convins că Anuș n-ar îndrăzni să se răzbune pe bărbatul ei, cu prețul onoarei. A avea amante, se gîndea el, e normal în vremurile noastre, așa fac toți cei cu bani. Dacă simpli meseriași își înșeală nevestele, ce să facă un negustor, care sé duce de două ori pe an la Moscova și vede cu ochii lui cum trăiesc oamenii luminați ?...

Indiferența lui Anuș îi dădu de bănuit, într-o zi. De luni de zile nu se bucura de o vorbă dulce din partea lui Petros, în ultima vreme părea mai mulțumită. Se aranja, se gătea, se îngrijea ca niciodată... întinerea. O, ce prost era, de ce nu observase nimic ? Bănuiala începu să-și facă loc. În seara cînd Anuș îl respinsese brutal și fugise în altă cameră, simțise nevoia să verifice. Într-o zi, venise mai devreme decît de obicei. Alimian plecase de o jumătate de oră. Petros nu se descurajă, bănuiala cea rea îi șoptea că este ceva.

Acum, încercase din nou să vină acasă mai devreme ca de obicei. O întîmplare neașteptată îi veni în ajutor. În fața porții se întîlni cu servitoarea. Femeia se zăpăci așa de tare, încît uită să ascundă scrisoarea sub șal. Petros îi smulse plicul, fără milă, îl deschise, fără să stea pe gînduri, și citi rîndurile pasionate, lipsite de orice precauție. Bănuiala deveni certitudine, soțul încornorat alergă în casă să-i ceară socoteală.

După răbufnirea violentă se retrase să se gîndească la ce are de făcut. Femeia care-și înșeală bărbatul și-a pecetluit soarta. Va fi izgonită din casa bărbatului. Așa procedează bărbații care țin la onoare. Petros nu vedea altă ieșire, nici nu voia altceva. Sînt bărbați care se împacă greu cu situația lor rușinoasă, dar Petros îi disprețuise întotdeauna. Nimeni n-avea dreptul să-i păteze onoarea, nici măcar un tînăr moștenitor de milioane. Golanule, crezi că dacă ai avere, ți se iartă totul ? Cine știe față de cîți prieteni te-ai lăudat, cine știe cît de batjocorit este Petros Gulamian ? Așteaptă, ar fi păcat să rămîi nepedepsit !...

Deocamdată trebuie s-o chinuie pe Anuș, s-o chinuie și s-o izgonească. Trebuie să demonstreze în fața lumii că Anuș l-a înșelat ; izgonind-o, i se va reproșa că a fost obligată să-l părăsească.

Petros îl chemă pe Grișa și, în prezența ei, îi povesti totul. Tînărul iritabil se înfurie, numindu-și cumnatul calomniator. Petros îi dădu să citească scrisoarea. Nici Anuș nu-și mai neagă vinovăția. Grișa se jură pe mormîntul tatălui că-l va pedepsi pe Mikael Alimian. Își înjură sora, o scuipă în față și plecă...

În timpul zilei, Petros stătea acasă. Se ducea la magazin doar seara, cînd se întuneca, ca să primească încasările. Se ferea din calea ei, temîndu-se s-o vadă. Anuș stătea toată ziua încuiată în camera ei. Nu știa ce să facă. Să plece la maică-sa, o reținea rușinea. Cîndva își făcuse de rîs părinții, căzînd în brațele vînzătorului. Iarăși s-o lovească pe biata-i mamă bătrînă ? Oare Grișa ar primi-o la el acasă, dacă maică-sa n-ar vrea ?...

Se zbuciuma, străduindu-se să-și înece suferința în dragostea pentru copii. Din ziua aceea rușinoasă era nedespărțită de copii. Teama de soț, sentimentul vinovăției

o împingeau să caute protecția copiilor. Sufletul ei zbuciumat voia să se purifice și nu-și dădea seama. Dacă Petros, izgonind-o, i-ar fi dat copiii, ar fi fost o rezolvare ideală. Era convinsă că nu va scăpa atît de ușor. Dragostea maternă, amorțită în ultima vreme, se trezise. Își îmbrățișa copiii, îi săruta de parcă în curînd s-ar fi despărțit de ei. Capetele copiilor erau scăldate de lacrimile amare ale regretului.

Alimian devenise o piază rea. Intrase în viața ei șters, răvășise totul și o distrusese. Doamne Dumnezeule, merita să se lase orbită, să decadă astfel ?...

Nici Mikael nu era cruțat. Anuș îl anunțase printr-o scrisoare de cele întîmplate. Nu-i ascunsese nici bătaia. Negustorul grosolan, vulgar nu se va mulțumi doar cu o bătaie. O va pedepsi, o va pedepsi îngrozitor. Este capabil s-o și omoare. Lumea va afla totul. Numele lui Alimian va circula pe toate buzele și, poate, prin tribunale.

— Ce ți s-a întîmplat ? îl întrebau prietenii.

— Nimic, spunea Mikael, ferindu-se.

Îi vorbise numai lui Maruthanian, cerîndu-i sfatul. Ce sfat să-i fi dat ? După părerea lui, la vîrsta tinereții se iartă orice greșeală cu femeile. Timpul vindecă totul. Gulamian se va resemna. Anuș îl va uita, el o va uita pe ea, da, o va uita. Numai să nu afle lumea.

Maruthanian era prins cu contra-testamentul. Încă nu înaintase cazul la tribunal și îl tot întărîta pe Mikael să-l sîcîie pe Smbat, fără să spere la vreo concesie. Mikael îi dăduse puteri depline să se ocupe de această afacere. El oscila din nou. Era clar că avea o altă intenție.

Disperarea lui Mikael îl umplu de bucurie. Își vizita cumnatul zilnic. Venea, aducea vorba despre Gulamieni, îl incita. Brusc, schimba vorba, atacînd problema testamentului. Mikael repeta întruna că poate face ce vrea. Uneori, Maruthanian scotea din buzunar niște hîrtii și-l punea să le semneze. Adesea, Mikael semna, fără să-și arunce ochii pe ele, peste conținutul lor... Toate hîrtiile erau cică importante pentru rezolvarea problemei... Mikael le semna, să n-aibă bătaie de cap.

Mai tot timpul rămînea acasă. Rușinea nu-i dădea ghes să apară în lume, se temea de bîrfă.

Zilele treceau fără veşti despre Anuş. La început intrase în panică. Dacă Petros îi făcuse vreun rău ? N-ar fi aflat ? Dacă o bătea ? Ce importanţă avea, era solidă, putea să reziste. S-ar fi putut ca Petros, de ochii lumii, să fi înghiţit ofensa în tăcere. De ce i-ar fi frică ? Mustăcioara va suferi o vreme, apoi se va linişti.

Gîndind aşa, Mikael dădu uitării întîmplările. Reveni la viaţa sa obişnuită, asemeni băutorului incorijibil care, trezindu-se, o ia de la început cu beţia. Se interesa şi de afaceri sau dădea impresia, îl preocupau afacerile sondelor. Din cînd în cînd se ducea singur cu trăsura la sonde, interesîndu-se chipurile de puţul care se săpa.

Smbat era bucuros de schimbarea lui. Mersul una-două la sonde i se părea cam dubios. Avea vreun motiv mai puternic decît interesul pentru afaceri ?

Bănuiala lui Smbat se întări mai mult cînd Mikael vorbi despre Şuşanic, lăudîndu-i înfăţişarea — ochii frumoşi, privirea plăcută, buzele şi fruntea fină.

— Aş vrea s-o cunosc mai îndeaproape, adăugă Mikael, mi se pare că-i cam încrezută.

— Este doar modestă, observă scurt Smbat.

Cu alt prilej, Mikael spuse cîteva vorbe în doi peri despre ea. Smbat se supără şi-l repezi.

— Las-o în pace !...

— Cho, ţi s-au aprins ochii, ţi-a tremurat glasul. Nu cumva eşti îndrăgostit ? Dragul meu, nu-ţi şade bine, mă-nţelegi ? Ea este a mea.

Gluma i se păru deşănţată lui Smbat ; îi ceru să vorbească cu respect despre domnişoara Şuşanic.

— Spune ce vrei, observă Mikael, îmi place, este o delicatesă...

— Te rog s-o laşi în pace ! repetă Smbat enervat, aproape cu ură.

Discutau în trăsură, la întoarcerea de la sonde. Mikael a tăcut ; pînă au ajuns în oraş, cei doi fraţi n-au mai scos nici o vorbă.

Deşi locuia în casa părintească împreună cu mama şi fraţii săi, Smbat era singur. Cinci camere erau pentru familia sa. Un coridor îngust şi lung despărţea cele două apartamente. Nora şi soacra se întîlneau doar la prînz. Luau ceaiul separat, la fel cina şi micul dejun. Răceala

reciprocă, stabilită din prima zi, nu s-a atenuat. Nici copiii nu puteau contribui la împăcare. Mama îi supraveghea fără încetare. Bunica începuse să-i îndrăgească, dar era neîmpăcată că sînt nepoții ei legitimi.

Odată, intrînd în camera mamei, Smbat o văzu în fața ferestrei, plîngînd. Poate erau amintirile. Nu, îi chemase pe nepoței lîngă ea, dar îi fuseseră luați imediat.

— Așa se poartă nevastă-ta în fiecare zi, îi mărturisi bătrîna, spunînd „nevastă-ta" ironic. Nu-s oarbă, văd și eu, nu vrea să mă iubească copiii tăi.

Smbat se îndreptă spre camera soției. Antonina Ivanovna scria încruntată o scrisoare unei prietene.

— Unde sînt Vasia și Alioșa ? întrebă Smbat.

— În camera lor.

— Trimite-i la mama !

— Adineaori au fost la ea.

— Lasă-i să se ducă din nou, să se joace !

— Își pregătesc lecțiile, încă n-am exersat cu ei...

— Antonina Ivanovna, nu te purta așa cu mama !

Antonina Ivanovna lăsă tocul, privindu-l fix pe Smbat.

— Nu te purta așa ! N-ai decît să n-o iubești, poate nici ea nu te iubește pe dumneata, dar n-ai dreptul să stăvilești sentimentele copiilor.

— Nu le stăvilesc sentimentele.

— Am observat că dumneata le hrănești antipatia pentru mama.

— Te înșeli. Nu vreau să fie influențați.

— Ce înseamnă asta ?

— În casa asta lipsește ceea ce se numește educație.

— Oare ? replică Smbat cu ironie.

— Da. Uită-te la fratele cel mic, la Arșac !... Copiii mei nu trebuie să aibă o asemenea educație.

— Eu nu iau apărarea educației lui Arșac, dar mama nu poate avea o influență rea asupra copiilor noștri.

— Cine știe...

— Antonina Ivanovna, mama este o femeie incultă, e adevărat, dar este bună, modestă, virtuoasă și deșteaptă. Ți-e soacră și ești obligată s-o respecți.

— Da, sînt obligată s-o respect. Dar ea... este obligată să mă urască, să mă disprețuiască...

— Este o femeie de modă veche...

— Nu e modă veche, ci ură înnăscută. Firească, lesne de înțeles... Ochi pentru ochi, dinte pentru dinte... Dacă ea mă urăște, cu nu pot s-o iubesc și s-o respect...

Aceleași gînduri conținea și scrisoarea. Îi mărturisea prietenei regretul că venise în Caucaz. Noul mediu nu corespundea concepțiilor ei. Bogăția nu poate să-i ia mințile. Dacă a dispărut afecțiunea dintre soți — aurul nu fericește. Nu se iubesc. Își face doar datoria față de copii. Va rămîne un timp în Caucaz, pînă vor ajunge la o înțelegere.

Smbat plecă tăcut.

L-au apucat zorile fără să închidă ochii. Aceeași dilemă, aceleași frămîntări — copiii și soția. Trunchiul copacului se spintecase, strîngea în brațe mlădițele, nu putea să le rupă, nu reușea să le desprindă.

Mereu aceleași gînduri. De ce nu a înțeles ce rol joacă în viața fiecăruia originea, mediul, tradițiile și obiceiurile ? Tatăl său mai avea urmele papucilor asiatici, el sărise brusc peste secole. Educația creează o egalitate între medii, dar nu poate șterge deodată obiceiurile împămîntenite de veacuri, așa cum nu poate schimba culoarea părului...

O urzeală de minciuni fără ieșire. Orice devenea prilej de neînțelegere. Ce va urma nu știa, bănuia numai pînda dintre noră și soacră, disprețul reciproc.

15

Mutarea la sonde a schimbat viața Zargarienilor. Familia era mulțumită, îi erau recunoscători lui Smbat Alimian. Numai paraliticul protesta că mirosul de țiței îi strică pofta de mîncare, că zgomotul aburilor nu-l lasă să se odihnească.

Șușanic era și ea mulțumită. În ochii ei senini se zărea o undă de melancolie misterioasă. Chipul frumos îi oglindea visele. Nu avusese timp să viseze. Unda apărea cînd, sprijinită de fereastră, scruta depărtările, se temea de viitor, de ce va urma.

Umblînd toată ziua de la o sondă la alta, Davit Zargarian abia reușea să se ocupe și de socoteli. Șușanic se oferi să-l ajute. Propunerea o făcu de față cu tatăl ei. Ochii paraliticului se aprinseră. O privi cu mînie, o înjură. Fiica negustorului de gradul al doilea, Sarghis Zargarian să slugărească? Nu se poate; unchiul ei nu are onoare?

Fata încercă să-l convingă că lucrul la birou nu-i deloc rușinos, că acum femeile pot munci cinstit, dacă le duce mintea. Furia paraliticului sporea, își azvîrli pledul de pe picioare, spunîndu-i neveste-si :

— Să mergem, Anna, să mergem, să stăm la ușa bisericii. Am să cerșesc, să te scap din mîna nerușinatului.

Nerușinatul era Davit Zargarian, care stătea aplecat în fața patului, privind-o în tăcere pe Șușanic. Pricepuse ce comoară neprețuită ascundea familia sa.

Șușanic vorbea plină de elan despre importanța muncii pentru femeie, pentru bărbat, despre fericirea pe care o simți, cîștigîndu-ți pîinea, despre alinarea suferințelor.

Davit asculta uimit. Șușanic fusese șase ani eleva sa preferată. El îi modelase gîndirea, o educase, o formase. O îndrumase spre lecturi care elogiau munca — temelie a fericirii spirituale, a vieții. Iat-o cum gîndește azi! S-o lase să-l ajute? N-ar fi o corvoadă în plus?

Declară categoric că deocamdată Zargarienii nu au nevoie ca să muncească și o femeie din familie. Privirea-i o tulbură, parcă i-ar fi ghicit un gînd ascuns.

Ieși grăbită, suspinînd. În camera ei, luă o carte, încercă să se cufunde în lectură, cum făcea în momentele de amărăciune, dar nu reuși. Se reîntoarse la treburi, la fel de tulburată. Cînd le termină, încuie ușa. Orele treceau, fără să-și găsească astîmpărul, se plimba prin cameră, în lung și în lat, ascultînd zgomotul mașinilor cu aburi, privea prin fereastră bezna de afară.

Începură să sune sirenele, era miezul nopții; stinse lampa, își vîrî capul sub plapumă, apoi aprinse din nou lumina. Iar stinse, iar aprinse, pînă se hotărî din nou să citească. Nu pricepea nimic, gîndurile îi zburau, nu și le putea stăpîni. O cuprinse rușinea de tulburarea simțită. Închidea ochii și zărea o imagine luminoasă. Deschidea ochii — imaginea continua să rămînă. O figură sumbră,

cu sprîncene încruntate și ochi pătrunzători, stăpînită mereu de un gînd apăsător.

O căldură neobișnuită o învălui, șalul cenușiu era inutil. Se apropie de masă, privi ceasul mic, negru, dăruit de unchiul ei. Era ora două. Reîncepu plimbarea. Părul ei des, eliberat din strînsoarea agrafelor, revărsat pe umeri, îi acoperise urechile, obrajii, îi învăluise pieptul descoperit pe jumătate. Obrajii îi erau palizi, ochii îi ardeau. Înfățișarea blîndă devenise parcă trufașă, de nerecunoscut. Se spulberase seninătatea privirii, puritatea zîmbetului. Doamne, dacă Smbat Alimian n-ar socoti-o nebună, dacă n-ar rîde ca de o adolescentă nesăbuită, care confundă bărbatul ce-i iese în care cu un erou romantic! Nu, Șușanic nu vrea să pară ușuratică în ochii lui! Smbat este un om deștept, cultivat, matur, trecut prin încercările vieții. Oare s-ar uita cu seriozitate la vreo fată? Este pretențios, de asta și-a ales o străină.

Unchiul ei spune că Alimian n-a avut noroc în căsnicie. A greșit și regretă? De ce o interesează viața unui străin?

Își așeză capul obosit pe pernă. Adormi cînd lumina dimineții pătrundea prin obloanele ferestrelor.

— Anna, unde ți-e fata? își întrebă paraliticul a treia oară soția.

— Mai doarme.

— Mai doarme? E ora zece, du-te și trezește-o, sînt cam trist. Vreau să jucăm cărți! Trebuie să-mi taie și unghiile, au crescut cam mult.

O parte din treburile fetei le îndeplinea acum servitoarea nou angajată. Paraliticul era obișnuit cu Șușanic, pretindea să-l servească ea.

Anna se apropie de ușă bătu de cîteva ori. Ușa se deschise. Șușanic se trezise, era gata, îmbrăcată. Era palidă, cu pleoapele umflate.

— Ești bolnavă? întrebă mama.

— Nu!

Ieși grăbită. Se spălă pe față, își așeză părul, bău ceașca obișnuită de ceai și se duse la taică-său.

— De cînd avem servitoare, te-ai boierit, o apostrofă paraliticul. Eu mă chinuiesc și tu dormi pînă la prînz. Adu cărțile, să jucăm!

Îndeplini ordinul. Juca neatentă, absentă, bolnavul era iritat.

— Fii atentă ! strigă paraliticul, dînd cărțile cu mîna sănătoasă.

Davit intră, întrebînd-o dacă vrea să vadă erupția sondelor unui turc.

— Îmi dai voie, tată ? întrebă Șușanic.

— Joci așa de prost încît poți să dispari, încuviință paraliticul, aruncînd cărțile.

Vîntul bătea din nord, vremea era rece. Șușanic, își îmbrăcă paltonul și-și puse căciula de samur, darurile unchiului. Zargarian dorea, cît se putea, să-și îmbrace bine nepoata. Îi plăcu cum arăta. Paltonul cădea bine, iar căciula se potrivea cu părul. Frigul îi împurpură obrajii, ochii îi erau limpezi, cutele de pe frunte dispăruseră.

Erupția era destul de departe. Au mers mult, întîi pe un drum larg, apoi pe o cărare, lăsînd în urmă cîteva turle. Zargarian se opri brusc, arătîndu-i în spatele unor schele un semicerc în culoarea scorțișoarei întunecate, profilat pe orizontul cenușiu al cerului.

— Privește, ce înalt țîșnește !

Ochii fetei priveau un spectacol neobișnuit. Țîșnind cu forță din adîncul pămîntului, țițeiul negru se avînta în sus ca o lavă vulcanică. Ajuns la punctul maxim, forma un semicerc și curgea în jos. Vîntul împrăștia lichidul în aer, pulverizîndu-l, îl risipea împrejur ca o ploaie. Vîrful și pereții turlei se prăbușiseră sub forța neînfrînată a erupției, numai conturul întunecat mai plutea în lichidul negru, un brad uriaș, transformat în schelet de potopul ceresc.

Din adîncul puțului țîșneau niște pietre mari cît capul unui om. Zbătîndu-se, se înălțau împreună cu lichidul, ca o ghiulea de tun și cădeau peste turlă sau în bălțile dimprejur. Gazele clocoteau și pămîntul se cutremura de forța lor. Apoi intensitatea scădea, obosea, scoțînd sunete surde. Reîncepea cu forță sporită.

Muncitorii, înarmați cu lopeți și cazmale, înconjuraseră, ca albinele, scheletul șubred, încercînd să deschidă o cale vremelnică prețiosului lichid. Cîteva pompe împingeau țițeiul spre conductele ce duceau către Orașul

Negru. Pregăteau obstacole speciale, regularizînd erupția, ca lichidul să nu se împrăștie.

Rîzînd, strigînd, țopăind, muncitorii se risipeau care încotro, ferindu-se de pietre. Erau aproape dezbrăcați, cu brațele și picioarele goale. Unii se tăvăleau prin nisipul alunecos, cădeau în țiței, provocînd rîsul celorlalți. Se bucurau, sperînd că stăpînul îi va cinsti.

Turcul cel norocos stătea deoparte, amestecat în mulțimea curioșilor veniți de la oraș. Era un hagiu credincios, cu barba îngrijită, cu capul proaspăt ras ; privea bogăția nebănuită și-l slăvea pe Allah, care îi ascultase rugăciunile fierbinți. Mai ieri creditorii voiseră să-l tîrască prin tribunale, ca pe un comerciant falit. Acum socotea în gînd milioanele pe care le va cîștiga din erupție. Fața uscățivă și plină de riduri era inundată de fericire. Era felicitat, înconjurat, i se strîngea mîna cu prietenie, reînnoind relații uitate.

Inginerul Sulian se învîrtea în jurul lui, ca un cîine de vînătoare. Voia să cumpere țițeiului pe credit, pentru a-l revinde mîine-poimîine mai scump.

Aproape de Șușanic se strînseseră cîțiva tineri proprietari de sonde, veniți de la oraș ; îl invidiau pe turc. Zargarian observă că-și dădeau coate, uitîndu-se la ea, voiau să știe cine-i frumoasa. O arătară și turcului. Îmbătat de noroc, o salută, ducîndu-și mîna la piept și la ochi. De tulburare, credea că și fata îl felicita.

Atenția grupului se îndreptă spre altcineva. Făcură loc unei femei roșcate, însoțită de Mikael Alimian și de un domn cu palton de blană.

— E soția lui Smbat, îi spuse Davit Zargarian lui Șușanic. Celălalt trebuie să fie fratele ei.

Domnișoara Șușanic o privi cu interes pe Antonina Ivanovna. Era dezamăgită, nu era chiar atît de elegantă cum și-o închipuise, părea cam îmbătrînită. Ar fi dorit s-o cunoască ; dorința ei se îndeplini. Invitați de Mikael, se urcară pe movila unde se afla Șușanic cu Zargarian. Mikael se apropie, salută și apoi se întoarse spre noua venită.

— Antonina Ivanovna, permiteți-mi să vă prezint pe domnișoara Zargarian și pe Davit Zargarian, ajutorul administratorului nostru.

Doamna Alimian întinse cu indiferență mîna lui Șușanic, continuînd să-i pună întrebări lui Mikael despre sonda în erupție. Fratele ei, clipind des pe sub pince-nez, îi șopti ceva la ureche.

Antonina Ivanovna nu contenea să se minuneze de erupție. Admira forța naturii ; turcul îi provoca rîsul. Începu să vorbească cu Șușanic, privind-o cu atenție.

— Ați fi vrut să aveți o asemenea sondă ? întrebă deodată.

— Nu ! răspunse categoric tînăra.

Antonina Ivanovna îi aruncă o privire ascuțită, scrutătoare și continuă nu fără ironie :

— Se spune că aici femeile sînt înnebunite de dragul sondelor.

— Nu știu, doamnă.

— Uitați-vă cum erupe, totul este numai aur. N-ați fi vrut să fiți posesoarea aurului ?

Șușanic simțea că doamna o pune la încercare. Pricepea batjocura străinei la adresa venalității „femeilor de aici" ; răspunse prompt :

— Credeți că norocul constă numai în aur ?

— Să cred ? De ce nu ?

— Atunci considerați-vă norocoasă. Nimeni nu are sonde mai bogate în petrol ca Alimienii.

Străina rămase descumpănită. Nu-i ușor să vorbești cu domnișoara asta, sfioasă în aparență. Se aplecă spre urechea fratelui său, șoptindu-i :

— Nu pare deloc proastă.

— Șarmantă, răspunse Alexei Ivanovici, îndreptîndu-și pince-nezul.

Șușanic îl rugă pe unchiul Davit să se întoarcă acasă.

— Se supără tata, s-a făcut ora douăsprezece.

— Să mergem ! spuse Zargarian.

— Mergeți pe jos ? întrebă Mikael, mirîndu-se cu ipocrizie.

— Pe jos.

— Un drum de trei-patru verste ? Sulian, numai dumneata ești de vină. De ce nu există la sondele Alimienilor cîteva trăsuri ? De acum înainte, îți poruncesc să fie !

— Veți veni să vă vedeți sondele ? întrebă Șușanic, întinzînd mîna Antoninei Ivanovna.

— Sondele noastre ?... Poate...

— Zargarian, se întoarse Mikael spre subalternul său, cheamă, te rog, trăsura mea ! Numărul opt. Strigă „Hasan" și va veni. Trebuie să merg chiar acum în zona unde locuiți, am treabă la sondele lui Mursagulov. Antonina Ivanovna, scuzați-mă ! Rămîne în locul meu Sulian, vă va explica el tot ce vreți, vă va conduce... Poate veți mai admira vreo douăzeci de minute priveliștea. Mă întorc repede, foarte repede și vă duc la sondele noastre. Domnișoară, iată trăsura, vă rog, vă rog, fără ceremonie !... Alimienii sînt oameni obișnuiți, foarte obișnuiți...

Oricît refuză, mulțumind, oricît încercă să-l convingă că pentru ea este mai plăcut mersul pe jos, nu fu chip să scape. Mikael insista neîncetat ; Davit Zargarian consideră refuzul încăpățînat al nepoatei drept lipsă de politețe. Șușanic se zăpăci de privirile insistente ale unchiului și, învinsă, se urcă în trăsură.

Jetul de țiței se înălța zgomotos, neputînd concura cu vîntul care se întețise și îl răspîndea în aer în nenumărați stropi. Milioanele de picături de țiței stropeau pînă departe-departe. Turcul norocos rîdea cu glas tare de cei udați sub ploaia de țiței, lovindu-și genunchii cu palmele, îndoindu-se de mijloc.

Din oraș soseau mereu trăsuri, aducînd noi curioși. Dintr-o trăsură coborîră Mosico, Melkon și Kiazim-beg. Urcîndu-se în trăsura lui, Mikael le făcu un semn discret și tinerii își ațintiră privirile asupra domnișoarei Șușanic.

Lichidul cel negru, țîșnind cu putere din adîncul pămîntului, inunda totul — turle, ateliere, cămine și oameni. În atmosferă plutea ceva amețitor. Glumeau, rîdeau în hohote cu toții, se împingeau unii pe alții ca beți, se aruncau sub lichidul cel negru.

Încurcat, Davit Zargarian aștepta să fie invitat în trăsură, dar caii cenușii porniră din loc. Trăsura dispăru în cîteva clipe, dincolo de turlele negre.

— Mihail Marchici este un gentleman, se adresă Sulian Antoninei Ivanovna, aruncînd, în același timp, o privire piezișă către Zargarian.

— Da !... Am văzut... răspunse ea, privindu-l pe Zargarian.

Un zîmbet semiironic, ușor compătimitor îi apăru pe față...

— Cred, se întoarse Alexei Ivanovici către soră-sa, că ceea ce în țara aceasta se numește ospitalitate, nu-i chiar așa de prețios...

16

Șușanic, cam încurcată, rămăsese fără grai. Parcă fusese opărită cînd l-a simțit pe Mikael așezat lîngă ea. Îl simțea doar, nu-l privea.

Trăsura trecea repede printre cele două rînduri de turle. Drumul era nisipos, îmbibat cu țiței, iar copitele cailor tropăiau surd. Șușanic socotea că cel mult într-un sfert de oră va ajunge acasă și va putea să se gîndească la neobișnuita întîmplare. Doamne Dumnezeule, ce se petrece ? Să stea ea, fiica unei familii sărace, în trăsură, alături de unul din cei mai bogați tineri ai orașului ? Ce vor gîndi cei ce au văzut-o ? Ce vor spune părinții, unchiul ?...

Mikael împunse brațul birjarului cu vîrful bastonului, vorbindu-i turcește. Știa că Șușanic nu înțelege turcește.

Trăsura își schimbă direcția, pornind la vale printre instalațiile din afara drumului.

— Mi se pare că birjarul se înșeală, spuse Șușanic, privind împrejur.

— Nu se înșeală, domnișoară, este un birjar bun...

Manierele politicoase, blîndețea glasului, gesturile atente ale lui Mikael o liniștiră puțin. N-avea de ce să se teamă, să se tulbure. Lumea știe că Alimienii sînt patronii lui Zargarian, iar Zargarian este unchiul ei. Cine

ar îndrăzni să bîrfească ? Este o atitudine de neiertat unei tinere să meargă în trăsură cu un cunoscut, chiar dacă el este bogat, iar ea săracă ?

— V-a plăcut cumnata mea ? vorbi Mikael.

— Ce pot spune ? Abia am cunoscut-o. Birjarul se înșeală, ne-am abătut de la drumul nostru.

Mikael împinse din nou cu bastonul în brațul birjarului și-i spuse ceva.

— De ce nu vorbiți rusește ? întrebă Șușanic.

— Hasan nu știe rusește... Cînd v-au văzut prietenii mei, au rămas uimiți, domnișoară.

Șușanic se îmbujoră, fără să răspundă.

Deodată trăsura se opri. Birjarul coborî.

— Ce s-a întîmplat ? întrebă Șușanic.

— O să înceapă ploaia, i-am poruncit să ridice coșul trăsurii.

— Nu mi-e teamă de ploaie, îmi place ploaia !...

— Foarte bine, îl ridică doar pe jumătate. Știe Hasan...

Birjarul ridică coșul pînă la jumătate și reveni pe capră.

— Domnișoară, dumneavoastră nu veniți niciodată în oraș ?

— Am fost de vreo două ori.

— Numai atît ?

— Sînt ocupată.

— Am auzit, îl îngrijiți pe tatăl dumneavoastră bolnav. Bietul om ! Se spune că odinioară a fost foarte bogat și sănătos. Îmi pare sincer rău...

Cuvintele o impresionară pe Șușanic. Se înșelase, tînărul aparent egoist este la fel de bun și de sensibil ca și fratele său.

— Trăind la sonde, oricine se poate sălbătici ; domnișoară, dumneavoastră fugiți zadarnic de societate. N-aveți rude sau prieteni în oraș ?

— Nu.

Urmă o scurtă tăcere. Birjarul se uită în spate, neștiind încotro să meargă.

— Vă place teatrul ? întrebă Mikael, aruncînd o privire supărată birjarului.

— Îmi place numai teatrul de dramă.

— De dramă ? repetă Mikael, bucurîndu-se. Știți că acum în oraș se află o trupă dramatică ? Astăzi este *benefice*-ul unei actrițe bune, vor juca o dramă nouă : „Nora", „Nora"...

— Am citit „Nora". Mi-ar fi plăcut s-o văd...

— Perfect... Permiteți-mi să vă invit la teatru...

— Vă mulțumesc. Nu pot să-l las singur pe tata...

— O să-l lăsați o seară.

— Nu, nu pot, nu pot...

— Domnișoară, sînteți tînără, frumoasă, de ce stați închisă în casă ? Este de neiertat pentru părinții dumneavoastră...

Șușanic simți că tînărul devine îndrăzneț ; era mai înțelept să tacă.

— După spectacol vă conduc acasă, spuse Mikael, astfel încît tatăl dumneavoastră va rămîne singur doar trei-patru ore.

— Nu, nu, este imposibil. Nu mă duc nicăieri fără unchiul meu.

— Nu-i greu să-l luăm și pe dînsul, rezerv o lojă...

— Stați puțin, parcă am ieșit din sat. Încotro mergem, domnule Alimian ?

— Ne plimbăm.

— Ne plimbăm, repetă Șușanic, mușcîndu-și buzele... Scuzați-mă, domnule Alimian, dar este ora mesei pentru tata, n-am voie să mă plimb...

— Domnișoară, mă socotiți un monstru.

— De ce, cine a spus ? Nu sînteți, dar...

— Nici om nu sînt, vreți să spuneți, probabil... concluse Mikael, rîzînd.

— N-am vrut să spun asta...

— De ce vă temeți de mine ?

Orgoliul fetei fusese rănit.

— Să-mi fie teamă de dumneavoastră ? replică pe un ton neașteptat pentru Mikael. Greșiți !...

Ce ciudat ! Urmărind-o de la distanță, Mikael credea că dacă rămîne singur cu ea, o va cuceri deîndată. Succesele-i ieftine îi întăriseră încrederea în sine, iar dragostea ușor cîștigată a doamnei Anuș îl convinsese că nici o femeie nu poate rezista farmecului său. Acum, lîngă fata asta modestă, împovărată de greutăți, era cuprins de

o exaltare neobișnuită. Fața serioasă, inteligentă și frumoasă, ochii senini îl subjugau, precum subjugă un îmblînzitor fiarele. Ar fi vrut s-o sărute, s-o îmbrățișeze, îl atrăgea puritatea neîntîlnită la celelalte cuceriri.

Vorbele ei îl puseră pe gînduri. O „oarecare" nu se temea de Mikael Alimian, bărbatul care obținea orice, prin farmecul său ori prin forța atotputernică a banilor?

Ochii îi sticleau de pasiune, buzele îi tremurau. Obrajii îmbujorați ai fetei îi învolburau sîngele. Încercă să se apropie, apăsîndu-și brațul pe brațul ei. Fără să-l privească, se mișcă. Mikael își rezemă spatele de trăsură. Încercă să-i ia mîna, căzută fără vlagă pe genunchi. Brațul i se înmuie, văzînd privirea speriată a ochilor frumoși. Sîngele continua să clocotească. Cuprinse mîna fetei și o strînse cu putere.

— Domnule Alimian, se auzi glasul serios al domnișoarei, stați liniștit!...

Își retrase mîna ușor, îndepărtîndu-se. Mikael simțea că-și pierde firea. Răceala îl provoca. Vru să recurgă la forță; îl opri puritatea ei. Pasiunea îl orbea, nestăpînită. Cu mintea întunecată, sub imperiul simțurilor aprinse, îngenunche în trăsură, în fața domnișoarei...

— Puteți să mă pălmuiți, eu... vă iubesc!... Da, vă iubesc!... Ard, înțelegeți, ca o văpaie!... M-ați cucerit din prima zi... Niciodată, niciodată, nici o femeie nu m-a tulburat atît... Domnișoară, fac orice, fac orice pentru dumneavoastră, îmi dau toată averea, înțelegeți, toată averea, numai, numai pentru... o sărutare...

Șușanic privi furioasă în ochii pătimași, simțind pornirea josnică. Cuvîntul vrăjit „iubire" suna în gura lui ca un afront nerușinat.

Puse un picior pe scara trăsurii, vrînd să coboare, în goana cailor, care zburau ca vîntul pe cîmpul acela pustiu, fără țintă.

— Opriți-vă, e o nebunie! strigă Mikael, așezînd-o cu forța la loc. O să vă sfărîmați capul...

— Porunciți-i birjarului să meargă spre sondele noastre!...

Vocea ei îl înspăimîntă. Regretă nesăbuința, se înroși, poate că rușinea îl năpădise întîia oară în viață, de cînd întîlnise femeile. Împunse brațul birjarului cu vîrful

bastonului. Trăsura se întoarse și în curînd intră pe drumul cel mare.

Tăceau. Mikael se rușina, se înfuria, voia să ceară iertare, voia să se răzbune. Niciodată nu întîlnise o femeie cu asemenea forță morală. Cît dispreț, cîtă ură se citeau pe fața ei pentru bogatul, frumosul, tînărul ei tovarăș de drum.

Trăsura se apropia cu repeziciune de sondele Alimienilor. Mikael încerca să pară indiferent, ca Șușanic, pentru a demonstra fiicei acelui sărman paralitic că nu valorează nimic pentru un Alimian, nici măcar cît o slujnică.

— Îmi pare rău, spuse el, ridicînd din umeri, vor începe să vă certe acasă — mama, tata, unchiul, mătușa și poate chiar copiii, poate chiar și servitoarea...

— De ce ?

— Pentru că ați socotit demn să vă plimbați o jumătate de oră cu un om afurisit, dezgustător și detestabil ca Mikael Alimian... Ce onoare pentru un om de nimic !...

Ironia lui n-o impresionă. Spuse doar :

— Conștiința mea este curată.

Trăsura se apropia de birouri, Mikael ar fi dorit să aibă parte măcar de un zîmbet indulgent.

— Domnișoară, spuse, schimbînd tonul, aș fi vrut să știu ce gîndiți despre mine ?

— Despre dumneavoastră ?... Nimic...

— Nimic, repetă Mikael. Nu pot suporta, e o jignire ! Înjurați-mă, urîți-mă, nu spuneți că nu gîndiți nimic !...

— Mă gîndesc cîtă deosebire este între cei doi frați, îi spuse brusc și coborî din trăsură, nevrînd să audă răspunsul.

Ce mîndră e sărăntoaca, nu i-a întins mîna lui Mikael Alimian. Exagera. Să-l batjocorească nepoata unui funcționar, să se înjosească, fără să-și fi atins scopul — nu putea suporta. Se agita furios, își lovea genunchii cu palmele, își mușca degetele.

„Cîtă deosebire este între cei doi frați". Asta era. Ea îl place pe Smbat și-l detestă pe Mikael. N-are decît. Mikael Alimian nu va ierta. Se va răzbuna.

Porunci birjarului să se întoarcă la locul erupției. Antonina Ivanovna nu mai era acolo. Plecase în oraș cu fratele ei. Mosico, Melkon și Kiazim-beg glumeau cu stăpînul sondei. Iar aceasta scotea mereu milioane fostului căruțaș.

Mikael reveni în oraș cu prietenii săi. Pe drum, Kiazim-beg, care era cu el în aceeași trăsură, îl tot întreba despre Șușanic.

— Ai comori ascunse prin toate colțurile și nu-mi spui nimic ?

— Kiazim, nu glumi, nu-i ca cele pe care le știi, îl mustră cu asprime.

— Oho, ia te uită ce veste nouă ! se miră Kiazim-beg, apoi încetă să mai vorbească despre domnișoara Șușanic.

Mikael suspină, amintindu-și zîmbetele disprețuitoare, mai ales, ultimele cuvinte.

— Dragul meu, de ce ești trist ? îl întrebă Kiazim-beg.

— Nu știu. Se pare că mi se va întîmpla ceva, o nenorocire.

— Vorbești prostii, deseară vii la club, de acolo vom merge în altă parte !...

Presimțirea lui Mikael avea să se adeverească la club, de unde se aștepta mai puțin.

Cînd a intrat pe la ora opt, toți prietenii lui erau la club. Lipsea Grișa. Îl așteptau să meargă la prietenul lor — ofițerul, unde aranjaseră o partidă de „stos".

Mikael era speriat. N-ar fi vrut să-l întîlnească pe Grișa, orgoliul însă îl îndemna s-o facă. Prinse curaj la gîndul că Grișa nu știe nimic despre pățaniile surorii sale, altfel n-ar fi putut să tacă. Povestea se învechise și fusese uitată. Nu se mai temea nici de Petros Gulamian. Iată-l, trece cu un alt negustor, vorbind, cu ardoare, probabil despre comerț. Ce bărbat amărît, molîu, fără onoare, să nu-și poată apăra cinstea ! Își vărsa otrava în capul nevestei. Cine știe de cîte ori pe zi o bați ? Bate-o, dar înghite jignirea, toți fac așa !...

Tot gîndind astfel, Mikael trecu cu prietenii lui în sala de mese. Bețivul de Mosico, „în așteptarea bătăliei", voia să se „întărească" cu niște coniac. Papașa era

obosit, n-avea poftă să chefuiască. Kiazim-beg voia să alerge lîngă „noul său vînat"; Melkon se plîngea iar de nevastă. Ce pedeapsă, căzută din cer, este pe capul său! Închipuiți-vă, părinții soției îl socotesc vinovat de boala fiicei lor!

— Nebunul de frate-său, prostănacul acela de doctor i-a convins că eu am molipsit-o. Ce belea! Băieți, să nu care cumva să vă însurați, Papașa să fie idealul vostru!...

În sfîrșit, apăru și Grișa. Era bine dispus. Umbla cu pași repezi, cu burta scoasă, cu capul sus, jucîndu-se cu lanțul de aur al ceasului.

— Ce li-liniștit e! exclamă Papașa, înfricoșat întotdeauna de Grișa.

Văzîndu-l pe Mikael, Grișa se opri, parcă stînd pe gînduri. Amănuntul nu-i scăpă lui Mikael. Grupul se apropie, îl înconjură pe Grișa, începînd cu glumele obișnuite. Papașa încercă s-o șteargă pe neobservate.

— Încotro, încotro? spuse avocatul Peikarian, îmbrățișîndu-l pe venerabilul holtei.

— Lasă-l să plece, și-a înălțat și el niște turle, rîse Melkon.

— Cîte ai, Papașa, întrebă Kiazim-beg. Pe drumul de la Șamah, în orașul vechi, în cartierul turcesc, la Bailov, pe malul mării?...

— Unul este Haramzada, sultanul Marocului, observă Mosico, mușcînd, după coniac, dintr-un castravete murat.

Papașa zîmbea, îi făcea plăcere gluma cu haz a tinerilor.

— Domnilor, strigă Grișa, a cărui figură se schimbase brusc, există aici un om, pe care trebuie să-l alungăm dintre noi.

Se apropie de Mikael, scoțîndu-și burta și mai mult, se opri drept în fața lui și strigă cu glas tare:

— Necinstitule, hoțule, banditule, ordinarule, escrocule!

Nelăsîndu-l să se dezmeticească, îl pălmui cu toată puterea.

Se creă o stupoare generală. Cîțiva îl imobilizară pe Grișa. Cel lovit se clătină sub forța palmei și abia izbuti să rămînă în picioare. Lovitura fusese atît de puternică,

încît Mikael își reveni, susținut de brațele celor care-l înconjurau. Slujitorii și lumea cealaltă din sala de mese se apropiară.

Grișa era calm, cu mîinile băgate în buzunare, privindu-și cu dispreț adversarul. Mikael țipa, voind să scape din mîinile celor care-l țineau. Fața i se învinețise, lobii urechilor se îngălbeniseră, făcea spume la gură. Pieptul îi era bombat, venele de la gît se umflaseră. Bătea din picioare, implorînd :

— Lăsați-mă, necredincioșilor, lăsați-mă, vă plesnesc !...

Glasul i se îneca. Urma palmei îi ardea fața ca un fier încins. Ce rușine, ce batjocură și unde ! Numai Grișa era capabil să te jignească cu un asemenea efect. Rîdeau de Mikael, îl compătimeau. Să fie el, Mikael Alimian, dezonorat în fața prietenilor și dușmanilor ? Necredincioșilor, lăsați să se audă măcar o dată revolverul.

Îl îndepărtară pe Grișa. Îl îndepărtară și pe Mikael.

Sala de mese se umplea, se discuta în contradictoriu. Unii erau de partea lui Grișa. Alimian merita batjocura, prea se înfumurase. Alții îl apărau pe Mikael. Mulți îi condamnau pe amîndoi în egală măsură. Cîțiva profesori de la gimnaziu și membri ai tribunalului cerură să se întocmească imediat o listă de semnături, de mîine să fie izgoniți amîndoi din club.

Urcat cu forța în trăsură, Mikael fu trimis acasă.

Smbat păli, auzind cum îi fusese dezonorat fratele.

Văduva Voschehat țipă ascuțit.

Antonina Ivanovna aruncă o privire disprețuitoare celui pălmuit în public.

Alexei Ivanovici exclamă :

— Sălbatică Asie !

Arșac strigă :

— Îl omor pe Habetian. Voi apăra onoarea Alimienilor.

Kiazim-beg îl prinse de braț, ținîndu-l să nu fugă.

Mikael pretindea ca prietenii lui să-l provoace la duel pe Grișa.

— N-ai să duelezi ! interzise categoric Smbat, întorcîndu-se către cei veniți, apoi îi rugă să-l lase în pace pe Mikael.

Seara familiei Alimian a trecut agitată. Văduva plîngea întruna.

17

Dis-de-dimineață, Smbat se duse la frate-său. Contrar obiceiului, Mikael era treaz. Nu închisese ochii toată noaptea.

— Ce vrei de la mine ? urlă el, văzîndu-l.

Smbat îi privi ochii injectați și se așeză liniștit pe un scaun.

— Am venit la tine nu ca frate, ci ca prieten, coleg ; te implor, spune-mi ce s-a întîmplat între tine și Grigor Habetian ? Trebuie să fie ceva serios...

— Ce să-ți povestesc ? Nu poți să mă ajuți.

— E atît de grav ?

— Lasă-mă în pace, pentru numele lui Dumnezeu !

Smbat își aprinse o țigară ; fuma gînditor.

Mikael se învîrtea prin cameră, cu mîinile în buzunare.

— Știi ce, Mikael ? E normal să ai secrete față de mine. Cruț-o pe mama ! Tu taci și biata femeie crede că-i vorba de o mare nenorocire. Își face tot soiul de gînduri.

Nici Mikael nu mai putea să tacă. Simțea nevoia să împărtășească cuiva secretul. Glasul viguros și figura blîndă a lui Smbat îi dădură curajul sinceității.

Începu aluziv, cu vorbe în doi peri, ezitînd, încurcîndu-se. Se limpezi, văzîndu-l pe Smbat liniștit, ascultînd povestea dragostei lui pentru o femeie măritată. Ascundea numele victimei. Încerca să se prezinte drept un cavaler romantic, să înfățișeze pasiunea ca pe o dragoste ideală, conferind legăturii vinovate un aer misterios.

Smbat tăcea. Căuta să afle realitatea din vorbele emfatice, din descrierile poleite ale povestitorului. Ar fi dorit să fie o dragoste adevărată, dar nu credea. Oricît încerca Mikael să ascundă adevărul, ieșea la iveală importanța pasiunii fizice în dragostea imaginară.

— Cine este femeia care te-a fermecat ? O ființă deosebită ?...

Întrebarea îl derută pe Mikael, căci proslăvindu-și dragostea, o înălțase pînă la cer și pe inspiratoare.

— O armeancă, destul de cunoscută, atît putu să răspundă.

— Ce legătură are dragostea ta cu Habetian ?...

— Este sora lui Grișa.

— Doamna Gulamian ! strigă Smbat, cutremurîndu-se.

Mikael era înfierbîntat. Îndruga o sumedenie de minciuni fără șir. Ascunzînd realitatea, povestea cele citite prin romane, cu întîmplări asemănătoare. Tăcerea fratelui o socotea aprobatoare. Rămase stupefiat, auzindu-l spunînd :

— Mihak, fapta ta este un act de imoralitate !

Mikael, cel care nu suporta să fie dojenit, nici contrazis, își mușcă buzele de furie, fără să scoată o vorbă. Dezonoarea lui publică îl nenorocise.

— Eu scuz orice în numele dragostei. Poți să iubești o femeie căsătorită ; nu văd unde este dragostea în ce mi-ai povestit. V-ați amăgit reciproc și ați pătat onoarea altora, asta-i imoral...

Mikael făcu un gest de profundă nemulțumire și se apropie de fereastră. Vorbele fratelui erau grele, amare, pline de adevăr.

Smbat îl socotise o victimă a grosolăniei. Acum, avea în față un vinovat. Nu era imoralitate, ci altceva mai rău — boală, viciu, scursoare a societății, a unei societăți decăzute.

Se ridică și plecă cu pași liniștiți. Era dezgustat, îl sfătuise să se căsătorească.

Pe la zece, prietenii lui Mikael veniră, unul cîte unul, exprimîndu-și părerea de rău, dorind să afle ce are de gînd. Adilbegov și Niasamidze se văzuseră cu Grișa și-i ceruseră explicații. Cel întrebat nu le spusese decît : „Știe el de ce l-am lovit".

Mikael renunțase la explicații, întețind curiozitatea prietenilor. Se uitau unii la alții nelămuriți. Motivul era serios și misterios, nemărturisindu-l nici unul.

Prințul Niasamidze făcu o aluzie la duel, apucînd cu mîndrie mînerul pumnalului. Mikael îi mărturisi că se bizuie pe vorbele lui, își rugă prietenii să hotărască cu Grișa data duelului.

Adilbegov porni spre ușă. Spera să asiste la o scenă cavalerească, cum citise în romane sau văzuse la teatru.

— Stai ! hotărî ofițerul, oprindu-l pe turcul expansiv. Treaba trebuie condusă cu abilitate.

Era supărat pe Grișa — de ce alesese tocmai seara petrecerii lui pentru palmă, lipsindu-l de *partniori* * bogați. Ținu un mic discurs despre duel și se propuse ca martor al lui Mikael.

Melkon și Movses erau de părere că Grișa ar putea să-i ceară scuze în fața prietenilor, punînd capăt conflictului. De ce să se complice ?

Avocatul Peikarian insista că duelul este un obicei învechit. Există tribunal, există legi, *ergo* comportarea lui Habetian poate fi pedepsită.

Papașa repeta : „Ceva in-inutil". După părerea lui nu merita să întorci lumea pe dos pentru o palmă.

— E și el tî-tînăr, s-a î-încins, a ridicat mî-mîna. Ce în-înseamnă o palmă ? La vîrsta lui mîncasem atîtea papalme că mi se tăbăcise pi-pielea, ca la o-oaie...

Alexei Ivanovici urmărea totul. Era pornit împotriva „asiatismului brutal". Prefectul ar fi trebuit să-l exileze pe Habetian în regiunea Arhanghelsk sau mai departe. Comunitățile oamenilor cumsecade nu țin în mijlocul lor asemenea sălbatici.

Niasamidze, Adilbegov și ofițerul repetau :

— Duelul este singura cale cinstită.

— Nu ! se auzi dinspre ușă. Duelul nu este o cale cinstită.

Era Smbat. Se apropie, zîmbind ironic, dădu din cap și se așeză într-un colț. Ofițerul îi ceru lămuriri.

— Domnilor, nu-mi derutați fratele ! Altădată duelul avea sens, acum este formal. Și balurile mascate aveau un sens, ce mai sînt acum ? Serbări ale desfrîului. A avea mîna iute, versată, nu înseamnă că ai simțul onoarei mai dezvoltat. Onoarea nu e în vîrful sabiei, ci

* Partnior : Partener (rus.).

în caracter. Să presupunem că v-am dezonorat, continuă el, oprind protestul ofițerului, dumneavoastră mă provocați la duel. Sînteți omorît. Unde sînt logica și dreptatea, cum a fost spălată onoarea dumneavoastră? Nu, domnilor, omul nu e cocoș.

— *Ergo,* la tribunal, nimic altceva, interveni avocatul.

— Nu! ripostă Smbat, tribunalul este făcut pentru cei care nu pot să judece singuri.

— Ce ați spune de o judecată a prietenilor? vorbi Melkon. Numai noi putem să-i dăm lui Grișa pedeapsa cuvenită.

Judecata prietenilor! Smbat a văzut destule asemenea judecăți, comedia judecătorilor îi provoacă rîsul. Parcă ar fi la operetă. Doar indolenții apelează la judecata prietenilor. Un om mîndru, cu mintea sănătoasă nu-și întreabă niciodată prietenul — „ce zici, amice, sînt deștept sau prost, moral sau imoral?" Știe singur.

— Ne certăm, apoi ca niște copii alergăm la alții — „pentru numele lui Dumnezeu, de ce ne-am certat?", sau „care este mai deștept?" E ridicol.

— E fo-foarte drept ce spune, aferim, e fo-foarte drept, aprecie Papașa. Las-o ba-baltă, Mehak dragule, las-o ba-baltă!...

— L-ați dezaprobat, interveni avocatul, cum rămîne cu judecata? Cui ne adresăm?

— Cui ne adresăm? Judecătorului din noi. Cum? Prin autocontrol.

Se priveau perplecși, nu-i înțelegeau ideea.

— Da! continuă Smbat. Acesta e tribunalul, domnilor, în fiecare din noi sînt două ființe — făptașul și judecătorul. Făptașul e îndărătnic, nesocotește judecătorul. Greșește. Sîntem, din nefericire, dominați de instinct, chiar în hotărîrile grave. Regretăm prea tîrziu.

Tăcu, înăbușindu-și amărăciunea; reluă:

— Greșiți, apoi judecați-vă singuri fără îngăduință! Verdictul va fi aspru și exact, dacă sînteți cinstiți.

Unii nu-l înțeleseră, iar alții insistau cu ale lor.

Mikael tăcea.

— Deci, nu-l lăsați pe fratele dumneavoastră să se dueleze cu Grișa?

— Întrebați-l, eu mi-am spus părerea.

— Prietene, interveni avocatul Peikarian, spusele dumneavoastră sînt frumoase, atît. Așa gîndesc și eu. Realitatea e alta. Filozofia nu restabilește onoarea.

— N-am nimic împotrivă, eu așa gîndesc.

— Așadar, cedați în fața filozofiei ! enunță sentențios ofițerul, ridicîndu-se.

— Ce ai de spus ? îl întrebă Adilbegov pe Mikael.

— Eziți ? ironiză Niasamidze.

— Lăsați-mă în pace, vă spun la urmă hotărîrea mea ! vorbi în sfîrșit Mikael.

Au plecat dezamăgiți de ezitările prietenului.

Vorbele lui Smbat i-au dat de gîndit lui Mikael. Rămînînd singuri, se apropie de el, spunîndu-i :

— Totuși, cum îmi spăl onoarea ?

Profitînd de moment, Smbat reveni la întîmplare.

Era de acord, palma lui Grișa îl jignise grav ; de ce vrea Mikael să-l provoace la duel sau să-l pedepsească ? Grișa s-a considerat dezonorat și a reacționat din instinct, brutal. Dar el nu s-a purtat la fel de brutal ? De ce vrea să ceară socoteală ? Nu el a fost primul ? Pe furiș ?

— Te rog, te rog, continuă supărat, văzînd că Mikael e gata să protesteze, fără să te încăpățînezi ! Ar fi timpul să pricepi că provocările și pumnii nu rezolvă nimic. Pune-te în locul lui Habetian ! Nu ai fi gîndit la fel ? „Bunul meu prieten mă batjocorește, să nu-l pălmuiesc ?“ O făceai, nu știu cu ce efect. Gîndește-te, dacă poți, găsește o rezolvare, nu complica lucrurile !

— Vrei să gîndesc logic, nu ? Pălmuit și batjocorit ?...

Se așternu tăcerea. Smbat își găsi de lucru, întorcînd ceasul ; mîinile îi tremurau. Cu capul lăsat în piept, palid, rozîndu-și unghiile fără milă, Mikael umbla fără sens. Tresărea, parcă luat cu frig la amintirea jignirii.

— Naivilor ! Primiți orice din partea opiniei publice ! Cine-i opinia publică ? Din cine e alcătuită ? Din Kiazim, Mosico, Niasamidze, Melkon sau Papașa ? Seamănă vrajbă, ca să se distreze, să aibă de cine rîde. Nu te pot judeca. O vei face tu, singur. Schimbă-ți felul de viață, vei rîde tu de ei.

Vorbind, își observa fratele.

— Mehak, chiar un criminal se poate îndrepta. Schimbă-te, lasă-i să te bîrfească ! Îi vei dispreţui. Ai fost tîrît, te-ai tăvălit, desfrîul nu înseamnă că trăieşti. Viaţa e grea, plină de taine, amară uneori. Trăieşte-o, înţelege-o !

Mikael asculta atent. Se însufleţi, nu vorbise degeaba. Poate reuşea să-i deschidă ochii.

— Istorisindu-ţi pasiunile, răneai dragostea. Dacă ai fi iubit, ai fi sacrificat totul pentru ea, cu orice risc. Sînt îndreptăţit să vorbesc aşa. Mehak, nu te invidiez, nu te dispreţuiesc, şi eu trec prin momente grele. De şapte ani. Ai viitorul în faţă. Ai fost înşelat în pasiune, vei găsi dragostea. Eu m-am înşelat din nevoie de dragoste.

Tăcu, îşi scărpină fruntea, vrînd să iasă din hăţişul în care se afundase.

Ridicînd privirea, văzu lacrimi, prelingîndu-se pe obrajii lui Mikael. Remuşcare, neputinţă ? Oricum era bine.

Îi puse mîna pe umăr, emoţionat.

— Mehak, ai început prost, poţi să sfîrşeşti bine... eu, eu probabil invers...

Întorcîndu-i spatele, plecă.

Partea a doua

1

Văduva Voschehat se socotea cea mai nefericită dintre mamele de pe fața pământului. Fiul cel mare și-a distrus tinerețea, căsătorindu-se cu o străină. Nimeni și nimic nu-i poate vindeca durerea.

Mikael este incorigibil. Sănătatea i se ruinează. Ce a mai rămas din sănătatea și frumusețea de odinioară? Ochii căzuți în fundul capului, pielea și osul — nimic altceva.

Marta, fiica ei, a fost mai norocoasă? Nu. Are un copil de cinci ani, palid, slab, care nu poate să umble normal, celălalt este bolnăvicios, poate oricînd să moară. Se spune că tatăl lor ar fi suferit de o boală. Ginerele bogat, isteț, cu capul pe umeri, care se plînge întruna, se văicărește că este sărac. Marta vine în fiecare zi cu lacrimi în ochi, rugînd-o să-i dea o parte din moștenire. Se roagă, se ceartă, amenință.

Voschehat spera în mezin. Zadarnic. Arșac, abia ieșit din copilărie, este insuportabil.

La insultă răspunde cu insultă, la amenințare întoarce vorba amenințînd, batjocorește și disprețuiește sfaturile și rugămințile. E plin de fumuri și pretenții, umblă nu se știe unde cu zilele. Nopțile întîrzie sau lipsește de acasă. S-a înhăitat cu niște golani, se îmbată, se bate.

Doamne Dumnezeule, ce păcate ispășește, ce pedeapsă a căzut pe capul ei? Pentru ce o invidiază unele femei? Nu-i trebuie bogății, case, sonde, fabrici. Nimic. Ar dori puțin noroc.

Serafion Gasparici insista să nu-i dea bani lui Arșac, că îl distrug.

— Ține-l dezbrăcat, înfometat, vei vedea că se va cuminți!

Văduva nu l-a ascultat. Să nu-i dea bani lui Arșac? Pentru cine a strîns taică-său averea? Toți prietenii lui au bani de buzunar.

A încercat odată să pună în aplicare sfatul lui. A fost îngrozitor! Cu o seară înainte, Arșac pierduse la cărți și era obligat să-și achite datoria. Dimineața, cînd văduva se îmbrăca, a venit la ea.

— Ai bani la tine? întrebă el cu mîinile în buzunarele pantalonilor.

— Nu ți-am dat ieri?

— Spune-mi dacă ai bani la tine?

— Nu.

Arșac plecă în goană pînă jos, la birou. S-a oprit în fața grilajului metalic, în spatele căruia era așezat Serafion Gasparici, cu decorația pe piept, cu mustățile răsucite și cu fața amenințătoare, gata de ceartă.

— Nene, deschide-ți sertarul, să văd!...

Bătrînul zîmbi ironic. De mult aștepta ziua, în care-l va refuza.

— N-auzi? Deschide-ți sertarul! repetă Arșac iritat de zîmbetul unchiului său.

— Nu pot.

— Atunci, dă-mi cheia, deschid eu.

— Nu-i nimic în sertar.

— Adu de la bancă!

— Du-te și spune-i lui Smbat! Fără ordinul lui nu dau nimic.

— Cine-i Smbat?

— Smbat este titularul firmei, reprezentantul și tutorele tău.

— Ce noutate! strigă Arșac, plin de furie. Să-i cer voie lui Smbat pentru banii mei? Mikael să cheltuiască cît are chef, iar eu să-l rog pentru o sută de ruble?... Deschide sertarul, ți-am spus!...

Bătrînul nu se clinti. Arșac începu să urle, să dea din picioare, să înjure pe toți și fugi din nou sus. Să i

se dea o sută, nu, o sută nu ajunge, două sute, trei sute de ruble, fără amînare.

— N-am bani, băiete, nu am ! repeta văduva, oprindu-se din băutul ceaiului.

A regretat. Tînărul își desfăcu nasturii de la mundir, scoase un revolver, îndreptîndu-l spre pieptul ei. Banii sau viața ? Iată cine este Arșac Alimian.

— Onoarea mea va fi pătată. Datoria la cărți trebuie plătită în douăzeci și patru de ore. Nu vreau să fac de rîs numele Alimienilor, înțelegi ?

Văduva nu pricepea nimic. A văzut numai arma lucind în mîna lui ; țipă ascuțit și căzu moale pe canapea. Leșinase.

Smbat, chemat în grabă, îi smulse revolverul lui Arșac.

Revenindu-și, bătrîna murmura întruna :

— Dați-i bani, pentru numele lui Dumnezeu, dați-i cît vrea !

Arșac dispăruse. Îl căutară vreo trei zile fără rezultat. Văduva își smulgea părul, își zgîria pieptul, își blestema fratele și fiul cel mare. I-au omorît băiatul pentru o sută-două de ruble. Arșac s-a aruncat în mare, s-a înecat, căutați-i cadavrul !

L-au găsit a patra zi la un coleg, dormind îmbrăcat, cu fața în jos. Ajunsese acolo la miezul nopții, ceruse găzduire, era plin de noroi, beat și bătut.

Viața dezordonată și nopțile nedormite îl marcaseră, arăta consumat, cu zece ani mai bătrîn.

Smbat află, într-o zi, două noutăți neplăcute, una după alta. De dimineață, Antonina Ivanovna asistase la o scenă petrecută la capătul coridorului îngust și lung care despărțea apartamentul ei de restul casei. Arșac o îmbrățișa pe tînăra servitoare cu atîta patimă, parcă își pierduse mințile.

Povestindu-i întîmplarea, Antonina Ivanovna își mai aminti alte cazuri asemănătoare, la care asistase întîmplător. Bun prilej de a blama familia Alimienilor — imorală, descompusă.

Chiar dacă, în parte, era de acord, îl jigni tonul excesiv de critic al neveste-si, fără păreri de rău.

— De ce să-mi pară rău ? strigă femeia. Aici cui îi pare rău de mine ? Mă consideră o străină, un musafir nepoftit ; nu văd nici o legătură între mine și ei. Frații dumitale vînează orice prilej să mă jignească.

— Doamnă, ai mereu numai anumite păreri despre familia mea, suferi de *daltonism* * moral. Te înfurie fratele meu ; de ce nu te înfurie servitoarea dumitale ? Poate că l-a provocat...

Se uită la el plină de acreală și-i spuse cu ironie amară :

— Iar faci aluzii veninoase ?

— Aluzii ? Pot spune și direct. Oare greșesc spunînd că aceste Dunia și Glașka, de pe malurile Volgăi, aduc și sădesc semințe ale imoralității ? Te rog, fără interpretări, știu ce spun, n-am atribuit niciodată păcatele acestor Dunia și Glașka unui întreg neam. Dumneata... dumneata așa faci...

Cearta continuă, luînd proporții ; se insultară.

Nu fuseseră niciodată asemenea neînțelegeri. Era istovit, nu-și putea stăpîni lacrimile. Ridurile ei, obrajii ofiliți, glasul obosit îl întărîtaseră.

Peste vreo jumătate de oră, cu inima otrăvită, stătea în ușa biroului, privind la trecători. Un tînăr se plimba de un timp, privindu-l insistent. Se oprea, parcă nu îndrăznea să se apropie, Smbat îl observa.

— Aveți vreo treabă cu mine ? îl întrebă.

— Vroiam să vă spun două vorbe.

— Vă rog.

Necunoscutul nu părea vreun sărăntoc, nici vreun om dubios. Privind împrejur, îi spuse cu glas scăzut :

— Domnule Alimian, consider că am datoria morală a vă atrage atenția asupra fratelui dumneavoastră mai mic...

— Asupra lui Arșac ?

— Exact !

— Ce s-a întîmplat ?

— Este bolnav.

— Bolnav ? repetă Smbat, bănuind după tonul necunoscutului care e boala.

---

* Sublinierea aparține autorului.

— Arșac este bolnav și nu vrea să se trateze de rușine. Cred că m-ați înțeles, nu mai am să vă spun altceva, scuzați-mă, mi-am făcut datoria...

Salută și plecă.

Pe lume există mulți oameni care cred că-și „îndeplinesc o datorie morală" dacă tulbură liniștea altora. Sînt niște fericiți, care se bucură, anunțîndu-le altora vești proaste.

Smbat era nedumerit. Ce-i spusese omul acela ? Poate chiar el era bolnav sau glumise ? Oricum, trebuia să verifice.

Urcă în casă. Arșac, abia întors de la școală, își lua gustarea la repezeală, parcă mînat din urmă.

— Să mergem la mine, am treabă cu tine, îl anunță Smbat.

Arșac crezu că-i va cere socoteală de cele petrecute dimineața. Se eschivă că nu are timp, că se grăbește să ajungă la școală, la ora a cincea.

— Să mergem în camera mea, am treabă cu tine. Deocamdată trebuie să trăiești, nu să înveți. Încuiem ușile, nu cumva să intre mama !

Arșac se execută, fără să crîcnească.

— Cînd te-ai îmbolnăvit ? întrebă Smbat categoric.

Tînărul păli. Smbat înțelese că necunoscutul își făcuse într-adevăr „datoria morală".

— De ce nu te tratezi ?

— De ce să mă tratez ? Nu sînt bolnav, spuse Arșac, jucîndu-se cu nasturii de la mundir.

— Ba da, se vede pe sprîncene și gene. Abia acum am observat. Mergem imediat la doctor...

Arșac se zbătu cu înverșunare să scape, dar nu reuși. Smbat îl luă aproape cu forța și-l duse la trăsură. Consultația amănunțită a confirmat existența bolii primejdioase. Era către sfîrșitul primei faze, mai erau speranțe de vindecare. Îngrozitor — adolescentul se ofilea înainte de a înflori !

— Să nu credeți că este primul caz, spuse medicul, un neamț cumsecade, mai am doi pacienți de aceeași vîrstă.

Paharul amărăciunii se umpluse. Era îngrijorat din cauza lui Mikael ; Arșac, la o vîrstă fragedă, era decăzut și el.

Smbat încredință secretul numai lui Serafion Gasparici. Hotărîră să plătească un om, care să-l supravegheze pe Arșac, să, nu continue orgiile. De acum încolo, tînărul nu va mai ieși din casă neînsoțit. A fost retras de la școală ; viața este mai scumpă decît învățătura. Arșac s-a împotrivit, a protestat împotriva supravegherii. Pînă la urmă s-a supus. Au instalat în camera lui încă un pat pentru a fi continuu supravegheat. Mamei nu i-au spus adevărul, au convins-o că trebuie supravegheat, pentru a-l apăra de influența proastă a prietenilor.

— Așa-i, prietenii, prietenii, ei îmi distrug copiii, oftă Voschehat și, privindu-l pe Smbat în ochi, adăugă : Pe tine tot ei te-au scos din minți...

Zilele lui Smbat erau din ce în ce mai otrăvite. Ciocnirile din familie se ascuțeau, nici unul nu se mai putea stăpîni, nu mai încercau să-și ascundă resentimentele.

Antonina Ivanovna blestema ziua în care îl întîlnise pe Smbat. Fusese o glumă a sorții. Smbat era un om nobil și cumsecade, dar între ei exista un gol imens. Era incapabilă să-l depășească. Antipatia surdă față de anturajul soțului devenea tot mai evidentă, sporea datorită văduvei Voschehat și doamnei Maruthanian.

Smbat avea douăzeci și trei de ani cînd o întîlnise, și Antonina Ivanovna — douăzeci și șase. Anii primei tinereți, care nu se mai întorc ! Imaginația i se înflăcărase sub influența romanelor lui Turgheniev și Tolstoi. A fost cucerit de sentimentele neînfricate și de concepțiile ei cutezătoare despre viață. Curînd, Antonina Ivanovna și-a pierdut farmecul ca nevastă și femeie. Prăpastia dintre ei s-a adîncit cînd cei doi soți și-au dat seama că n-au aceleași aspirații, oricît ar ceda, oricît ar fi de înțelegători. Era imposibil.

Neînțelegerile au minat și ce mai rămăsese cînd a venit vremea educării copiilor. Direcțiile erau contrarii.

Așa au trăit șase-șapte ani. Telegrama primită — „Sînt pe moarte, vino să te văd pentru ultima dată !“ l-a amărît pe Smbat. Avea impresia că ei erau vinovați și au grăbit moartea tatălui său.

— Plec acasă, în patrie, îi spusese Antoninei Ivanovna, nu știu dacă mă mai întorc...

O declarație imprudentă, făcută la necaz.

Antonina Ivanovna primise cu indiferență știrea. Telegrama nu-i făcuse nici o impresie. În îndepărtatul Caucaz murea un oarecare negustor, pe care nu-l văzuse niciodată ; de ce să se întristeze pentru el, chiar dacă era socrul său ? Îl condusese pe Smbat, spunîndu-i :

— De azi înainte, am senzația că drumurile noastre se despart. Nu uita de copii !

Verigile lanțului se uniseră după cîteva luni, se uniseră pentru a se desface, iremediabil. Cîtă vreme fusese departe de părinții, frații și sora lui, Smbat își dusese viața, cu toate amărăciunile ei. Familia de aici îi redeșteptase cu putere vechile sentimente, amorțite temporar.

— Lasă-mă să mă întorc de unde am venit ! îl rugă Antonina Ivanovna. Acum ești bogat, poți să-i întreții pe copii. Ai greșit, am greșit. Dă-mi copiii și-ți recapeți libertatea.

— Chiar așa ? Nu-mi pasă de libertate. Pentru mine numai copiii sînt prețioși.

Discuția se întrerupse odată cu venirea lui Alexei Ivanovici. Era îmbrăcat după ultima modă — pantaloni largi, veston scurt, cu colțurile rotunde, la un rînd de nasturi, jiletcă decoltată și cămașă brodată, cu guler dublu, înalt.

— Smbat Marchici, își interpelă cumnatul, îndreptîndu-și pince-nezul, cînd ne duci să vedem focurile veșnice ? Se spune că ar fi foarte interesant ; aș vrea să văd templul adoratorilor focului.

Smbat plecă fără să răspundă.

Alexei Ivanovici, ridicîndu-și sprîncenele, privi mirat în urma lui.

— Asiaticii aceștia sînt foarte nepoliticoși, nu știu să se poarte cu oaspeții.

— Iar oaspetele nu știe să-și păstreze demnitatea, observă sora cu reproș.

— Ce mai înseamnă și prostia asta ?

— Vorbesc serios ; cînd ai de gînd să te întorci, în sfîrșit, la Moscova ?

— Să mă întorc ? repetă Alexei Ivanovici. Abia am venit. De ce mă gonești, ca să zic așa, din casa ta ?

— Ai putea să ajungi prea tîrziu, să rămîi fără slujbă.

— Ce dacă ? Crezi că dau importanță funcției de *deloproizvoditel* * ? Știi ce, surioară ? Aș vrea să-l rog pe Smbat Marchici să-mi găsească o slujbă bună aici. Ce zici ?

— De funcționar ?

— Cum de funcționar ? De șef, de contabil sau, ca să zic așa, de secretar personal. Aș putea să trăiesc aici, Dumnezeu mi-e martor că aș putea, chiar dacă este la capătul Asiei. Roagă-l pe iubitul tău bărbat. Ce zici ?...

— Niciodată n-am să-i cer ceva și încă pentru tine.

— Din ce pricină ?

— Orice rugăminte atrage o obligație din partea solicitantului. Eu nu vreau să-i fiu recunoscătoare lui Alimov.

— Ia te uită, ultima noutate — femeia să fie recunoscătoare bărbatului ?...

— Eu nu sînt nevasta lui, ci numai mama copiilor...

Sprîncenele lui Alexei Ivanovici ajunseră pînă la rădăcina părului, ceea ce însemna că e foarte mirat.

— Te pomenești că și el este numai tatăl copiilor ?... Original, foarte original. Știi ce, dragă ? Ți-ai găsit un moment neprielnic pentru a înceta să fii soția lui Smbat Marchici. Cît era, ca să zic așa, un sărăntoc, i-ai fost nevastă, acum cînd a moștenit milioanele — ești numai mama copiilor. Nu-i deloc convenabil. Ce zici ?...

— Alexei !...

— Știu, dragă, știu că vă mușcați, ca să zic așa, unul pe celălalt. Retrage-ți colții, surioară, e greu să rozi o casă de bani. Ce zici ?... Nici eu nu mă omor după asiaticul ăsta, dar *чорт поберн* **, are bani, iar banii, ca să zic așa, sînt pîrghia lumii.

— Ce ne interesează pe noi că are bani ? Sîntem niște străini...

— Străini... Ia lasă vorbele goale, pentru numele lui Dumnezeu ! Admit că ești, ca să zic așa, o femeie mai

---

* Secretar, grefier (rus.).

** Drăcia dracului ! (rus.).

cultivată și mai deșteaptă decît mine, o femeie modernă, cu idei, cu voință. Scuză-mă, dragă, în probleme de viață nu te descurci ca mine, ca să zic așa, sînt cu cîțiva pași înaintea ta... Mă pricep la oameni. Diferențe de idei, de concepții, de convingeri și mai știu eu ce — vorbe goale. Știi ? Nu astea sînt, ca să zic așa, cauza conflictelor voastre. Cauza, ca să zic așa, este vitală și psihofiziologică. Tu, ca să zic așa, te-ai cam ofilit ca femeie, înțelegi ce spun, ca femeie. *Чорт поберu*, fii mai atentă la ridurile de la ochi.

— Alexei !...

— Ei, Alexei, Alexei ! Alexei spune adevărul, ce să-l ascundem ? Mă mir că nu-l iubești. Ca să zic așa, este o enigmă pentru mine. E sănătos, tînăr, sîngele îi clocotește. Nu ?

— Îl urăsc.

— Nu pricep, zău, nu pricep.

— N-ai să pricepi vreodată. Îi urăsc culoarea feței și a părului, nasul, gura, vorbirea, obiceiurile, îi urăsc limba care o vorbește, tradițiile, superstițiile, rudele și tot ceea ce are legătură cu originea lui. Ura asta nu poate fi înțeleasă, dacă n-o simți...

— Ești liberă să urăști tot ce mi-ai înșirat, cum să-ți spun, nici mie nu-mi sînt prea simpatici asiaticii aceștia. Ar trebui să-ți placă măcar fiindcă e brunet, și la noi brunețiii sînt la mare preț, în special, caucazienii ăștia grosolani.

— Ajunge ! întrerupse Antonina Ivanovna peroratia fratelui ei. Lasă-mă să-mi văd de treabă, am de terminat o scrisoare !

— Trebuie să te împaci cu Smbat Marchici. E vorba de niște milioane, surioară, înțelegi ce înseamnă miiioanele în secolul nostru, în secolul fierului ?

Convins că ultimele sale cuvinte ar putea să aibă vreun efect asupra încăpățînatei sale surori, ieși din cameră, îndreptîndu-și pince-nezul și clipind des.

2

Mikael trecea printr-o perioadă grea, chinuitoare. Onoarea lezată, batjocura publică, mustrările de conștiință, toate se amestecau. Era ca un tigru în captivitate, suferea că nu-și luase revanșa. Nu din laşitate.

Pe lîngă toate astea, mai intervenise ceva. Spusele fratelui său, drept efect, îi treziseră sentimentul vinovăției față de Șușanic. Palma primită era binemeritată. Cîți nu amăgesc, jucîndu-se, fără să fie pedepsiți ? Fata era neprihănită, iar în urechi îi răsunau neîncetat vorbele ei disprețuitoare : „Cîtă deosebire este între cei doi frați !"

Care era deosebirea ? Faptul că Smbat învățase ceva mai mult, era mai cult, mai deștept poate ? Nu, fata se referise la comportare. Smbat și-ar permite să se poarte așa față de o fată lipsită de apărare ?

Ce tîmpenie făcuse ! De ce ? De ce își pierduse mințile, de ce se înjosise ? Vocea curată a fetei aceleia modeste, ochii ei limpezi îl cuceriseră. Un stomac sătul de prea multe mîncăruri alese simte cîteodată nevoia unei mîncări mai simple. De ce vorbele ei îl chinuiau și azi, anulînd toate satisfacțiile ?

„Aș fi dorit ca într-o zi să simți ce este dragostea adevărată", îi spusese Smbat. În întuneric, singur în dormitor, analiza cum se purtase cu femeile. Nu iubise, se risipise în pasiuni, în atracții de moment. Focuri de paie înecate în fum. Nu respectase pe nimeni și nimic. Disprețul fetei era îndreptățit.

Cu cît voia s-o uite, îl chinuia mai mult. Povestea palmei făcuse înconjurul orașului. Nu-l interesa. Conta numai părerea ei. „Cîtă deosebire este între cei doi frați !", i se rotea ca o morișcă în țeastă. Omenirea se concentrase în ea. Iertarea ei l-ar fi absolvit de celelalte.

Aprinse lampa și o puse pe masă. Își privi chipul în oglinda din perete. Avea ochii înroșiți, obrajii palizi. Pe obrazul stîng parcă rămăseseră întipărite urmele vinetii ale degetelor. Dacă ar putea rupe, îndepărta această foaie din cartea vieții.

Privi lung patul moale, atrăgător, flacoanele cu uleiuri și parfumuri de pe toaletă. Fu dezgustat, erau evidența elocventă a ușurătății sale.

„Oare în sufletul tău n-a rămas vreun colțișor curat ?“ îl întrebase Smbat. Tăcuse. N-avea răspuns.

Într-o clipă toate flacoanele zburară pe fereastră, în stradă, spărgîndu-se. Ce bine ar fi fost dacă ar fi luat cu ele și trecutul. Poate. Poate s-o ia de la început. Ar putea s-o contrazică pe față : „Aveți o părere greșită, nu sînt cu nimic mai prejos decît el !“

Se uită la ceas, era abia ora șapte. Altă dată nu era acasă. Unde să se ducă, cum să dea ochii cu prietenii ? Grișa era încă acasă, nu pleca la club înainte de nouă. O fi singur, la ce se gîndește, o fi bucuros de ce a făcut, s-o fi lăudat prietenilor sau regretă ? Simți o dorință acerbă să-l vadă pe Grișa.

— Domnule, omul acesta vrea să vă vadă ! auzi glasul lui Baghdasar din Zanghezur.

Servitorul, un țăran nestilat, purta un veston negru cu cravată albă, după cum îi ceruse Mikael.

— I-ai spus că sînt acasă ? întrebă Mikael, uitîndu-se la cartea de vizită și încruntîndu-se.

— I-am spus.

— Rău ai făcut !... Poftește-l înăuntru !...

Era ziaristul Marzpetuni. Se scuză că își exprimă cu întîrziere părerea de rău „cu privire la sălbatica întîmplare“. Părea iritat și începu să protesteze „împotriva afurisitei morale publice“. Insinuă că reportajul întîmplării este gata pentru gazetă. Habetian este un imoral, un monstru. Citind, se va rușina pentru fapta lui.

— Mai sînt necesare cîteva informații suplimentare, adăugă gazetarul, scoțîndu-și carnetul de note din buzunar. Este adevărat că l-ați provocat la duel, că lui Habetian i s-a făcut rău de frică ?

— Nu-i adevărat !

— Este adevărat că..., încercă să continue, dar se opri brusc.

Mikael îl anunță categoric că n-are de gînd să răspundă întrebărilor sale. Luînd tocul în mînă, se făcea că are treabă.

— Scuzați-mă, cred că v-am deranjat ! spuse reporterul, băgîndu-și încetișor carnetul în buzunar.

— Da, sînt cam ocupat ! îi răspunse Mikael, fără a-și ascunde plictiseala.

— Scuzați-mă, voiam să vă apăr prin intermediul presei.

— Credeți că este necesar să cunoască și presa orice întîmplare deosebită ?

— Nu este vorba de o întîmplare deosebită, ci de un fenomen social. În calitatea mea de cercetător al moralei noastre publice am datoria de a transmite...

— Atunci, scrieți ce doriți. N-am timp să mă supun cercetării.

— Foarte bine, minunat, domnule Alimian ! Sînt nevoit să apelez la sprijinul domnului Habetian. El îmi va spune tot, iar eu... eu sînt obligat să scriu tot... E vorba de un fenomen social...

— Atunci, duceți-vă la el, cît mai repede, cu atît mai bine ! strigă Mikael, pricepîndu-i intenția delatoare.

Înțelegînd că este în joc onoarea întregii prese, Marzpețuni plecă, redactînd, în gînd, un articol usturător, care va face praf și pulbere burghezia. Ah, burghezii ăștia, nu trebuie niciodată să cauți a le fi pe plac... Nu înțeleg, nu apreciază.

În același timp, se strecură înăuntru bijutierul-șlefuitor Barsegh, făcînd o plecăciune. Ce nerușinare ! Dacă se ating de onoarea unor mărimi ca Alimienii, ce au de făcut niște „bieți oameni" ca Barsegh ? Lumea a decăzut. Fiul domnului Alimian să fie pălmuit la club și orașul să nu reacționeze ?... De trei zile Barsegh se ceartă cu toată lumea. Gurile rele spun că domnul Mikael vrea să dueleze. Barsegh, dacă ar putea, ar lua asupra lui durerea lui Mikael, s-ar încontra cu toată lumea. Cine-i Habetian, ca un Alimian să se măsoare cu el ? Are atîția prieteni, e destul să poruncească unuia și „capul lui Habetian zboară ca o căpățînă de usturoi".

— Chiar eu, așa prăpădit cum sînt, îi pun carnea la frigare și-o azvîrl la cîini. Am niște oameni fugiți de la docuri, dacă faci un semn, ei pot răpi o femeie chiar din brațele bărbatului.

Privind ochii mici și fața roșcată a șlefuitorului, Mikael fu dezgustat.

— Nu am nevoie de ajutorul nimănui, lăsă să se înțeleagă că n-are chef de vorbă.

— Desigur, desigur !

— Atunci, pleacă ! porunci Mikael cu asprime.

Șlefuitorul dispăru nemulțumit și bombănind.

Mikael îl chemă pe Baghdasar și-i porunci să nu mai primească pe nimeni. Tocmai cînd dădea ordinul, intră Sulian, ale cărui pleoape superioare dispăruseră complet sub sprîncene, de furios ce era. Ce-i sălbăticia asta, ce-i îndrăzneala asta, cine împotriva cui ridică mîna ? E prea puțin să-l împuște, să fie spînzurat, ba mai bine să-l arunce în puțul de țiței, să se înece !

— Eu sînt un om pașnic, pentru că, orice s-ar spune, știința omoară în om instinctele sălbatice. Dacă-mi permiteți, îl voi pălmui de vreo cinci ori pe sălbatic. Să priceapă că există oameni, asupra cărora nu trebuie să ridice nici un deget. Alimienii nu sînt Habetieni !...

Venirea soților Maruthanian îl întrerupse. De trei zile veneau în vizită la aceeași oră, fără a reuși să-l vadă pe Mikael.

Marta începu să blesteme mama, surorile, toate femeile înrudite cu Habetian, menajînd, nu se știe de ce, sexul tare. Obrajii roșii se învinețiseră, nările îi tremurau, buzele-i subțiri se îngălbeniseră. Abia ieșită din doliu, era îmbrăcată după ultima modă, ca o actriță frumoasă și fără talent, ca o cochetă de lux. Pălăria enormă era împodobită cu pene și flori multicolore, mînecile rochiei din mătase roșie, foarte largi la umeri, se îngustau către încheietura brațelor, semănînd cu o vază chinezească.

Maruthanian era de aceeași părere cu juristul Peikarian, trebuie să se plîngă tribunalului.

— Totul pe calea tribunalului, totul, repetă el cu subînțeles, așa sînt vremurile, ce să facem.

— Nu, Isac, asta-i prea puțin, țipă Marta, care nu putea să stea liniștită în fotoliu, răsucindu-se în toate părțile, ca o păpușă mecanică.

— Golanul trebuie bătut bine. Știi cum ? Să-l bați la club, în fața tuturor, să-l bați și iar să-l bați. Nu-i așa, domnule Sulian ?

Sulian dădu imprecis din cap. Cine știe ce fel de om este și Isac Maruthanian, poate scapă vreo vorbă nepotrivită, o aude Habetian și îi devine dușman. Acum era preocupat de doamna Marta, aruncîndu-i priviri semnificative. Nu dorea s-o înfurie, s-ar fi urîțit. Cînd Marta se liniști, începu să zîmbească drăgăstos inginerului, cu grijă, ca zîmbetele sale să nu fie observate de ceilalți. Bărbatul șiret, a cărui privire ascuțită nu scăpa nici cel mai mic detaliu din lumea comercială, era miop în privința soției sale.

Cu tact, prevăzător, Sulian înțelese că este de prisos în familie. Luîndu-și rămas bun, ochii lui micuți se fixară în ochii Martei, iar degetele ei subțiri tresăriră în mîna lui.

— Acum putem vorbi despre necazurile noastre de familie, oftă Marta după plecarea lui Sulian. Recunoaște, Mikael, că fratele nostru nu-i bărbat. Dacă era, îl făcea praf și pulbere pe dușman. Ah, Mehak, au și alții frate, dar al nostru !... Ne nedreptățește, nu ne ocrotește. Să-l ajute să-și apere singur onoarea, dacă e în stare, continuă, schimbînd vorba. Pe noi să ne lase în pace ! De ce a adus-o și ne-a băgat-o pe gît pe nevastă-sa cu copii cu tot ? Bietul tata a agonisit banii cu sudoare și o străină să-i ia de-a gata... Mehak, crezi că se poate îndura așa ceva ?... Ce crezi ?...

Isac Maruthanian asculta, fără să se amestece. Știa puterea insistențelor ei, forța ei de convingere, nu se va lăsa pînă nu va obține ce vrea.

— De ce nu ne-a făcut o vizită pînă acum ? continuă Marta, înflăcărîndu-se tot mai mult. Cine este, a cui fiică este ? Nici n-a venit bine și a supărat-o pe mama. Biata de ea, plînge întruna. Dragă Mehak, trebuie să facem ceva cu Smbat. Ne-a făcut de rușine printre armeni...

Se opri uimită. Mikael era neatent la provocări. Se enervă, începu s-o critice cu vehemență pe Antonina Ivanovna. Se agăță de moralitatea ei, insinuă asupra trecutului...

— Marta, o întrerupse, în sfîrșit, Mikael, stai la locul tău, este soția fratelui nostru, mama copiilor săi !...

— Ia te uită ! continuă surprinsă Marta, fremătînd, de parcă ar fi dansat pe loc. O noutate ! Ai trecut de partea lor ? Te-a cucerit ?

Isac își scotea pe-ndelete, preocupat, mănușa, se pregătea să intre în acțiune.

— Astăzi, începu el tacticos, făcîndu-i Martei cu ochiul semn să tacă, astăzi i-am spus avocatului să depună o petiție la tribunal.

— Pentru ce ? întrebă Mikael, știind totuși la ce se referă.

— Pentru procesul nostru. Cred că a venit timpul.

— Nu s-ar putea să mai amînăm puțin ?

— De ce nu ? Se poate, răspunse Maruthanian, scuturîndu-și praful invizibil de pe pantaloni. Poate ne va da de bună voie partea noastră. Nu ?

Mikael se agitase tot timpul. Auzind ultimele cuvinte, se opri, se așeză picior peste picior chiar în fața lui, fixîndu-l și spuse :

— Să nu-ți fie cu supărare, despre ce parte vorbești ?

Bărbatul și femeia se priviră descumpăniți. Ce pățise Mikael ?

— Partea ce ni se cuvine de drept, răspunse Isac, dînd din umeri.

— Știi ce, cumnate ? Nu vreau să mă cert cu Smbat, degeaba încercați să mă scoateți din fire...

— Ce ? izbucni Marta. Dacă nu vrei tu, vreau eu, vor copiii mei.

— Tu nu ești moștenitoare, n-ai dreptul să pretinzi o parte...

— Bravo, asta mai lipsea ! Isac, l-au scos din minți pe frate-meu !...

— Poate nu mai vrei să deschidem procesul ? întrebă Isac.

— Ei bine, nu vreau, ăsta-i adevărul ! răspunse Mikael.

— Pot ști de ce ?

— Așa, nu am chef.

Maruthanian aruncă o privire ascuțită prelungă lui Mikael.

— De ce mă privești așa ? se înfurie Mikael de strălucirea ochilor verzi-gălbui. Mă credeai atît de josnic,

gata să recurg la falsuri, pentru a-ţi umple buzunarul ? Te-ai înşelat, nu sînt un ticălos !...

Maruthanian începu să se agite neliniştit. O convinsese pe Marta de autenticitatea contra-testamentului.

— Dacă nu vrei să începi procesul, spuse el, ce să mai vorbim ? Marta, hai să plecăm !... Mihail Marchici e prost dispus azi...

Mikael observă în ochii lui o ironie veninoasă, parcă erau ai unei reptile, gata să muşte.

— Ştii ce, cumnate ? i se adresă dezgustat. Iartă-mă, dumneata nu eşti un om cinstit...

Maruthanian izbucni în rîs, un rîs sec, rece, antipatic. În lumina lămpii, capul prelung, semăna cu un dovleac.

— Va să zică nu sînt cinstit, ha, ha, ha ! rîse din nou, sculîndu-se în picioare. Marta, ia-o înainte !... Nu sînt un om cinstit, dar îmi cunosc interesele.

— Mehak ! strigă Marta, privindu-i mirată, nepricepînd ce ascunde, de fapt, disputa lor. Ai înnebunit, îmi jigneşti soţul ?

— Acum, slavă Domnului, sînt în toate minţile, mă tem ca omul acesta să nu-ţi sucească ţie mintea. E un hămesit, înghite tot...

— Vom vedea, spuse Isac, luîndu-şi pălăria de pe fotoliu, mă tem că va veni o zi cînd vei regreta vorbele astea, Mihail Marchici.

— Lasă-mă în pace, du-te şi vezi-ţi de treabă !...

— Dai afară din casă pe Maruthanian ? exclamă acesta, clocotind de mînie. *А что же* *, dacă sînt rău, am să-mi arăt răutatea... Să mergem, Marta ! Nu sînt un scandalagiu...

Mikael, supărat, tăcu pînă plecară, ea — nelămurită, el — zîmbind diabolic.

— Şarpe ! îi scăpă, fără să vrea.

Mikael se simţea uşurat. Ideea testamentului fictiv îl împovăra. Simţise demult nevoia să scape de el. Un pas îndrăzneţ pentru el. Un pas care l-a dinamizat pentru un altul, mai cutezător. Era ora opt. După ce chibzui o vreme, se hotărî. Apăsă pe butonul soneriei.

— Smbat este acasă ? îl întrebă pe Baghdasar.

---

* Ei şi ? (rus.).

— A plecat chiar acum.

— Dă-mi pardesiul !

Se îmbrăcă la repezeală și ieși cu pași siguri. De trei zile se gîndea, se frămînta. Se decisese, în sfîrșit, voia să rezolve problema definitiv. Ce o fi, o fi ! Își pusese la bătaie onoarea la jocul de cărți, acum ar fi fost o copilărie să se oprească. Gîndească oricine ce vrea. Va face ce-i dictează inima. Era cuprins de o îndrăzneală neobișnuită. Nimîc nu mai părea greu, neplăcut. Dîndu-l afară pe Maruthanian, parcă se eliberase de orice lașitate...

Vremea era rece, seara întunecată. În ceața deasă, felinarele străzii păreau puncte cenușii. Ploaia măruntă udase pavajul și-l făcuse alunecos. Nu voia să ia o trăsură, chiar dacă aluneca. Simțea nevoia să umble prin ploaie, să inspire aerul umed, să-l pătrundă frigul.

Merse ce merse pînă se opri în fața unei case noi, apăsă pe butonul soneriei. Ușile se deschiseră în momentul în care voia să bată în retragere.

— Stăpînul dumitale este acasă ? îl întrebă pe servitorul rus, care apăruse în pragul ușii.

— Este.

Intră, urcă cîteva trepte, trecu printr-un hol luminat de un mic bec electric. Parcă avea febră, sîngele îi zvîcnea cu repeziciune, inima bătea să-i spargă pieptul. Rămase în ușă. Dinăuntru auzi glasul cunoscut :

— Poftim !

3

Cei doi prieteni, care cincisprezece ani fuseseră atît de apropiați, se iubiseră și se apăraseră, stăteau acum față în față, ca dușmani. Așa gîndea Grigor Habetian, văzîndu-l pe Mikael în pragul ușii. Era derutat, nu știa dacă să-l lase să intre sau să poruncească servitorului să-l dea afară. Credea că cel jignit venise singur să ceară socoteală. Ar fi trebuit mai de mult. El, Grișa îl pălmuise înadins de față cu toată lumea, pentru ca jignirea lui Mikael să fie cunoscută, obligîndu-l să-i ceară socoteală.

Era așezat pe o canapeluță persană și fuma dintr-o *narghilea* *, îmbrăcat cu halat, cu un *fes* ** turcesc. Lăsînd luleaua deoparte, se ridică și se apropie de masa de scris.

Mikael înaintă cîțiva pași. Punîndu-și cascheta pe scaun, își netezi părul de pe frunte. Știa unde și de ce venise, nu știa cum să înceapă. Mai era încă stăpînit de gînduri contradictorii, ca în ultimele zile.

— Ai de gînd să vorbești ? întrebă Grișa, fără să-l privească.

Se lăsă greoi pe scaun, rezemîndu-și corpul de masă, apoi își îndreptă ochii cu dezgust spre intrus. De emoție, Mikael era nervos. Încercă să gesticuleze. Așa trebuia să se comporte !

— Grișa, începu el, sprijinindu-și mîna pe speteaza unui scaun, am venit să-ți explic.

— Adică să-mi ceri explicații ?

— Nu, să-ți dau ! repetă el hotărît. Crede ce vrei, că sînt nebun, dar am venit... Am fost obligat. Nu știi tot. M-ai jignit, dar nu știi tot. Chiar dacă vom rămîne dușmani, ascultă-mă !

Povesti totul, din prima zi, de cînd Anuș îl cucerise, și pînă în ultima zi. Povestea era romanțată. Mărturisea totul, așa cum se petrecuse. Anuș putea să-l respingă. Dimpotrivă, își pierduse și ea firea. Nu se justifica, se liniștea. Dîndu-i satisfacție lui Grișa, plătea scump.

Vorbele-i năvăleau pe buze fără oprire.

Grișa îl asculta mirat. Ce înseamnă asta ? Alimian își bate joc de el, s-a speriat, a înnebunit ? Nu putea pricepe ce l-a îndemnat să procedeze așa. El n-ar fi făcut-o.

— Te miri, văzîndu-mă atît de amărît ? Altă dată aș fi turbat dacă mi s-ar fi spus că voi veni să cer scuze. Grișa, nu-ți poți închipui ce se petrece cu mine. În aceste trei zile am trăit mai mult decît în toată viața. Mă mustra conștiința că te-am jignit. Mărturisind greșeala, îmi voi ușura sufletul...

— Ai să înghiți palma mea ? adăugă Grișa cu oarecare ironie.

---

* Sublinierea autorului.

** Idem.

Mikael își pierdu firea de furie.

— Palma, repetă el, retrăgîndu-se cu un pas.

Momentul era critic. Grișa crezu că se va repezi la el. Se pregăti de apărare. Mikael își reveni numaidecît, jurase că se va stăpîni. Ochii i se înseninară din nou. Inima îi era plină de o neștiută dragoste de viață. Brațele i se muiară. Cu capul plecat murmură :

— Aveai dreptul să mă omori...

Grișa nu-și lua ochii de la el, urmărindu-i fiecare gest. Simți un fel de compasiune față de fostul său prieten și se gîndi : Nu m-am purtat oare prea dur ? Era vinovat ! Nu merita o pedeapsă mai aspră ? Să-i mai adresez cuvîntul ?

— Ți-ai bătut joc de prietenia noastră veche ; ce mai vrei de la mine, nerușinatule ? Spune !...

— Am venit să-ți cer iertare, după aceea poți să te porți cu mine cum vrei, nu mă tem.

— Afară, ieși afară din casa mea, nu vreau să te mai aud ! țipă Grișa furios, dînd cu pumnul în masă.

Mikael nu se mișca, aștepta. Făcuse ceea ce îi dictase inima.

Cu coatele pe masă, Grișa își luă capul în palme, acoperindu-și fața de rușine. Nu era atît de ușuratic, ca să nu aprecieze întîmplările la justa lor valoare. Mikael era fără doar și poate vinovat. Sora sa era cea mai vinovată. Mikael aștepta, privind gîtul gros al lui Grișa, vinele-i încordate zvîcnind. Altă dată, omul ăsta vesel, sănătos îi inspira voie bună. Îl iubea mai mult decît pe ceilalți prieteni. Îl socotea bun la suflet, mărinimos. Fuseseră prieteni cincisprezece ani, petrecuseră împreună mii de zile și nopți vesele, niciodată nu se răniseră cu vreo vorbă. Deodată deveniseră dușmani. Este adevărat că nu poate să dezonoreze casa prin prezența sa. Palma, care-i arde obrazul și acum, era o pedeapsă prea mică pentru ce făcuse.

— Ar fi trebuit să-mi dai satisfacție altfel. Te cunosc, nu ai curaj... Mă înțelegi ; sora mea nu mai poate să trăiască așa cu bărbatu-său, se vor despărți...

Mikael se cutremură. Înțelese adevărul din spusele lui Grișa. Să-și lege viața de o femeie care nu-i spune nimic era îngrozitor. Răspunse ferm :

— Dacă dorești, am curaj.

Era hotărît să facă orice sacrificiu, Grișa voia să-l pună la încercare. Pricepuse că cei doi nu se iubeau, fuseseră tîrîți de pasiune. Chiar dacă s-ar fi căsătorit, onoarea surorii sale era, mai devreme sau mai tîrziu, în pericol. Mikael nu putea să conviețuiască vreme îndelungată cu ea, s-ar fi despărțit.

— Pleacă, pentru Dumnezeu, du-te odată, nu pot să te privesc cu sînge rece ! spuse pe nerăsuflate. Simt că amețesc, mi se întunecă ochii. Îmi vine să vă sugrum pe amîndoi... Pieriți din ochii mei, faceți ce vreți !... Parcă ați fi din același aluat...

Copleșit de rușine, își puse capul pe o mînă, cu cealaltă se trăgea de păr. Își ura sora mai mult decît prietenul.

Sprijinindu-se de scaune, Mikael se îndreptă spre ieșire. Nu mai avea nimic de adăugat, era de prisos să mai rămînă.

O vreme se plimbă cu trăsura pe malul mării. Nu realiză încă ce făcuse. Cînd era mulțumit, cînd credea că a procedat copilărește. Cel pălmuit să dea socoteală, în loc s-o ceară ? Ce îndrăzneală ! Se umilise ? N-ar fi trebuit să se răzbune ? Gînduri. Așa îi dictase conștiința.

Cu tot zbuciumul, simțea o ușurare. Așa era normal să se comporte doi prieteni buni și vechi.

— Spre casă ! porunci birjarului.

Nu-l condamna pe Grișa că-l dăduse afară, și el ar fi făcut la fel. A fi jignit părea mai ușor decît a jigni. Bine că se stăpînise, că cedase, nesocotind sfaturile altora. Orice s-ar întîmpla îi e totuna.

— Smbat nu doarme ? îl întrebă pe servitor.

— S-a întors nu de mult.

Se duse la Smbat și-i povesti totul. Pe fața mohorîtă observă un zîmbet. Un zîmbet, care pe lîngă dragoste, exprima și speranța că nu-i totul pierdut, că Mikael poate să revină pe drumul cel bun.

— Înseamnă că nu-i totul pierdut. Ești mai liniștit !

— Da, un pic !

— Acesta-i primul pas, pregătește-te să mergi mai departe. Te-ai trezit la vreme.

— Am multe păcate de ispășit...

— Nu-i nimic, o vei face.

— Unul vreau să-l mărturisesc chiar acum. Te privește.

— Pe mine ?

— Da !

Îi vorbi despre conflictul cu Maruthanian, recunoscu falsitatea contra-testamentului. Pornise pe panta mărturisirii, voia să lichideze totul.

— Știam că testamentul este fals, spuse Smbat îngăduitor. Sînt bucuros că s-a întîmplat așa. Ai scăpat de primejdie.

A doua zi dis-de-dimineață, Mikael se duse din nou la Smbat, rugîndu-l să-i dea ceva de lucru. Lipsa de ocupație îi părea plictisitoare și rușinoasă. Smbat îl lămuri că totul aparține, în egală măsură celor trei frați, poate să-și aleagă ce dorește. Mikael își exprimă dorința să se ocupe, în locul lui, de sonde.

— Foarte bine, spuse Smbat, privindu-l adînc în ochi, dacă vrei... De azi înainte eu nu mă mai duc la sonde, mă ții la curent...

Mikael avu impresia că Smbat pronunțase „mă ții la curent" cam misterios, cu dublu înțeles...

Din ziua aceea el vizita sondele.

Cu toate încercările lui de a da uitării necazurile prin muncă, opinia publică continua neostoită să-i comenteze faima.

Cele petrecute îi zgîndăriseră lui Isahac Maruthanian răutatea înnăscută. Voise să-l ajute, să-l scape de tutelă, să fie independent și, drept recunoștință, îl izgonise, împreună cu soră-sa. Adio milioane, Maruthanian ! Nu-i venea binc, nu le va avea, dar nici Alimienii nu vor huzuri. Le-o va plăti.

Îl chemă la el pe Barsegh și-i comunică zădărnicia ostenelii. Rupse falsul testament, aruncînd bucățile în foc. Barsegh crezu că, primindu-și partea, Maruthanian voia să-l tragă pe sfoară, să nu-i plătească treaba făcută.

— Cum ? strigă Maruthanian batjocoritor. Răsplata muncii ? Ce fel de muncă ? Înșelătorie ? N-ai vrea să vezi cum este la închisoare ? Credeai că Isac Maruthanov este atît de prost, încît să-și pună pielea la bătaie sub biciul judecătorilor ? Te-am pus la încercare, cu tes-

tamentul ăsta fals n-aș fi putut face nimic !... Ascultă, dacă deschizi gura o pățești, doar mă cunoști !...

— Vă cunosc !... exclamă Barsegh cu subînțeles. Nu vă supărați ! Vă cred, sînteți stăpînul nostru cel bun... Cum rămîne cu Muhan ?... Trebuie să-i astupăm gura...

— Ai dreptate...

Maruthanian scoase cîteva sutare din buzunar.

— Să nu bagi jumătate la tine în buzunar ! Am să-ți dau și ție ceva, cum-necum, ești escrocul nostru Barsegh...

Ochii șlefuitorului începură să sclipească de bucurie. Nu mai spuse nimic.

Comandînd două cești cu ceai, Maruthanian începu să-i vorbească prietenește. Se interesă de noutățile din oraș, ascultă, apoi pomeni compătimitor de întîmplarea cu palma. Aduse vorba, cu nepăsare, de motivul pălmuirii, ca pînă la urmă să deșerte tot sacul.

— Rămîne între noi ! adăugă el, amestecînd preocupat ceaiul cu linguriță.

Îl cunoștea bine pe Barsegh. Iar Barsegh i-a înțeles gîndul.

Numaidecît, șlefuitorul transmise secretul lui Melkon Avrumian. Prăvălia, uitată de lume, a devenit o atracție, iar el o persoană interesantă. Care cum venea afla tot ce știa Barsegh. Ce nu știa — inventa. Era încîntat că o persoană respectabilă ca Papașa glumea cu el despre mustăcioara doamnei Gulamian. El însuși se întorsunase împotriva lui Mikael, de cînd îl dăduse afară.

Vestea trecu repede de la prieteni în gura mulțimii. Și pentru că Mikael îi făcuse o primire proastă lui Marzpetuni, ziaristul își permisese cîteva aluzii transparente în articolul său.

Petros Gulamian devenise ținta disprețului vădit, a aluziilor cu două înțelesuri. Începu să simtă starea penibilă de încornorat. Nu cuteza, de rușine, să-l mai privească pe Papașa cînd trecea pe stradă. Iar Papașa, care cunoștea bine starea de spirit a unor asemenea bărbați, pe cît de bine cunoștea și treburile naționale, îl compătimea, fără să-i vorbească.

Batjocura era uneori atît de evidentă, încît Petros s-ar fi repezit asupra unuia și altuia, ca un mistreț ră-

nit. Într-o seară, la prăvălie, cînd lua în primire, de la un funcționar, banii din casă, observă două figuri cunoscute în fața ușii. Unul era Movses, celălalt — Kiazim-beg. Cu degetele mari în urechi, Movses ridicase în sus arătătoarele, ca niște coarne. Kiazim-beg, răsucindu-și mustățile, chicotea. Erau cam băuți, veneau de la o petrecere, pe care Papașa o organizase în cinstea noului corespondent de presă englez.

Petros pricepu aluzia jignitoare, lăsă casa de bani și se opri în pragul prăvăliei.

— Îl căutăm pe Mikael Alimov, nu-i aici cumva ? întrebă Movses pe un ton „nevinovat".

— *Cest' imeiu klanit'sea* * ! adăugă Kiazim-beg, ridicîndu-și cascheta.

— Nerușinaților ! strigă Petros înfuriat, repezindu-se la Movses, gata să-l ia de gît.

Movses, luîndu-l grăbit de braț pe Kiazim-beg, ieși din magazin.

După toate acestea, nu mai putea să viețuiască sub același acoperiș cu nevasta necredincioasă. O izgoni pe Anuș din casă, ajutîndu-se de pumni. Nu era de ajuns. Lumea aștepta să-l pedepsească pe cel care o ademenise ; nepedepsindu-l, va fi socotit fără onoare, un laș. Palma lui Grișa era prea puțin. Ce înseamnă o palmă pentru un bărbat ? Trebuie pedepsit mai concret ! Cum ? Asta era întrebarea. Din copilărie învățase să-și plece capul, să fie supus, să-i lingușească, să-i măgulească pe cei bogați, mai puternici decît el. Teama de Alimieni prinsese în el rădăcini. Cum să ridice brațul la Mikael Alimian, pe care-l socotea superior, ca rubla față de copeică ?

Petros nu era lipsit totuși de inventivitate. Într-o seară, întorcîndu-se de la prăvălie, pe înnoptate, întîlni un turc, pe care-l cunoștea. Ținînd la subsuoara stîngă marginea dreaptă a mantalei de postav, turcul se apropie cu fereală, salută și-l întrebă pe domnul „de sănătate". Petros înțelese că vagabondul n-are bani. Scoase trei ruble, cota obișnuită, și în clipa aceea prin minte îi fulgeră un gînd strașnic.

---

* Am onoarea să vă salut (rus.).

— Vrei să cîștigi niște bani ? îi șopti.
— Sluga dumitale ! răspunse turcul semnificativ.
— Să mergem !
— Poruncește !

Petros o luă înainte, turcul după el. Lăsînd să se îndepărteze „domnul", îl urmă pe furiș pas cu pas, rotindu-și privirea...

Între timp, dezonorata Anuș, cu ochii în lacrimi, alergase la maică-sa. Unde, în altă parte, ar fi putut să se ducă ? Bîrfa se răspîndise pretutindeni, ajungînd și la urechile mamei, fără să știe Grișa. Mama își blestemă fiica, dar n-o lăsă inima s-o arunce în stradă. Era o femeie de modă veche, în amurgul vieții, văzuse și auzise multe despre femeile necredincioase. Fapta propriei fiice îi răni sentimentul matern, nu pudoarea de femeie. Cine nu-și înșală acum bărbatul ? Ce se întîmplase cu fiica ei ?

Dojenind-o cu asprime, Grișa se exprimase cu grosolănie. Anuș era copleșită de amărăciune, cu lacrimi în ochi îl rugă s-o cruțe, să nu fie prea dur cu ea.

— Cum să te cruț ? Sinuciderea te poate scuti de supărarea mea, spuse Grișa.

Sinucidere ? Nu, Anuș nu poate să-și ia viața, „nu are dreptul", este mamă ! De ce, în fond, să se sinucidă ? Fiindcă și-a înșelat bărbatul ? Doamne sfinte, ce femeie se poate socoti acum cinstită față de patul conjugal ?

Îi trimise lui Mikael, pe ascuns, o scrisoare lungă. Descriind situația ei fără ieșire, îl insulta, îl implora s-o ajute într-un fel. Nu avea curajul să vorbească despre o conviețuire nelegitimă, avînd convingerea că Mikael n-ar fi de acord, după ce se făcuse de rușine în public.

Scrisoarea îl impresionă pe Mikael, dar rămase fără nici o urmare. Ce ar fi putut face, cum s-o ajute ? În afara mustrării de conștiință, nu simțea nimic față de ea.

Se ferea de prieteni, căuta singurătatea. Atmosfera din oraș i se părea înăbușitoare, insuportabilă. Își blestema trecutul destrăbălat, simțindu-se înfundat pînă-n gît în mocirla imoralității.

Scurgerea timpului atenuase intensitatea bîrfei, cele două nume — Alimian și Gulamian — nu mai circu-

lau ca înainte din gură în gură. Orașul afacerilor nu-și pierdea vremea, ocupîndu-se prea mult de dramele de familie. Se iviseră și alte evenimente mai interesante. Acum orașul vorbea despre sinuciderea unui cunoscut negustor. Se pomeneau numele soției și al tînărului salariat al sinucigașului...

4

În clipele de mare tulburare, Smbat simțea nevoia să-și ușureze sufletul. Dorea tovărășia cuiva, dar anturajul hărăzit să-l frecventeze prin poziția sa nu-l mulțumea.

La început, trăise într-o lume a lui, interioară. Nimeni nu-l necăjise, nu se atinsese de rănile ascunse ale inimii. Întorcîndu-se din Rusia, nimerise într-un mediu, care nu-l cruțase, nu-l iertase. Nesfîrșitele proteste ale mamei și surorii îl răneau, scormonindu-i sentimente amare, înăbușite necontenit vreme de șase-șapte ani.

Nu avea nici un prieten apropiat căruia să-i destăinuie, cu încredere, necazurile, să-și ușureze sufletul. Vedea limpede că lumea fojgăia în jurul lui, atrasă numai de avere. Iar cei care proclamau sus și tare moralitatea deveneau sclavii imoralității, cînd intervenea interesul material.

Căuta să uite, cufundîndu-se în afaceri. Degeaba, nu-și găsea liniștea deplină. Era mulțumit totuși, gîndindu-se la construcția locuințelor noi. Îl liniștea oarecum vizitarea familiei Zargarian cînd se ducea la sonde. Chiar dacă îi lăsase lui Mikael grija sondelor, nu putea să se lipsească de ele. De două-trei ori pe săptămînă își făcea drum într-acolo.

Căuta să se convingă că numai sondele, casele, oamenii îl chemau într-acolo. Se amăgea. Vizita totul în grabă și rămînea ceasuri întregi la Zargarieni.

La ei era bunul prieten, nu stăpînul, nu bogătașul. Venirea lui nu supăra pe nimeni, nici măcar pe parali-

tic. Iar lui... Lui îi plăcea să vorbească cu Davit Zargarian nu numai despre treburile sale, ci și despre treburi publice. Cît vorbeau, privirea îi era atrasă, fără să vrea, de Șușanic. Cu șalul ei nedespărțit pe umeri, cu capul ușor aplecat într-o parte, asculta atentă discuțiile dintre unchiul ei și oaspete. Cîteodată acesta se însufleția și convorbirile se prelungeau dincolo de limitele timpului impus de politețe. Cînd abordau probleme cunoscute sau accesibile, intervenea și ea. Smbat se lumina, se destindea, ascultînd cu o vădită plăcere.

Plecînd de la ei, pe drum, se cufunda în oceanul furtunos al gîndurilor. Mereu și mereu aceleași. Uneori se înveselea, simțind cum o tulbura pe Șușanic venirea lui. Era neliniștit, venirile sale dese accentuau tulburarea fetei și el nu avea dreptul să-i stîrnească asemenea stări. Iată de ce se hotărî să înceteze cu vizitele la Zargarieni. Zadarnic, de cîte ori mergea la sonde, parcă atras de un magnet, se îndrepta spre locuința modestă.

Odată venea împreună cu Mikael. Pe drum îi vorbi de treburi, se plînse de inginerul Sulian, care își neglija slujba, preocupat de afaceri personale.

— Dacă nu-ți place, de ce nu-l concediezi ? îl întrebă Mikael.

— Îmi este mai ușor să rezist pagubelor făcute de un slujbaș, decît să-l las fără slujbă.

Aduse vorba despre Davit Zargarian. Îi lăudă dragostea pentru muncă, lipsa de interes pentru înavuțire, capacitatea intelectuală.

— Ce părere ai de nepoata lui ? întrebă dintr-odată Mikael.

Smbat era pus în încurcătură ; ce legătură avea Șușanic cu subiectul discuției, de ce-l privea Mikael atît de atent ?

— Te întreb părerea ta despre ea, pentru că ea... te simpatizează, declară Mikael, abia stăpînindu-și mîhnirea.

Stînjenit, Smbat privea în zare, peste cîmpii.

— Pari tulburat, știi probabil că te simpatizează, cine știe, poate că nu ți-e indiferentă...

— Mehak, știi că nu-mi plac glumele proaste !...

— În schimb îți place adevărul, nu ? Crezi că eu aș avea ceva împotrivă dacă ai iubi-o ? Nu ! Nu ți-aș lăuda gustul, atît...

— Cum așa ? exclamă Smbat imprecis.

— E încrezută și mîndră.

— Poate.

— Nu-i frumoasă, nici drăguță sau plăcută.

— Nu i-am lăudat frumusețea.

Mikael începu să fluiere o melodie veselă, contrar simțămintelor. Smbat deveni gelos pe fratele său — era burlac și liber. Se stăpîni.

— Smbat ! întrerupse tăcerea Mikael, sprijinindu-se cu amîndouă mîinile de baston. Moralmente îmi ești superior, știu că ai o anumită părere, justificată, despre mine. Spune-mi, te rog, cînd mă voi bucura de încrederea ta, măcar în afaceri ?

Întrebarea căzu pe neașteptate. Smbat nu bănuia că vorbele lui Mikael, incoerente în aparență, sînt răbufniri ale gîndurilor sale.

— Ce vrei să spui ?

— Nu ai încredere în mine. Mi-ai încredințat treburile sondelor, însă tu mergi acolo de două-trei ori pe săptămînă. Crezi că sînt incapabil să conduc sondele sau, măcar, să verific activitatea lui Sulian ? De ce mă faci ridicol în ochii lui ?

— Dacă nu vrei, de azi înainte nu mai merg la sonde...

— Una din două, sau eu, sau tu ! exclamă Mikael categoric, privindu-l cu înțeles.

După ce vizitase sondele, Smbat i se adresă lui Zargarian :

— Davit, tratează-mă azi, pentru ultima dată, cu un ceai !

Într-una din camere, pe masa acoperită cu un ștergar alb, fierbea samovarul strălucitor, cînd intrară frații Alimian.

Invitîndu-l pe Smbat, Davit nu putea să-l ignore pe Mikael. Chiar dacă nu dorea ca acesta să pună piciorul în casa lui. Simțea față de Mikael un dezgust greu de învins, din ziua în care auzise ce se vorbea despre el. Îl invitase și pe Sulian, tot împotriva voinței, relațiile

dintre ei fiind încordate. Sulian nu vedea cu ochi buni prezența lui Zargarian la sonde. Pînă acum acționase independent, cheltuia cît vrea, aranja și făcea socotelile cum vrea. Acum avea pe cap un fel de supraveghetor, a cărui sinceritate brutală îl încurca.

Îmbrăcată îngrijit, Șușanic ștergea cestile de ceai. Văzîndu-l pe Mikael, tresări fără să vrea ; era gata să-i scape o ceașcă din mînă. Strîngîndu-și buzele, își stăpîni aversiunea.

Pentru prima dată, Mikael o vedea cu o rochie ceva mai modernă. Părul des era pieptănat cu grijă pe ceafă, agrafele abia reușind să țină strîns cocul. Lui Mikael i se păru mai înaltă, mai drăguță. Emana o feminitate fermecătoare, ca o boare blîndă de mai. Și gesturile i se schimbaseră, erau mai mlădioase și mai delicate. Avea impresia că fata modestă și timidă a înflorit.

Mikael nu și-ar fi închipuit că o fată modestă, oarecare, l-ar fi putut tulbura. Avea motive. Se simțea vinovat față de ea. Întîi — se făcuse de rîs în fața orașului ; doi — se temea de disprețul fetei. Îl străbătu un fior, întîlnind ochii inteligenți și frumoși.

Discuțiile începute afară continuau. Smbat remarcase niște lipsuri la construcția noilor locuințe — consecințele economiei exagerate a lui Sulian. Îi explica inginerului cu blîndețe, dar din cînd în cînd în glas îi răsuna supărarea. Inginerul se justifica, spunînd că fusese obișnuit dintotdeauna să economisească banii Alimienilor, să evite cheltuielile de prisos și exact pentru acest motiv fusese apreciat de regretatul domn Marcos.

Minciunile îi displăceau lui Mikael, care știa cum cruța, în realitate, Sulian interesele firmei.

— Pentru numele lui Dumnezeu, nu mai faceți economie la banii noștri, dacă nu vi se cere ! spuse Mikael. Am aflat că de multe ori, alergînd după copeici, pierdeți rublele.

Observația, oricît de vagă, avu un efect nebănuit asupra nu prea iritabilului Sulian. I se păru că la mijloc trebuie să fie mîna lui Davit Zargarian.

— Nimeni nu poate spune că am irosit rublele Alimienilor, se indignă, aruncînd pieziș o privire otrăvitoare lui Davit.

— Oare ? spuse Mikael imprecis. Să lăsăm asta ! Spuneți-mi, vă rog, domnule Sulian, cît ați cîștigat la ultima speculație ?

Sulian se abținu, încercînd să pareze :

— Eu nu mă ocup de speculații.

— Degeaba vă ascundeți, insistă Mikael aspru. Nu revendică nimeni nimic, nu vă temeți ! Ați cumpărat cu șase și un sfert și ați vîndut cu șapte și un sfert. Zargarian, faceți socoteala cît iese la o mie de puduri !

— Exact cinci mii de ruble, răspunse imediat Zargarian, nu fără răutate.

— Excelent ! se întoarse Mikael către inginer. Să-i înjurăm mai puțin pe burghezi în fața idealiștilor.

— Eu nu-i înjur pe burghezi, iar prieteni idealiști nu am.

— Ciudat, foarte ciudat, observă Mikael, oamenii sînt idealiști cîtă vreme sînt înfometați. Cînd cunosc gustul banilor, ei ne-o iau înainte, batjocorindu-ne.

— Nu înțeleg, ce spuneți, Mihail Marchici ? întrebă Sulian, încercînd să zîmbească.

— Așa !... Nu cumva nu-i adevărat că voi, cei cu studii superioare, faceți în ascuns ceea ce noi, inculții, facem pe față, fără să ne ferim ?

Îl priveau mirați pe Mikael. Nimeni nu știa de ce se repezise deodată, cu vehemență, la inginer. Motivul era simplu și foarte delicat. Atacîndu-i pe cei cu studii superioare, el voia să-și arate, pe ocolite, față de domnișoara Șușanic disprețul pentru acești oameni. Era și o înțepătură îndreptată spre propriul său frate, care atrăsese întreaga atenție a fetei.

Toți cei prezenți, nu numai Sulian, îl enervau. Îl enervau pînă și văicărelile paraliticului, pe care le auzea din camera cealaltă. Hotărî să se stăpînească, văzînd că Smbat tace. Zargarian se grăbi să schimbe subiectul discuției. Un cunoscut proprietar de sonde din localitate se pregătea să-și vîndă sondele unei societăți englezești. Uitînd vorbele lui Mikael, Sulian începu să explice că, din punct de vedere practic, era o mare greșeală să vinzi străinilor bogățiile țării, în actualele condiții, chiar la sume mari. Era la înălțimea chemării sale, demonstră întreg flerul său economic, descrise cu entuziasm viito-

rul strălucit al industriei petroliere. Nimeni nu-i respinse ideile, nici măcar Smbat, care îl contrazicea deobicei.

Profitînd, Mikael, aparent calm, se întoarse spre Șușanic :

— Sînteți supărată pe mine ?

Domnișoara făcu o mișcare imprecisă cu capul.

— Sînt gata să vă cer iertare ! șopti.

— Să vă mai torn puțin ceai ? întrebă Șușanic cu glas tare, neîndrăznind să-i răspundă la fel.

Atitudinea ei îl scoase din sărite pe Mikael. Se ridică brusc în picioare, îndreptîndu-se spre fereastră, cu ochii spre turlele din zare, pipăindu-și cu degete tremurătoare lanțul de la ceas.

Rămase un timp așa. Cînd se întoarse spre ceilalți, Sulian plecase la treaba lui, iar Zargarian era pe terasă cu cîțiva muncitori, ținînd în mînă niște carnete mici, pătate de țiței.

Pe fața fetei nu mai era nici o urmă de răceală. Șușanic era dăruită discuției. Ochii ei sclipeau de plăcere, își apleca mereu capul, se îmbujorase ușor și se juca cu ciucurii de la fața de masă. În lumea indiferentă, rece, care-i înconjura, ei vorbeau despre ceva care nu se acorda cu atmosfera încărcată de mirosul neplăcut al țițeiului. Smbat își exprima dragostea față de natură, tocmai acolo unde natura n-avea nimic încîntător.

Mikael încercă să participe la discuție, pornit împotriva fratelui său. Observă schimbarea imediată a fetei. Nu ascundea că-i place să vorbească numai cu Smbat.

Zargarian intră, aducîndu-i lui Smbat o bucată de lut amestecat cu țiței. Era ultimul glod scos din puțul cel nou ; Sulian se grăbise să-l trimită stăpînului. Mikael ridică bucata de pămînt, o mirosi și spuse :

— Am impresia că va țîșni un jet în curînd.

— Poate, norocul tău ! adăugă Smbat. Promite-i ceva lui Davit, dacă va țîșni jetul.

— Oferă-i tu cît poftești, pe mine nu mă privește, răspunse Mikael, nu lipsit de ironie.

Se apropie de domnișoară ca să-și ia rămas bun.

— Așteaptă-mă, mergem împreună ! spuse Smbat.

— Nu mă duc în oraș.

Fără alte explicații, se grăbi să plece.

Într-o vreme, dacă o femeie manifesta răceală sau indiferență față de el, îi întorcea spatele cu dispreț, ca la o marfă ieftină, la care nu merită să te gîndești prea mult. Se uitase la femei ca la haine ; dacă nu-i plăceau sau nu-l atrăgeau, le dădea imediat deoparte și-și alegea altele. Acum, pentru prima dată în viață, se simțea înjosit de disprețul unei femei. Era furios pe Șușanic și se blestema că-l preocupa indiferența ei.

Ieșind din casa Zargarienilor, o luă pe jos printre turlele negre ale sondelor, pînă ajunse pe drumul cel mare. Se opri din mers în fața unei clădiri lungi, construită la marginea drumului. Clădirea aparținea uneia dintre rudele sale îndepărtate, un proprietar care-și conducea singur sondele. Apăru un bărbat slab, cu barbă căruntă și fața plină de fum, îmbrăcat într-o jiletcă din piele, purtînd pe cap o pălărie cu boruri largi.

— Bună ziua, Mikael ! îl întîmpină. Cum se face că ți-ai amintit de noi ?

— În seara asta, nene Osep, sînt musafirul dumitale.

— Fii bine venit !

Îl conduse pe oaspete la locuința sa, compusă din două cămăruțe umede, cu tavanul scund.

— Scuză-mă, prietene, n-am un palat arătos ! glumi nenea Osep. Ce să fac ? Puțurile astea blestemate au secat ; dau țițeiul cu picătura. S-a strîmbat și conducta din puțul cel nou ; am dat de belea. Iartă-mă vreo zece minute, mă întorc imediat ! Cheamă servitorul și poruncește-i să-ți pregătească ce poftești. Ah, să i se frîngă gîtul celui ce o mai săpa un puț nou !

Îl lăsă singur pe oaspete și dispăru.

Mikael se întinse așa îmbrăcat pe pat și, punîndu-și mîinile sub cap, își fixă ochii în tavanul fumuriu. Putea să se gîndească liniștit, să se limpezească. De o parte era Anuș, victima pasiunii, de partea cealaltă — disprețul judecătorului nepoftit. Pe de o parte — dezgustat peste măsură, pe de altă parte — timorat de o biată fată. Acolo — trecutul recent cu tot bagajul său, aici — prezentul imprecis, întunecos, deprimant. Săturîndu-se de Anuș, se îndreptase spre Șușanic. Ea nu-l acceptase. Era un scorpion încercuit de foc, nu-i rămînea decît să-și

înfigă în piept propriul ac veninos, să lichideze totul. Un glas îi șoptea : „Nu ești distrus, purifică-te !“ Purifică-te, pentru a fi demn de stima purității ei ! În ce constă forța morală care-l apasă, îl silește să se gîndească mereu la ea ? Lîngă masă, pregătea ceaiul pentru musafiri, cu privirea îndreptată spre Smbat, ascultîndu-l și vorbind numai cu el. Îl iubește într-adevăr ? Nu bănuiește cît de nefericită va fi dragostea ei ? Oare Smbat nutrește vreun sentiment ? Dacă da, de ce nu-l exprimă deschis ? Cine știe, poate că l-a mărturisit, iar Mikael joacă un rol ridicol.

Se enervă din nou. Nu atît pe Smbat, cît pe Șușanic. Ar fi înțeles, poate, dacă era odrasla unei familii bogate, strălucitoare sau vreo frumusețe deosebită. Nu era nici una, nici alta ; ce putere secretă există în ea, care-i întărîtă deopotrivă pe amîndoi frații, provocînd, fără voie, o vrajbă surdă între ei ? Nu, nu merită să-l preocupe, trebuie s-o dea uitării. Orașul este plin cu asemenea fete, prima care-i iese în cale poate s-o înlocuiască. Mikael a idealizat-o, făcînd-o inaccesibilă.

— Blestemată ziua în care am devenit proprietar de sonde ! se auzi vocea lui nenea Osep. Oricît îmi bat capul, tot nu reușesc !

Aruncă pălăria și se apropie de lavoar să se spele.

— Ce-ai comandat pentru cină ? întrebă el, săpunindu-se pe față.

— N-am comandat nimic, nu este nevoie. Te rog, nu te deranja, am venit să mă odihnesc puțin.

Aerul din încăpere i se păru insuficient, apăsător. Se ridică. Prin fața ferestrei trecu o siluetă, dispărînd imediat. Osep se apropie de fereastră, se uită afară, nu văzu pe nimeni.

— Pleci ? îl întrebă.

— Da, iartă-mă, mă cam doare capul !

— Ce ți s-a întîmplat ? Ești palid și agitat. Nu cumva ești bolnav ? Nu, nu te las să pleci în halul ăsta !

— Venisem cu gîndul să înnoptez la dumneata, dar mi-am amintit că astă seară am o treabă foarte importantă în oraș. La revedere !

Îl părăsi în grabă. Era convins că Smbat mai stă încă de vorbă cu Șușanic. Gîndul nu-i dădea pace. Voia să

se întoarcă la Zargarieni, să arunce o privire pe fereastră.

Noaptea era atît de întunecoasă, încît turlele negre ale sondelor nu se zăreau. Aburul dens al mașinilor umezise atmosfera, răspîndind un miros neplăcut. Nimeni pe o potecă murdară. Aluneca întruna, abia reușind să-și țină echilibrul. Toată viața i se scursese pe o astfel de cale neagră, întunecoasă, murdară și alunecoasă. Era dezgustat.

Se trezi pe o întindere pustie. Se opri o clipă, privind împrejur. Sondele erau luminate cu becuri electrice, aburul mașinilor le acoperea lumina, ca o ceață deasă. Era destul de periculos să treci noaptea tîrziu prin asemenea locuri. Hoinăreau tot felul de vagabonzi fără lucru, care îi atacau pe trecătorii singuratici, îi jefuiau, îi răneau și uneori îi omorau.

Lumina roșie-gălbuie a ferestrelor locuinței Zargarienilor strălucea în depărtare. Se revoltă din nou împotriva sa. Ce l-a apucat? Nu se poate stăpîni? Era ridicol. Mîine îl va izgoni de la sonde pe Zargarian, împreună cu familia. Ducă-se pe pustii fata aceea cu mîndria și disprețul ei cu tot!...

Mergea cu ochii ațintiți la ferestrele casei modeste. Se apropia de niște dărîmături, trebuia să le ocolească, mai rămîneau vreo două sute de pași pînă la locuința Zargarienilor. I se păru că două siluete întunecate au trecut de pe marginea cealaltă a drumului și s-au apropiat de dărîmături. Simți un fel de teamă. Își duse mîna la piept, revolverul era în buzunar. Iuți pașii, uitîndu-se instinctiv în dreapta și-n stînga.

Prin cap i se roteau, mereu, aceleași gînduri, ca o morișcă. Zări din nou cele două siluete întunecate, dispărînd dincolo de dărîmături. Scoase revolverul din buzunar și-l ținu gata pregătit în mînă. Îi veni să rîdă de teama care-l cuprinsese, își puse revolverul la loc. Își aminti din nou de Petros Gulamian.

„E lipsit de demnitate", șopti.

Chiar în clipa aceea simți ceva rece pe gît. Îngheță, ca la atingerea unei reptile. Vru să scoată revolverul, dar nu reuși. Două perechi de mîini îi imobilizaseră brațele.

Unul îi înțepeni brațul drept cu o armă ascuțită. A putut totuși să apese pe trăgaciul revolverului, pentru o clipă bezna se destrămă de lumina pulberei. Glontele trecu șuierînd și se pierdu undeva printre dărîmături. Mikael încercă să mai tragă o dată. Dar o nouă lovitură îi imobiliză tot brațul. Arma căzu. Unul dintre necunoscuți se aplecă și o ridică.

— Armene, nu-ți stă bine înarmat !

— Nu te mișca, ghiaurule, dacă vrei să nu mori ! completă al doilea glas.

O mînă îi și astupă gura, nelăsîndu-l să strige, să cheme în ajutor.

Fețele atacatorilor erau acoperite. Vorbeau turcește, forțîndu-se să aibă glasul cît mai răgușit.

Mikael încercă să-și elibereze gîtul din strînsoarea degetelor, care îi străpungeau carnea. Reușind să se elibereze, îi întrebă :

— Vreți să mă prădați sau să mă omorîți ?

— Nici una, nici alta ! răspunse unul dintre ei.

— Asta s-o crezi tu !... se auzi un alt glas.

— Loviți-l în așa fel încît să nu moară !

Atacatorii erau trei la număr.

Începură să-i tragă la pumni, care cădeau ca grindina în cap, pe umeri, în piept și în spate.

Lupta era inegală. Fusese luat prin surprindere, dezarmat, de trei bărbați voinici.

Mikael se lupta disperat cu dinții, cu picioarele, cu capul.

Unul dintre agresori urlă groaznic din cauza loviturii primite, îndoindu-se de mijloc. Ceilalți se înfuriară.

— Ghiaurule ! strigă unul, trîntindu-l cu putere de pămînt.

Începură să-l calce în picioare.

Mikael reuși să scape, îi apucă picioarele unuia, trîntindu-l la pămînt, se năpusti peste el și începu să-l strîngă de gît. Disperarea îi dăduse puteri neobișnuite. Turcul gemea sub el ca un vițel dus la tăiere, dînd cu putere din picioare. L-ar fi omorît, dacă n-ar fi simțit o răceală, apoi o căldură umedă. Mîna îi slăbi și eliberă gîtul adversarului.

— L-am însemnat, ajunge, să-l lăsăm ! spuse căpetenia.

Mikael abia respira, îl durea rana de la braţ. Oare îi era hărăzit să piară atît de jalnic, de mîna unor răufăcători necunoscuţi ? Cine se răzbuna pe el ?

— Îl cunoşti pe domnul Bedrus ?... Află că sîntem slugile lui !... auzi el deodată.

Iată de unde venea lovitura. Cel pe care-l socotise lipsit de onoare găsise cum să se răzbune. Atacatorii erau plătiţi de Gulamian. Răzbunarea era cumplită...

— Ajunge ! îi opri căpetenia. Moare... prea ieftin. Bedrus e un zgîrcit...

Dispărură în beznă, aşa cum apăruseră.

Trupul aproape fără suflare al lui Mikael era întins pe nisipul amestecat cu ţiţei.

În depărtare se zărea, lucind, lumina roşie-gălbuie de la ferestrele Zargarienilor...

5

Nu era singura nenorocire care se abătuse pe capul familiei Alimian.

Întorcîndu-se în oraş, Smbat află că Arşac dispăruse încă de dimineaţă, nu se ştia unde. Omul pus să-l supravegheze, „liala", cum îl botezase Serafion Gasparici, îl căutase toată ziua şi nu-l găsise. De dimineaţă, Arşac ceruse nişte bani lui Serafion Gasparici ; bătrînul, în loc să-i dea lui banii, îi dăduse supraveghetorului. Arşac se înfuriase, se certase cu toţi, îi înjurase birjăreşte. Fugise şi se încuiase în camera lui Smbat. Supraveghetorul nu îndrăznise să se ducă după el. După o vreme, tînărul ieşise pe furiş, întîlnindu-se numai cu servitoarea Antoninei Ivanovna. Palid şi furios, Arşac îi strigase : „Să le spui tuturor că n-o să mă mai vadă la faţă !" Servitoarea alergase şi îi spusese văduvei Voschehat. Văduva îl trimisese imediat pe supraveghetor după Arşac. Bietul om îl căutase pretutindeni pe tînăr, fără rezultat.

Auzind vestea cea neplăcută, Smbat se îndreptă spre camera sa. Se apropie de birou. mișcă sertarul. Se deschise imediat. Sertarul din mijloc fusese forțat. iar hîrtiile erau răvășite.

Smbat se uită prin toate ungherele sertarului. scotoci printre hîrtii, deschise și celelalte sertare, căută pe masă, prin portofele și, negăsind ce căuta, se prăbuși moleșit în fotoliu. Dimineața i se adusese de la bancă o sumă destul de mare, pe care seara, la întoarcerea de la sonde, urma s-o împartă zilierilor și meseriașilor care lucrau la noua construcție.

Pachetul cu bani dispăruse. Nu încăpea nici o îndoială că-l furase Arșac. Iată, așadar, motivul dispariției sale ; hoția — o făcuse și pe asta !

Își strînse hîrtiile, le puse în sertar, coborî la birou și-i rugă pe meseriașii care așteptau să vină a doua zi pentru a-și primi leafa. Apoi chemă cîțiva salariați și le dădu ordin să-l caute pe Arșac pretutindeni, chiar și prin bordeluri. Nu pomeni nimănui nimic despre furt, nici lui Serafion Gasparici.

Întorcîndu-se sus, căzu pradă reproșurilor mamei. Văduva Voschehat pretindea că Arșac nu este vinovat că a fugit de acasă. În ultima vreme fusese persecutat prea tare — îl chinuiseră, îl legaseră de mîini și de picioare de așa-zisul „liala". Nu avusese nici bani de cheltuială „bietul copil". Arșac își smulgea părul, plîngea, îi amenința că se sinucide. Sigur că o făcuse — se înecase în mare, se sugrumase cu funia, se împușcase cu revolverul. Era un băiat iute, precis o făcuse...

— Niciodată n-o să se sinucidă ! strigă Smbat iritat de reproșul mamei. Nu-i el băiatul care s-o facă. Sînt convins. Chefuiește cu cocotele.

— Nu-i adevărat, băiatul meu e cuminte, nu-i nebun ! îl contrazise maică-sa, ștergîndu-și lacrimile. Unul e gata distrus, ăstălalt a luat-o pe urmele lui. Iar tu, tu mi-ai sfîșiat inima...

Scăpînd de maică-sa, Smbat nimeri peste soră-sa. Nici nu intră bine în cameră că doamna Marta se și repezi la el.

— Tu ești cel care n-o lași pe mama să-și vadă băiatul. Ai ajuns sub papucul nevestei, faci numai ce vrea ea. Femeia asta a distrus casa părinților mei.

— Marta, las-o în pace, dacă ai ceva de spus, spune-mi mie !

— N-am nimic să-ți spun, cu ea am ce am ; ea ne distruge casa. Auzi, fiul iubit al domnului Marcos să n-aibă bani de buzunar, să se ducă să se înece în mare ? ! Cum poate Dumnezeu să rabde ?...

— N-are bani de buzunar, în schimb, întreține amante, cu banii luați de la maică-mea, fără știrea mea !

— Nu-i adevărat, Arșac n-are amante, și chiar dacă are, bine face că le întreține, în ciuda dușmanilor ! Cine n-are amante în vremurile noastre ? Pînă și bărbatul meu, cu o nevastă ca mine, întreține amante. De ce n-ar avea un tînăr ca Arșec ?... Așa-i obiceiul vremii.

Smbat se uită la soră-sa cu furie și uimire. Sinceritatea acestei discuții îndrăznețe nu-l lăsase indiferent.

— Taci, Marta, taci !...

Marta își pierduse simțul măsurii.

— Uitasem că tu ești un sfînt, din cap pînă-n picioare ! „Taci !“ N-am să mai tac. De ce, de cine să mă feresc ? Nu cumva de tine ? Lasă că te cunosc și pe tine. De cîte ești în stare și tu ! Du-te repede, repede la Balahani !...

Aluzia era atît de îndrăzneață, încît Smbat nu se putu stăpîni :

— Femeie smintită, ai de gînd să taci odată sau nu ?...

— Ce, nu cumva te-am atins la coarda sensibilă ? Nu te teme ! N-am să te insult. Cine are o nevastă ca tine, poate să facă ce-i poftește inima...

Văduva Voschehat încercă să intervină, implorîndu-i să înceteze.

Smbat plecă. Îl aștepta o altă scenă. Antonina Ivanovna era teribil de iritată. O jignise soacră-sa. Mama necăjită se năpustise pe cine-i ieșise în cale. Întîlnindu-și nora pe coridorul care despărțea cele două apartamente, o luase în tărbacă pe rusește, fără să știe bine sensul vorbelor rostite. Nora înțelese injuriile grosolane, fără să înțeleagă cauza. Cauza era aceeași de cînd pă-

șise pragul casei Alimienilor — nenorocirile fără sfîrșit ale familiei.

Antonina Ivanovna nu era o femeie nervoasă, dar de data aceasta se simțea atît de jignită, încît răbufni, văzîndu-l pe Smbat :

— Asta nu mai e viață, ci infern !

— Nu este infern, ci haos ! exclamă Smbat.

Nervii lui Smbat nu mai rezistau în fața furtunilor din familie. Sîngele i se urcase la cap. Se temea ca ciocnirea să nu degenereze, să nu-și insulte, fără să vrea, nevasta, victimă a soacrei.

Se grăbi să plece. Fugea, fugea de soție, de mamă, de frați și de soră. Ce viață măruntă și demnă de dispreț ! Să fii continuu un intermediar neputincios, sub focul ambelor tabere. Drama se continua fără oprire, mereu aceeași, reluată, fără sfîrșit, fără ieșire.

Dorind cîteva clipe de răgaz, urcă în trăsură, îndreptîndu-se spre țărmul mării, pe peninsula Bailov. Era o seară răcoroasă, cu lună. Marea era liniștită, cîteva valuri la mal mîngîiau nisipul, clipocind ușor, ca foșnetul mătăsii. Atmosfera, îmbibată de o ceață deasă, lăptoasă, era umedă. Razele lunii nu reușeau să lumineze suprafața mării, o acopereau cu un văl diafan, catargele vapoarelor părînd o pădure misterioasă. Din cînd în cînd, străpungînd aerul, ca niște săgeți ascuțite, gemetele sirenelor vapoarelor se răspîndeau pînă departe.

Orașul fremătător nu adormise încă. Mai domnea un zgomot înăbușit. Din zgomotul acela s-a desprins un glas ascuțit care a crescut treptat, apoi a coborît, pînă s-a stins. Era vreun persan care își cînta bucuria sau durerea inimii, transmițîndu-le întinderii atotcuprinzătoare.

Trăsura lui Smbat urca un promontoriu, cu cît înainta, marea se deschidea tot mai largă în fața lui. Alte două trăsuri trecură în goană, depășindu-l. Un grup de petrecăreți, după cine știe ce chef, voia să respire aer curat. Unul dintre ei cînta cu însuflețire la un flaut obișnuit o arie tristă din „Cavaleria rusticana". Sunetele pătrundeau drept în suflet. Parcă s-ar fi revărsat dinspre lună, alcătuind o neasemuită armonie.

Smbat, răvășit, participa, fără voie, la clipa de pace, cu impresia că este singurul nefericit.

Ajungînd la capătul drumului, birjarul întoarse trăsura, fără să întrebe.

Acasă, nici unul din cei trimiși nu adusese vreo veste despre Arșac. Voschehat plîngea și-și blestema zilele. După ce o stîrnise din nou pe maică-sa împotriva Antoninei Ivanovna, Marta plecase acasă. Antonina Ivanovna se retrăsese, sfătuindu-se cu fratele său ce avea de făcut.

În casă domnea o răceală neprimitoare, pe care Smbat o simți în toate fibrele. Plecă din nou grăbit. Străbătînd pe jos cîteva străzi, intră într-unul din restaurantele mari ale orașului. Căută un loc mai retras, se așeză și comandă o sticlă de bere. De alături se auzea pocnetul bilelor de biliard. La mesele dimprejur stăteau vreo douăzeci de europeni, în majoritate suedezi și nemți. Beau, mîncau, se distrau, pufăind din pipele lor scurte.

Berea, băută pe nerăsuflate, își făcea efectul. Din fața ochilor minții dispăru tot ce-l frămînta. Îl uită și pe Arșac. Merita să se chinuie pentru el ? Va cheltui banii și, mai devreme sau mai tîrziu, se va întoarce acasă. La urma urmei, dragostea frățească nu e decît o prejudecată. La fel și dragostea filială. Toate sînt niște sentimente lipsite de sens, pe care oamenii le-au plămădit în ei încă din epocile de sălbăticie. Sînt lipsite de sens toate sentimentele de rudenie, așa cum fără sens sînt, în general, nouăzeci la sută din sentimentele umane. Profund, sincer, firesc și trainic nu e decît egoismul. Jos cu prejudecățile, trăiască egoismul ! Chelner, bere ! Asta nu-i bună, adu-mi alta, adu-mi și un pahar, două, trei cu coniac.

Bea pahar după pahar. Era singur, eliberat. Ferice de burlaci ! Ce plăcută este atmosfera de aici, ce vesele sînt figurile acestor clienți străini. Totul este simplu și limpede, acasă — complicat, mohorît.

Își sprijini capul în mîini. Doamne, în ce haos trăia !

Cineva se apropie, cu pălăria în mînă, adresîndu-i-se în șoaptă. Ridicîndu-și capul, îl văzu pe unul din slujbașii cărora le poruncise să-l caute pe Arșac.

— L-ați găsit pe afurisit ? întrebă, umplînd un pahar pentru noul venit.

— A fost văzut azi pe la douăsprezece la gară, împreună cu o femeie, la ora plecării trenului.

— Cu o femeie ? repetă Smbat. Afurisitul, ticălosul !... Trebuie să-l căutați, să-l găsiți, trebuie găsit neapărat. De altfel, de ce ați venit fără să-l găsiți ?...

— Am venit să vă comunic că sînteți rugat de la sonde să...

— Vreun incendiu ? strigă Smbat. Ce să fac ? N-are decît să ardă totul, să se facă scrum !...

— Nu-i nici un incendiu, sînteți chemat pentru altceva.

— Bine, bine. Spuneați că Arșac a fost văzut la gară ? Prin urmare, a fugit cu femeia aceea. Trebuie anunțată poliția, trebuie telegrafiat peste tot, trebuie trimiși oameni. Chelner, ia banii pentru băutură ! Mă duc imediat la poliție. La poliție ? adăugă el cu tonul schimbat brusc. Ce-i nebunia asta ? De ce să mă duc ? N-are decît să piară, nu-i fratele meu, eu n-am nici un frate ! Pleacă și dumneata de aici, mă auzi ? Pleacă, lasă-mă în pace ! Chelner, adu niște coniac !...

Slujbașul îl privea uluit, pentru prima dată își vedea patronul beat.

— Dacă vreți, mă duc eu la poliție, se oferi, strivindu-și șapca în mîini. Dumneavoastră sînteți rugat să mergeți neapărat și cît mai repede la sonde...

— Eh, la sonde, la sonde, m-au plictisit sondele astea ! Chelner, aveți telefon ?

— Da, vă rog !

Slujbașul telefonă la sondele Alimienilor, chemîndu-l pe Sulian. Smbat vorbi cu inginerul și află nenorocirea întîmplată lui Mikael.

— A fost bătut ! Cum ? A fost rănit ? Cine ? strigă el, îndepărtîndu-se de telefon, cu pași împleticiți.

Vestea îl dezmetici. Își frecă fruntea, de parcă ar fi vrut să se trezească din somn, îi porunci slujbașului să plece, să anunțe poliția despre dispariția lui Arșac, iar el ieși, se urcă în trăsură și porunci să gonească spre sonde.

Aerul rece îi biciui creierul amorțit. Vestea despre cotonogirea lui frate-său abia acum îl impresionă. Poate că s-a sinucis, în ultimul timp se cufundase mult în el,

zbuciumîndu-se. Doamne, cîte întîmplări de nesuportat, unul — bătut și dezonorat, celălalt — bolnav, hoț și pribeag ; sora — certăreață, rea ; mama — slabă față de copii. El ce căuta în restaurant ? Se îmbătase, înecîndu-și necazurile. Ce duh rău pătrunsese în familia Alimian și o destrăma ? Cine o blestemase ? De ce bogăția îi aducea nenorocire ? De ce erau date uitării tradițiile, iar principiile morale erau nesocotite ? Care va fi sfîrșitul ?

Viața lui Mikael era amenințată. Rămăsese leșinat multă vreme sub cerul liber. Nu mai știa ce-i cu el ; își reveni cînd era dus pe brațe de cîțiva muncitori. Leșină din nou ; cînd deschise ochii, văzu aplecate asupra sa fețele lui Sulian și Zargarian și o pereche de ochi frumoși, plini de o sinceră compătimire.

A fost anunțată imediat poliția locală, au chemat un doctor pentru a-i pansa rănile. Rugase pe șeful poliției să nu-l supună la interogatoriu, fuseseră niște răufăcători necunoscuți, îl bătuseră pentru a-l prăda și dispăruseră. Nu cunoștea pe nici unul.

Văzîndu-l pe Smbat, plînse ca un copil.

— Erau trei contra unul, trei contra unul, repeta el, fiindu-i parcă teamă că îi va reproșa înfrîngerea.

Corpul îi era plin de vînătăi, brațul — rănit de loviturile cuțitului, fața — zgîriată fără milă. Cea mai periculoasă era rana de la cap. Medicul spunea că putea să provoace o infecție. Considera că are neapărată nevoie de liniște.

Familia Zargarian îl înconjurase, fiecare încercînd să-i fie de folos.

Șușanic dădu uitării supărarea, îngrijindu-l, așa cum îi îngrijise pe muncitorii bolnavi. Întîmplarea era ieșită din comun, o fată putea să aibă grijă fără rețineri de un tînăr străin, lovit, rănit și demoralizat.

A doua zi, rana de la frunte începu să-l doară. A fost nevoie să fie chemat un chirurg din oraș. Acesta îl consultă și dădu din cap cu îndoială. Rana era mare și adîncă, amenințînd creierul. Bolnavului îi scădeau puterile văzînd cu ochii.

Smbat plecă la oraș, ca să-și anunțe mama de noua nenorocire. Văduva era ca vai de capul ei. Nu putea

crede că Arșac a fost văzut la gară. Repeta întruna: „Întoarceți lumea pe dos și găsiți trupul bietului meu copil!“ Același lucru îl repeta și fiica ei. Amîndouă își vărsau focul pe Antonina Ivanovna, blestemînd-o, ea fiind piaza rea a familiei.

Aflînd de rănirea lui Mikael, văduva își pierdu firea. Leșină. O trezi Marta, și imediat, mamă și fiică o porniră spre sonde, însoțite de Isahac. Ajunseră tocmai cînd doctorii diagnosticau o infecție cerebrală.

Plin de interes, Isahac Maruthanian întrebă dacă Mikael va trăi? Unul dintre medici dădu din cap fără speranță. Nimeni nu observă în ochii verzi-gălbui ai lui Maruthanian strălucind bucuria.

Spre seară, Mikael își pierdu cunoștința, febra îi crescu, începu să delireze. Aiură o oră întreagă, zvîrcolindu-se. Cînd se scula, cînd se culca, îndepărtînd mereu plapuma. Bîiguiala fără șir clarifică parțial secretul ce-i fusese ascuns cu grijă văduvei. Marta făcuse unele aluzii destul de transparente, cărora ea nu le prea dăduse atenție; vremurile se schimbaseră, nu totdeauna femeia este credincioasă bărbatului. Mai toate însală. Ce importanță are că cel care a profitat de slăbiciunea lui Anuș Gulamian a fost fiul ei? E tînăr, neînsurat, plin de temperament, n-are decît să trăiască, „să-și facă plăcerile“. Se mîndrea. E băiat îndrăzneț, dacă reușește, n-are decît s-o ia pe femeie din brațele bărbatului, să fie însă prudent, „să facă totul în ascuns, să nu afle nimeni“.

Mikael repeta, delirînd: „Piei, afurisitule, nerușinatule, m-ai dezonorat, m-ai necinstit, m-ai distrus, piei!...“ Smbat înțelese că Petros Gulamian pusese oamenii să-l bată.

Delirul încetă după miezul nopții. Bolnavul adormi. Dimineața, deschizînd ochii, își ațintì privirea tulbure asupra mamei. Simțea un fel de ușurare. Rana de la cap nu-l mai durea ca ieri. Niciodată figura mamei nu i se păruse atît de aproape, niciodată nu simțise nevoia să se căiască. Luă mîna mamei și o duse la piept.

Purtînd în mîini tava cu ceai, intră Șușanic; șalul cenușiu îi învelea umerii. Ochii ei se îndreptară îngrijorați spre mama nefericită, căutînd să afle cum se simte

bolnavul. Văduva își ștergea ochii umezi cu batista din mătase neagră. Pe fața bolnavului apăru un zîmbet de recunoștință. De sub fruntea pansată, ochii injectați o priveau. Cine știe ce gînduri i se învolburau sub frunte. Reveneau poate vechile remușcări, dorința de a-i cere iertare cu smerenie ?

După ce Șușanic, cu obișnuitul „bună dimineața", puse tava pe masă și ieși cu pași liniștiți, bolnavul o întrebă pe maică-sa :

— Îți place de fata asta ?

— Foarte mult...

În ochii tulburi sclipi o bucurie, care se transformă în tristețe. Nu mai vorbi, își întoarse fața spre perete, înecîndu-și suspinele în plapumă.

Pe înserat a reînceput să delireze. Chirurgul abia îi schimbase pansamentul și plecase în oraș. Bolnavul adormise puțin. Pentru a-și alina durerea, văduva le rugase pe mama și pe mătușa domnișoarei Șușanic să n-o lase singură ; vorbeau în șoaptă.

Bolnavul începu, mai întîi, să geamă, aruncă plapuma, lovind cu mîna sănătoasă în zid. Acum tema delirului era alta. Doamna Anna, mama lui Șușanic auzi numele fiicei sale de cîteva ori și întîi se miră, apoi o cuprinse amărăciunea. „Să cer eu iertare, eu, Mikael Alimian ? Șușanic, Șușanic, ce nume urît !" O pauză și din nou : „Taci ! Vine, ea este, cu șalul pe umeri, cu fruntea senină, săracă și mîndră. Nu ți-o dau, Smbat, nu ți-o dau !" Iar tăcu. După un timp, înălțîndu-și glasul, strigă : „Nu-i adevărat, să știi, nu-i adevărat, nu-i nici o deosebire între frați ! Smbat nu-i mai bun ca mine, eu nu sînt un om rău !"

Intrînd, Smbat auzi bîiguielile, se apropie de pat și ascultă. Legînd frînturile de gînduri, înțelese sentimentele ieșite inconștient la iveală, înțelese că fusese cucerit de Șușanic. I se făcu milă de Mikael, dar gelozia îi dădea ghes. Putea fi gelos pe Mikael, avea dreptul ?

Smbat stătu de veghe toată noaptea, împreună cu maică-sa, la căpătîiul bolnavului. Erau momente cînd credea că va muri. Inima lui respingea gîndul că Mikael își poate încheia viața atît de jalnic.

În ziua următoare, un nou consult al medicilor stabili că trecuse criza, dar bolnavul avea nevoie de multă liniște. Smbat, oarecum liniștit, plecă spre oraș, voind să afle vești despre Arșac.

Starea bolnavului a fost bună toată ziua, noaptea a dormit liniștit, iar în dimineața următoare s-a trezit mai întremat. Pe la ora prînzului îl cuprinse un fel de înviorare febrilă. Vorbea întruna cu maică-sa, îi cerea iertare că o chinuise, că de acum înainte va încerca să se îndrepte, că se săturase de toate, dorea să se însănătoșească. Nu dorea să moară !

Medicii veniți după amiază declarară, în sfîrșit, că bolnavul se va însănătoși. Văduva se mai liniști puțin, așa că se gîndi să se întoarcă în oraș. I se părea că se aflase o veste proastă despre Arșac, care-i era tăinuită; voia să afle singură vestea.

Pe bolnav îl lăsară în grija lui Davit Zargarian, împotriva voinței lui Sulian, care dorea să fie folositor cu orice preț patronului, pentru a-i cuceri inima. Inginerul se bucurase cu cîteva zile în urmă, auzind părerea medicilor. Acum, dacă Mikael se însănătoșea, găsea de cuviință să-i dovedească nemărginita sa compasiune.

După ce a mai dormit o noapte liniștit, bolnavul s-a trezit mai în putere, a dorit să se ridice. Doctorul îi recomandă să mai stea culcat încă o zi.

Către seară, foștii săi prieteni îl vizitară în grup. Erau beți cu toții, în afară de Papașa. Acesta oferise o masă unui redactor, care-l vizitase la sonde, în ziarul căruia era denumit „cunoscutul filantrop".

Kiazim-beg se arătă mînios pe golanii necunoscuți, care-l cotonogiseră pe Mikael. Va afla el cine sînt și va pune să fie pedepsiți aspru ! Prințul Niasamidze, cu mîna pe pumnal, jura să-i ucidă pe toți. Melkon și Mosico își făceau semne, zîmbeau cu dispreț. Cam ghiciseră cine era instigatorul.

Avocatul Peikarian insista ca răufăcătorii, după identificare, să fie neapărat exilați *за покушение на убийство* *

* Pentru tentativă de omor (rus.).

— Nu sînt greu de găsit, dar greu de stabilit, remarcă ambiguu Mosico și, astupîndu-și urechile cu degetele mari, le ridică pe cele arătătoare în sus.

— Eu vă spun că ma-mare lucru-i împăciuirea, interveni Papașa.

În ciuda celor întîmplate, venerabilul holtei era bine dispus. Grupul începu să facă haz pe seama lui. Îl îmbrățișau, îl gîdilau, îl sărutau, îl ridicau în brațe. Iar el, cu zîmbetul pe față, repeta :

— E bună, e bună !...

Glumele prietenilor îi erau pe plac.

— Grăbește-te, Mehak, să te faci bine cît mai curînd, spuse Mosico, zilele astea, Papașa va oferi un dineu grozav. Vor veni doi oameni de știință din Irlanda; vrea să organizeze un banchet în cinstea lor și, dacă va putea, să le bage pe gît mult disputatele terenuri petrolifere. Va ține și un discurs despre importanța internațională a orașului Baku... Acum Papașa a devenit cosmopolit... Patriotismul nu mai este rentabil...

La început, Mikael zîmbea de formă, din politețe. Dar în curînd se sătură de ipocrizia grupului ; își dădea seama că unii veniseră ca să-și bată joc de el, în special, Mosico, care nu-i era simpatic. Se supără peste măsură cînd cartoforul beat aminti, ca din greșeală, numele lui Grișa, făcînd aluzii la o eventuală împăcare.

— Se pare că ai epuizat subiectele unei conversații normale, observă el cu indignare.

— De ce ? Am destule, doar să vrei.

— Lasă-mă în pace !...

— Excelență, să mergem, amicul nostru este prost dispus ! se adresă Mosico prințului Niasamidze.

Lui Mikael i se păru că Mosico făcuse prințului Niasamidze un semn batjocoritor. Nervii slăbiți erau incapabili să suporte cea mai ușoară batjocură ; nu se putu stăpîni și spuse :

— Da, sînt foarte prost dispus, dar nu cu oamenii cumsecade.

— Ce vrei să spui ? întrebă Mosico.

— În spate îți bați joc de mine ca un laș, iar cînd vii în fața mea ești plin de compasiune. Asta nu-i omenie, prietene !...

Remarca era justă. Mosico nu-și ținuse gura nici față de Sulian, care acum era prezent și avusese imprudența să-i comunice cele auzite lui Mikael. Cu toate acestea, nu vru să se lase mai prejos și răspunse :

— Dacă am începe să vorbim despre omenie, am putea ajunge foarte departe și, cine știe, ce ar mai ieși la iveală. Mai bine tac !

— Poți vorbi, spune ce vrei ! insistă Mikael iritat. Ar fi bine ca să fim și noi sinceri odată.

— Sinceri. Nu, prietene ! Sinceritatea este o noțiune învechită, eu nu umblu cu mărfuri putrede. Încearcă să fii sincer un minut și vei vedea ce lucruri împuțite vor ieși la iveală.

Aluzia era simplă, ușor de înțeles. Mikael se enervă și mai tare.

— Excelența voastră, se adresă ironic prințului Niasamidze, pentru a pune capăt discuției, n-ați vrea să ne povestiți ceva din viața clubului englezesc de la Tiflis ?

Mosico tresări. Se povestea că într-o zi, în timpul unei partide de cărți la clubul englezesc, trișase. Fusese observat și îndepărtat din club.

— Sînt și la noi, la Baku, atîtea subiecte, remarcă jignit profund, încît este inutil să mergi pînă la Tiflis.

— De exemplu ? întrebă Mikael, mușcîndu-și buzele.

— De exemplu, ar putea fi un subiect de discuție de ce la noi femeile au uneori mustăți, sau de ce un neciopliț de negustor reușește să joace rolul lui Othello, prin intermediul unor golani ?...

Se priviră în tăcere. Remarca era fără seamăn de îndrăzneață și amară. Așteptau cu toții un răspuns tăios de la Mikael. Kiazim-beg își răsucea mustățile cu satisfacție, sperînd ca să poată interveni în momentul critic, înjurîndu-și amicii. Prințul Niasamidze îi făcea semne lui Mosico să tacă. Iar Papașa, ca un miel obosit de căldură, își legăna capul. Ar fi fost bucuros să nu fie martor la ceartă ; ciudați oameni mai sînt și „tinerii" ăștia, orice fleac îi scoate din sărite.

Tremurînd de iritare, Mikael își privi adversarul, furia se transmise tuturor, erau gata să scapere scîntei.

— Ce vreți de la mine ? De ce ați venit, cine v-a rugat să veniți ? Plecați !... M-am săturat de prietenia voastră, a tuturor, plecați !... Nu sînteți prietenii mei !...

Atacul neașteptat îi ului. Unul singur îl jignise, iar Mikael se înfuriase pe toți.

— Iavaș, iavaș ! spuse Kiazim-beg ironic. Noi ce păcate avem ?

— Toți sînteți la fel, toți...

— Aferim, mi-a plăcut sinceritatea ta, aferim, soarele meu, ai dreptate !

— Sigur că da, are dre-dreptate, încercă Papașa să-ntoarcă cearta spre glumă, noi nu sî-sîntem oameni, se-semănăm a oameni !

— Domnilor ! interveni Melkon. Am priceput de ce s-a săturat Alimian de prietenia noastră. În locul mirosului de țiței negru, ca să zic așa, simt aici un parfum dulce de violete, prospețime, candoare. Ascultă, Sulian, tu care ești atent la toate, mi se pare că tu ai înțeles primul adevărul. Ți-amintești ce spuneai ?...

Inginerul era încurcat. Pentru a satisface curiozitatea nemăsurată a tinerilor bogătași, pentru a le fi pe plac, și, ceea ce este mai important, pentru a se răzbuna pe Davit Zargarian, făcuse niște aluzii răutăcioase la adresa lui Șușanic.

Vorbele imprudente ale lui Melkon îl speriară. Privi figura răvășită a lui Mikael și pentru a curma discuția spuse :

— Domnilor, cu ce să vă servesc ?

— De ajuns, să mergem ! spuse Kiazim-beg.

— Lăsați-o baltă, sî-sînteți tineri doar. Cu bine, Mehak dragule, mîine-poimîine, cînd o să te scoli, treci pe la mine, zise Papașa, nevrînd să ia în serios cearta.

Plecară cu toții. Kiazim-beg cînta :

— *Bîl muj sî ragami, bîl on malatța !* *...

Mikael se ridică furios. Era prea tîrziu, vocea lui Kiazim-beg se auzea de afară.

— Ticăloșilor ! urlă Mikael, fiind auzit de toți...

---

* Corect : *Bîl muj s rogami, bîl on molodțom* — A fost un soț încornorat, era voinic și chipeș (rus.).

6

În sfîrșit, poliția anunță că Arșac fusese găsit la Tiflis și în curînd urma să fie redat familiei. Îl prinseseră pe fugar cînd, braț la braț cu o femeie, intra la teatru. Necunoscuta dispăruse, iar pe Arșac l-au trimis la Baku chiar a doua zi.

Tînărul a fost adus acasă de doi polițiști, cu trăsura. Avea pleoapele umflate de nesomn, iar fața i se ofilise. Arăta ca un vagabond fără casă, fără stăpîn și care rătăcește prin scursorile societății. Voschehat se repezi la el, suspinînd, și îl strînse la piept. Îl certă că nu-și anunțase mama unde se duce. Își arătă nemărginita indulgență de mamă grijulie prin sărutări prelungi. Încurajat, Arșac simți că mai poate să opună rezistență lui Smbat. Nu era prea speriat cînd Smbat îl apucă de mînă cu putere, ducîndu-l într-o altă încăpere.

Fratele mai mare îl sili să mărturisească totul, mezinul se încăpățînă. Nu era obligat să dea socoteală cuiva, el era liber și independent.

— Ia mîna de pe mine, nu sînt sclavul tău ! strigă, încercînd să fugă.

— Nu vei ieși de aici pînă nu vei mărturisi tot.

Ochii lui Arșac scăpărară, pumnii i se încleștară.

— Lasă-mă, ți-am spus, lasă-mă ! urlă el, dînd din picioare.

— Dacă nu mărturisești, voi anunța poliția despre furtul comis, te vor aresta și te vor exila.

Amenințarea își făcu efectul. Speriat, Arșac mărturisi că forțase sertarul de la birou, că luase banii. Nu furase, ci „luase" banii, avea nevoie, doar erau banii tatălui său, nu ai altcuiva.

Din cele aproape trei mii de ruble îi mai rămăseseră în buzunar vreo două bancnote de două sute și ceva mărunțiș. Smbat voia să afle pentru ce furase și cu cine cheltuise banii ? Arșac dovedi o surprinzătoare încăpățînare.

— A fost o femeie cu tine, insistă Smbat.

— N-a fost, n-a fost, n-a fost ! repetă Arșac.

Smbat se hotărî să recurgă la o minciună. Aflase că „femeia aceea“ a fost prinsă și se află la închisoare. Arșac se înfioră, pleoapele-i umflate se ridicară și rămaseră nemișcate, nările i se învinețiră și începură să tremure. Pieptul îi sălta și cobora puternic.

— Ce-ai spus ? urlă el. Zinaida e la închisoare ? Zina mea ? Imposibil !...

— Da, Zina ta, femeia aceea delicată și frumoasă stă acum la închisoare, alături de hoți și criminali.

— Necredincioșilor ! Ea nu-i vinovată, eu sînt vinovat, eu am furat banii și i-am cheltuit. Banii găsiți la ea îi aparțin, i-a primit de la taică-său... Eu nu i-am dat bani, nu i-am dat, ea-i bogată...

Cu vorbele acestea Arșac se demască.

— Dar cine-i Zinaida asta, de unde vine, ce fel de poamă e ?

— Nu-i poamă, domnule, e logodnica mea, înțelegi, e logodnica mea !

De data aceasta Smbat se înfioră. Ia te uită, tînărul acesta avea și logodnică !...

— De ce să n-am, cu ce sînt eu mai prejos, cine-mi poate interzice ? Trebuia să mă cunun cu Zina la Tiflis, de asta mă dusesem. De ce nu m-ați lăsat ?... I-am dat cuvîntul de onoare, mi-l voi ține, ca un gentleman ; chiar dacă mă veți arunca la închisoare, chiar dacă mă veți spînzura, tot mi-l voi ține ! O iubesc pe Zina, înțelegi ce înseamnă dragostea ?... Mă sinucid dacă ne despărțiți !

Îi dăduse „cuvîntul de onoare“ ; tînărul de șaisprezece ani îl ducea la îndeplinire prin furt.

— Spune-mi, cel puțin, din ce mediu face parte Zina, cine este ?...

— Părinții ei sînt la Moscova. E o fată foarte onorabilă. Înainte fusese guvernantă la o familie bine. Eu am insistat să-și lase slujba. Nu există aici o fată ca Zina, vorbește franțuzește ca o pariziancă. Mă învață și pe mine. Cum se poate să se arunce la închisoare o asemenea fată ? Vreau să mă cunun cu ea și mă voi cununa. Tu de ce te-ai cununat fără consimțămîntul părinților și împotriva religiei noastre ? Zina este și ea educată ca nevastă-ta. Ce, credeai că o să mă duc și o

să mă cunun cu o prăpădită de armeancă, căreia îi miroase gura a usturoi ?

Smbat nu știa ce să facă, să rîdă, să se supere sau să-l trimită pe frate-său la balamuc. Arșac devenea tot mai arogant. Pretindea ca imediat să i se elibereze logodnica de la închisoare, fără întîrziere. Zinaida își va pierde mințile acolo, e atît de delicată, are un suflet atît de bun. Ah, Zina, Zina !...

— Nerușinatule ! strigă Smbat, nemaiputînd să-și stăpînească furia. Ești rodul vremurilor noastre, ești rodul haosului vieții noastre... nerușinatule !... Zina aceea nu este arestată, dar tu n-ai s-o mai vezi vreodată...

Arșac se bucură că iubita lui este liberă ; dar de ce să n-o mai vadă, cine-i interzice ? El nu depinde de nimeni, de nimeni !

— Sînt un cetățean liber... Ehe, s-a dus vremea cînd cei mari și puternici îi subjugau pe cei mici și slabi ! Să nu crezi că dacă trăim în Asia, se poate face orice ! Acum este vremea libertății individuale, este sfîrșitul veacului al nouăsprezecelea, înțelegi ? *Fin de siècle* *..

— *Fin de siècle,* repetă Smbat cu un zîmbet amar, păcat numai că acest *fin de siècle* va fi sfîrșitul vieții tale, nu vei ajunge niciodată la secolul al douăzecilea. Privește-te în oglindă, nu-ți dai seama că putrezești de viu, tot trupul ți-e viermănos ?... Nu știi, nenorocitule ?...

— Nu putrezesc deloc. Crezi că-i om numai cel care are burtă și obraji rumeni ? Epoca noastră e plină de nerv, cei care au sentimente și gîndesc sînt palizi ca mine. Boala mea, ehe, e ceva obișnuit ! Spune-mi, care aristocrat din vremurile noastre nu are boala mea ?...

Vorbea cu atîta însuflețire și atît de serios, încît lui Smbat îi veni să zîmbească. Dar sîngele i se urcă la cap și strigă :

— Nerușinatule, neobrăzatule, taci cît mă mai pot stăpîni !

Năvăli în cameră Voschehat ; intervenind între cei doi fii, încerca să-l apere pe Arșac. Credea că Smbat vrea să-l bată.

---

* Sfîrșit de secol (fr.).

— Copilul meu nu s-a odihnit, spuse ea, îmbrățișîndu-l pe Arșac cu o mînă. Cine știe, o fi și flămînd. Acum ți-ai găsit să-l certi ?

— Ah, mamă, îi replică Smbat dojenitor, dumneata îl distrugi. Prea îl răsfeți. Nu înțeleg ce fel de dragoste maternă mai este și asta ?...

— Și pe tine te-am iubit, fiule, suspină văduva, n-aveai nici doisprezece ani cînd taică-tău te-a smuls de lîngă mine și te-a trimis în țară străină. Zicea „să plece, să fie departe de prietenii depravați, să trăiască printre oameni ca lumea". Te-a dat pe mîna Bogaturovilor la Moscova. Te arătai la față doar două luni pe an și plecai din nou, lăsîndu-mă cu lacrimi în ochi. Țineam la tine ca la lumina ochilor ; cînd te-ai îndepărtat, am început să mă consolez cu Mikael și apoi cu Arșac al meu. Bine te-au educat, ce să spun, ai trăit printre oameni de treabă ! Te-au smuls de lîngă părinți, te-au înstrăinat, ai batjocorit credința strămoșilor tăi. Pentru mine erai pierdut, să nu-i fi iubit pe ceilalți copii ? Arșac, fă ce vrei, dar să nu urmezi exemplul fratelui tău ! Vai de mine și de mormîntul tatălui tău, dacă o vei lua pe urmele lui ! Tu mai poți să te îndrepți, Smbat nu poate ; văd că nu poate, iată durerea și chinul meu.

Începu să plîngă, punîndu-și capul pe umărul mezinului.

Smbat tăcu. Simțea că maică-sa avea dreptate, într-adevăr greșeala lui era ireparabilă. Plecă.

A doua zi, trezindu-se devreme, se duse la sonde. Mikael se sculase din pat, numai rana de pe frunte mai era bandajată cu o batistă.

— Să mergem în oraș ! îi propuse.

Ochii lui Mikael se întristară ; nu prea voia să se mute la oraș. Șușanic nu se mai arăta. În zadar ochii lui o căutau ziua și noaptea, doamna Anna îi servea masa și ceaiul.

Era nefiresc totuși să mai rămînă într-o casă străină.

Înainte de a pleca, Mikael se duse în camera paraliticului și-l întrebă de sănătate. Mulțumi tuturor celor care-l îngrijiseră. Cînd veni rîndul lui Șușanic, fața palidă a lui Mikael se întunecă.

— Știți că dumneavoastră m-ați salvat de la moarte ? spuse el, strîngînd mîna fetei.

Ajuns în oraș, le trimise daruri, fără să-i uite pe copii și pe paralitic. Pentru Șușanic alese o brățară de aur, împodobită cu diamante. Și pentru ca ea să nu-i refuze darul, îl trimise nu ca din partea lui, ci a mamei.

— Vrei să mă ajuți și la oraș ? i se adresă într-o zi Smbat lui Mikael. Aș dori să pun în funcțiune și fabrica, sînt singur și nu pot urmări toate treburile.

Mikael se gîndi puțin și răspunse :

— Te voi ajuta cu plăcere. Dar, te rog, mută-l pe Sulian la oraș și numește-mă pe mine administrator !

Mikael, care înainte nu putea rămîne la sonde nici două ceasuri încheiate, acum vroia să trăiască acolo. Motivul era limpede pentru Smbat.

— Bine, spuse el, fă cum vrei !

Chiar în ziua aceea, Mikael se mută definitiv la sonde.

Necazurile se adunau unele după altele. Aproape zilnic, Smbat se certa, din te miri ce, cu nevasta.

Era lăsata secului. Pe înserat, din fereastră, Voschehat privea pe stradă. Auzea dangătele vesele, de sărbătoare, ale clopotelor bisericii din vecinătate. Astăzi, inima ei era cuprinsă de o nemărginită tristețe. Se va așeza la masa veselă fără bărbatul ei. Nu acesta era, de fapt, temeiul amărăciunii.

Îi privea pe cei care se grăbeau spre biserică și suspina cu tristețe, ridicîndu-și pleoapele, mișcîndu-și capul. Ținîndu-și de mînă copiii sau nepoții, părinții și bunicii erau bucuroși. Voschehat n-avusese norocul lor ; de ce, Doamne Dumnezeule, de ce ? Era și ea bunică, avea nepoți.

Deodată deveni atentă, apropiindu-și fața de geam. Marta, cu o pălărie mare pestriță, pe care tremurau două pene înalte, sporovăind veselă, trecea însoțită de un tînăr chipeș. Necunoscutul îi spunea ceva și ea rîdea, clipind cu cochetărie.

Văduvei nu-i plăcu întîmplarea. Privi mai atentă ; Marta se opri, tînărul îi strînse mîna îndelung, zîmbindu-i cu subînțeles. Se despărțiră, ea ridicîndu-și cu cochetărie marginile rochiei, pentru a-și arăta juponul din mătase brodată ; traversă. După cîteva minute, ușile se

deschiseră, iar în prag apăru Marta, împodobită ca un rodier înflorit.

— E acasă ? întrebă, strîmbîndu-se. Văduva înțelese că este vorba de Antonina Ivanovna.

— Dumnezeu știe, răspunse mama cu amărăciune.

— Pe Kolea al meu l-am trimis cu bona la biserică. Azi trebuie să-ți trimiți și dumneata nepoții, să nu se bucure dușmanii. Poruncește să-i aducă aici !

Văduva o chemă pe servitoarea Antoninei Ivanovna, îi porunci să-i îmbrace pe copii în haine de sărbătoare și să-i aducă la ea. Servitoarea nu spuse nimic ; fiind martoră la nesfîrșitele certuri familiale, știa că dorința bătrînei ar putea să nu-i fie pe plac stăpînei sale. Așa a și fost ; Antonina Ivanovna refuză să-și trimită copiii la soacră, cînd auzi cine, de fapt, voia și de ce.

— Ai văzut, ai văzut ? exclamă cu răutate Marta. Gata, de acum înainte să-ți iei adio de la nepoți !

Văduva îl chemă la ea pe Smbat și-i povesti întîmplarea.

— Bietul de tine, sărmanul de tine ! îl provocă compătimitoare Marta. Dacă i-ai dat frîu liber, face ce vrea, săracul de tine ! Măcar azi să te fi cruțat.

— Mă mir de ce faceți atîta gălăgie. Nu-i totuna dacă copiii se duc la biserică astăzi sau mîine sau nu se duc deloc ?

— Gata, gata ! repetă Marta, foindu-se întruna pe scaun ca o jucărie mecanică. De acum încolo putem să uităm și de creștinism, nu ?

— Marta, te-am rugat de zeci de ori să nu torni gaz peste foc !

— Îmi pare rău de maică-ta, înțelegi, de maică-ta !...

— Taci, te rog, taci, dacă vrei să nu-mi pierd firea ! Ești rea...

Marta era vînată de furie, adăugînd încă o culoare la înfățișarea-i multicoloră.

— Femeie fără noroc ! se întoarse spre maică-sa. În ce zodie rea te-ai născut de te chinuiești atîta ?

— Ascultă ce-ți spun, Marta ! Dacă în casa asta, vrei să joci mereu rolul de intrigantă, ai face mai bine să nu mai vii ! Te-a scos din minți bărbatu-tău ; știu foarte

bine de ce tulbură apele ; nu va reuși. Mikael l-a descoperit, sper că îl vei cunoaște și tu într-o zi.

Spunînd acestea, porni spre apartamentul soției. Aici își dădu drumul nestăvilit. Cît va continua îndărătnicia acestei femei ? Încă din ziua sosirii și-i făcuse potrivnici pe toți, venise îmbuibată de prejudecăți. Nu se gîndea că focul nu se stinge tot cu foc ? Uitase că aici erau cu toții împotriva ei, că aveau prejudecățile lor ? De ce să nu respecte măcar tradițiile unei femei de modă veche ? De ce se certa prostește ? N-ar fi trebuit ca cineva să cedeze în fața voinței celuilalt, chiar dacă n-aveau aceleași gusturi ?

— Vrei ca eu să cedez ? se răsti Antonina Ivanovna. Este imposibil. Să fiu jignită mereu și să tac ? Bătrîna asta își blestemă în fiecare zi ndrocul pentru că te-ai căsătorit împotriva vederilor ei. „N-are decît să te condamne pentru ceea ce ai făcut, dar de ce mă calomniază ? Zice că te-aș fi înșelat, te-aș fi sedus. Te-ai îndrăgostit de mine ? Mă rugai în genunchi să-mi leg viața de a dumitale ? Ți-ai uitat jurămintele de dragoste ? De ce nu-i spui femeii adevărul ? Slavă Domnului, pe vremea aceea nu erai copil, aveai minte, de ce te-ai înșelat ?... Smbat Marchici, Smbat Marchici, mi se reproșează că m-am măritat cu dumneata pentru bani ; sînt demnă și asta o știi bine. Fă-le să înțeleagă pe amîndouă că nu pentru bogăție sînt aici. Am venit pentru copii. Le era dor de tatăl lor, aveau nevoie de tată, eu nu aveam dreptul să nu-i aduc. Fă-le pe femeile astea să înțeleagă că disprețuiesc milioanele !

Mîinile îi tremurau, în ochi sclipeau scîntei ale mîndriei lezate. Vorbea sincer, din tot sufletul.

— Știi de ce nu i-am lăsat pe copii să se ducă la biserică ? Fiindcă cea care tot bombănea și o instiga pe mama dumitale era Marta, sora dumitale. Femeia asta vrea să dicteze, să fie stăpînă și pe capul meu. Nu voi îngădui niciodată ca ignoranța să mă comande. N-am nimic împotriva religiei, a tradițiilor. Mă călăuzesc demnitatea și mîndria mea. Dacă ei nu vor să se înjosească, nici eu nu vreau...

Trăsăturile crispate, stridența glasului și antipatia care-i sclipea în ochi îl înrăiră și mai mult pe Smbat.

— Nu este de invidiat, doamnă, situația unui bărbat, a cărui soție transformă încăpățînarea în voință, iar răutatea în luptă morală. Transformi în nenorociri ideile-ți preconcepute. Ai fi fost poate o femeie mai norocoasă, mai bună, dacă nu ai fi știut atîtea. Pe drept cuvînt, cunoscîndu-te, oricare se gîndește că mintea femeii cu o învățătură aleasă, poate fi folosită altfel.

— Chiar așa ? îl ironiză Antonina Ivanovna. Poate greșești, poate că numai noi nu sîntem capabile, femeile voastre însă... O, o !...

— Vezi, vezi ? Ce înseamnă „noi", „voi", „ale noastre", „ale voastre" ? Nu poți să uiți diferențele ?

— Nu pot, pentru că mi se scot pe nas mereu. Antipatia mamei, a surorii, a tuturor rudelor față de mine se bizuie tocmai pe acest aspect. Sînt oarbă, surdă, nebună să nu înțeleg dincotro bate vîntul ?

— Dacă înțelegi, taci ! Dacă nu ești în stare să taci, suportă-ți soarta !

— Adică...

— Adică ce ți-am mai propus, lasă-mi copiii și întoarce-te de unde ai venit, acolo este un teren propice ipocriziei dumitale. Ești încăpățînată, sînt și eu încăpățînat în privința prejudecăților lumii mele.

Răspunsul lui Smbat a fost urmat de un rîs dur, ca un scrîșnet. Antonina Ivanovna se cufundă în fotoliu. Omul acesta ori era rău, ori beat, altfel n-ar fi putut spune asemenea vorbe. Îl știa bine, Smbat nu fusese așa. Știa că din dragoste nemăsurată pentru copii, dă frîu liber gurii, fără să judece.

Smbat își strîngea capul în palme, ca într-o menghină, încercînd să stăvilească durerea ce-i cuprindea creierul.

Ușile se deschiseră cu zgomot, Vasia și Alioșa năvăliră înăuntru, hîrjonindu-se, răzînd cu hohote. Văzîndu-i pe părinți cum se privesc, tăcură, oprindu-se țintuiți pe loc. Se uitau înspăimîntați la cei doi. Alioșa înaintă încetișor spre mamă, mîhnit de ochii ei înlăcrimați.

— Mamă, iar te-au jignit armenii ăștia grosolani ? o întrebă Vasia, luîndu-i mîna.

— Vor să vă despartă de mine ! se plînse Antonina Ivanovna, sărutîndu-l cu căldură. Vezi pe cine iubesc ? se întoarse spre Smbat.

— Egoismul vorbește. Am auzit întrebarea!! Dumneata sădești în copii nevinovați ură împotriva mea și a alor mei. Dumneata... dumneata le furi sentimentele, știindu-i lipsiți de apărare.

Pierzîndu-și răbdarea, îi luă pe copii de mîini, trăgîndu-i cu putere spre el.

Antonina Ivanovna, cu un strigăt, se repezi să-i îmbrățișeze și ea. Smbat se retrase neputincios. Era penibil să-și vadă copiii înlănțuiți de ea.

Se lăsă moale în fotoliu, ținîndu-și fruntea în mîini.

— Cît am greșit, Doamne Dumnezeule, cît am greșit !...

Totul se întîmpla în camera mijlocie, folosită drept salon pentru oaspeți. Numai văduva Voschehat trecea cîteodată prin încăpere.

Cei doi soți ridicaseră vocea, atrăgînd atenția celor de afară. Își făcură apariția, pe rînd, văduva, Marta, Serafion Gasparici, Mikael și servitoarea.

— Nimănui, nu dau nimănui copiii mei, să audă toți, îi omor, dar nu-i dau ! repeta Antonina Ivanovna furioasă. Încercați să-mi smulgeți copiii și veți vedea !...

Bolnăvicioasa dragoste maternă îi întunecase mintea, îi tulburase privirea. Parcă ar fi fost între sălbatici, trebuind să lupte pînă la ultima suflare.

— Ce sărbătoare, ce veselie, tocmai astăzi ; în toate casele creștinilor se rîde, se dansează, în casa părintească sînt certuri și plînsete ! Mamă, fii atentă la ochii nurorii dumitale ! Femeia asta învățată a devenit o fiară, uită-te și veselește-te !...

Smbat era depășit de șuvoiul vorbelor usturătoare ale surorii sale.

Se auzea sunetul de sărbătoare al unui clopot. Iritarea lui sporea.

Văduva plîngea în hohote. Mikael o privea, tăcînd. Lacrimile ei îl impresionau.

— De ce nu te-ai însurat cu cineva mai apropiat ? întrebă Serafion Gasparici.

Smbat îl privi amărît și plecă. Parcă lumea întreagă se răzvrătise împotriva lui.

Nu se întoarse acasă toată noaptea.

Văduva Voschehat mîncă cina de lăsata secului numai cu fratele ei și cu Mikael. Antonina Ivanovna zăvorîse ușile, nelăsînd pe nimeni să intre, nici măcar pe frate-său.

7

Sufletul calm al lui Șușanic era tulburat. Nu-și închipuise că s-ar putea înfiripa vreo afecțiune între un bărbat bogat, căsătorit și o biată fată. De ce nu-și ținuse în frîu sentimentele? Să n-o fi impresionat cît de atent se poartă Smbat Alimian, cît de profundă-i era privirea, cît de plăcută vocea, cît de cald zîmbetul? Uitase totul, își uitase familia, tatăl paralitic, mama, unchiul — un biet funcționar, condiția ei modestă!

Vina îi aparținea. Nu știa ce prăpastie se cască între sărăcie și bogăție, între o fată liberă și un om căsătorit? De ce nu judecase, de ce nu-și zăgăzuise imaginația, iluziile, visele, sentimentele?

Șușanic gîndea, se mustra, încerca să-l dea uitării. Zadarnic. Alimian era mereu prezent, orice ar fi făcut. Nici treburile gospodărești, nici lectura nu-i ajutau. Parcă o bîntuiau furtunile, extenuînd-o, dîndu-i o senzație nesigură, de haos.

Săracă, departe de zgomotul și agitația lumii, de interese și conflicte, într-un loc singuratic, n-avea alt orizont decît cel al familiei. Nu aștepta nimic de la viață, nu vedea nici un punct luminos în încrengătura de necazuri. Parcă nici copilăria, trecutul nu-i fuseseră altfel. Se așternuse uitarea peste viața-i îndestulată pînă nu de mult. Necazurile, lipsurile ultimilor ani o copleșiseră.

Într-o zi apăruse cineva, pătrunsese în lumea ei interioară, provocase un tumult. Venise tîrziu, înainte ar fi fost egali materialmente. Acum era prea tîrziu.

Pe zi ce trecea, parcă se lenevea, devenind indiferentă la tot ce era în jurul ei. Nimeni nu-i cunoștea suferința, nimeni nu-i vedea lacrimile ascunse, nu-i auzea suspinele înăbușite. Numai ochii mamei o cercetau, slăbise devenise palidă. Cauza n-o știa. Doar acum trăiau mai

bine ca înainte, în oraș, mîncau pe săturate, aveau și o casă plăcută, pînă și slujnică.

Șușanic zîmbea trist. Trăia bine, orice s-ar spune! Dar gemetele tot mai ascuțite ale tatălui bolnav, spatele tot mai încovoiat al unchiului sau pustietatea aceea înconjurătoare, în care se ofilea viața ei fragedă? Nu! Nu mai putea rezista vieții fără ieșire, dorea să se elibereze de grijile mărunte, de nevoile zilnice, tînjea după o lume necunoscută.

— Ah, mamă, dacă m-ați lăsa să plec de aici, măcar pentru o lună?

Niciodată jugul sărăciei nu-i fusese mai insuportabil ca în ziua cînd Mikael încercase s-o înjosească. Era convinsă că bogatul își permite să îndrăznească numai față de cel sărac. Urîndu-l pe Mikael, ura pe toți bogătașii, chiar și pe săraci.

Cînd în miez de noapte Mikael fusese adus aproape mort, regretase purtarea sa dinainte. În fața ei zăcea un tînăr, care în ultima vreme primise lovituri nemiloase, unele după altele. Compătimirea spori, auzind de la maică-sa vorbele rostite de bolnav cînd delira. Însemna că regreta ce făcuse, halucinațiile dezvăluiau gîndurile care-l munceau cînd era sănătos. Obrazul lui Mikael și ochii exprimau ceea ce gura poate, n-ar fi îndrăznit. Socoti că trebuie să șteargă cu buretele totul, să ierte.

Zilnic îl vedea prin fereastră pe noul administrator, privirea lui o căuta. Saluturilor discrete le răspundea cu politețe rece și se-ndepărta de la geam, lăsîndu-l să privească lung. Insistența privirilor lui Mikael începu s-o neliniștească pe Șușanic.

Vremea era plăcută și destul de caldă, Șușanic ieși pe verandă să respire aer curat. Isprăvise treburile gospodărești. Străbătînd curtea, ajunse la întinderea netedă, unde cu trei săptămîni în urmă fusese bătut Mikael. În fața ochilor i se contură din nou chipul viguros al lui Smbat, privirea i se îndreptă, fără să vrea, spre drumul către oraș. De două săptămîni Smbat nu mai venise la sonde.

Șușanic ajunse la niște dărăpănături și se opri. Suspinele-i grele, prelungi zburau parcă din pieptu-i obosit și apăsat. Se oprea mereu, privind rătăcită în depărtare.

— Domnișoară ! auzi deodată o voce cunoscută.

Uitîndu-se dincotro venea vocea, îl văzu pe Mikael. În aceeași clipă, în fața ochilor îi apăru întîmplarea care o rănise nemăsurat.

Prin împrejurimi nu era țipenie. Arareori trecea cîte un muncitor. Șușanic îi întinsese în tăcere mîna, retrăgînd-o în grabă.

Obrazul slab, încă palid al lui Mikael reflecta o suferință, cum Șușanic nu mai văzuse niciodată, nici chiar pe fața lui Smbat. Privind-o timid în ochi, începu să-i vorbească rusește, cu glasul hotărît.

— Domnișoară, n-am avut prilejul pînă astăzi să vă exprim mulțumirile mele.

— Pentru ce ?

— Mă mai întrebați ? Familia dumneavoastră m-a îngrijit două săptămîni ca pe propriul său fiu.

— Sînteți patronul unchiului meu, era de datoria noastră. Și apoi, ne-ați mai mulțumit.

Considerînd convorbirea încheiată, porni la drum. Mikael mergea alături. Căutase un prilej pentru a-i vorbi și iată că de la primele cuvinte Șușanic îl descuraja din nou. Orgoliul său era din nou rănit. Nu va reuși niciodată să înfrîngă mîndria acestei fete ?

— Spuneți-mi, pentru numele lui Dumnezeu, exclamă el, încercînd s-o privească în ochi cu oarecare curaj, de ce fugiți de mine ?

— Fug de dumneavoastră ? îl întrebă, făcîndu-se că nu pricepe. De unde pînă unde ?

— Nu asta voiam să spun... Dumneavoastră mă priviți cu ochi mustrători.

Pe figura ei se ivi o expresie de nemulțumire. Se gîndea că Mikael vrea s-o pună din nou la încercare. Se întoarse brusc, îndreptîndu-și pașii spre casă. O clipă, Mikael merse tăcut alături de ea. Apoi se opri. Să-i spună, oare, tot ceea ce adunase în inimă sau să se abțină din mîndrie ? Ea se opri din politețe, privindu-l. Indiferența ei, ușor disprețuitoare, îl contraria pe Mikael, dezarmîndu-l totodată.

— Domnișoară, sînt vinovat față de dumneavoastră, vă rog să dați uitării îndrăzneala mea. Am greșit, domnișoară, vă cer iertare, nu vă cunoșteam. Sînt sigur că nu puteți trece cu vederea. Înainte mă priveați plictisită, acum indiferentă, uneori disprețuitoare. Mă umiliți. Urîți-mă, dușmăniți-mă, dar nu mă disprețuiți ! Disprețul este pedeapsa supremă pentru un egoist.

— Nu înțeleg, de ce vorbiți așa ? Nu pot nici să vă urăsc, nici să vă disprețuiesc. Ce avem comun ? Dumneavoastră sînteți patron, iar eu sînt nepoata slujbașului dumneavoastră. Poate oare să vă umilească o ființă atît de neînsemnată ca mine ?...

— Nu vorbiți așa, nu știți să mințiți ! Înțelegeți exact ce vreau să spun.

Șușanic îl privi atentă, părea într-adevăr cumplit de necăjit. Rana de la frunte devenise o cicatrice destul de mare, înăsprindu-i înfățișarea delicată. Strălucirea ochilor lui o tulbură ; lăsîndu-și capul în piept, își continuă drumul domol.

— Numai o clipă, domnișoară, strigă Mikael. Știu că vă grăbiți, eu aș fi dorit să vă spun cîteva cuvinte, doar cîteva cuvinte. Nu știu cum să încep, dar voi încerca... Dați-mi voie să fiu sincer, este bine și pentru mine și pentru dumneavoastră...

— Poftim ! spuse Șușanic, oprindu-se, încrucișîndu-și mîinile la piept cu nepăsare și aplecîndu-și ușor capul spre umăr. Sînt gata să vă ascult.

Se hotărîse să-i spună categoric, fără teamă, că între ei doi nu există și nu poate exista nici o legătură.

Cu o scurtă ezitare, Mikael începu să vorbească. Podidit de sentimente, nu știa cum și de unde să înceapă. Ar fi dorit să-i împărtășească dintr-o suflare tot ce gîndise și simțise vreme de săptămîni, dar se temea ca ea să nu-l întrerupă, să plece. Începu prin a se învinui grav, fără să justifice, să motiveze ceva pînă la un moment dat, adică pînă cînd primise lecția ei aspră, neașteptată. Atunci învățase multe, să facă deosebire, să respecte femeia care merita. Consecința comportării lui Șușanic dăduse noi valori femeii. Șușanic reușise să concretizeze ceea ce Smbat îi explicase atîta vreme.

Nu era bucuroasă ? Nu era mîndră de puterea, de influența ei morală ? Și astăzi mai răsunau în urechile lui Mikael acele cuvinte : „Cîtă deosebire este între cei doi frați". Înțelegea deosebirea, fratele său fiind superior moralmente. Prin urmare, Șușanic avea dreptul să-l disprețuiască, iar pe Smbat să-l respecte, pe el să-l blameze, pe Smbat să-l laude. De ce își ascundea sentimentele, credea că Mikael nu vede nimic, nu simte nimic ?

— Nu-i așa că-l iubiți ? Da, îl iubiți ! N-aveți decît să vă înroșiți, să vă înfuriați, eu vă spun adevărul ! Ce să-i faci ? Nu poți să fii iubit cu forța. Puteți gîndi orice despre mine, de azi înainte vă voi da pace, înțelegeți că nu sînt chiar atît de pierdut cum mă considerați, căci în mine mai există încă ceva curat. Într-o zi, da, într-o zi veți vedea că acel ceva curat vă aparține.

Mai merse cîțiva pași, apoi se opri palid, epuizat.

Șușanic făcea fețe-fețe, neștiind cum să iasă din încurcătură, încotro să se îndrepte. Nu voia să-l provoace pe Mikael să devină mai îndrăzneț. Totodată o interesau sentimentele tînărului, voia să-l asculte. Să știe ce urmărește, de fapt. Cînd Mikael tăcu, Șușanic se gîndi că, poate, așteaptă un răspuns, că este obligată să spună ceva. O cuprinse mila. O clipă. Înțelese deplina lui sinceritate, demnă de stimă.

— Rămîneți cu bine ! îi spuse Mikael, care așteptase un răspuns.

— Mergeți cu bine !

Mikael se îndepărtă cu pași repezi, amărît fără margini. Ce mîndrie, ce stăpînire de sine din partea unei fete ! Cine o educase, o pregătise astfel pentru viață ? Ce mediu sădise în ea o asemenea voință ? Era atît de tare, încît nu spusese nici o vorbă despre Smbat, nu negase, nu se supărase, doar ascultase. Mai mult decît vorbele, tăcerea ei încăpățînată îl învinsese.

Se făcuse noapte, era tîrziu și Șușanic se învîrtea, singură, fără somn, prin odaie. Îi mai răsunau în urechi cuvintele lui Mikael. Erau sincere sau le ticluise ? Fusese atît de necruțător cu el ! Totuși își regreta faptele, le regreta sincer ! Domnul cu el, să gîndească ce vrea de acum înainte ! Singur spusese : „Rămîneți cu bine !", prin urmare hotărîse s-o lase în pace. Mai bine, așa l-ar fi

cerut și ea. Căpătase ce dorise fără să ceară. Domnul să-l ocrotească !

Treptat-treptat, chipul zbuciumat al lui Mikael se șterse și apăru Smbat.

De ce nu mai venea la sonde ? Oare dorea s-o dezamăgească pe Șușanic sau se hotărîse, poate, să-i dea mînă liberă fratelui său ? Smbat era capabil de o asemenea josnicie ? Nu, nici vorbă ! El era bun, nu putea să aibă o părere atît de proastă despre Șușanic.

Dar nici așa nu se cuvenea să mai continue. Era o prostie, chiar o nebunie — să iubești pe un frate, să fii dorită de celălalt, să tînjești după unul, să fugi de celălalt. Trebuia să înlăture totul, să se întoarcă la vechea ei viață, era de ajuns ce se întîmplase ! Dar cum, Doamne Dumnezeule, cum ? Asculta zgomotul sondelor, dar auzea glasul lui plăcut, privea în întunericul de afară și vedea numai silueta-i puternică. Pretutindeni el, numai el. Ce spirit al răului hotărîse să-i tulbure liniștea, s-o ducă la exasperare ? Doamne Dumnezeule, oare așa este dragostea despre care citise de sute de ori în romane, în sute de variante ? Dacă da, de ce se spunea că și amărăciunea dragostei este plăcută ?

Șușanic se așează la masă. În minte îi miji un gînd cutezător — să lase prejudecățile și, cu îndrăzneală, să-i comunice printr-o scrisoare lui Smbat Alimian toată suferința. Să afle, în sfîrșit, ce făcuse din sărmana nepoată a unui biet funcționar. De ce i-ar fi teamă, de ce să nu cuteze ?...

Scrisese o pagină, o citi, nu-i plăcu, o rupse, începu alta, iar o rupse. Tocul era incapabil să exprime adevăratele ei sentimente.

Se rezemă de scaun, lăsîndu-și molatic mîinile pe genunchi. Îi era rușine ! Ce să-i scrie, de ce, cu ce drept ? Ar putea să rîdă de ea, să arunce disprețuitor scrisoarea ei prostească.

Întunericul de afară începu să se destrame, răsăritul era palid, se împurpură, apoi se îngălbeni. Soarele se înalță domol din spatele movilelor din depărtare. Era un soare nesigur, slab, de februarie, ale cărui raze parcă se răceau înainte de a ajunge pe pămînt.

Auzi vocile copiilor, apoi tusea agasantă, de dimineață, a paraliticului și reproșurile făcute copiilor, care nu-l lăsaseră „să doarmă toată noaptea".

Șușanic era încă năucă. Îmbrăcîndu-și rochia, își lăsă fără putere capul pe mîinile sprijinite de marginea mesei. Părul des i se despletise, căzîndu-i pe umeri, îi acoperea brațele goale, ca fildeșul. Dacă ar fi văzut-o Mikael, oare ar fi putut să n-o socotească frumoasă? Razele soarelui o luminau tremurătoare, parcă se temeau să nu tulbure tihna fetei necăjite. Își înălță alene capul. Ochii erau roșii de nesomn, pleoapele — umflate ca un burete, pe buze îi apăruse o roșeață nefirească.

— Iar n-ai dormit toată noaptea? o auzi pe maică-sa și tresări.

Neștiind să mintă, tăcu.

— Ce ți s-a întîmplat, copila mea? Ce durere o chinuie pe fetița mea?

Trebuia sau să mintă sau să scape de întrebări. Șușanic se temu, îndreptîndu-și mai bine pașii spre ușă.

Maică-sa îi tăie calea. Trebuie să afle odată oful fetei. Noaptea nu dormea, ziua nu muncea, nu mai mînca, nu vorbea, nici nu mai citea ca înainte. Și copiii mătușii se plîngeau că „învățătoarea nu le mai predă lecțiile". Umbla ca o lunatică, slăbea pe zi ce trecea, pălea, se ofilea. Spune, copilă, spune, ce rău te zbuciumă, al cui blestem îl îndură mama ta? Poate că te nemulțumesc gemetele tatălui tău, te plîngeai de ele... Poți să te superi pe un om bolnav, pedepsit de Dumnezeu? Ca mîine se poate rupe firul vieții lui nenorocite. Ah, a fost o vreme cînd era un tată bun, nu precupețea nimic pentru tine, te iubea ca lumina ochilor. Nu el te educa și te învăța ca pe fetele bogătașilor? Într-o zi venea profesoara de pian, în alta — cea care te învăța cîntul. Se bucura ca un copil cînd cîntai ceva sau te așezai la pian. Ah, Șușanic, Șușanic, ce fericite erau zilele acelea, au trecut, s-au dus, lăsîndu-mi inima plină de durere! Acum glasul ți s-a înecat, nu mai cînți, degetele ți s-au înăsprit de treabă, nu mai ai pian. Copilă, nu te mai frămînta, ai răbdare! Ah, blestemată ziua cînd taică-tău a dat faliment și s-a mutat în lumea asta neagră! Ce s-a întîmplat, copilă, spune?

Șușanic se așezase lîngă fereastră, cu mîinile pe genunchi, cu capul aplecat în piept. Întrebărilor insistente și văicărelilor le răspundea dînd din cap, o rugase să-i dea pace. Ce să fi spus ? Să fi mărturisit adevărul ? Biata femeie și-ar fi pierdut mințile de rușine, auzind că fiica ei s-a îndrăgostit de un bărbat însurat ! Lasă-mă, mamă, lasă-mă în pace ! Nu mă doare nimic, n-am nici o grijă. Lasă-mă să dau lecții copiilor, s-o ajut pe servitoare, să-l slugăresc pe tata !

Șușanic nu mai putu să se stăpînească, izbucni în plîns și fugi afară.

Mama se uită mirată în urma ei, suspinînd.

8

Antonina Ivanovna se întreba uneori dacă nu privea cu lupa micile neajunsuri ale vieții și făcea o dramă din lucruri neînsemnate ? Dacă nu reușea să se integreze mediului, de ce totuși nu s-ar fi obișnuit ? Dacă nu-și putea iubi soțul, de ce totuși nu l-ar fi respectat ca pe un bărbat exemplar ?

Gîndurile se risipeau ca un fum, socotindu-se o grea povară pentru Alimieni, mai ales, cînd observa în ochii lui Smbat sentimentele stăpînite cu greu. Se întreba deseori cum de-și legase viața de el ? Ajungea la același răspuns — fusese o întîmplare. O voință mai presus de ea îi stăpînise mintea, împingînd-o în brațele unui tînăr, pe care încă nu-l cunoștea bine. Pe vremea aceea credea că dragostea lui poate fi de nestins, mai credea că găsise ceea ce căutase îndelung, cel pe care ar putea să-l modeleze cum vrea, ca pe o bucată de ceară. Dar curînd, cuțitul îi ajunsese la os. Întîlnise un caracter ferm, ca și ea, care nu voia să cedeze. Cultivați, educați amîndoi, aveau însă țeluri deosebite — nu era aceasta prima cauză a discuțiilor ? Iar cînd se cunoscuseră mai bine, se iviseră nenumărate nepotriviri. Faptele mărunte luau proporții și forme neobișnuite, săpînd prăpastia care desparte două ființe, provenind din medii diferite.

Cine știe, poate că l-ar fi iubit ani mulți, dacă ar fi fost iubită. Cînd simțise răceala lui, în ea luase foc amorul propriu. Cînd Smbat începuse să-i facă observații, să-i amintească vîrsta, comportamentul, se încrîncenase...

— Dacă sînt prea bătrînă, du-te după tinerele ! îi spusese ea acum vreo cinci ani.

Smbat regretase. Nu voia să umble după alte femei. „Se înșelase", era dator să suporte consecințele.

„Se înșelase" — cele două cuvinte se înfigeau ca niște ace în inima Antoninei Ivanovna. Ea era cea care se înșelase, numai ea.

Acasă, la Moscova, conviețuiseră doar de dragul copiilor. Smbat era mai docil, mai calm, chiar îngăduitor. Acolo numai el era judecătorul. Dar acum, ea, o femeie străină, să suporte persecuțiile lor, să fie înconjurată numai de ființe potrivnice ?

— Am impresia că învățătura te-a influențat prea puțin. Vederile dumitale nu prea diferă de cele ale mediului din care te-ai ridicat. În loc să lupți împotriva prejudecăților, le aperi. În loc să răspîndești lumină în jurul dumitale, te lași înghițit de întuneric. O bătrînă fanatică mă asuprește, dumneata o încurajezi ; asta să fie forța învățăturii și educației ?... Ce scuze găsești fanatismului ?...

Antonina Ivanovna își găsise să spună toate astea în prima sîmbătă din postul mare, după ce îi dusese pe copii la biserică și îi împărtășise. Ziua fusese plină de amărăciune pentru Voschehat. Plînsese că nepoții sînt străini de biserica neamului lor. De față cu noră-sa se certase cu Smbat. Antonina Ivanovna intervenise ; nora și soacra își aruncaseră cuvinte jignitoare. Smbat nu luă apărarea niciuneia. Mai tîrziu îi dădu dreptate bătrînei, care nu putea gîndi alftel. Afirmația o jigni pe Antonina Ivanovna, întemeindu-și de data asta, reprosul pe „vederile lui fanatice".

— Mă mir, mă mir că aștepți totul de la mine. Dumneata vrei ca numai eu să fiu cel care cedează, să fiu generos și să dau uitării restul. Dacă învățătura și educația pot ucide definitiv în om orice urmă a tradițiilor seculare, de ce nu ucid și în dumneata ? De ce te lupți

cu o femeie fanatică și bătrînă, folosind aproape aceleași arme ? De ce-mi pretinzi să mă supun tradițiilor dumitale ?... Lasă-ți armele, le las și eu ! Nu fi încăpățînată, nu voi fi nici eu ! Să cedăm reciproc — iată ceea ce doresc. Dacă insiști, de ce n-aș insista și eu ? De ce vrei să folosești arma cea mai puternică ?...

— Forța poate învinge încăpățînarea. Nu sînt fanatică, dar văzînd în jurul meu atîta fanatism, îmi folosesc și eu armele. Nu m-aș fi luat la întrecere, chiar socoteam că este o prostie o asemenea întrecere, dacă mama dumitale, sora, întreaga familie m-ar fi privit cu ochi buni. Nu numai ei, toată societatea voastră mă disprețuiește și mă socotește nedemnă de dumneata. Am mers de puține ori în această societate, însă mi-a fost de ajuns să simt ce ascundea politețea formală.

— Pentru că ești bănuitoare, pentru că imaginația îți este otrăvită...

— Nu, de data asta inima nu mă înșală. Trebuie să fie prost cineva să nu simtă ce simt eu... Poți jura pe copii că mă înșel ?...

Smbat tăcu. Simți că vorbele ei nu erau lipsite de adevăr.

După un răstimp, Antonina Ivanovna se văita lui Alexei Ivanovici. Chiar dacă îl socotea incapabil s-o ajute cu vreun sfat înțelept, chiar și așa, de multe ori îi cerea părerea despre ce avea de făcut. Nu avea pe nimeni, căruia să-i mărturisească durerea.

— Știi ce ? spuse Alexei Ivanovici, luîndu-și o expresie filozofică. Chiar dacă mă ocărăști, tot îți voi spune. Tu nu cunoști oamenii, ca să zic așa, nu ești un bun psiholog. Asiaticii aceștia sînt teribil de îndărătnici, iar cu oamenii îndărătnici nu te poți lua la întrecere tot prin îndărătnicie. Asupra lor poți acționa, ca să zic așa, numai cu dragoste sau lingușire. Cum Smbat nu se desparte de copii, n-ai decît să nu te desparți nici tu. Ascultă-mi planul, pune-l în aplicare !...

— Planul tău ? se arătă interesată Antonina Ivanovna.

— Da, planul meu, dragă surioară, pentru că am pus la cale un plan pentru tine.

Își îndreptă pince-nezul, se așeză în fața ei picior peste picior și începu :

— În secolul nostru, al fierului, ca să zic așa, lupta pentru existență a ajuns la zenit. Acum poate trăi numai cel care posedă una dintre armele contemporane — bani, talent și inventivitate. În primul rînd, tu n-ai bani, adică bani proprii. În al doilea rînd, ești lipsită de talent. Mai rămîne doar inventivitatea. Inventivii, draga mea, sînt de mai multe feluri, și printre ei, după mine, ocupă un loc de cinste, ca să zic așa, inventivul în problemele vitale. Tu ești lipsită și de această calitate specială. Așa că ascultă, draga mea, dacă îți place — acceptă, eu vreau să te ajut cu planul meu. Dacă nu-ți place — fiecare își vede de treaba lui.

Își tăie vîrful trabucului cu forfecuța atîrnată de lănțișorul ceasului, apoi îl aprinse, scoțînd rotocoale de fum.

— Trebuie să te împaci cu Alimov, continuă el, pipăindu-și mustățile. Da, trebuie să te împaci! Nu te crispa, ascultă și vei vedea! Întîi și întîi, îi arăți respect soacrei tale, acelei, ca să zic așa, vrăjitoare preistorice, un respect fățarnic. Înțeleg, îmi vei spune că nu ești fățarnică, știu, dar ascultă! Deci, îi arăți un respect fățarnic și încet-încet, ca să zic așa, îi frîngi ghimpele din inimă. Apoi o transformi pe bătrînă, ca să zic așa, într-un fel de punte spre inima soțului. Urcîndu-te pe puntea aceea, arborezi steagul personal și, ca să zic așa, cucerești încrederea lui Smbat Marchici. Apoi îl convingi treptat că odraslele nu rezistă în clima de aici. Chiar așa, ce climă infernală! Vînt, praf, țiței!... Îi spui că se îmbolnăvesc, că trebuie mutați de aici. Îi mai spui că a venit vremea să fie dați la învățătură, că aici nu există școli foarte bune etc., etc., etc. Și uite așa zi de zi, ceas de ceas, minut de minut, repetînd mereu, pînă la urmă îl convingi să-i duci la Petersburg. Înțelegi? La Petersburg și nu la Moscova; Moscova este orașul în care te-ai născut și dacă-i prònunți numele, bunul tău soț va sări în sus...

— Mai departe, mai departe! interveni Antonina Ivanovna nerăbdătoare.

— Ehei, văd că începi să te entuziasmezi! constată Alexei Ivanovici, apropiind trabucul de gură, fără să-i cadă scrumul. E un semn bun. Apoi îl convingi să depună la una din băncile din Petersburg, pe numele copiilor, o sumă mare, să zicem, două sau trei mii, apoi o sumă,

ca să zic așa, pentru scumpa lui jumătate, adică pe numele tău. Așteaptă, ce te răsucești pe scaun ca un titirez! Încetul cu încetul, ca să zic așa, îți continui tactica!... Ca să zic așa, iei cecurile în modul cel mai firesc... Lasă-mă să termin! Eu, sluga ta umilă, voi fi aici, chiar aici. Te duc împreună cu copiii la Piter, ca să zic așa, pe aripile vîntului. Vei începe să-ți cheltuiești banii. Alimov va uita copiii treptat. Timpul și distanța, dacă se poate spune astfel, sînt fierăstrăul dragostei. Iar tu ai să-l uiți pe Alimov și gata! Atunci, surioară, ai să afli că în viața fiecăruia există, ca să zic așa, și o a doua tinerețe, să știi că Petersburgul nu-i Asia...

— Ajunge! îl opri scîrbită. Ajunge! Știam că ești o lichea, nu știam că mă cunoști așa de puțin. Să recurg la fals, la înșelătorie, să mă înjosesc, să-i smulg banii și... Taci! Ai păreri mai proaste despre mine chiar ca dușmanii mei!...

— Crede-mă, un plan mai genial nici Talleyrand n-ar fi putut să conceapă!

— Uite ce este, Alexei, nu crezi că este timpul să te întorci la Moscova? îl întrebă, schimbînd dintr-odată vorba, pentru a pune capăt pălăvrăgelii lui.

— De ce, ce s-a întîmplat?

— Dragul meu, trăind aici pe socoteala lor, faci situația mea și mai greu de suportat.

— Pe socoteala lor? rîse Alexei Ivanovici. Dragă, abia am venit aici, în casa asta am mîncat în total de două ori, și atunci față în față cu soacra ta... Ce desert minunat!

— Dar de cîte ori ai luat bani de la Alimov?

— Niciodată de la scumpul tău soț.

— Dar de la Mihail Marchici?

— Mihail Marchici este, ca să zic așa, prietenul meu intim. Mă iubește ca pe un frate și eu la fel; este un adevărat gentleman, mai de grabă era, în ultima vreme s-a cam schimbat. Palma nenorocitului acela de Grișa a lovit direct, ca să zic așa, în interesele mele. Nu mai beau în fiecare zi vinuri alese și șampanie. Nu-i nimic, sper, ca să zic așa, că oaia rătăcită se va întoarce. Deci, nu-ți place planul meu? Bine, mai gîndește-te, o să mai vorbim noi! La revedere, mă așteaptă Arzas Marchici!...

Antonina Ivanovna află, într-o zi, de la fratele ei o noutate despre Smbat, o noutate care o și miră, o și îndureră.

— Minți ! strigă ea, chiar furioasă.

— Nu mint, spun adevărul curat. Ieri seară l-am văzut pentru a doua oară la restaurantul „Anglia", ca să zic așa, era în al nouălea cer. Ochii i se înroșiseră ca niște rinichi de oaie, picioarele îi desenau fel de fel de linii geografice pe podea, capul nu-i stătea pe umeri, se răzvrătise împotriva trupului.

— Dacă este adevărat, mi-e milă de el.

— Dacă ți-e milă, ești în stare să-l și iubești. Femeilor, de multe ori, întîi le este milă, apoi iubesc. Ești de acord, ce zici ?...

— Ascultă, Alexei ! strigă sora lui, mușcîndu-și buzele. Dacă săptămîna asta nu pleci din oraș, măcar schimbă-ți locuința.

— Cu alte cuvinte, draga mea surioară, vrei, ca să zic așa, să-mi închizi ușa în nas ?...

— Dacă vrei să știi adevărul, da, dar nu ușa mea, ci a altuia !

— Ai devenit un adevărat balaur, draga mea, nu-ți stă bine.

— Mihail Marchici, ți-a întors spatele, acum îl exploatezi pe cel mic. E rușine totuși...

— Nu este vorba de rușine. Ca să zic așa, sînt supraveghetorul și educatorul lui Arzas Marchici. Cred că pentru această dublă funcție am dreptul să primesc leafă.

Era adevărat. Acum Alexei Ivanovici făcea pe supraveghetorul și educatorul lui Arșac, era însă un supraveghetor cam voluntar și prea libertin. Tînărul o căuta pe Zina lui, iar Alexei Ivanovici îl ajuta s-o găsească... la teatru, la circ, prin culise, prin hoteluri. Ca educator, își învăța elevul forme și moduri de viață „din Capitală".

Într-o seară, ieșind de la teatru, profesorul și elevul intrară la restaurantul din apropiere, să cineze. Acolo, îl întîlniră pe Smbat, care se distra cu niște prieteni. Arșac vru să plece, dar Alexei Ivanovici nu-l lăsă. De ce să-i fie teamă ? Smbat Marchici nu va spune nimic, văzîndu-l că este cu „onorabila" sa rudă. Aproape că-l sili pe tînăr să se așeze.

— Azi mîncăm în stil *asiatique* sau *européen?* întrebă el, exact pe tonul unui *gastronome*.

— Cum vrei.

— *Garçon!* strigă Alexei Ivanovici, privind din vîrful nasului. Lista de bucate! Apoi întorcîndu-se către Arșac, îi spuse: Alege!

— Alege tu pentru amîndoi!

Tînărul voia să mănînce și să bea după gustul „educatorului".

Alexei Ivanovici îl certă, mai întîi, pe chelner că nu schimbase imediat șervetul, apoi începu să aleagă din meniu. Vreun sfert de oră îi explică chelnerului cum trebuie să fie preparat fiecare fel și vreun sfert de oră vorbi despre băutură.

— La cine te uiți? întrebă el, văzînd că Arșac nu-și ia ochii de la masa lui Smbat.

— Mă uit la fratele meu și mă minunez cu ce fel de oameni stă la masă. Vai de numele Alimovilor!

— Cum adică, oamenii aceia sînt demni de dispreț? Bine dragă, dar nu te uita așa! Ridică-ți capul, apleacă-te într-o parte, aruncă-ți privirea, ca să zic așa, direct la picioarele lor! Asta înseamnă să-i disprețuiești. Așa, chiar așa, perfect, Dumnezeu mi-e martor că erai vrednic să te naști la Piter! *Garçon,* adu repede caviarul!...

Apoi scoțîndu-și pince-nezul, începu să înfulece caviarul cu ceapă verde.

— Arzas, continuă el să-și educe elevul, cînd mănînci, nu trebuie să te apleci cu tot corpul spre masă, ăsta-i sistem oriental. Ține-ți mereu capul sus și pieptul îndepărtat de masă. Ca să zic așa, mănîncă, cu nonșalanță, zîmbește, rîzi, glumește, ca și cum n-ai fi prea înfometat. Da, dragule, așa-i bine, e minunat!... Cînd eram la teatru, am vrut să-ți atrag atenția asupra felului cum saluți, era cam nepotrivit. Ascultă, cînd saluți femeile, trebuie să încerci, ca să zic așa, să le privești în față și să le zîmbești. Pe urmă, nu-ți ridica pălăria în sus, ci într-o parte și dintr-odată, ca să zic așa, cu o mișcare plină de nerv. Ridic-o, fă un semicerc și apoi puneți-o pe cap. În orașul ăsta nimeni nu știe stilul cel nou de a saluta femeile și tu vei da exemplu primul. Uite, la vară, mergem în Franța și la Paris ai să înveți totul. Ce zici?

— Desigur, desigur, ești de pe acum invitatul meu !

— Dar, amice, cred că nu ți se vor da atîția bani ca să mă plimbi și pe mine. Ce părere ai ?

— Cine ar îndrăzni să nu-mi dea ?

— Ei, cine ? Scumpul meu cumnat... Ce mai, frate, omul ăsta, ca să zic așa, v-a subjugat pe toți. Iar el, om însurat, poftim cum chefuiește !...

— Face el, fac și eu. Nu poate să-mi interzică. Eu îmi cheltuiesc banii mei.

— Asta-i și părerea mea, tu nu ești, ca să zic așa, destul de *energique*. Pretinde, frate, pretinde și-ți va da ! Doar ești moștenitor cu drepturi egale. *Garçon,* vinul acesta n-a fost din cele mai alese. N-aveți altul, altul mai vechi ? Adu-l să-l încercăm !...

Smbat vorbea cu comesenii și părea că nu-i observă pe cei doi. De masa lui se apropie un tînăr beat, înalt, voinic, rumen la față. Punîndu-și mîinile în buzunar, îl fixă pe Smbat, clătinîndu-se.

— Să vezi, Alexei Ivanovici, ce scandal o să fie ! șopti Arșac comeseanului său.

— Cine o fi sălbaticul ? După mine, trebuie să aibă obrazul tare gros, zise Alexei Ivanovici, uitîndu-se la picioarele necunoscutului.

— Este fiul surorii lui Petros Gulamian, scandalagiul numărul unu al orașului.

— Aha ! exclamă Alexei Ivanovici, grăbindu-se să-și întoarcă privirile de la necunoscut.

Deodată, bețivul începu să urle :

— Ce tot filozofați acolo despre cinste ? Alimovii n-au dreptul să vorbească despre acest subiect !

Vorbele îi erau adresate lui Smbat, care nici măcar nu pronunțase cuvîntul cinste, discutînd cu comesenii. Mirat, se uită de jos în sus la necunoscut.

— Poftiți, e pregătit ! urlă nepotul lui Gulamian, punîndu-și pumnul pe marginea mesei.

— Domnule, nu vă cunosc. Cine v-a permis să vă apropiați de masa mea ?

— Cine, cine ? Ha, ha, ha ! Scuip pe milioanele dumitale ! Spune-mi, te rog, cine a fost tatăl dumitale de te mîndrești așa ?

— Domnule, plecați de aici !

— Am întrebat cine a fost tatăl dumitale ? Un portar, un sacagiu, ha, ha, ha !

— Plecați, altfel !... urlă Smbat, apucînd gîtul unei sticle goale.

Se iscă agitație. Comesenii se ridicară, afară de Smbat, care încă nu înțelegea ce vrea omul de la el. Îl prinseră pe tînărul cel beat, vrînd să-l îndepărteze, dar el îi îmbrînci pe cei care-l apucaseră și iar se apropie de Smbat.

— Vă toc pe toți trei, vă fac chiftele ! mormăi el, făcînd un semn cu mîna spre Arșac și Alexei Ivanovici. Hai, veniți, dacă vreți, ajutați-l pe afurisit !

— Ai auzit, Arzas ? Sălbaticul ăsta, ca să zic așa, aruncă și în noi cu pietre. Atenție, trebuie să chemăm poliția, ca să-l dea afară pe scandalagiu ! *Garçon !*

Palid, Smbat se ridică să se apere. Matahala băută își ridică pumnul ca să-l lovească ; în aceeași secundă, o sticlă de vin, zburînd prin aer, îl lovi în piept. Se dădu un pas înapoi, ridicîndu-și capul, se uită în direcția de unde primise lovitura. Zări în fața lui un tînăr de vreo șaisprezece ani, palid și cu privire de nebun.

— Arzas, Arzas ! urla Alexei Ivanovici, abia reușind să-l oprească pe Arșac, care turbase, vrînd să arunce după sticlă și cu o tavă în capul adversarului. Arzas, ți-ai pătat cămașa cu vin, liniștește-te, sălbaticul este puternic, ca să zic așa !...

Agitația se înteți. Chelnerii se repeziră asupra matahalei, îl prinseră și-l traseră cu forța afară. Cînd era însă în pragul ușii, se smulse cu toată puterea din mîinile lor și se năpusti asupra tînărului. Dumnezeu știe ce s-ar fi întîmplat cu Arșac, dacă n-ar fi fost mai scund decît brațul ridicat de uriaș. Din pricina forței propriei sale lovituri, uriașul se răsuci și se prăvăli cu fața în jos pe podea. Abia reușiră vreo zece persoane să-l tîrască afară, să-l predea polițiștilor.

Patronul ceru scuze Alimienilor.

Smbat trecu într-o încăpere alăturată, prăbușindu-se pe o canapea.

— Ce-a vrut să însemne asta ?

— Înseamnă că, acum, în locul meu, tu ești acela care va trebui să primească sfaturi, răspunse Arșac, care intrase imediat după el, închizînd ușile în urmă.

— Aha, tu erai ! Piei de aici ! Cine te-a rugat să-mi iei apărarea, să te bagi în treburi care te depășesc ? Piei de aici !...

— De data asta nu m-am băgat în treburi care mă depășesc, am apărat onoarea Alimovilor. Eu nu sînt filozof ca tine sau fricos ca Mikael, prin vinele mele curge sînge adevărat, întreabă-l pe Alexei Ivanovici !

Smbat îl privi. Emoția sinceră a tînărului îl domolise. Într-adevăr, ca să-l apere, Arșac aruncase cu sticla în tînărul mitocan.

— Voiam să-l omor, continuă Arșac cu mîndrie. Era hotărît să ne bată. E băiatul surorii lui Gulamian ; în loc să se răzbune pe Mikael, vroia să se răzbune pe tine și pe mine.

— Ce rușine, ce dezonoare ! exclamă Smbat, bătînd cu pumnul în masă. Ce caut eu aici, cine m-a adus ?... De ce ?

— De ce ? Mă mir și eu !... Îmi dai sfaturi și cînd colo...

— Ajunge ! îl întrerupse Smbat. Taci, ți-am spus ! Nu te privește, înțelegi ? Tu ești un copil, nu poți să înțelegi durerea mea.

După o scurtă tăcere, continuă :

— Știi ce, Arșac ? Te las să faci orice, înțelegi, orice, numai nu te însura cu Zinaida ! Nu mă întreba cauza, nu-ți pot răspunde. Dar să nu te însori, auzi, să nu te însori niciodată. Chefuiește, îmbată-te, cheltuiește, îți dau cîți bani vrei tu, trăiește-ți viața, pîrjolește-ți inima, distruge-ți trupul, dar nu te însura ! Du-te, piei de aici !... Te așteaptă fanfaronul, pomanagiul... Sora lui m-a nenorocit pe mine, iar el te exploatează pe tine. Nu valorează nici cît degetul cel mic al surorii lui. Este o nulitate, sora lui este altceva, un amestec de bine și de rău, un amestec care-mi otrăvește viața. Ieși, lasă-mă singur cu ale mele !...

Aproape că-și izgoni cu forța fratele, închise ușile și din nou se prăbuși pe canapea. Dacă cineva s-ar fi uitat prin gaura cheii, ar fi văzut cum un bărbat de treizeci și doi de ani plînge, ca o femeie...

Dincolo, Alexei Ivanovici se văita patronului de apucăturile asiatice. Ce fel de țară este asta, în care oame-

nii de onoare nu sînt respectați ? Pînă și cei cu studii superioare se sălbăticesc.

— Să te ia naiba ! se adresă el lui Arșac. Mi-ai doborît pince-nezul, l-ai sfărîmat, acum sînt orb de-a binelea. Smbat Marchici e pierdut definitiv, ca să zic așa, a scăpat hățurile. Să ne așezăm, sînt uimit de vitejia ta, zău, ești ca un toreador, nu glumesc...

Se reașezară la masă.

— Ce-i asta ? spuse Alexei Ivanovici, ținînd sticla de vin în fața luminii. Ce vin este ? Credeam că-i șampanie... Totul s-a încețoșat...

— Chelner, șampanie Rederer ! strigă Arșac.

— Crezi că șampania destramă ceața ? zîmbi Alexei Ivanovici. *А что же ?* * Să încercăm ! Ei, deșertăciunea deșertăciunilor, uită incidentul ! Adevăratul gentleman, ca să zic așa, uită repede grosolăniile sălbaticilor.

Smbat știa că o luase razna. Știa și nu se oprea. Viața vicioasă îi distrugea treptat nervii, cufundîndu-l în beznă. În atmosfera amețitoare a restaurantelor, în societatea nouă a prietenilor petrecăreți găsea uitarea, chiar trecătoare. Îi era de ajuns. Ce curios, cînd era treaz, simțea mai puternic durerea, condamnîndu-se fără milă pentru noul său fel de viață !

Cîteodată își amintea de locșorul modest, unde petrecuse destule ore liniștite, unde gîndurile și sentimentele sale întîlniseră respect și simpatie. În fața lui apărea o masă luminată, iar lîngă samovarul încins — un chip frumos, modest și mîndru... Atunci îi răsunau în urechi vorbele unchiului său : „De ce nu te-ai însurat cu cineva mai apropiat ?“.

Oftînd, făcea cu mîna un gest, parcă ar fi îndepărtat de lîngă el chipul frumos. Trebuia s-o uite și să nu se mai gîndească la ea. Zadarnic, nimic nu-l mai putea ajuta.

Vedea întruna figura nemulțumită a soției sale, auzea nesfîrșitele proteste ale mamei, aluziile răutăcioase ale surorii, își amintea ultimele cuvinte ale tatălui, reconstituia ultimii șapte ani și din nou își îndrepta pașii spre restaurant. O să sfîrșească așa cum au început fra-

* De ce nu ? (rus.).

ții săi. Simțea un dispreț disimulat față de situația lui familială, care-l înconjura, învăluit în fățărnicie; încerca să se convingă că nu era decît fructul unor prejudecăți ale unui mediu semieducat. Zbuciumul nu contenea. La ce bun atîta bogăție, dacă era nenorocit? Dacă s-ar fi lipsit de moștenire, ar fi rămas departe de această lume apăsătoare, ar fi continuat să trăiască mai departe, ascunzîndu-și necazurile? Nu mai putea, dăduse de gustul banilor, sărăcia îl înfricoșa. Cu bani putea să-și uite necazurile. De ce să nu se distreze?

Începu să risipească banii, așa cum îi risipise într-o vreme și Mikael. Începu să joace cărți, să cunoască și viața din culisele teatrelor...

Partea a treia

1

Construirea noilor cămine de la sonde s-a terminat de lăsata secului. În seara din ajun, Zargarian s-a dus în oraș. Smbat i-a dat un teanc de bancnote ca să-i cinstească a doua zi pe muncitori.

Suma era destul de mare, se putea organiza o petrecere festivă. Așa și hotărî să facă Zargarian.

— Cum vreți, interveni Mikael, dar, după părerea mea, nu merită să faci dintr-un lucru obișnuit o petrecere sărbătorească.

— Un lucru obișnuit? Se miră Zargarian. Cred că nu-i un fapt neînsemnat pentru muncitori să fie mutați în asemenea palate. Să vedeți în ce cocine locuiesc cei de la alți proprietari de sonde.

Noile cămine erau trei — cîte unul pentru muncitorii fiecărui grup de sonde. Davit se hotărî să organizeze petrecerea în clădirea cea mai mare și mai aproape de birouri. Era o construcție lunguiață, fără etaj, înălțată de la pămînt pe niște piloni, fiind apărată de pătrunderea umezelii și a gazului. Plafoanele erau înalte, ferestrele largi, pereții acoperiți cu ulei. Fiecare își avea patul și scaunul său. Clădirea era înconjurată cu o verandă lată, amenajată pentru vară. O curte curată, se întindea, largă și netedă, împrejmuită cu un gard din piatră. La un capăt al curții era construită o sală mare, putînd servi ca sală de studii sau ca teatru. În extremitatea cealaltă era o baie mică, de asemenea, o noutate pentru muncitorii petroliști.

— Numai clădirea aceasta ne-a costat cincizeci de mii de ruble, spunea Zargarian.

Încă din zorii zilei, pe verandă erau îngrămădite săculeţe, coşuri şi boccele, negre de funingine, umplute cu diverse provizii. În curte, muncitorii pregăteau, în grabă, mese improvizate din scînduri. Vremea era destul de caldă şi doreau să mănînce afară.

Spatele încovoiat al lui Zargarian se îndreptase parcă astăzi, pe faţă îi juca un zîmbet de satisfacţie, iar de bucurie picioarele-i slabe se îndoiau cînd umbla. Glumea cu muncitorii şi le cerea să fie atenţi cu focul.

Pe la ora unsprezece, sirenele începură să sune, anunţînd că a venit timpul să se oprească lucrul. Într-o jumătate de oră, curtea se umplu cu o mulţime de umbre negricioase. Feţele pline de funingine radiau de veselie neobişnuită, pupilele sclipeau de bucurie arzătoare. Mulţi considerau festivitatea ca o sărbătoare sătească, strigau, chiuiau, amintindu-şi de locurile natale, se înghionteau, rîdeau şi îi bucurau pe Alimieni.

Cei adunaţi nu erau o mulţime amorfă de oameni, reprezentau munca amară, întruchiparea grijilor şi necazurilor vieţii. Veniseră să-şi scuture din suflet, pentru cîteva ceasuri, praful mohorelii şi să rîdă, uitînd murdăria, fumul şi zdrenţele. Aduceau cu ei negreală şi întunecime. Şi razele limpezi ale soarelui păleau, căzînd pe această mare întunecată de oameni. Dar nu conta, marea întunecată se mulţumea cu căldura vremii, cu limpezimea cerului şi, mai ales, cu ce căpătase.

Tăcut, palid, ca un lunatic, Mikael mergea din cameră în cameră, prin curte, pe drum, căutînd pretutindeni, fără să vrea, un chip care-i stăpînea sufletul. Chipul acela nu se arătase de zece zile nicăieri. Se ruşina să accepte că nu se împotrivise sărbătorii, îndemnat doar de speranţa secretă că o va vedea pe Şuşanic.

De la oraş au venit pe rînd Serafion Gasparici, cu contabilul principal, apoi Arşac cu Sulian şi, puţin mai pe urmă, Antonina Ivanovna cu fratele ei.

Pentru ei, Davit comandase, acasă, o gustare specială. O chemă pe Şuşanic, în grabă, să aibă grijă de Antonina Ivanovna. După cîteva minute, mulţimea o primea cu respect pe fată, scrisese şi citise scrisori pentru mulţi,

cususe și cîrpise, oblojise rănile în răstimpul de cînd era la sonde. Șepcile și caschetele se înălțau, fețele zîmbeau.

— *Добрая, славная барышня* * ! auzi Antonina Ivanovna glasul muncitorilor recunoscători.

I se părea că și soarele poate fi gelos pe impresia produsă asupra mulțimii de apariția unei fete obișnuite.

Șușanic se apropie și o salută cu respect. Venise totuși, deși nu voia să-l întîlnească pe Smbat, venise tocmai cu speranța de a-l vedea. Tresări cînd Antonina Ivanovna îi strînse mîna cu prietenie sinceră. Se rușină, considerîndu-se vinovată față de femeie prin sentimentele pe care le nutrea pentru bărbatul ei. Tresări cînd Antonina Ivanovna o luă de braț camaraderește și o rugă să se plimbe împreună prin mulțime.

De la venire, doamna se interesase de lumea asta atît de ciudată. În fața ochilor ei era o armată de fețe înnegrite, formată dintr-un conglomerat de neamuri, credințe, limbi și veșminte. Vedea pentru prima dată așa ceva. Dorea să se apropie de marea aceasta întunecată, s-o privească mai atent, să înțeleagă ce se petrece înlăuntrul ei.

— La dracu ! Aici totul este în descompunere, spuse Alexei Ivanovici.

Își strînsese poalele mantalei, ridicîndu-le pe burtă, să nu le atingă de zdrențele care miroseau a țiței.

— Da, dar numai pe dinafară ! observă Șușanic cu seriozitate.

— Ți-a zis-o ! îi șopti Antonina Ivanovna la ureche. Trebuie să vorbești cu prudență față de fata asta.

— Să știi că e destul de picantă, spuse Alexei Ivanovici.

Antonina Ivanovna îl privi mustrător, încruntîndu-se. Șușanic îi inspira simpatie și respect. Fata aceasta i se părea o floare rară, crescută într-o lume neagră. Privind-o mai atentă, era nemulțumită că la prima întîlnire se purtase cu indiferență și ironie. Fata aceasta nu semăna cu celelalte femei din jurul ei. De cînd veni-

* Buna, simpatica domnișoară (rus.).

se din Rusia, vedea, în sfîrșit, o femeie care gîndește, care poartă pecetea unei evoluții intelectuale.

Începu să vorbească cu Șușanic despre cei de față, căutînd să afle cum gîndește, ce crede. Întreba despre modul de viață al muncitorilor, despre situația lor materială și morală. Șușanic îi povestea cu simplitate tot ce știa, fără să descrie în culori sumbre situația mulțimii împovărate de munci grele. Prin purtarea ei sinceră, doamna îi cucerea încet-încet simpatia și, totodată, o supunea superiorității sale intelectuale. Șușanic, la rîndul ei, avea impresia că este o ființă deosebită, căzută prin capriciul sorții în lumea banilor, față de care numai și numai Smbat putea fi superior. Șușanic nu greșea — Antonina Ivanovna era o excepție în oraș, prin cultură, educație și situația ei familială. Mai ales din această cauză devenise centrul conversației tuturor.

La un semn al lui Davit, mulțimea se așeză la mese. La braț cu Șușanic, Antonina Ivanovna se plimba mereu, trecea de la o masă la alta, privea, studia, rugînd-o pe domnișoară să-i traducă ce spuneau muncitorii localnici. Iar muncitorii se-nghionteau, rîdeau tare, cu veselie, instalîndu-se mai comod pe locurile lor. Prezența „mai marilor" nu-i jena, voiau cu toții să-și dea frîu liber bucuriei înăbușite de-a lungul anilor. Era nevoie de ajutorul băuturilor.

Davit se apropie de mese, îndemnîndu-i :

— Băieți, beți cît vă poftește inima, vi se aduce vin și rachiu din belșug, băgați de seamă să nu vă îmbătați, atît vă spun !

Sticlele se goleau în grabă unele după altele. Se glumea pe seama băutului într-un jargon doar pe înțelesul populației sondelor petroliere.

— Mi *s-a întinat burlanul* *, spunea unul, arătîndu-și gîtul, dă-mi un *rîzșiridel* **, să-l lărgesc !...

— Deschide robinetul, să umplu rezervorul ! intervenea un altul.

— Băieți, încingeți-vă bine cazanele, nu vă mai întîlniți voi cu asemenea combustibil !...

---

* S-a înnodat gîtul (n. a.).

** Lărgitor — un fel de unealtă pentru lărgirea tuburilor de la sondele petroliere (n. a.).

— Încet, să nu vi se urce vaporii la cap !...

— Rotește *cilindrul* * !...

Printre muncitorii armeni era un bătrîn venerabil, pe nume Gaspar. Într-o vreme fusese gospodar înstărit la țară și „știa cum să se poarte cu mai marii". Una-două închina în sănătatea „domnilor" și „striga „ura-a-a !". Mulțimea îl însoțea, ridicînd paharele. Cînd veni rîndul să bea în sănătatea inginerului Sulian, se așternu o liniște penibilă. Mulțimea nu putea să fie falsă. Luînd doar o înghițitură, unii își puseră paharele pe masă, mulți nici nu le atinseră.

— E un netrebnic ! șușoteau. N-are nimic de domn în el.

Cu zîmbetul pe buze, cu o mînă sprijinită, cu cealaltă răsucindu-și mustățile, Sulian se uita lingușitor la Mikael, urmărindu-l neîncetat. Intenționa, prin intermediul lui, să-l roage pe Smbat ca firma Alimian să cumpere pentru el o parte dintr-o societate petrolieră nou înființată.

În fața porții se opri trăsura lui Smbat. Mulțimea cea neagră se agită, ridicîndu-se în picioare. Venea cel care din ziua cînd pusese piciorul la sonde, încercase să le îmbunătățească viața lor, a clasei muncitoare. Cît de mult se schimbase în ultima vreme ! Fața i se înroșise, se buhăise puțin, ochii îi erau umflați, injectați. Să fi fost rezultatul nopților nedormite și al băuturilor tari ?

— Ura-a ! strigă mulțimea la un semn al lui Gaspar.

Smbat făcu semn ca nimeni să nu se miște de la loc. Era bucuros că mulțimea îl respectă și-l iubește. Se apropie de Mikael, întrebîndu-l dacă este mulțumit de ce a făcut.

— Nu ! răspunse scurt Mikael.

— De ce ?

— Nu-mi plac lucrurile false.

— False ! se miră Smbat.

— Da, eu socotesc că totul e fals. Organizați petreceri pentru sărmani, cu banii lor, și credeți că faceți un mare bine.

— Nu cred.

---

* Cilindrul mașinii care forează. Pe el se înfășoară și se desfășoară frînghia în puț (n. a.).

— Ba da, crezi ! Așa sînteți voi, toți democrații... Eu sînt burghez și nu-mi plac asemenea lucruri...

Apoi se îndepărtă. Smbat privi mirat în urma lui, dînd din umeri.

Antonina Ivanovna privea fără contenire mulțimea. Fețele ofilite de timpuriu, spinările încovoiate, pieptu-rile scofîlcite îi inspirau milă. Era cuprinsă de gînduri și sentimente neobișnuite. Sub aspectul întunecat al mul-țimii vedea o lume și mai întunecată sufletește, dori-toare de lumină. Pentru ce învață oamenii, dacă nu sînt capabili sau nu vor să împartă în lumea aceasta întune-cată puțină lumină ?

Pentru întîia dată se învinovățea că dăduse atîta im-portanță diferenței dintre neamuri și credințe. Se rușină de tot ce, în momente de enervare, îi spusese lui Smbat. Și îi spusese multe cuvinte jignitoare. Numai ea spuse-se ? Din senin ? Nu ! De ce-și reproșa, oare de puține ori fusese jignită de Smbat ?

Fruntea încruntată se destinse treptat, ochii ei albaș-tri se înflăcărară. Prin minte începură să i se perinde toate eroinele romantice, din romanele rusești, pe care le iubise, și de care fusese cîndva vrăjită. Iată lumea a cărei ajutorare fusese proslăvită de cei mai aleși au-tori, de cei mai cinstiți gînditori ai neamului ei.

Inima ei era plină de înalte sentimente umanitare. Ar fi fost gata să-și ierte soacra, cumnata și toate cele-lalte rude de care se simțise disprețuită. În fața ochilor se perinda un amestec de neamuri și limbi, o lume cu-prinsă de aceleași dureri și necazuri. Funinginea și ți-țeiul se întinseseră deopotrivă asupra tuturor, dîndu-le o uniformitate tristă. Nu cumva era prea pretențios cel care căuta diferențieri sub egalizarea sumbră, iubindu-l pe unul, disprețuindu-l pe altul, ajutîndu-l pe unul, ne-socotindu-l pe altul, considerîndu-l „străin" de sîn-gele lui ?

— Domnișoară, se adresă ea lui Șușanic. Li se în-tîmplă nenorociri oamenilor de la sonde ?

— Multe.

— Probabil din cauza incendiilor.

Șușanic îi răspunse că evident și din cauza incendii-lor, dar, în general, acolo viața oamenilor nu era în si-

guranță. Existau multe alte întîmplări. Ieri degetul unui om rămăsese sub curea și fusese tăiat din rădăcină, într-o altă zi cureaua de la o mașină se răsucise, zdrobind un muncitor neexperimentat. Iar bolile provocau și ele victime numeroase.

— Am auzit că îi ajutați cît puteți pe muncitori, iar ei vă venerează ca pe un înger binefăcător, spuse doamna jumătate ironică, jumătate serioasă.

Tulburată, Șușanic întoarse capul. Niciodată nu se gîndise la măruntele ei servicii.

— Știți ce? continuă Antonina Ivanovna, uitîndu-se în ochii ei. Cred că dumneavoastră, dacă ați vrea, ați putea face foarte multe lucruri pentru muncitori. De pildă, ați putea să-l convingeți pe Mikael Marchici să deschidă și un spital.

— Eu n-am dreptul să mă amestec în treburile sale.

— Cam așa este, dar pentru a face fapte bune trebuie să ai dreptul? Nici eu nu am dreptul, dar mă voi amesteca... și din partea dumneavoastră. Nu, vă rog, vă rog!... Mi se pare că el ar îndeplini mai repede o rugăminte a dumneavoastră, decît a mea... Da, da, îl voi ruga din partea mea și din partea dumneavoastră, chiar dacă nu mi-ați permite!... V-ați înroșit, înseamnă că am dreptate.

Davit o chemă pe Șușanic să pregătească masa pentru oaspeții veniți din oraș.

După vreun sfert de oră, oaspeții au fost invitați într-o încăpere separată. Serafion Gasparici toastă pentru succesele afacerilor firmei Alimian. Să dea Dumnezeu ca firma să înflorească pe zi ce trece, să se dezvolte și „să hrănească mii de oameni".

— Firma noastră nu hrănește și nu va hrăni pe nimeni, spuse Mikael cu o indignare ciudată.

— Lasă că știu eu, observă cu subînțeles Serafion Gasparici.

— Nu, unchiule, nu știi!... Socotesc că și masa de azi este o farsă...

Toată lumea îl privi mirată. Smbat nu știa cum să explice neobișnuita lui stare.

— Da, socotesc că este o farsă! repetă Mikael și mai înflăcărat. Nimic nu e sincer, cinstit.

— Mikael, spuse Serafion Gasparici. Ești încă tînăr, ascultă-mă, vreau să-ți povestesc ceva. Cînd eram *uezdnîi nacealnik* *, într-o zi... excelența sa Visarion Prokofievici Afanasiev, Dumnezeu să-l odihnească...

Strigătele la unison ale muncitorilor îi întrerupseră vorbele. Davit le transmisese vorbele lui Serafion Gasparici, și acum strigau „ura-a !...".

— Eh, acum bucurați-vă ! strigă Mikael și, alergînd afară, urlă : Tăceți neghiobilor !

Gustarea dură foarte puțin. Mîncară în picioare. Dispoziția ciudată a lui Mikael le tăiase tuturor pofta. Antonina Ivanovna ieși pe verandă, îl luă pe Mikael de braț și începu să vorbească cu el.

Oaspeții se răspîndiră în curte.

— Haideți, băieți ! strigă Davit. Acum voi vedea care este în stare să meargă la lucru...

Mulțimea îl urmă, ieșind în stradă.

— Frate Gaspar, se adresă Davit fostului gospodar înstărit, dumneata care ești un cioban iscusit, desparte caprele de oi ** !...

— Cu dragă inimă ! Băieți, aduceți două scînduri mari !

În stradă exista o baltă de țiței, înconjurată cu un val de pămînt. Gaspar porunci să se pună scîndurile groase și lungi de la un mal la altul, să le întărească capetele cu pămînt și piatră. Apăru un fel de punte. Gaspar spuse că, în afară de turci ***, toți muncitorii să treacă unul cîte unul pe punte. Care va cădea înseamnă că era beat.

Gluma plăcu mult muncitorilor, primind-o cu o larmă de nedescris.

— Haideți, unu, doi, trei ! comandă Gaspar ca un general, și trecu primul, cu succes.

Izbucniseră rîsete, chicoteli, înghionteli, țopăieli, îmbrînceli, vociferări. Muncitorii treceau cu atenție peste punte, unul în spatele celuilalt. Se străduiau să nu alunece, bălăbănindu-se, care cum îl țineau puterile. Siluetele lor negre se oglindeau în suprafața încremenită a

---

* Șef administrativ al unui județ (rus.).

** Fă dreptate (expresie).

*** Fiind musulmani, turcii nu consumă băutri alcoolice.

bălții, ca niște umbre înceţoșate. Cei beți își pierdeau echilibrul, se clătinau și cădeau. În cădere, stropi grei de țiței îi împroșcau pe cei rămași pe mal.

Toată lumea rîdea, cei care cădeau făceau larma mai mare. Cîte un glumeț începea să danseze în mijlocul bălții, aplaudîndu-se singur.

— Dați scîndurile la o parte, s-a terminat ! porunci Gaspar.

Mulțimea începu să scandeze :

— Ciuprov ! Ciuprov !

La capătul podețului apăru un muncitor rus, înalt, cu umeri lați. Pe umărul drept așezase un muncitor armean, pe cel stîng — un muncitor lezghin. Amîndoi erau beți și se îmbrățișaseră. Ciuprov smulse din mîna unuia armonica și, cîntînd, o porni pe punte, cu ochii săi mici și albaștri ațintiți spre malul celălalt. Avea pieptul gol, cămașa din pînză roșie se umflase din cauza vîntului. Ciuprov era destul de beat, dar își păstra echilibrul. Fiindcă puntea n-ar fi rezistat la atîta greutate, coborî și, făcînd cîțiva pași uriași prin baltă, trecu pe malul celălalt, cu povara pe umeri.

Mulțimea strigă din nou :

— Rasul ! Rasul !...

Acesta era un lezghin voinic. Ajungînd la mijlocul punții, își scoase sabia din teacă și începu să danseze, însuflețit de armonica lui Ciuprov. Sabia strălucea în jurul lui, pe sub genunchi, deasupra capului, pe lîngă obraji. O clipă se opri obosit, se clătină, gata-gata să cadă. Dar, un braț puternic îl prinse de umeri, un altul de mijloc și, ridicîndu-l, îl trecură pe celălalt mal.

— *Maladeț* *, Carapet ! strigă Ciuprov...

Între cei trei muncitori de diferite credințe, limbi și neamuri era o prietenie știută de toți. Deveniseră celebri prin curajul lor și se bucurau de respectul și invidia tuturor. Se duceau împreună la lucru, se întorceau împreună, locuiau în aceeași cameră, dormeau în același pat. În timpul erupțiilor, puteau fi văzuți cei dintîi în locurile cele mai primejdioase. Cînd apăreau la locul vreunei erupții, lumea se însuflețea, prindeau cu toții viață. Dacă

* Corect : *molodeț* — bravo (rus.).

unul era amenințat de vreo primejdie, ceilalți încercau, cu prețul vieții lor, să-l salveze. Dacă unul era vesel, se înveseleau și ceilalți și invers. Glumeau între ei, rîdeau între ei, dar vai de cel care îndrăznea să jignească pe vreunul din ei! Spada lui Rasul strălucea imediat, apăreau pumnii puternici ai lui Ciuprov și umerii lați ai lui Carapet. Odată se iscase o ceartă cu muncitorii proprietarului vecin și cei trei opuseseră rezistență la douăzeci de oameni.

Davit Zargarian îi povesti Antoninei Ivanovna întîmplările cu un anume scop. Ea asculta cu interes și... se gîndea.

Mulțimea se risipi. A doua zi, dimineața, muncitorii urmau să se instaleze în noile cămine.

Davit propuse oaspeților să vadă și celelalte construcții. Primiră cu toții invitația. Curtea și veranda se goliră.

Mikael căuta prilejul să rămînă singur cu Șușanic. Profitînd de absența oaspeților, se duse în încăperea unde, ajutată de un muncitor, fata strîngea masa.

Era foarte emoționat, îi făcu semn muncitorului să plece și încuie ușa.

Șușanic tresări. Doamne, ce mai vrea de la ea? De rușine și de teamă, începu să tremure, scăpînd din mînă niște pahare, care se prefăcură în cioburi. Ce să facă? Să fugă sau să rămînă? Ușa era încuiată. Ce o fi o fi! Nu se va speria, la nevoie, știa să se apere.

Mikael se apropie, se opri în fața ei, de partea cealaltă a mesei.

— Spune-mi, te rog, spuse el cu glas nesigur, cine ești dumneata de te amesteci în treburile noastre, cine? Cu ce drept mă rogi, prin intermediul Antoninei Ivanovna, să fac ba una, ba alta pentru muncitori? Nu cumva crezi că și eu sînt unul dintre umaniștii sau democrații care îți plac dumitale? Nu, îi urăsc pe binefăcători și nu vreau să fac nimic, absolut nimic pentru muncitori, nici nu voi face! Acționez după cum poftesc, fac ce vreau. Chiar mîine poruncesc să fie distruse casele construite de Smbat și-i las pe muncitori sub cerul liber. Da, o fac!... Pun să fie distrusă și casa dumi-

tale, dau foc tuturor sondelor. Nu dau doi bani pe părerea oamenilor... Cu ce drept îmi dai sfaturi ?...

— Stați puțin, domnule Alimian, eu niciodată...

— Nu minți, pentru numele lui Dumnezeu ! Dumneata ai vorbit cu Antonina Ivanovna. Poate vrei să spui că nu fugi de mine și nu-l iubești pe Smbat ? Ți-e rușine, nu ?... Mie nu mi-e rușine de nimic, am să-ți spun tot ce gîndesc... Ascultă !... Ai vrut să mă înjosesc — m-am înjosit, ai vrut să fiu disprețuit de prieteni — am fost, să fug de lume — am fugit. Acum vrei să-ți fiu slugă ? Scuză-mă, nu pot !...

Șușanic nu știa ce să răspundă acestor vorbe fără șir. Voia să vorbească, dar Mikael, pornit, nu-i dădea voie să deschidă gura.

— Cine ești dumneata, cine este unchiul dumitale, toată familia dumitale, chiar toată societatea, pentru mine ? Nimic, vînt, ce mai, vaporii de la puțurile mele de țiței. Nu pun preț pe părerea oamenilor ! Eu sînt Mikael Alimian, stăpîn bogat și independent. Dacă am chef, îi ajut pe oameni, dacă n-am — îi distrug, îi calc în picioare. Urăsc toate femeile... Ha, ha, ha ! „Cîtă deosebire este între cei doi frați". Între mine și Smbat ? Da, este. El este deștept, eu sînt prost, el este un bărbat cuminte, eu sînt un imoral. De fapt, ce vrei să spui cu asta ? Dar... oricum te disprețuiesc... Ha, ha, ha ! Fiica unui negustor falit, o domnișoară modernă, frumoasă, modestă, blîndă ca un înger, inteligentă, plină de idealuri. Ha, ha, ha !...

Rîsul lui nefiresc o înspăimînta pe Șușanic. Nu mai știa ce spune, parcă ar fi delirat. Își pierdea treptat-treptat suflul, cînd se așeza, cînd se ridica, bătînd cu pumnul în masă.

Continuă cu vorbe fără șir. Acum știe ce gîndește Șușanic. Să nu-l creadă prost pe Mikael Alimian. Cine nu știe că femeile fără experiență îi iubesc pe bărbații „misterioși" sau nefericiți, care vorbesc puțin sau care fac pe deștepții ? Toți bărbații sînt la fel, dacă-i cunoști. El, Mikael Alimian poate fi și rău și bun, și fricos și curajos. Totul depinde de împrejurări. El este omul momentului, de multe ori gîndește într-un fel și acționează altfel.

— Și în ziua aceea tot așa eram. Ții minte ziua? N-ai uitat-o. Dar eu... eu uit imediat jignirea. Sînt un pierde-vară decăzut și insuportabil, tot ce vrei, dar aici, în pieptul meu, există un suflet. Înțelegi? Sînt capabil să te înjosesc sau să te înalț în slăvile cerului, să te prăbușesc, să mă prăbușesc și eu la picioarele dumitale. Înțelege, cunoaște-mă, odată! Tatăl meu mă socotea un bezmetic. Ai văzut cîte insulte am înghițit și m-am stăpînit. Nu sînt un om normal. Ai răbdare, va veni ziua... N-ai vrea să faci un pariu cu mine că nu mă poți învinge... dumneata atît de cinstită, eu așa cum sînt?...

— N-am nici puterea, nici dorința să mă iau la întrecere cu dumneavoastră.

— Pari dezgustată de mine.

— Starea mea de spirit nu are nici o însemnătate pentru dumneavoastră. Sînteți bogat, eu sînt săracă...

— Te-aș ruga să nu vorbești de bogăție și sărăcie...

— Cum să nu vorbesc, din moment ce singur v-ați lăudat că sînteți bogat și puteți face orice? Descuiați ușa!...

— Am spus eu așa ceva?... Ei și?... N-am spus nimic. Cine știe, poate... Sînt atît de tulburat, încît nu știu ce vorbesc.

— Se vede. Descuiați ușa! Acasă mă așteaptă negustorul falit, paraliticul de taică-meu.

Aceste vorbe îl dezarmară complet pe Mikael.

— Domnișoară, exclamă el, nu bănuiam că te poate răni orice vorbă... Iartă-mă, nu sînt capabil să gîndesc fiecare cuvînt cînd vorbesc... Pur și simplu, mi-a scăpat. Dacă vrei să știi adevărul, află că bogăția îi distruge pe mulți... Poate vei crede...

— Oare? exclamă Șușanic ironic. De ce nu-i distruge pe toți?...

— Știu, te referi la fratele meu... Este încă devreme, așteaptă! Cine știe ce se mai întîmplă?... Abia a prins gustul banilor... Eu m-am și săturat...

Devenea tot mai greu de înțeles. Cînd se înfuria, ridicînd glasul, cînd se intimida și încurca vorbele. Șușanic nu știa ce să mai creadă. Era interesată să afle care-i adevărul. Nu cumva tot ce spunea era minciună? Comedie? Ce-l silea să vorbească astfel? Un bărbat ca

el nu își pierde firea fără un motiv serios. Ce însemnau toate astea? Amor propriu rănit, dragoste, patimă, ură sau regret? Parcă le-ar fi amestecat pe toate laolaltă. Pînă și figura îi devenise de neînțeles. Cînd urîtă și respingătoare, cînd frumoasă. Iar semnul de pe frunte nu-i făcea o impresie urîtă.

Bărbatul, din sufletul căruia se revărsase cu furie otrava, devenise acum de neînțeles. Se așezase moale pe scaun, copleșit, uitîndu-se cu privirea rătăcită la Șușanic, își pusese capul pe marginea mesei și plîngea în hohote. Plîngea în hohote, ca un copil. Nu mai era comedie. Nu putea să simuleze un astfel de plîns. Să plîngă Mikael Alimian — ce ciudat!

Cu mîinile sprijinite de scaun, Șușanic privea uluită, cu ochii larg deschiși. Nu putea fi adevărat, era atît de nefiresc.

Mikael se îndreptă brusc, își șterse ochii. Descuie ușa și spuse:

— Pleacă, de azi înainte te voi lăsa în pace, pleacă!... Uită tot ce am spus! Sînt un prost, n-am putut dormi, sînt bolnav...

Se prăbuși pe scaun.

— Păreți bolnavă astăzi, îi spuse Antonina Ivanovna lui Șușanic, dîndu-se jos din trăsură. Să mergem la dumneavoastră acasă, aș vrea să vă cunosc familia. Dați-mi brațul!...

— Nu mă luați de braț... răspunse Șușanic, retrăgîndu-și mîna cu violență.

Antonina Ivanovna o privi mirată, își mușcă buza de jos, dînd din cap cu subînțeles. Greșea, atribuia altor situații jignitoare starea ei ciudată...

2

Mai trecură cîteva săptămîni. În oraș, viața își continua cursul. Doamna Marta venea aproape zilnic și o atîța pe maică-sa împotriva nurorii. Voschehat se încontra din te miri ce cu Antonina Ivanovna. Pretextele erau diverse. Motivul adevărat și permanent erau copiii. Mama

încerca să-i țină departe de influența rea a familiei, bunica voia să-i aibă. Așa se iscau veșnice furtuni familiale, în fața cărora Smbat era neputincios. Ambele părți își apărau drepturile cu tărie.

— Ne urăște pe toți încrezuta asta, zicea văduva, nu face vizite, pe copii îi ține în casă, nu-i lasă să se ducă la nimeni. Dacă vine vreo prietenă la mine, nu apare, nu oferă o ceașcă cu ceai. Mă batjocorește toate rudele... Nu mai am liniște, nici tu nu ai, renunță odată la femeia asta !

Antonina Ivanovna explica faptele altfel. Ea nu ura și nu nesocotea pe nimeni, era gata să se împace cu toți, dar să nu i se ceară imposibilul. Avea și ea vederile, gusturile ei, amorul ei propriu. Nu putea pierde ore întregi cu nu știu care rudă, să-i asculte bîrfelile, să bîrfească la rîndul ei. Nu știa cum să se poarte, cum să vorbească cu aceste persoane. Nu voia să-și deschidă inima acelor femei, care se amestecau cu forța în intimitatea ei, vrînd să știe la ce oră adoarme, la ce oră se trezește, ce gîndește, pe cine iubește, ce urăște ? Îi pretindeau să participe la pretențioase serate și dineuri de familie, să se îmbrace ca altele, să-i placă aceleași mîncăruri, să le vorbească de rău pe dușmance, să fie ipocrită cu prietenele, chiar să joace cărți...

— Nu pot să mă schimb, chiar să vreau. Între mine și femeile acelea nu există nimic comun. Nu vreau, nici nu sînt în stare să umplu cu minciună golul dintre noi. Nici mama dumitale nu poate. De ce să ne înșelăm ?...

Smbat fugea de acasă pentru a scăpa. Dimineața cobora la birou, punea la punct treburile necesare și dispărea. Nu vorbea nimănui. Cine i-ar fi înțeles drama vieții, cu toate detaliile ei ? Poate doar cineva în aceeași situație. Nu exista un al doilea în tot orașul. Prin alte părți erau mulți, aici — numai el.

Arșac pierduse speranța de a o regăsi pe Zinaida și, datorită lui Alexei Ivanovici, o găsise pe Elmira. Era o cochetă abia sosită în oraș — o frumusețe care trecuse prin școala plăcerilor Capitalei. O aventurieră venită să-și caute norocul în „orașul de aur". Se întîlnea cu noua sa iubită doar nopțile, în timpul zilei Arșac colinda din restaurant în restaurant, căutînd noi distracții. Rezerva lui

Alexei Ivanovici era inepuizabilă, fiecare zi aducea dezvăluirea unui nou secret al vieții, făcîndu-i cunoștință cu plăcerile cele mai fine și mai neașteptate ale „iubitorilor vieții". Tînărul nu ducea lipsă de bani. Smbat îi dădea cît voia, pe de o parte silit de interminabilele stăruințe și lacrimi ale mamei, pe de altă parte pentru a nu mai fi sîcîit.

Maruthanian încetase să-i mai viziteze pe Alimieni, de cînd Mikael îl izgonise „cu nerușinare" din casa lui. Nu mai vrea să știe de familia asta ; așteaptă, „copil neobrăzat", într-o zi, Maruthanian își va arăta țepii !

Seară de seară făcea tot felul de socoteli pe abac. Scotea din casa de fier niște hîrtii, se uita la semnături, le citea, se delecta, apoi le împăturea cu grijă și le punea la loc, repetînd :

„Ce băiat prost !..."

Cîteodată afla de la nevastă-sa noutăți despre treburile familiale ale Alimienilor (cele comerciale le știa mai bine ca ei). Se interesa de relațiile dintre frați. Întreba, mai ales, de Mikael. De ce nu venea în oraș ? Să-l preocupe îndeletnicirile de la sonde într-atît ?

— Trebuie să fie ceva la mijloc, mormăia el cu subînțeles.

Cu o plăcere deosebită, îi atribuia lui Mikael cele mai josnice intenții. Într-o zi, Marta îl anunță că Antonina Ivanovna se va muta la sonde. Ațintindu-și ochii verzigălbui, pe sub ochelari pe fața soției, Isahac spuse :

— Înțelegi că este ceva la mijloc ?

Credea că nevastă-sa, detestînd-o fără limite pe Antonina Ivanovna, nu ar avea scrupule, luînd drept bună orice remarcă, oricît de murdară, cu privire la cumnată-sa. Dar Marta sări în sus, auzind insinuarea și strigă :

— Să nu îndrăznești, fratele meu nu seamănă cu tine !...

— N-am spus nimic... Vreau doar ca fratele tău să se însoare.

De atunci, repeta același lucru, silind-o pe Marta să-l convingă pe Mikael să se însoare. Odată, soția îl întrebă foarte mirată :

— Nu înțeleg, de ce îți faci atîtea griji pentru însurătoarea lui ?...

— Am niște socoteli...

— Ce socoteli ?

— Ai să le afli într-o zi, deocamdată este prea devreme !...

Mikael nu numai că nu era dispus să se însoare, dar pînă și dragostea de viață îi pierea pe zi ce trecea. Predase totul lui Davit Zargarian, fără să-i mai ceară socoteală. Nu se mai ducea în oraș, de multe ori nici nu ieșea din casă.

„Ce se întîmplă cu omul ăsta ?“ se întreba Davit, încercînd să citească un răspuns pe fața lui Mikael. Nu era nici orb, nici prost. Simțea el de mult că Mikael tînjea după Șușanic, care nu numai că nu-l încuraja, ba chiar se ferea de el. Aprecia mîndria nepoatei sale, dar în același timp se și temea. Cu femeile, Mikael era nestăpînit, ar fi putut recurge la orice pentru a pedepsi indiferența unei fete sărace. Mai ales că era bogat. Numai să încerce, Davit nu-și va cruța viața pentru a apăra onoarea fetei.

Dar asta era mai puțin grav, exista ceva mult mai serios. După toate semnele, se părea că Șușanic nutrește față de celălalt Alimian o simpatie tacită. Aici era pericolul, iată ce trebuia preîntîmpinat. De fapt, Smbat era un om de treabă, iar Șușanic — o fată deșteaptă, dar cine putea să garanteze pentru ei, dacă simpatia se transforma brusc în dragoste reciprocă ? Se putea întîmpla. Ce să facă dacă Smbat era bogat și Șușanic săracă ? Trebuia să fie atent, să-i urmărească...

Davit era bucuros că Smbat încetase să mai viziteze sondele. Simți îndată că asta o întristează pe Șușanic. Observă cum fata se ofilea pe zi ce trece, devenind nervoasă, irascibilă.

Anna spunea în fiecare zi :

— Fata mea se topește ca o lumînare, pentru Dumnezeu, Davit, află-i oful !

Într-o noapte, dîndu-i apă paraliticului, o auzi în cealaltă cameră pe Șușanic gemînd. Cu lampa în mînă intră la ea, fata dormea și vorbea în somn. Anna se cutremură, auzind de cîteva ori numele lui Smbat. A doua zi îi povesti lui Davit ce auzise și stărui pe lîngă el „să afle oful copilului“.

— Şuşan ! se hotărî Davit în aceeaşi seară, după cină. Să mergem la tine, aş vrea să-ţi vorbesc.

Şuşanic închise cartea pe care o ţinea în mînă şi se sculă. Sarghis, tatăl său, o opri :

— Să nu îndrăzneşti, citeşte-mi pînă adorm !...

Cam vreo oră, paraliticul o chinui din egoism, pînă adormi, legănat de glasul ei dulce.

Intrînd, Davit o privi prelung şi pătrunzător. Începu discuţia pe departe, foarte departe ; se apropie cu prudenţă de esenţial. Cu dreptul ocrotitorului iubitor o îndemnă pe Şuşanic să-şi vină în fire, să redevină cea dinainte. Se schimbase mult. Cînd eşti tînăr, nu eşti ferit de sentimente „scuzabile sau nescuzabile". Numai că Şuşanic nu trebuie să fie cauza pentru care părinţii ei să blesteme ziua în care se mutaseră la sonde. Smbat Alimian este un om plin de merite. Cine nu recunoaşte ? Poate să-l iubească, dar...

— Stai ! îl întrerupse Şuşanic. De ce vorbeşti aşa ?

Davit continuă mai simplu. Da, Smbat Alimian poate fi iubit, dar orice dragoste trebuie să aibă un temei. Şuşan, nu te ruşina, nu te înroşi, nu-mi întrerupe vorba. Ştiu ce vorbesc. Iartă-ţi unchiul că nu-şi ascunde temerile ! Cînd iubeşti pe cineva ca un tată, eşti obligat să te porţi, dacă e nevoie, şi aspru. Ascultă, Şuşan, gîndeşte-te bine, tu n-ai puterea să lupţi cu lumea, cu opinia publică ; opinia publică te va condamna. Nimeni nu va spune că tu, fata unui om sărac, l-ai iubit pe Smbat Alimian şi nu averea lui. O, nu ! În asemenea împrejurări, oamenii sînt dispuşi să se gîndească cum este mai rău, mai josnic, asta îi caracterizează...

Şuşanic nu ştia ce să facă. N-ar fi vrut ca unchiul să fie îngrijorat din pricina ei. S-o lase cu necazurile ei secrete, să nu se amestece în viaţa ei ! Doamne, ce pacoste ! De ce vorbeşte cu atîta certitudine despre dragostea ei ? Nu-şi exprimase nici un sentiment faţă de Smbat, nici măcar nu avusese vreo discuţie mai intimă. Cum a ajuns unchiul la concluzia că-l iubeşte ?

— Există o tăcere care este mai grăitoare decît cuvintele. Şuşan, nu mă înşela, nu te amăgi nici pe tine ! Eşti vrăjită, ştiu demult, zi şi noapte te gîndeşti la el, pentru mine este clar ca lumina zilei. Ce s-o mai lun-

gim ? Întîmplător azi am deschis una din cărțile pe care le citești... Așteaptă... cred că este aici...

Se ridică și luă de pe masă o carte groasă — un roman de Dickens — o răsfoi...

— Privește, continuă el, punînd cartea în fața fetei, tu ai subliniat rîndurile ! Privește și foaia cealaltă ! Al cui nume este scris, printre rînduri, cu creionul ? Vrei nu vrei totul este destul de clar. Dar gîndește-te, Șușan, ce urmări poate avea o dragoste între o fată liberă și un bărbat însurat. Te vei nenoroci, iar eu nu vreau așa ceva. Ești deșteaptă, cultivată, ai inimă bună... Dacă ar fi să mă laud, aș putea spune că ești demna mea elevă...

Se străduise să facă din ea o fată exemplară. Prima lui grijă fusese să-i inspire dragoste și înțelegere pentru cei apropiați, o învățase să iubească viața, chiar dacă era sumbră. Era convins că-și atinsese scopul. Îl va lăsa Șușanic să creadă acum că sub înfățișarea modestă se ascund aspirații îndrăznețe ?

Se opri. Degetele lui subțiri și lungi, răsfoiau cartea. Pe fața lui ofilită înainte de vreme apăru o cută nouă, aspră, necunoscută de Șușanic. Cu un gest nervos, aruncă la o parte cartea, își îndreptă spatele încovoiat și continuă cu vocea nesigură. Să nu creadă Șușanic că se împotrivește dragostei. Cît de cît înțelege și el și simte. Inima lui nu-i uscată ca trupul. Cîndva a palpitat și această inimă. Dacă acum arată așa, de vină este tocmai dragostea... dragostea nefericită. Era învățător la Tiflis, dădea lecții copiilor unui negustor bogat. Se purta ca un despot cu familia. La un an după ce îngropase prima nevastă, se recăsătorise cu o tînără, cu părinți foarte săraci. Cum o văzuse, Davit fusese cuprins de slăbiciune. Ea era indiferentă sau, cel puțin, așa se arăta. Davit fusese vrăjit, imaginația lui era nezăgăzuită, cam ca în cazul de față... Și se nenorocise.

— Șușan, e bine să iubești ; cînd nu ești iubit, atunci e rău. Smbat Alimian nu te poate iubi, inima lui aparține copiilor. Este un om cinstit, nu te va amăgi...

Șușanic nu reuși să se stăpînească. Vorbele unchiului îi dezvăluiau sentimentele. Protestă prin gesturi dezaprobatoare și cu tresăriri nervoase ; nu putea însă nega dragostea pentru Smbat Alimian, nu știa să mintă, să

înșele. Venele de pe gît i se încordaseră, pieptul îi tresălta. Se cufundă în fotoliu. Își puse capul pe perna brodată și izbucni în plîns, așa cum nu mai plînsese vreodată.

Lui Davit i se făcu milă și îi luă mîinile într-ale sale. Cum de atinsese cu atîta nepricepere un sentiment sacru? Hohotele ei se transformară într-o criză de nervi. Nu mai plîngea, o îneca un sughiț sec. Buzele i se învinețiseră, obrajii se îmbujoraseră, ochii se injectaseră...

— Ajunge, ajunge, doar nu ești copil! încerca s-o liniștească Davit.

Intră doamna Anna, care îl aștepta alături pe Davit, să-i spună ce se întîmplă. Cuprinse în brațe capul fetei și începu să plîngă și ea. Ce naivă! Credea că pricina suferinței este Mikael Alimian...

Șușanic nu mai umbla prin casă, ca o lunatică, nu mai suspina trist. De rușine, căuta să nu-și întîlnească unchiul. Se ocupa din nou de treburile casei, ca înainte. Încerca să recîștige dragostea tatălui, care devenise dușmănos față de devotata sa fiică. Nu era chiar așa de simplu.

Nu trecea o zi fără ca Sarghis să n-o blesteme. Îi intrase în cap că Șușanic pusese la cale cu maică-sa, cu unchiu-său și cu mătușa să-l omoare cu încetul. Îi bănuia pe toți, îi suspecta, urmărind fiecare pas al fetei. Uneori refuza să mănînce, spunînd că i-au otrăvit mîncarea. Îi înjura pe toți cu grosolănie, înjurături de care biata fată se îngrozea auzindu-le, silind-o să fugă, să-și astupe urechile.

Într-o dimineață, Sarghis se trezi devreme, urlînd cît îl ținea gura. Avusese un vis îngrozitor. Se făcea că în curte, în mijlocul celor două rezervoare metalice, fusese aprins un foc mare. Davit îl legase și, cu ajutorul celor din casă, îl ducea, să-l arunce în foc, să-l ardă.

— Pieriți din fața ochilor mei, pieriți! le striga, arătînd spre rezervoarele metalice, care străjuiau ca niște stînci neclintite.

De atunci repeta fără contenire același lucru, arătînd îngrozit rezervoarele de țiței cu vîrfurile ca niște turle, care îl torturau, întruchipare a visului rău. Ca să scape,

au schimbat locul patului. Nu mai vedea obiectul teroarei. În zilele senine, cînd se lăsa înserarea, pe peretele din fața patului se contura o umbră mare cu vîrf ascuțit, apoi apărea și a doua, alunecînd încet.

— Iar au venit blestematele, striga Sarghis, acoperindu-și fața cu plapuma.

Îi era groază pînă și de umbrele rezervoarelor. Se speria de zgomotul aburilor, de zumzetul mașinilor, de sunetul sirenelor, de curgerea țițeiului.

— Iad, nu altceva, iad ! striga el. Aici sălășluiesc numai diavoli...

Uitîndu-se la ochii rătăciți ai paraliticului, Șușanic înțelegea rătăcirea minții. Fugea speriată în odaia ei, încercînd să-și înece nenorocirea în lecturi. Liniștea nu îi mai revenea și pe fruntea senină durerea săpa brazde timpurii.

Într-o seară, Davit o chemă la birou, spunîndu-i că Antonina Ivanovna vrea să vorbească, din oraș, cu ea. Luă receptorul și-l duse la ureche.

— Dumneavoastră sînteți, domnișoară ?

— Eu sînt.

— Vă rog să veniți mîine la mine, în oraș, am o treabă importantă.

— Nu pot, doamnă, mi-e teamă să-l las singur pe tata. Stă liniștit numai dacă mă știe în preajmă.

— Vă implor, veniți măcar pentru o oră, dacă țineți la mine cît de puțin.

N-avea ce face, nu mai putea refuza.

A doua zi se duse cu trenul în oraș. Intrînd prima dată în casa Alimienilor, se fîstîci, se emoționă. Se temea de o întîlnire cu Smbat ; din fericire nu-l întîlni.

— Draga mea ! o întîmpină Antonina Ivanovna în apartamentul ei. Vă mulțumesc mult că ați venit. Aș vrea să vă vorbesc despre o inițiativă.

Îi spuse că a obținut învoirea lui Mikael să deschidă pentru muncitori o bibliotecă și niște cursuri serale pentru adulții analfabeți. Pentru cursuri este nevoie de o aprobare, de bibliotecă pot să se îngrijească chiar de acum. Este o treabă destul de grea ; fiind singură, o roagă pe Șușanic s-o ajute.

— Vă ajut cu plăcere, cu ce pot, se angajă Șușanic.

— Am alcătuit lista cărților și ziarelor în limba rusă. Iar dumneavoastră alcătuiți-o pe cea a cărților și ziarelor în limba armeană. Știți, desigur, ce cărți sînt potrivite pentru lectura oamenilor. Puteți ?

— Voi încerca, cu ajutorul unchiului meu.

— Bine, foarte bine, unchiul dumneavoastră pare un om priceput. Mi se pare că a fost învățător ?

— Da.

— Foarte bine, foarte bine ! El va înțelege nevoile intelectuale și morale ale poporului.

O servi pe Șușanic cu cacao, vorbind mereu cu entuziasm despre inițiativa ei. Insistă să rămînă la masă. Gîndul fetei era mereu la sonde, încît refuză și, însoțită de servitoare, se grăbi spre gară.

Antonina Ivanovna era plină de bucurie că Șușanic se angajase să-i fie ajutoare. Spera ca fata să-i devină prietenă. Era plăcută și inteligentă, se arăta o fată educată și învățată. Ce descoperire în țara asta !

Era atît de entuziasmată, dispusă să fie îngăduitoare, fără ranchiună, încît pentru prima dată îi promise lui Smbat că a doua zi va vizita o rudă. Era vărul văduvei Voschehat, un mare comerciant, care făcea negoț de bumbac și covoare cu Persia. În fiecare an, dădea o petrecere în cinstea zilei de naștere a unicei sale fete.

A doua zi, la ora două, doamna intră, însoțindu-l pe Smbat, într-un salon mare, împodobit cu multă risipă. Găseai ce voiai, în afară de gust și fineță. Se adunaseră destul de numeroși oaspeți, veneau mereu alții. Smbat își prezentă soția tuturor, în mare parte rude. Un grup de doamne și domnișoare curioase o înconjură numaidecît pe Antonina Ivanovna. Începură să-i reproșeze că duce o viață de pustnic, că nu se arată nicăieri, că „nu-și bagă în seamă" rudele. Antonina încerca să se apere. În lumea asta necunoscută, în care pînă și hainele europene de ultima modă se amestecau cu costumele tradiționale orientale, se simțea ca într-un haos. Nu știa ce să vorbească, cum să se poarte, cum să răspundă celor care se ocupau de ea.

Treptat-treptat, cele care o înconjuraseră se îndepărtară. Rămase singură. Devenise atît de susceptibilă, încît

bănui că, acum, adunate în grupuri, grupulețe, femeile vorbeau despre ea. Gazda, o femeie de vreo treizeci de ani, îmbrăcată europenește, îi critica rochia, găsind că este „foarte obișnuită". Celelalte glumeau pe seama vîrstei, a staturii, a ochilor și a culorii părului ei. Avea și apărătoare, dar glasurile lor se pierdeau printre opiniile celorlalte.

— Nu erau destule fete la noi în oraș, printre noi ?

— Smbat a făcut-o nefericită.

Părinții sînt de vină ; de ce l-au trimis și l-au lăsat în țară străină, la o vîrstă așa de fragedă ?

— A uitat totul, nume, onoare, neam, credință... s-a dezonorat și ne-a dezonorat...

Antonina Ivanovna se întristă. Se simțea singură și străină în mulțimea asta.

— Privește ! se plînse ea lui Smbat. Parcă aș fi o sălbatică printre ele. Uite, cu ce ochi mă privesc ! Fețele tuturor, ale tuturor, exprimă sau dispreț sau îngăduință. Crede-mă, nu reproșez nimic ; de ce, de ce îmi ceri să suport ? Dacă ele nu se vor împăca niciodată cu mine, eu cum m-aș putea împăca ?

— Sînt niște ignorante, fii îngăduitoare !

— Știu, dar nu pot, nu mai pot !... Dă-mi voie să plec... Am făcut urările, ajunge, nu pot să rămîn la masă.

— N-am nici un drept să te oblig.

Antonina Ivanovna nu cedă insistențelor celorlalți și plecă. Ieșind în stradă, răsuflă ușurată. Parcă se eliberase dintr-o atmosferă supărătoare și apăsătoare.

A doua zi, îl rugă pe Mikael, prin telefon, să-i pregătească la sonde un apartament cu două-trei camere. Se hotărîse să se mute cu copiii la sonde. Smbat nu se împotrivi.

Mikael îi eliberă apartamentul lui, puse să se facă curățenie și să fie mobilat, iar el se mută într-unul din căminele nou construite.

Săptămîna următoare, Antonina Ivanovna se mută la sonde, împreună cu copiii și servitoarea.

Șușanic se bucură. Ore întregi vorbeau și se sfătuiau cu privire la inițiativele ei. Stricau, refăceau, munceau, gîndeau, simțeau și trăiau. Cîteodată vorbeau și despre ale lor. Doamnei îi plăcea să povestească întîmplări din

anii studenției (urmase trei ani cursurile la Institutul Bestujev *). Fericite timpuri, duceți cu voi cele mai înflăcărate speranțe ! Nu-i nimic, Antonina va căuta să cîștige ce a pierdut de acum înainte.

Șușanic asculta atentă. Antoninei Ivanovna îi făcea plăcere interesul arătat. Avea impresia că spusele ei influențează un suflet neformat, că îl îndrumă pe făgașul dorit de ea.

Șușanic îi respecta inteligența, voința, educația, cultura, dar nu... nu reușea să treacă pragul intimității. În fond, de ce să fie mai intimă ? Îi era milă că bărbatul n-o iubea. De ce oare ? Era o mamă educată, o femeie virtuoasă, nici urîtă, nici respingătoare, nici bătrînă. Putea oare Smbat Alimian să aibă o tovarășă de viață mai bună ? Nu cumva, sub înfățișarea dreaptă ascundea un suflet rău ?

Într-o zi, apăru pe neașteptate Smbat. Venise să-i ia pe copii în oraș. A doua zi erau Floriile. Voschehat dorise ca dimineața copiii să meargă la biserică.

Antonina Ivanovna nu se împotrivi, să-i ducă la orice biserică dacă vor, îi era totuna.

Văzu pe masă un manual de limba armeană, îl luă, îl răsfoi, înțelegînd că Șușanic îi dătea lecții Antoninei Ivanovna. Nu spuse nimic, doar un zîmbet îi apăru pe față.

Îi aduse pe copii înapoi chiar în ziua de Florii, în timp ce Șușanic era din nou acolo. Vru să plece. Doamna n-o lăsă. Rămase și începu să se joace cu copiii. Smbat o privea pe ascuns. Ce bine se potrivea înfățișarea ei blîndă cu copiii. De ce nu era ea mama lor, ea care era una cu Smbat, prin sînge și suflet ?

Tot gîndindu-se, Smbat nu reușea să-și desprindă privirea de la Șușanic. Suspină, amintindu-și spusele unchiului : „De ce nu te-ai însurat cu cineva mai apropiat ?"...

Începuse să simtă nevoia unei schimbări. Era imposibil, rușinos să mai continue cu viața de acum. Vrea să se rostogolească treptat în abis ? Calea vieții devenea alunecoasă. Să dea uitării testamentul ? Nu ! Mîhnirea ma-

* Institut de învățămînt superior pentru femei înființat la Petersburg, în 1878, de către istoricul K. N. Bestujev-Riumin.

mei ? Nu ! Obligațiile frățești ? Nu ! Copiii ? Nici vorbă ! Trebuia să se oprească, să se gîndească serios. Găsise vreo alinare în atmosfera ameţitoare a localurilor ? Mesele îmbelșugate, nopțile nedormite, aromele tari ale băuturilor, ameţindu-l pe moment, îi aduceau liniștea dorită ? Nu ! Mîhnirea lui era asemeni unei lave mocnind ; puteau niște obstacole artificiale, false, să-i zăgăzuiască curgerea ? Gata, să pună capăt slăbiciunii ! Nu voia să se prăbușească fără scăpare ! Încercase să-și salveze frații, și o luase pe urmele lor ? Nu era tînăr ca Arșac, nici nestăpînit ca Mikael, trebuia să se dezmeticească...

Mikael, pe care îl socotise pierdut, era din zi în zi mai serios, întorcînd spatele vieții citadine, parcă s-ar fi cufundat în el însuși, purificîndu-se de petele trecutului. Care era cauza schimbării ? Nu sfaturile și predicile sale, ci altceva, ceva mai puternic. Un glas lăuntric îi șoptea : „Șușanic".

Smbat nu avea nici o dovadă concretă că în inima lui Mikael s-ar fi înfiripat vreun sentiment pentru ea ; era convins că totuși ceva există. Îl privea. Însemna că ceea ce fusese alterat de alte femei se vindeca de dragul unei fete simple. Ar fi trebuit să se bucure de leacul găsit. De ce nu-i dădea pace o gelozie stupidă ? Avea dreptul să fie gelos pe fratele său, oare se cuvenea ca un om educat să fie gelos ? N-aveau decît să se iubească, dacă se iubeau. Se va bucura, era dator să se bucure. Pentru el totul se sfîrșise, avea să repete la infinit vorbele pline de înțeles ale unchiului său :

— De ce nu te-ai însurat cu cineva mai apropiat ?...

3

Lipsit de prejudecăți și superstiții, Smbat Alimian avea presimțiri în care credea. Cînd îl cuprindea fără motiv tristețea, știa că îl așteaptă o bucurie. În schimb, cînd simțea o ușurare sufletească, îl amenința ceva neplăcut.

În ziua aceea îl cuprinse deodată veselia. Fredona, fluiera, uitînd toate necazurile. Bău o ceașcă de cafea, îi reproșă mamei că stă mereu cu mîinile la piept, tristă și mohorîtă, întristîndu-i și pe ceilalți. Coborî la birou cu aceeași dispoziție. Funcționarii erau adunați, în biroul său așteptau cîțiva vizitatori. Își rezolvă afacerile curente ; îi conduse pe vizitatori, se bucură cînd auzi că prețul țițeiului a crescut cu o jumătate de copeică la pud. Calculă că în condițiile astea ar putea să dubleze numărul sondelor, să transforme cele trei milioane existente în vreo zece-cincisprezece. Cunoștea valoarea banilor ca niciodată ; se rușină de vechile „idei copilărești". Vru să iasă în oraș, să se plimbe puțin. Dar în ușă apăru Isahac Maruthanian, care de vreo trei-patru luni întorsese spatele Alimienilor.

— Mă iertați Smbat Marchici, i se adresă pe un ton serios și oficial oaspetele neașteptat, am o treabă foarte importantă cu dumneavoastră.

„O treabă foarte importantă", nici nu putea fi altfel. Fără îndoială că motivul era foarte serios, dacă îl adusese aici. Isahac se uită împrejur, convingîndu-se că sînt singuri. Se apropie de ușa din mijloc, întrebînd :

— Se poate încuia ?

— De ce ?

— Așa-i mai bine.

Smbat îl invită să se așeze. Se așeză și el.

— Știți ce, Smbat Marchici ? începu oaspetele, scoțîndu-și mănușile. Trebuie să fiți calm și să mă ascultați cu răbdare.

Oricît de calm era sau ar fi vrut să fie, se simțea în glasul subțire și rece o emoție ieșită din comun.

— Spuneți pe scurt, ce vreți ? îl grăbi Smbat nerăbdător.

— Știți că lui Isahac Maruthanian nu-i place să vorbească lung. Am venit să aflu cînd îmi va plăti banii fratele dumneavoastră, Mihail Marchici ?

— Banii dumneavoastră ?

— Banii mei de drept. Am așteptat destul. Să zicem că nu pierd nimic, se adaugă dobînzile, dar cînd o să-și plătească, totuși, datoria ?...

— Ce datorie ? Nu înțeleg.

— Nu înțelegeți ? se miră Isahac cu o dibace prefăcătorie, încît era greu să simți că minte. Poate nici nu v-a spus ? Curios, foarte curios, să aibă omul o datorie de aproape o jumătate de milion și s-o ascundă fratelui său și încă fratelui mai mare ! Mihail Marchici este un om foarte norocos... Iar eu, bietul de mine, cînd am o datorie de cîteva ruble, nu mai dorm noaptea.

O jumătate de milion ?... Smbat se uită fix în ochii verzi-gălbui, care zîmbeau pe sub ochelari, cu o răutate nestăpînită ; nu cumva a înnebunit ? Nu, nici vorbă de nebunie ; niciodată privirea lui Maruthanian nu i se păruse lui Smbat atît de vicleană ca acum.

— O jumătate de milion ? repetă Smbat. Știți, mie nu-mi arde de glume cu dumneavoastră din ziua aceea, de cînd...

— Nu glumesc deloc ! îl întrerupse oaspetele. Mihail Marchici Alimov îmi datorează mie, Isahac Semionovici Maruthanov, cu polițe în regulă, suma de trei sute douăzeci de mii de ruble. Dacă adăugăm și dobînzile, ajunge aproape o jumătate de milion, chiar ceva mai mult. Mă gîndeam că Smbat Marchici nu mă va crede, se va mira. Știu că nu am o faimă bună în ochii dumneavoastră. Vă rog, binevoiți și poftiți astă seară la noi la ceai și vă arăt polițele.

— Probabil iar o hîrtie asemenea contra-testamentului pe care l-ați falsificat...

— Smbat Marchici, ce vă arăt este opera fratelui dumneavoastră. Astă seară, chiar astă seară, veți vedea cu ochii dumneavoastră. Aduceți-l și pe Mihail Marchici — dacă n-o recunoaște cu gura lui, să mă scuipați în față. Vă aștept diseară ?

— Ajunge, n-am vreme de jucat teatru...

Vrînd să încheie întrevederea, Smbat se sculă în picioare. Maruthanian își puse calm mănușile în pălăria lăsată pe masă și scoase din buzunarul de la piept niște hîrtii, din care alese una împăturită. O despături și i-o băgă sub nas lui Smbat.

— Citiți-o !...

Smbat o citi, privi atent semnătura. Suma datorată numai pe această hîrtie era de treizeci de mii, fără dobînzi. Scotoci prin sertarele biroului și găsi una din ve-

chile polițe ale lui Mikael, compară semnăturile și recunoscu, fără plăcere :

— Într-adevăr, pare să fie mîna lui Mikael.

— Nu-i nici o părere, e sigur, spuse Maruthanian, luînd liniștit hîrtia înapoi și băgînd-o la loc în buzunar.

— Dar este falsificată, adăugă Smbat, Mikael nu vă datorează nimic.

— Dacă-i așa, o va dovedi tribunalul. Vreți să știți cum s-au adunat datoriile ?

— Povestiți-mi ! spuse Smbat, reașezîndu-se, rezemat de speteaza fotoliului. O poveste chiar mincinoasă are o anumită frumusețe.

— Cu șase ani în urmă, Mikael fusese cucerit de frumoasa soție a unui ofițer de marină. Femeia aceea îl ademenise în mrejele ei. Mikael începuse să facă datorii pentru a o îmbrăca. A apelat la Maruthanian. Care alt „prost" i-ar fi încredințat atîția bani ? Frumoasa i-a promis lui Mikael că fuge cu el în străinătate. Maruthanian le-a dat bani de drum și de trai pentru vreo doi ani. Condiția a fost să i se înapoieze banii după moartea domnului Marcos. Ce ticluială ! Frumoasa l-a înșelat pe Mikael, i-a luat banii și... a fugit cu altul în Finlanda. Asta-i una... Apoi, după un timp, a apărut o altă frumusețe — soția unui comis voiajor. A „stors" și ea destul buzunarul înflăcăratului. El apela întruna la cumnat. Doamne, și acum își amintește Isahac cum îl implora, cum plîngea. Apoi a murit domnul Marcos. Mikael n-a renunțat la cumnat și în loc să-și plătească vechile datorii, a făcut altele noi... Iată întreaga poveste a celor trei sute douăzeci de mii de ruble...

— De ajuns ! îl opri Smbat, sculîndu-se enervat. Mare șarlatan mai sînteți, aveți o fantezie extrem de bogată. Toate cele povestite sînt scorneli.

— Spuneți, mai bine, vreți să-mi dați banii sau nu vreți ?

— Nu !

Maruthanian se ridică calm, cu un zîmbet ironic, răspîndit din colțul buzelor groase pe fața-i roșiatică. Dacă nu reușise să-l convingă pe Smbat cu vorba, îl va convinge prin intermediul tribunalului. Experții vor trebui să recunoască existența polițelor ; nici Mikael nu va pu-

tea să-și nege propria semnătură, era sigur. N-ar fi vrut să ajungă la tribunal. Cine știe ce se mai putea întîmpla ?

— Fiți amabil și anunțați-l telefonic pe Mikael Marchici să vină astă seară în oraș. Dacă veniți la mine — bine, dacă nu veniți — vă privește. La revedere !

Plecă la fel de calm precum venise.

Seara, îmbrăcat cu un halat lung din mătase verde, era în camera lui. Scria, ștergea, socotea, își calcula întreaga avere, pentru a constata ce putere are în lumea economică. Rămăsese mult în urmă ! Chiar dacă ar primi de la Alimian toate „datoriile", abia ar ajunge la o sumă de un milion. Nimica toată, pe lîngă alții care cîștigă milionul dintr-o mișcare...

Marta deschise ușa, ținînd în brațe copilul cel mic, iar pe cel mare de mînă. Amîndoi erau gălbejiți, fără vlagă, bolnăvicioși. Cel mare, care avea să împlinească în curînd șase ani, nu putea încă să umble cum trebuie, abia se tîra după maică-sa.

— De ce i-ai mai adus ? se înfurie Isahac.

— Să-i vezi și să te bucuri, iar i-a curs sînge din nas celui mare.

— Ce să-i fac eu ? Cheamă medicul.

— Medicul, medicul, nu vezi că nu-i ajută nici un medic ?

— Dacă nu-i ajută, eu ce pot să-i fac ?

— M-au sfătuit să-l duc în străinătate. Hai să-l ducem anul acesta !

— Acum în toiul treburilor, să las totul baltă, să plec în străinătate ?

— Treburi, treburi... Nu înțeleg, pentru cine aduni banii ?...

— Ha, ha, ha ! rîse sec Isahac. Ce deșteaptă ești. Ha, ha, ha ! Pentru cine ?... Pentru faimă, draga mea, pentru faimă... Dacă vor trăi copiii — îi mănînc, dacă nu vor trăi, cum o vrea Dumnezeu, dar banii, banii sînt necesari întotdeauna...

Se auzi soneria de la intrare. Venise Sulian, cu fața numai zîmbet, clipind din ochii mici.

Maruthanian începuse, prin intermediul lui, niște tratative cu un proprietar turc, ale cărui sonde avea de gînd să le cumpere.

— Vreo veste nouă ? întrebă el, făcîndu-i semn cu mîna să se aşeze.

— Trebuie să ne grăbim. Au apărut şi alţi cumpărători. Turcul face pe nebunul.

— Să ne grăbim. Astăzi vom hotărî. Ce bine că aţi venit, veţi fi martor la o discuţie... Marta, uite un om pe placul meu, un tînăr cu învăţătură adevărată. Înţelege spiritul vremii noastre. Întreabă-l şi-ţi va spune de ce vor oamenii să se îmbogăţească.

— Nu cumva doamna nesocoteşte importanţa bogăţiei ?

Copilul cel mic începu să scîncească.

— Du-l de aici, pentru Dumnezeu, nu-i vremea de bătut toba, spuse Isahac, dar stai, să-l sărut... Azi dimineaţă nu l-am sărutat.

În fiecare dimineaţă, înainte de a pleca de acasă, îl săruta pe amîndoi, aşa se manifesta sentimentul său patern. Îl luă în braţe, încercînd să-l liniştească, să nu mai plîngă. Marta zîmbea, privindu-l pe Sulian. Ochii îi erau plini de batjocură pentru mîngîierile paterne ale lui Isahac.

Îi smulse copilul din braţe, îl luă de mînă şi plecă.

După puţin timp, sosiră Smbat şi Mikael Alimian. Sulian nu ştia încă nimic, nu se aştepta să-şi vadă patronii acolo, rămase dezorientat. Maruthanian, dînd din cap, le făcu semn să se aşeze, exact cum se purtase şi Smbat, de dimineaţă. Să înţeleagă că şi Maruthanain ştie să dispreţuiască, cînd vrea.

Smbat îi povestise tot lui Mikael. Ce spusese Maruthanian despre soţiile ofiţerului de marină şi comis voiajorului era adevărat, o confirmase Mikael. Nu luase însă bani de la omul acesta şi încă o sumă atît de mare, aici era înşelătoria.

— Martiros ! strigă Maruthanian.

Intră un bărbat cu mustăţile cănite şi faţa bărbierită, îmbrăcat pe jumătate asiatic, pe jumătate european. Era credinciosul servitor al lui Maruthanian, care ştia multe despre trecutul stăpînului său.

— Adu nişte ceai pentru domnii !

— Îndată ! zise Martiros.

— Poliţele mele ! strigă Mikael nerăbdător.

— Nu te pripi, să bem o ceaşcă de ceai, pe urmă... Luaţi loc !...

Smbat se aşeză, Mikael nu.

— Poliţele mele ! repetă el.

— Măi omule, datornicii se aşază şi la banca imperială, eu îţi sînt doar rudă, cumnat !

Aprinse mai multe lămpi. Scoase din buzunarul halatului o cheie mare. Sulian ar fi vrut să plece, dar curiozitatea îl ţintuise pe loc.

— Inginerul, zise Maruthanian, abia a venit, să-l lăsăm, să fie martor, nu ?

— Poate să rămînă, răspunse Smbat.

Mikael abia se stăpînea. În încetineala lui Maruthanian vedea o plăcere sadică — să-l chinuie cît poate de mult.

În sfîrşit, gazda se apropie de casa de fier, o deschise, scoase un teanc mare şi se aşeză din nou la locul său.

— Poftim, frate, citiţi şi amintiţi-vă una cîte una de datoriile dumneavoastră !

Scoase patru poliţe şi le întinse pe rînd lui Smbat. Mikael le citi de la un cap la altul, îşi studie semnătura. Cu cît se uita mai atent, i se accelera respiraţia şi se înteţea tremurul nărilor. Nu-l observa în spatele său pe Martiros, în picioare, cu ochii pironiţi de faţa stăpînului, gata la cel mai mic semn să-l sugrume pe Mikael, dacă ar fi fost nevoie.

— Semnăturile sînt false ! strigă Mikael.

— Ai văzut ? se întoarse Maruthanian către Smbat, luîndu-i ultima poliţă.

La un semn al stăpînului, Martiros plecă. Cu mîna la frunte, Mikael începu să se plimbe prin cameră. Nu putea să nege, el semnase sub aceste patru hîrtii. Cînd, cum şi de ce ? Iată întrebarea. Se opri în faţa biroului, muşcîndu-şi degetul mare fără milă. Smbat şi Sulian îi urmăreau expresia. Rezemat de fotoliu, Maruthanian se juca cu ciucurii gălbui ai halatului.

— Da ! izbucni Mikael. Acum îmi amintesc.

— Cred şi eu, spuse creditorul ironic, cele trei sute de mii nu sînt o glumă...

Mișcîndu-se enervant de încet, puse polițele în casa de fier. Se apropie de ușă, o deschise, îi șopti ceva lui Martiros, care aștepta afară, se întoarse și se așeză.

— Pungașule ! strigă Mikael.

— Încet, te aude soră-ta, de ce țipi ?

— Pungașule ! repetă Mikael.

— Auziți, domnule Sulian ? Așa este lumea ! Eu îi dau banii, eu îl scap de încurcătură și tot eu sînt păgubaș. Unde mai este dreptatea lui Dumnezeu ?

Sulian, care înțelesese cum stau lucrurile, clipind des, se uita cînd la Maruthanian, cînd la Alimieni, neștiind cum să balanseze între cele două părți.

— Ascultă, Smbat, cum s-au întîmplat lucrurile ! vorbi Mikael. Mi s-a limpezit mintea, mi-am amintit totul încet-încet.

Începu să povestească cum s-a întîmplat. Se știa ce influență avusese asupra lui testamentul. Cum i se spulberaseră toate speranțele. Își pierduse rațiunea, acționa parcă hipnotizat. Începuse să facă tot soiul de lucruri, pe care altădată nu le făcea. Se certase cu Smbat, recursese la sfaturile lui Maruthanian. Împreună au inventat contra-testamentul. Îl amenința cu testamentul. Dar amenințările n-au avut efect. Se înverșunase. Mintea i se întunecase. Maruthanian îl înverșuna întruna împotriva propriului său frate. În vremea aceea se întîmplase ceva, care-i luase pe deplin mințile. Ametit de pasiuni, pentru el ziua și noaptea erau totuna. Și Maruthanian îl incita mereu. Voia să-l convingă să-l dea în judecată pe Smbat. Ca să scape, Mikael îi spusese într-o zi : „Fă ce vrei, îți dau împuternicire !“ Maruthanian folosise împuternicirea în scopuri murdare. În fiecare zi îi aducea tot felul de hîrtii și-l punea să semneze. De multe ori, Mikael era beat, iar el profita. Ca un prost, nu citea atîtea hîrtii, le semna. Putea să-și închipuie că va folosi nechibzuința lui cu atîta nerușinare, cu atîta insolență ? Nu, n-ar fi crezut niciodată...

— Iată deci cînd am semnat polițele...

Se întoarse cu fața congestionată spre cumnat, mușcîndu-și buzele :

— Pungașule ! Cu asemenea bani vrei s-o întreții pe soră-mea ?

— Și să-i tratez copiii bolnavi, adăugă Maruthanian, cu destul cinism. De ce nu mi-aș întreține familia din bani munciți din greu ? Slavă Domnului că nu sînt aici copiii, să creadă ce spui. Un om cînd scrie o scrisoare, întîi o citește și apoi o semnează. Ai semnat patru polițe și n-ai citit niciuna ? Ha, ha, ha ! Ai impresia că sîntem copii. Ai citit cu ochii tăi, trei dintre hîrtii sînt semnate cu mult înaintea morții domnului Marcos, numai una este semnată după aceea.

— Tu ai schimbat data !

— Ha, ha, ha ! Am schimbat și data !... Se poate spune că eu nu sînt eu, că tu nu ești tu, că numele omului acesta nu este Sulian, că Smbat Marchici nu este fratele tău... Mihail Marchici, de ce nu vrei să mărturisești că n-ai știut valoarea banilor și i-ai risipit în stînga și-n dreapta ?

— Am risipit, dar nu banii tăi. Tribunalul va supune expertizei cerneala ; se va vedea că toate hîrtiile sînt semnate cam în aceeași perioadă.

Sulian zîmbi pe ascuns de amenințarea naivă a lui Mikael.

— Prin urmare, recurgem la tribunal. De ce să ne complicăm ?

Pe Mikael îl scotea din fire sîngele rece al lui Maruthanian. Se hotărî să vorbească calm, furia i-ar fi dăunat. Începu să-l convingă pe nemilosul creditor să nu mai stea pe gînduri, să recunoască adevărul.

Să recunoască adevărul — n-ar fi putut niciodată Maruthanian. Dacă pornise la drum, mai putea să dea înapoi ?

Mikael promise să plătească zece, cincisprezece, douăzeci la sută, iar Maruthanian să recunoască că glumise, că nu are nimic de primit. Creditorul zîmbea întruna ironic, săltîndu-și umerii.

Mikael se uită dezamăgit la frate-său, parcă ar fi întrebat cît mai este obligat să se stăpînească ? Fața lui Smbat era întunecată. Asculta cu privirile în podea.

Mikael mai continuă să-l roage pe creditor. Știau cu toții că a fost risipitor, dar trei sute douăzeci de mii !... Nu, n-a avut niciodată atîția bani !

— N-am să te sugrum, spuse creditorul. Îți dau răgaz să-ți plătești datoria puțin cîte puțin, în vreo doi, hai trei ani. E bine ?

— Isahac !

— Gata ; rudenia își are locul și socoteala ei. Domnilor, de ce tăceți ?

Sulian nu știa cu cine să țină. Îl credea pe Mikael, mai bine să tacă, dacă vorbitul putea irita pe careva. Ar fi mai deștept să pară neștiutor, mirat, să arate că nu înțelege nimic din dispută.

Smbat căuta să-și convingă cumnatul să se gîndească bine la ce are de făcut. Comisese o infracțiune penală, putea fi deportat.

— N-au decît să mă deporteze, dacă nu există dreptate pe fața pămîntului. Credeți-mă, n-aș fi pretins nimic, aș mai fi dat din buzunar, dacă Alimienii n-ar fi avut niște miloane. Voi primi banii care mi se cuvin, ca la banca imperială.

— Dacă-i așa, se întărîtă Mikael, n-ai să primești nici o copeică. Uiți că nu sînt moștenitor egal, că voi deveni numai dacă mă voi însura. Iar eu n-am să mă însor niciodată. Să te văd de la cine-ți iei banii !

Maruthanian continuă să zîmbească, punîndu-și picior peste picior, răsucindu-și vîrfurile mustăților groase. Era în siguranță. Știa că Smbat nu va permite ca fratele său să fie decretat „debitor insolvabil". Îi va plăti datoriile. Asta exprima zîmbetul său, care-l mușca pe Mikael, ca un șarpe.

— Neobrăzatule ! Pe cîți i-ai escrocat, la cîți sărmani ai luat pîinea de la gură ?...

— Oh, multora, pînă și răposatului tău tată.

— Te rog, nici o vorbă despre tatăl nostru ! strigă Smbat indignat.

— Hoțule, pungașule, lașule ! mormăi Mikael, bătînd cu piciorul în podea. Cel puțin agită-te, înfurie-te, lașule !...

Era prea de tot. Maruthanian se considera insultat, pentru că mai era altcineva de față.

— Eu nu sînt scandalagiu, sînt laș. Dacă ai chef de ceartă, du-te la Grigor Habetian... Îți arată el...

Aluzia era clară. Spulberă și ultima picătură de răbdare a lui Mikael. Se stăpînise destul. I se urcase sîngele la cap. Abia reușise să se domolească după tot ce i se întîmplase. Fusese altceva. Acum avea dreptate, nu-l mai reținea nimic.

Luă sfeșnicul de pe masă și-l aruncă spre cumnatu-său. În el se strînsese parcă dușmănia tuturor. Totul se petrecu pe neașteptate. Maruthanian nu avu cum să-și cheme credinciosul servitor, postat în fața ușii. Sfeșnicul, în cădere, ocoli capul lui Sulian și se lovi de fruntea gazdei, rănind-o. Sîngele țîșni, se scurse pe față, îi pătă halatul cel scump. Sprijinindu-se cu mîinile de masă, rănitul vru să se ridice, nu reuși, se prăbuși iar în fotoliu, scoțînd un țipăt slab.

Martiros alergă și-l imobiliză pe Mikael. Sulian se apropie de rănit, să-l ajute. Ce sălbăticie, Doamne Dumnezeule!

Rana era destul de mare, sîngele nu se oprea.

În cadrul ușii se ivi și Marta, uluită. Văzîndu-și soțul scăldat în sînge, țipă, repezindu-se la el.

Mikael, în picioare, privea scena nemișcat. Martiros îi dăduse drumul. Acum se ocupa de stăpînu-său. Țipătul Martei îl înfioră și se prăbuși pe scaun, fără vlagă. Smbat îl prinse de braț și-l scoase din cameră.

4

Aerul rece al străzii îl dezmetici pe Mikael. Își mușca buzele pînă la sînge, mustrîndu-se. Se repezise asupra unui om rău, josnic, era însă bărbatul surorii sale. Era demn să ridice mîna asupra unui laș?

Îi stăruia în urechi țipătul de groază al Martei. Pentru ce toate astea? Pentru bani? Ce josnicie, ce prostie! El n-avea nimic, nici o copeică. Ce-și apăra?

Chiar dacă regreta, era totuși furios pe Maruthanian. Tăcerea lui Smbat îi sporea chinul. Nu știa cum să-și justifice purtarea, dar nu voia să mărturisească vreun regret. Ar fi fost bucuros dacă Smbat ar fi bombănit, l-ar

fi înfruntat, ar fi înjurat, dacă l-ar fi bătut chiar. El tăcea.

Își retrase brațul de sub cel al lui Smbat. Își sprijini capul de stîlpul unui felinar, îmbrățișîndu-l. Izbucnise în hohote de plîns. Niciodată nu fusese atît de nefericit. De ce s-a purtat așa, chiar dacă cumnatu-său îl jefuia și era un escroc notoriu ?

— Du-te și află cum îi merge rana ? îl rugă pe Smbat.

— Întîi te duc pe tine acasă. Se uită trecătorii la noi. Să luăm o trăsură.

— Lasă-mă aici, du-te unde vrei !

Traversă, trotuarul celălalt era mărginit de țărmul mării. Smbat se ținu după el și-l urcă într-o trăsură, cu forța. Nu îl părăsi pînă la miezul nopții. Tăcea întruna ; nu știa cît îl chinuiește pe Mikael tăcerea sa.

— Vorbește odată, de ce taci ? nu mai putu răbda Mikael.

— Ce să vorbesc ? De cînd am venit, ai mîncat de două ori bătaie și o dată ai bătut tu. Numai legea pumnului contează, sîntem încă atît de sălbatici ?

Sulian aduse vestea că medicul chemat socotea că rana lui Maruthanian nu era gravă, chiar așa mare cum era. Dacă sfeșnicul l-ar fi atins cu muchea, rănitul n-ar mai fi fost în viață.

Mikael nu închise ochii toată noaptea. Sîngele lui Maruthanian îl tortura, ca într-o vreme palma lui Habetian. De ce să se mire că îl desconsidera o ființă blîndă ca un înger ?

Odată cu zorile, porni spre sonde. Mai tîrziu, veni și Smbat. Dis-de-dimineață apăruse Marta, cu lacrimi în ochi și-i povestise totul maică-si. Bătrîna își smulgea părul din cap, se lovea în piept, plîngînd decăderea morală a neamului Alimian.

— Ce ai de gînd ? îl întrebă Smbat, după ce îi spuse ce se mai întîmplase.

— Să plătesc datoriile. Știu, nu sînt moștenitor, trebuie să plătesc.

Smbat nu înțelegea. Se lăsa jefuit ziua în amiaza mare ?

— Da !

Smbat căzu pe gînduri. Mikael avea dreptul să se poarte cum vroia în privința „polițelor", să plătească, să refuze sau să lase treaba pe seama tribunalului, fără să încalce testamentul.

— Dacă vrei să plătești, trebuie să te însori.

— Nu pot.

— De ce ?

— Uite așa, nu pot să mă însor.

— Am înțeles, iubești pe cineva care nu te iubește.

— Sigur că înțelegi, știi că te iubește pe tine.

— Mikael !...

— Ei, lasă ipocrizia deoparte ! Nu mă lua la sigur ! Oricum, tu îmi ești superior.

— N-am dat fetei nici un prilej să mă iubească și, mai ales, să te urască.

— Te cred.

Mikael stătea lîngă masă, cu capul în mîini.

— Vrei să vorbesc eu cu fata ?

— De ce, ca să mă înalți în ochii ei ? Mulțumesc ! Știu că ești generos, nu cer îndurare nimănui. Ajunge, am vorbit destul ! Iubesc sau nu iubesc este treaba mea, de însurat nu pot. Oprește-mă ca zălog, distruge testamentul tatei, fă-mă sluga ta, dar plătește banii !

— Nu mă abat cu o iotă de la testament.

— Numai în ceea ce mă privește ? Tu ai dreptul să lași dorința tatălui nostru neîndeplinită ?

— Mikael !...

— Nu te supăra ! Nici tu nu te-ai despărțit încă de nevastă-ta.

— Eu am copii, îi iubesc.

— Și care vor fi moștenitorii tăi, contrar testamentului.

— Deloc !

— Prin lege, dar indirect îi vei face moștenitori.

— Mikael, n-ai încă dreptul să-mi vorbești astfel.

— N-am încă, probabil că într-o zi îl voi avea. Iartă-mă, n-aș fi vorbit așa, dacă ai fi fost Smbat cel dinainte. În ultima vreme ai început să respecți prea mult banul... Nu sînt orb. Plătește-mi datoriile, dacă nu vrei să-ți devin vrăjmaș !

Spusese tot; luîndu-şi cascheta, se grăbi să plece. Smbat rămase pe gînduri. Nu reuşea să-şi explice încăpăţînarea lui Mikael — să plătească nişte datorii nelegale, scornite. Nu cumva se temea că tribunalul va dezvălui un alt secret nedemn ?... Dar ce secret mai era ?

Situaţia era critică. N-avea dreptul să ia o sumă de o jumătate de milion din averea tatălui. Chiar dacă ar fi avut dreptul, era uşor să te lipseşti de la o zi la alta de atîţia bani ? Mikael avea dreptate, el ştia acum valoarea banilor, mai mult, începuse să-i placă. În orice caz, era imposibil să arunce o jumătate de milion din cele şase-şapte milioane... De ce să-i arunce, ce însemna prostia asta ?

A încercat să-l convingă pe Maruthanian să-şi retragă pretenţia absurdă. Creditorul era nemilos. Era prost, să închidă ochii, „să fie jefuit ziua în amiaza mare" ? El îi dăduse bani peşin lui Mikael Alimian şi trebuia să-i capete înapoi. Înainte s-ar fi învoit „să mai împartă ceva din capital", dar acum, o să ia sută la sută...

Smbat îl ameninţă că se va strădui să dovedească falsul poliţelor, va chema de la Petersburg cel mai bun avocat, va cheltui o jumătate de milion, dar va dovedi adevărul. Maruthanian nu se sperie de asemenea ameninţări. Şi el se hotărîse să cheme de la Petersburg un avocat. Toată lumea ştia că Mikael a fost un risipitor, a cheltuit banii uşor. Se ştia, de asemenea, că domnul Marcos era un zgîrcit. De unde putea Mikael să cheltuiască atît, dacă „nu l-ar fi împrumutat ruda cea bună la suflet" ?

Răbdarea lui Smbat ajunsese la limită. Promise că va plăti datoriile, dar va convinge societatea că aşa-zisul creditor este un escroc. Cu ce obraz se va mai arăta Maruthanian în lume ? Ameninţarea era ridicolă pentru creditor, îl făcu să rîdă. Să se vadă el, Maruthanian stăpînul unui milion frumuşel, puţin îi păsa de ce trăncăneşte lumea. Care Sulian, Serafion, Gulamian, Arakelian nu se vor pleca în faţa lui ? Îi cunoştea bine pe oameni, cu o mînă pune-le aur în buzunar, cu cealaltă loveşte-i în cap, tot vor zîmbi. Iată părerea lui despre societate. Nu existau în oraş destui escroci, contrabandişti, îmbogăţiţi prin falimente false, funcţionari care fuseseră hoţi, bucurîndu-se

de onoruri și respect? Maruthanian nu fura, el „pretindea ce i se cuvenea".

— Greșiți, spuse Smbat, în societate există și oameni cinstiți...

— N-au decît să existe. Pînă la urmă se vor da și ei pe brazdă. Uite, de pildă, dumneavoastră, sînteți un om cinstit, nu? Dacă nu vă plac banii, de ce țineți cu dinții la milioanele tatălui dumneavoastră? Nu spuneați înainte că domnul Marcos, nu știu datorită căror rînduieli, se bucură de răsplata muncii altora? Acum milioanele acelea sînt pe merit. Credeți că vă reproșez ceva? Ferit-a Domnul, nu sînt prost! Amice, în lume există hoți de două feluri — cinstiți și necinstiți. Cinstitul fură chiar el, necinstitul mănîncă ce fură alții. Nu trebuie să vă supărați!... Găsești atît de rar un negustor cinstit, în adevăratul sens al cuvîntului, ca un bucătar care nu fură.

Smbat vedea că omul acesta, în loc să se domolească, devine mai îndrăzneț și neobrăzat. Rămînea o singură soluție, să-l lase să recurgă la tribunal. Să se dea acolo verdictul în folosul lui. Mikael va fi socotit „falit" sau „debitor insolvabil", ca nemoștenitor al averii Alimian. De la cine va primi Maruthanian jumătatea de milion? De la Smbat? Nu-i va da, pedepsindu-l. Procedeul va lovi, fără drept de apel, în prestigiul lui Mikael, și așa destul de pătat. Poți să te comporți atît de fără milă cu propriul frate?

Smbat ceru la birou să se facă un calcul al întregii averi a Alimienilor. Datoriile puteau fi plătite numai acționînd asupra averii imobile. Vînzarea sau ipotecarea averii imobile era interzisă prin testamentul lui Marcos. Datoriile se puteau achita puțin cîte puțin în cîțiva ani. Să le plătească? Smbat nu poate și nu vrea să se supună unei înșelătorii ordinare. S-ar face de rîs...

Încercă să-l convingă pe Mikael că unica soluție rămînea tribunalul.

Mikael, categoric, îi repetă că era hotărît să plătească datoriile. N-avea decît să treacă partea lui pe numele copiilor Martei, chiar dacă rămînea sărac, folosise destul banii părintești, acum dorea să trăiască din munca lui!

— Cînd îți văd încăpățînarea, mă întreb vrînd, nevrînd, dacă ești dator într-adevăr lui Maruthanian?

— Gîndește ce vrei, n-aveți decît să gîndiți cu toții așa ! Ascultă Smbat, pe mine nu numai bogăția, ci și viața m-a obosit... Sfîrșește odată cu povestea asta, nu mai suport !

Nu mințea, într-adevăr, viața îi devenise o povară, trăia ca un automat. Trecutul îl chinuia nu numai amintindu-și-l, îl chinuia concret. Prietenii nu-i dădeau pace, mai sperau să revină în societatea lor. Se străduiau juristul Peikarian, prințul Niasamidze și, mai ales, Papașa.

— Stai, nu fugi ! îl agățase într-o zi venerabilul holtei pe șoseaua dintre sonde.

Coborî din trăsură, însoțit de un tînăr cu o figură plată, obrajii palizi, barba neagră și gura mare.

— Măi băiete, ai înnebunit, ce-i cu schimnicia a-asta ?...

Îl anunță că a doua zi pleacă pentru mai multă vreme în străinătate.

— Ce naiba, h-hai să mergem împreună la Pa-Paris !...

— Nu merg, Papașa, nu pot, vă urez drum bun...

— Vai de mine ! Ia-o mai încet, băiete, și Samson Si-Sihastrul merge la Pa-Paris...

Samson Sihastrul era tînărul cu figura plată, unul din bogătașii de vază ai orașului, cunoscut proprietar de sonde, de vapoare, moșier. Porecla de „Sihastrul" o căpătase fiindcă era zgîrcit, nu bea, nu fuma, își bătea joc de toți cheflii...

— Da, mă duc, mă duc în Italia, Anglia, Germania ; o să mă plimb peste tot, adăugă Samson, înșirînd cuvintele repede, repede, unele după altele, ca mărgelele rotunde și solide ale mătăniilor pe care le avea în mînă.

Mikael îl cunoștea de mult ; nu putea să-l sufere. Era pereche bună cu Maruthanian ; își prădase frații, surorile, de cînd le murise tatăl.

— A, ce voiam să spun ? continuă Samson Sihastrul, sprijinind mătăniile de pieptul lui Mikael. Da, cumnatul tău zicea ieri la club că are de făcut o plîngere împotriva ta. Ce mai e și asta ?...

— Nu știu, răspunse Mikael scurt, apoi fără să dea mîna, se îndepărtă de plicticoșii interlocutori.

— Ai cam încurcat-o, băiete ! exclamă Samson Sihastrul și, așezîndu-se în trăsură, îi povesti lui Papașa despre pretențiile lui Maruthanian.

Mikael o întîlnea deseori pe Șușanic, în prezența Antoninei Ivanovna, în casa acesteia. Venea o dată pe zi la doamna Alimian, cînd de obicei se afla și ea acolo. Se salutau cu o politețe rece. Mikael trecea în camera copiilor să se joace, Șușanic continua să exerseze cu doamna.

Antonina Ivanovna îi povesti lui Mikael că tatăl fetei își pierduse mințile. Suferea de mania groazei, cauza groazei era focul. Cum se trezea din somn, începea să urle, să plîngă ca un copil. Repeta fără ostoire că Davit vrea să-l arunce în foc, să-l ardă. Antonina Ivanovna îi sfătuia pe ai casei să-l mute la oraș, dar bolnavul nu voia să iasă nici măcar din cameră, temîndu-se că-l vor arunca în foc.

Șușanic nu mai putea să vină la doamna Alimian. Antonina Ivanovna era cea care, o dată sau de două ori pe zi se ducea la ea, o încuraja, o consola. Smbat avusese o ușoară bănuială în privința lui Șușanic. Bănuiala aceasta dispăruse. Fata era prea modestă și rușinoasă, n-ar fi putut niciodată să-și îngăduie sentimente prea cutezătoare față de un bărbat însurat. De ce să nu creadă că Mikael era cauza tristeții ? Ce nu putea face un tînăr cu un asemenea trecut, care fată era la adăpost de seducții în vremurile noastre ? Și apoi, izolarea în pustietatea asta...

Cîteodată dorea să pătrundă adîncurile sufletului ei, degeaba, era atît de reținută, încît din cînd în cînd o înfuria și pe doamna Alimian. Nici ea nu putea să afle care era temeiul mohorelii.

Biblioteca — sală de lectură se deschisese. Antonina Ivanovna aștepta obținerea aprobării pentru cursurile serale. Vedea că treburile ei, fără Șușanic, nu prea mergeau bine. Numai ea știa cum să se poarte cu muncitorii ; acum, de cînd fata nu mai ieșea din casă, foarte puțini erau cei care veneau la bibliotecă să împrumute cărți. Simțea că încă nu știa cum să-i atragă, cauza și-o explica în felul ei. Ea acționa cu mintea, iar Șușanic cu sufletul. Îi îngrijea pe bolnavi și pe cei răniți ca o soră de caritate, cosea și cîrpea pentru nefamiliști, scria și citea pentru analfabeți, ca cineva apropiat, ca o rudă. Nu i se părea că face o treabă ieșită din comun. Așa îi dicta inima și acționa atît de firesc, atît de degajat, ca și cum ar fi

făcut-o pentru ai săi. În activitatea Antoninei Ivanovna exista ún sistem, o continuitate, o manifestare a gîndirii mature, beneficiară a culturii. Nu ajungea atîta, în muncă trebuia să pună mai mult suflet, decît minte, mai multă rîvnă, decît voință. Nu trebuia să evalueze mereu, dacă era important ce face sau era pierdere de vreme.

În activitatea Antoninei Ivanovna nu era nici urmă de ipocrizie, iar sinceritatea, dorința de a fi utilă erau rodul gîndirii, fără căldura inimii. Nu se ferea de murdăria mulțimii, nici de vulgaritatea ei, uneori neplăcută, dar nu putea să se apropie fără ezitare. Credea că din cauza vîrstei, nu se putea obișnui repede cu un mediu nou sau cu o nouă muncă, ca Șușanic. Cînd apărea fata, fețele muncitorilor se luminau de un zîmbet vesel ; ea se bucura doar de respect și considerație. Cînd, fără să vrea, atribuia diferența comportării și vîrstei, devenea geloasă. Deșteaptă și cinstită, se mustra pentru asemenea păreri.

Oricum, Antonina Ivanovna era mult mai liniștită sufletește ca în oraș. Încetase teroarea văicărelilor fără sfîrșit ale soacrei, dispăruseră aluziile grosolane ale cumnatei, zîmbetele disprețuitoare ale rudelor. Numai pentru asta era nefericită ? În urmă cu cîteva luni era departe de toate. Era mai fericită ?... Nicidecum ! Era nefericită ca femeie. Aici, apropierea primăverii trezise în ea un fel de învolburare. Sîngele îi zvîcnea uneori ca la douăzeci de ani. Era femeie și încă o femeie tînără. O bîntuiau tot felul de gînduri. Lumea i se părea atît de pustie, atît de neprimitoare, nu știa dacă „merită să mai trăiască" ! Maternitatea nu reușise să umple golul, sufletul avea nevoie de încă ceva. Structura ei nu-și putea găsi alinare în aventură. Cinstea era arma cea mai de preț a unei femei, luptînd cu ea, avea sorți de izbîndă.

Într-o seară își aștepta copiii să vină din oraș. Slujnica îi ducea și îi aducea de la Voschehat. Smbat nu prea venea la sonde. Slujnica se întoarse singură. Antonina Ivanovna se sperie. Devenise atît de suspicioasă, chiar față de soacră-sa, încît îi trimitea pe copii la oraș cu teamă.

— De ce ai venit singură ? o întrebă, întîmpinînd-o.

— Domnul mi-a poruncit să las pe copii acolo. Îi aduce mîine dumnealui. Stăpînă, dacă ați fi văzut ce trist era !... Nu l-am văzut așa pînă acum...

Vorbele femeii o întoarseră pe dos. Se întunecă, în ochi i se ivi o tristețe ciudată.

Petrecu seara împreună cu Șușanic. Îi spusese că era tristă fără copii. Cauza era alta. Era agitată, vorbea întruna despre ce făcea, parcă ar fi încercat să alunge un gînd. Apoi îi mărturisi fetei cît o simpatiza. Abia acum o cunoscuse. O bănuise, fără temei. Șușanic înțelese felul bănuielilor.

Luîndu-și rămas bun, Antonina Ivanovna o privi drept în ochi și-i spuse :

— Sînt convinsă că nimeni și nimic nu va putea împiedica prietenia noastră.

Vocea îi vibra cu emoție.

5

Din nou o noapte albă pentru Șușanic. Auzea neîncetat vorbele Antoninei Ivanovna : „Sînt convinsă că nimeni și nimic nu va împiedica prietenia noastră". Era o aluzie clară, știa probabil ce se petrecea în inima ei. Ce penibil ! Mai putea s-o privească în ochi pe femeia asta atît de nefericită ? Doar purta în inimă sentimente vinovate, neavînd puterea să le înăbușe. Auzise că va veni la sonde și inima-i bătea să-i spargă pieptul. Poate va veni să-l vadă pe bolnav ; era atît de bun cu Zargarienii. O să fugă de acasă, să nu-i audă glasul, să nu-i vadă ochii triști...

Nu, n-are să fugă, dimpotrivă, o să rămînă, să-i vorbească o dată pentru totdeauna deschis, chiar dacă nu-i va dezvălui pe de-a-ntregul simțămintele ei. O cucerise, pur și simplu, fără să vrea, iar ea se lăsase cucerită, fără alte gînduri, fără socoteli, fără interese. Acum se bucura de prietenia nevestei lui. Trebuie neapărat să-i vorbească.

Văicăreala de dimineață a lui taică-său o dezmetici, aducînd-o la realitate. Iar nu dormise. Parcă era zăludă. Nici bodogănelile sîcîitoare ale bolnavului nu reușeau să-i alunge această stare. În casa lor existau doi bolnavi, doi nebuni; pe unul îl tortura groaza de foc, pe celălalt — dragostea vinovată. Unul se văicărea, celălalt ardea pe dinăuntru, tăcînd.

— Mamă, lasă-mă, mamă, nu sînt bolnavă!

— Mai bine să fi fost bolnavă, fetițo, dar tu ai o altă durere...

Șușanic deschise larg ferestrele și privi afară.

Ploile încetaseră de vreo săptămînă, pămîntul se uscase. Din loc în loc apăruseră întinderi înverzite, fără urmele negre de țiței; pămîntul se acoperise cu iarbă deasă. Aerul se umpluse de suflul amețitor al primăverii.

Șușanic își strînse părul și intră în camera părintelui său. Bolnavul mai mormăia, cu ochii ațintiți spre ușă. Aștepta să vină „necredincioșii", care îl vor tîrî afară și-l vor arunca în foc.

Își trecu brațul sănătos în jurul gîtului fetei și începu să hohotească, fără lacrimi, bolborosind: Salvează-l, Șușan, numai tu ai inimă, salvează-l!

Este sănătos, dar maică-ta, mătușa-ta și „diavolul acela de Davit" vor să-l frigă de viu, să scape de o gură în plus. Au pregătit focul afară. Degeaba! Sarghis nu și-a pierdut încă mințile, n-o să-și pună niciodată picioarele afară din casă, chiar de vor chema toată lumea.

Din gîtul bolnavului ieșeau doar strigăte. Se învinețise, tusea îl înneca. Începu să se zgîrîie pe față, să-și smulgă părul. Șușanic îngenunche lîngă pat, îi luă mîna, o strînse în palmele ei și începu să-l roage să se liniștească. Încet-încet, datorită vorbelor ei blînde, tăcu, se liniști, ceru puțin ceai.

În alt apartament se petreceau alte întîmplări. Smbat venise destul de devreme din oraș cu copiii. Antonina Ivanovna îi întîmpinase, îmbrățișîndu-i pe Vasia și pe Alioșa, parcă nu i-ar fi văzut de multă vreme.

Smbat urmărea scena cu duioșie. Ar fi putut să fie un tată de familie fericit, dacă s-ar fi iubit, dacă n-ar fi existat „prejudecățile". Observă fruntea îngîndurată a

Antoninei Ivanovna. Soția lui era chinuită de ceva nou. Biata femeie trăia singură aici, departe de locul unde se născuse; iar el se purta ca un sălbatic, fără s-o cruțe.

Era gata să facă primul pas, să încerce o vorbă de împăcare. Se stăpîni. De ce să încerce el și nu ea? Destul își otrăviseră viața. Să arate că regretă și el i-ar cere neîndoios iertare.

Cînd Antonina Ivanovna îl privi atentă, după ce-i spusese femeia, constată o schimbare. Parcă era mai împlinit, mai vînjos. Fața nu-i era mohorîtă, ochii — mai senini.

Slujnica aduse în casă pachetele, pe care Smbat le lăsase în trăsură.

— Stai, să nu le încurci, o opri Vasia, smulgîndu-i pachetele, și începu să le desfacă repede; tăticu ne-a cumpărat cadouri fiecăruia. Alioșa, ăsta e al tău, ăsta e al meu și ăsta e al tău, ia-l, nu, nu, ăla e al meu!

Smbat interveni la împărțirea darurilor ca să nu se certe. În mijlocul camerei rămase cel mai mare pachet.

— Este al dumitale, mamă, spuse Alioșa, dîndu-i-l.

— Este o pelerină, explică Smbat.

— Mai am o pelerină de primăvară.

— Mi-a plăcut și am cumpărat-o; dacă vrei, ia-o, dacă nu — las-o!...

Un dar? Ce să însemne?

— Mamă, ia-o, e foarte frumoasă! spuse Vasia,

— Mamă, ia-o, e foarte frumoasă! repetă Alioșa.

Antonina Ivanovna, fără să spună ceva, îi făcu semn slujnicei să ducă pachetul dincolo.

Se simțeau jenați, voiau să se privească în față și nu îndrăzneau. Copiii erau absorbiți de jucării, le arătau, se bucurau, strigau. Glasurile lor vioaie exprimau o mustrare aspră. Antonina Ivanovna se gîndea că era nedreaptă cu el, doar ea era cauza necazurilor lui fără sfîrșit. Ar fi putut să fie îngăduitoare, să nu-și chinuie nici copiii, să pună capăt unei situații neclare. Greșiseră amîndoi. Nu vor complica totul doar din încăpățînare?

— Se spune că paraliticul și-a pierdut mințile. Este adevărat? întrebă Smbat.

— Aproape.

— Ar fi potrivit să-i vizitez ?

— Nu știu, cred că este prea devreme, abia s-a trezit.

Smbat plecă pînă la Mikael. Trecînd prin curte, o văzu pe Șușanic la fereastră.

Ea nu-l observă. Era ocupată. Voinicul Ciuprov, învîrtindu-și în mînă *furajka* *, îi dicta o scrisoare pentru „acasă". Îl apucase dorul și dicta, plin de emoție. Cînd veni rîndul „salutărilor", și-a amintit de numele tuturor celor de acasă, tuturor rudelor și vecinilor.

Terminînd scrisoarea, Șușanic scrise adresa — gubernia Maratov din provincia... regiunea... satul... Ciuprov luă plicul, îl înveli în batistă și ieși, făcînd o plecăciune adîncă. Șușanic luă cartea de pe masă și continuă să citească. Obosi și începu să se miște. Reveni la masă, îndreptîndu-și privirea spre cîmpiile înverzite.

Voia să se convingă că mîhnirea ei se datora stării în care ajunsese taică-său. Cu acest gînd, porni spre camera bolnavului. Apropiindu-se de ușă, îl auzi pe Smbat. Mîinile începură să-i tremure, nu-și mai putea ține capul drept, de emoție. Nu, nu va părăsi camera, oricine ar chema-o. O să-și astupe urechile, să nu-i audă glasul, o să închidă ochii, să nu-l vadă.

Nu voia să-i audă glasul, dar urechea era atentă, asculta. Nu găsea altă soluție decît să plece de acasă. Ieși pe verandă. Să se ducă la Antonina Ivanovna ? Acolo se va dezmetici, va îndepărta și bănuiala din inima femeii.

Nu o găsi acasă, plecase la bibliotecă. Afară, pe un tăpșan verde, copiii jucau *cerceau* ** cu slujnica.

— Bună ziua, domnișoară ! auzi Șușanic glasul omului de care fugea. Iertați-mă, cred că v-am speriat ! Bine că v-am găsit, am de vorbit cu dumneavoastră...

Șușanic aduse repede două scaune, le așeză într-un colț mai ferit al verandei, la adăpost de privirile străine. Glasul lui Smbat îi subjuga voința.

— Domnișoară, începu Smbat în rusește, sînteți deșteaptă și cultă, îmi veți permite să vă pun o întrebare

---

* Caschetă, șapcă (rus.).

** Joc cu un cerc subțire și ușor, care se aruncă și este prins cu un bastonaș special (fr.).

prietenească. Spuneți-mi, vă rog, ce părere aveți despre fratele meu, Mikael ?

Întrebarea căzu ca din cer, Șușanic rămase fără grai. Dacă Smbat Alimian o socotea „deșteaptă și cultă", nu trebuia să-și piardă firea.

— De ce mă întrebați ?

— De răspunsul dumneavoastră depind multe lucruri. Aș vrea să știu dacă credeți că are vreo calitate ?

— Calitate ? repetă Șușanic. După părerea mea nu există om fără calități.

— Perfect adevărat, dar aș fi vrut, cum să vă spun, așa, să-l considerați pe Mikael cu mai multe calități decît alții...

Șușanic înțelese intenția lui Smbat. Se hotărî să fie sinceră, fără ascunzișuri. Dori să afle de la Smbat ce importanță poate avea părerea ei despre un bărbat „străin" ?

Smbat nu-și permitea să vorbească în doi peri. Îl lăsase pe Mikael într-o stare depresivă, parcă fără ieșire. Era nevoie să se lămurească lucrurile. Știa că îl socotește netrebnic, imoral. Părerea era îndreptățită de trecutul lui nu prea îndepărtat.

— Cînd am venit din Rusia, Mikael era unul dintre cei mai depravați tineri din oraș. Tata m-a împuternicit să-l aduc pe drumul cel bun. Eram dator să-i îndeplinesc dorința, deși nici eu nu fusesem ușă de biserică... M-am străduit să-l conving pe Mikael să-și schimbe viața. În zadar, a decăzut și mai mult. Știți și dumneavoastră ce s-a întîmplat, nu-i nevoie să mai spun. Și totuși a început să se schimbe. E un mister cum s-a petrecut. Vorbind cu el, am aflat cine e autorul, cel care l-a determinat să devină alt om. Dumneavoastră sînteți !...

Se opri, observînd reacția ei.

— Ajunge ! șopti Șușanic cu glasul tremurat.

— De ce să ne ascundem, dumneavoastră nu știți adevărul. L-ați salvat pe fratele meu și sînt dator să vă mulțumesc. Încă ceva, nu-l părăsiți la jumătatea drumului ! Continuați-vă influența binefăcătoare !... Iubiți-l !...

Șușanic tresări, încercînd să se ridice, și exclamă cu indignare :

— Cu ce drept mă jigniți ?...

— Domnișoară, pentru numele lui Dumnezeu, nu mă înțelegeți greșit! Iubiți-l pe Mikael! El este îndrăgostit nebunește de dumneavoastră.

Ia te uită, îi propunea să iubească un bărbat, care-i era antipatic! Și cine îi propunea?... Dorea cu adevărat? Ce să răspunzi, cînd întruchiparea visurilor tale, cel adorat în taină, stînd acum față în față, se transformă în mesagerul și apărătorul altuia? Nu știe nimic, nu a priceput nimic?...

Nu vedea? Doar nu era orb! Dacă n-ar fi dat crezare geloziei lui Mikael, dacă n-ar fi priceput ce observa și simțea, i-ar fi fost de ajuns tresăririle ei ca să se lămurească.

Se gîndise de multe ori dacă ar fi putut răspunde pornirilor fetei? Cu ce drept, cu ce scop? Era înlănțuit pe vecie și trebuia să-și înăbușe sentimentele, de la început. Mai tîrziu ar fi fost mai greu, poate imposibil. Trebuia să se trezească la realitate.

Se hotărî să atace cu finețe esențialul. Să se sacrifice, apărîndu-l pe Mikael. Prin comparație. Lăudîndu-l, se va subestima. Mikael era capabil să iubească cu înflăcărare, să se zbuciume, să se sacrifice pentru dragoste. O calitate rară, azi foarte puțini tineri se puteau mîndri cu ea. Comparîndu-se cu Mikael, îl punea în superioritate. Deseori „cel care începe bine sfîrșește rău, iar cel care începe rău sfîrșește bine".

Șușanic asculta în tăcere, cu ochii aiurea. Nu-l credea, dar îl înțelegea. Explicîndu-i de ce nu poate iubi, încerca să-i ușureze zbuciumul. Îndrăznise să creadă că Smbat Alimian ar fi putut s-o iubească? „Să se zbuciume, să se sacrifice pentru dragoste?" Numai ea îl iubise.

— Ce doriți de la mine? întrebă ea, sculîndu-se în picioare.

— Să-l salvați... Nu poate să trăiască fără dragostea dumneavoastră.

— Domnule Smbat, lăsați poveștile! îl opri Șușanic. Lumea nu este pustie pentru fratele dumneavoastră, ca să se agațe de mine. Este tînăr, bogat, frumos... Eu cine sînt?...

— Sînteţi fără pereche în oraşul nostru. Probabil nu ştiţi nici dumneavoastră cum sînteţi !...

Şuşanic tremura ca o frunză.

— Iertaţi-mă !... Iertaţi-mă, nu mai pot rămîne aici !... V-aţi bătut destul joc de mine !...

Plecă, străduindu-se să păşească sigur, să ţină capul sus, cu mîndrie.

Smbat o urmări. Cît de mîndră, cît de discretă şi cît de modestă era ! „De ce n-am întîlnit acum zece ani o asemenea fată ?“ se întrebă el.

6

— Dragule, toate astea sînt fleacuri. Te-a molipsit spiritul vremii, ca să zic aşa, pînă în măduva oaselor. Nu te teme, vor trece toate ! Cine n-a fost bolnav ca tine şi nu s-a vindecat ? Azi trebuie să ne sfătuim cu medicul despre plecarea în străinătate.

Însă nici un medic şi nici un medicament nu-l mai putea vindeca pe Arşac Alimian de boala lui psihică, din cauza ei apăruse, se înrăutăţise şi boala fizică. Lua medicamente şi continua aceeaşi viaţă destrăbălată, fără oprire. Chiar Alexei Ivanovici ajunsese să-l îndemne să se trateze, să asculte cu seriozitate sfaturile medicilor. Degeaba.

Arşac vrea acum să-şi închirieze un apartament separat şi să trăiască oficial cu Elmira. Alexei Ivanovici, deşi se mutase la hotel, insista să rămînă acasă. Nu se cădea să trăieşti cu iubita în aceeaşi casă, era socotit drept *mauvais ton* *.

Arşac intrase în cercul lui Kiazim-beg, Mosico, Niasamidze, îi frecventa cu toată diferenţa de vîrstă. Se ferea cu teamă de Grigor Habetian. Dar grăsanul nu-şi mai făcea apariţia.

De cînd sora lui se reîntorsese la părinţi, el fugea de societate. Purtarea lui Anuş îl ruşina şi îl îndurera.

---

* Purtare proastă (fr.).

Petros Gulamian voia să divorțeze, încerca să obțină o dispensă pentru a se căsători cu o văduvă tînără și frumoasă. Avea să dovedească în mod public trădarea. Cum ? Anuș nu voia să-și recunoască păcatul. Se zbuciuma ea, n-avea decît să se zbuciume și el pentru „văduva lui".

Anuș se zbuciuma într-adevăr, nu numai de rușine. O durea indiferența lui Mikael. Bărbat fără suflet, nu prețuise dragostea ei ! Va încerca să-l uite. Crezi că se va supune, de bună voie, unor chinuri interminabile ? Copiii ? Îi este un dor fără margini de ei... Dar... Destule mame își părăsesc copiii. Nimeni nu moare. De ce să-și distrugă tinerețea ? Ajunge, e timpul să pună capăt suspinelor, văicărelilor băbești, lacrimilor de slăbiciune !

Anuș începu să apară încet-încet în societate. Să nu se creadă că se ascunde de rușine. La început i se părea că toată lumea e preocupată de ea. Era adevărat ! Fostele prietene și cunoștințe îi întoarseră spatele cu dispreț. Asta o înverșuna, devenind mai îndrăzneață.

Cunoscu o serie de tineri, de care se ferise înainte, ca orice femeie virtuoasă. Noii cunoscuți se purtau cu respect și condescendență. Îi cunoșteau trecutul, socotind-o victimă a despotismului, ba chiar o eroină, în fața căreia orice tînăr care apăra „libertatea femeilor" era obligat să se încline.

Anuș credea în măgulirile lor, devenind tot mai sigură de ea. Pe lume nu există femei *morale și imorale* *, ci femei *șmechere și naive* **. Întotdeauna, dar întotdeauna cea care trage consecințele este cea sinceră... Șmechera știe „să-și aranjeze treburile".

Se împrieteni cu fosta ei vecină, a cărei îndrăzneală îi stîrnise gelozia. Doamna Vișnevskaia — acesta era numele străinei — nu era plină de fumuri și pretenții, ca alții. O primea pe Anuș în casa ei, îi făcea cunoștință cu prietenele ei. Iată ce înseamnă să nu fii asiatic, prost crescut și grosolan, se gîndea Anuș. Armencele îi întorc spatele, iar străina se împrietenește, o apără.

— Știi ce, draga mea, spuse într-o zi doamna Vișnevskaia. Pe bărbat trebuie să-l pedepsești chiar cu arma lui.

---

* Sublinierea autorului.

** Idem.

De ce să-l răsfeți pe unul într-atît încît să-și închipuie că este cine este ? Este credincios, îi rămîn credincioasă, nu — „ochi pentru ochi, dinte pentru dinte". Nu ne naștem de două ori, draga mea. Să trăim, dacă se poate ! Cînd îmbătrînim, ne punem vălul negru, ne dăm ochii peste cap și cîntăm „Aleluia, aleluia, iartă-ne, Doamne, păcatele noastre !" Crezi că Dumnezeu nu ne iartă ? Crede-mă, ne iartă. Este bun, are inima mare, nu ca oamenii...

Anuș voia să se răzbune pe Mikael. Să vadă cîți curtezani tineri și frumoși are ea. Într-o zi, plimbîndu-se pe malul mării, îl zări în depărtare. Era însoțită de un curtezan focos, îmbrăcat după ultima modă. Își luă însoțitorul cel tînăr de braț, zîmbind și șușotind. Voia să vadă limpede cît este de intimă cu el.

Mikael venea de la birourile unui fabricant, încheiase niște afaceri. Nu știa dacă se cade s-o salute. Observînd gesturile ei echivoce, auzind chicotelile, își retrase mîna de la pălărie și întoarse capul dezgustat.

Anuș fusese dezarmată. În loc să se răzbune, era disprețuită. Se schimbă la față, se fîstîci și, ajungînd în dreptul lui, exclamă :

— Nerușinatule !

Înjuria grosolană, pronunțată cu un glas aproape bărbătesc, transformă dezgustul lui Mikael în compătimire.

Ajungînd la sonde, se întîlni la birou cu Smbat. Află că Maruthanian se adresase tribunalului ; în curînd avea să primească citația. Îl implorase pe Smbat să rezolve fără tribunal. Smbat îi explică de ce nu putea să facă altfel, doar nu putea să arunce o jumătate de milion.

— Eu nu mă duc la tribunal, spuse Mikael enervat.

— Merg eu în locul tău.

— Nu-ți dau împuternicire.

— Mikael, ai înnebunit de-a binelea.

— Iar tu te-ai deșteptat prea mult. Lasă-mă în pace !...

— E ultimul tău cuvînt ?

— Ultimul și categoric.

Smbat adăugă și el, categoric că nu-i va da lui Maruthanian nici o copeică.

— Să mă arunce la închisoare, sînt pregătit ! răspunse Mikael, îndreptîndu-se spre locuința sa.

Astăzi, după ce își întîlnise victima, era într-o stare de nedescris. O femeie îi aruncase în zbor insulta „nerușinatule" și el tăcuse. Ce va face de acum înainte ? După falimentul moral, urma falimentul material ? Îi era totuna dacă-l aruncau în temniță.

— Cheamă-l pe Davit ! porunci servitorului.

Contabilul intră cu tocul în mînă.

— A plecat fratele meu ?

— A plecat.

— Ce faceți ?

— Pregăteam bilanțul lunar.

— Vă grăbiți ?

— E cam tîrziu, astă seară trebuie să-l trimit în oraș.

— Puteți să-l trimiteți și mîine. Luați loc, să vorbim puțin.

Îl sili pe contabil să mănînce cu el. Vorbea întruna. Era într-o dispoziție filozofică specială. Davit era cuprins de mirare, care-i spori, cînd începu să critice orînduiala vieții publice. Ataca „nedreapta" orînduire economică. De ce sute de oameni muncesc pentru unul sau doi stăpîni, de ce roadele naturii nu aparțin în mod egal tuturor ? De ce, de exemplu, el poate să mănînce aici liniștit, iar acolo, în mijlocul țițeiului și focului, zi și noapte, sute de oameni își primejduiesc viața pentru el ?

— Nu muncesc pentru mine. Eu sînt un funcționar de rînd ca și dumneavoastră. Nu am nimic, știți, nimic.

Apoi povesti că este falit, fără nici o lețcaie.

— De asta vă interesați de viața oamenilor lipsiți de bani ! constată Zargarian, neputînd să-și stăpînească limba.

— Aveți dreptate. Dar nu acesta este motivul. Dacă aș vrea, aș putea să rămîn bogat. Nu vreau. Sînt dezgustat...

Terminînd prînzul, ieși să se plimbe puțin. Totul i se părea inutil, zadarnic, fără noimă. Se mira cît se legase Smbat de avere. Își amintea scrisorile lui, vechile lui principii și zîmbea în gînd. Cît de puternică este atracția banului ; cel care într-o vreme socotea averea tatălui rodul unui jaf a devenit acum apărătorul ei înfocat. Vrea să îndeplinească dorința bătrînului.

Întorcîndu-se acasă, îl chemă din nou pe Davit. De data aceasta nu-l mai lăsă să plece pînă la cină, mîncară din nou împreună.

Era noapte. Se răsucea în pat, fără să i se lipească geană de geană. Zgomotul aburilor îi aducea în ochii minții figurile pline de negreală și țiței ale muncitorilor, figuri întunecate și mohorîte, ca adîncurile puțurilor. Chiar și niște muncitori vînjoși ca Ciuprov, Rasul și Carapet i se păreau bolnăvicioși. Au inimă, au suflet, gîndesc, simt, iubesc, urăsc, sînt invidioși? Oare grija pentru o bucată de pîine a omorît în ei orice sentiment, transformîndu-i într-o mașinărie? În jurul lui trăiesc, se chinuiesc sute de oameni, iar el este preocupat de micile lui necazuri. Ce se aude? Țăcăne abacul lui Zargarian. Bietul contabil, a uitat de somn; cu spatele încovoiat, scrie, șterge, socotește pentru că Alimienii trebuie să trăiască în siguranță, fără griji. Iar Alimienii își mai închipuie că fac un mare bine, plătindu-l cu cîteva zeci de ruble lunar. Și fata fusese obișnuită cu o viață fără griji. Acum duce o viață de slujnică fără simbrie. Ce vină are?

Avea dreptate să spună că numai bogăția i-a dat lui Mikael îndrăzneala de a o jigni. Așa să fie? Acum este tot atît de sărac ca Davit. Sărac? Da! Nu vrea nici o copeică din averea tatălui, nici o copeică. Dorește cu ardoare un singur lucru — să scape de disprețul ei.

Treptat-treptat obosi de povara gîndurilor, nervii i se destinseră și ochii i se închiseră. Visul se contopi cu realitatea, chipul ei nu-l părăsi nici în vis. Se afla într-un loc întunecos. De jur împrejur se înălțau pînă la cer copaci negri, cu vîrfuri ascuțite, cu trunchiuri groase. Departe, foarte departe, în întuneric pîlpîia o lumină. Ar vrea să iasă din întuneric, să se îndrepte către lumină. Picioarele îi sînt înțepenite. Mocirla îl cuprinde, abia reușește să se țină în picioare. În lumina îndepărtată se zărește chipul blînd și mîndru. Cine se mai zărește? E Smbat. El nu este bogat? De ce se apleacă Șușanic către el? Se îmbrățișează, se sărută. Nu, nu este posibil! Lumina a crescut, s-a extins, și-a schimbat culoarea, s-au împrăștiat raze roșiatice, ca un val de sînge. Ce se aude? Se văicărește tatăl fetei. Nu-i glas omenesc, e un răget animalic, căruia îi răspunde un altul din adîncurile pă-

durii, apoi un al treilea, al patrulea, toată pădurea vuiește de răgete.

La un moment dat se trezi, se sculă în capul oaselor, își frecă ochii. S-a luminat așa repede, ce-i cu lumina roșiatică, care a inundat odaia ? Răgetele continuă. Sînt sirenele mașinilor de la sonde. Sînt niște fluierături neobișnuite, neliniștitoare. Așa sună numai în cazul unui incendiu.

Sări din pat, repezindu-se la fereastră. I se păru că arde casa în care locuiește. Se fîstîci, neștiind ce să facă, să se îmbrace sau să fugă afară ? E incendiu sau visează ? Deschise ferestrele, privind în direcția focului, și încremeni. Focul nu era departe de casa în care locuiau Antonina Ivanovna cu copiii și Zargarienii.

Îl cuprinse spaima, mintea parcă nu-i mai judeca. Știa că trebuia să fie calm. Se îmbrăcă la repezeală și alergă afară. Fluierul sirenelor continua, sporind, ca niște implorări umane, disperate, groaznice. Era un concert infernal și înfricoșător în întunericul nopții.

La birou lampa era aprinsă, dar Davit Zargarian lipsea. Fără-ndoială focul se declanșase la sondele Alimienilor. Muncitorii se treziseră și alergau năuciți către foc, ca niște furnici împrăștiate.

— La noi este ? se interesă Mikael.

— Arde numărul cinci, răspunseră prin întuneric cîteva voci somnoroase.

Turla numărul cinci se afla foarte aproape, la cîțiva pași de casa Antoninei Ivanovna.

Curtea mare se umpluse cu umbre negre. Scoteau din pivnițe cazmale, lopeți, găleți, tuburi de fier, furtunuri.

Nu se dezmeticise încă și nu-și dădea seama unde izbucnise focul, așa că dădea dispoziții contradictorii. Cînd ajunse la locul incendiului, toate sondele scoteau niște urlete groaznice, pe o întindere de douăzeci de verste pătrate. Părea că „vuietele" se prăbușesc din cerul întunecat ; părea că năvăliseră fiare sălbatice. Era stabilit ca semnalul de incendiu, pornit de la o sondă, să fie preluat de celelalte, pentru a preveni populația din preajmă.

Incendiul se întinsese destul de mult. Ardea turla unuia din cele mai productive puțuri. Înălțîndu-se năvalnic peste partea superioară a uriașei turle, focul ame-

ninţă să cuprindă totul. Peste orizont se aşternuse o panglică lată de fum întunecos, răspîndindu-se spre depărtări, cum o ducea vîntul.

Muncitorii înconjurară uriaşul rug, alcătuind un cerc de feţe înspăimîntate şi ochi uluiţi. Lucra numai o echipă, străduindu-se să scoată de sub turlă maşina, singura care putea fi scăpată din ghearele focului.

Primul gînd al lui Mikael zbură la copiii şi nevasta lui Smbat. Un alt gînd îl îndemna spre altă direcţie... Fără să mai stea pe gînduri, alergă la veranda unde suspinase atîta, privind către ferestrele din faţă. Focul nu ajunsese încă la casă, limbile sale se întindeau viclene într-acolo. Muncitorii se străduiau să izoleze lacul de ţiţei dintre turlă şi locuinţe; dacă se aprindea, toate locuinţele ar fi fost distruse.

— Băieţi, urmaţi-mă! strigă Mikael, străpungînd şirul muncitorilor.

Din cerc se desprinseră trei — Ciuprov, Rasul şi Carapet, neştiind încă unde focul punea în pericol viaţa oamenilor. Ciuprov îşi croi drum, împingîndu-şi tovarăşii cu pumnii săi puternici. Văzîndu-l pe uriaş urcat pe trepte, mulţimea se învioră. Înfăţişarea, mersul şi expresia muncitorului îi dădeau o frumuseţe cavalerească. Cîteva clipe, cămaşa lui roşie, ţesută parcă din flăcări, străluci în lumina purpurie şi dispăru ca o nălucă.

Fumul înconjurase casa. Curînd orice ajutor ar fi fost inutil. Chiar dacă focul n-ar fi năvălit în clădire, nenorociţii dinăuntru s-ar fi sufocat de fum. Focul de ţiţei nu seamănă cu nici un alt foc. La sonde şi la rafinării, focul se întinde cît ai clipi, înghiţind totul, datorită ţiţeiului şi gazelor care se îmbibă în orice. Semnalul sirenelor se aude uneori cînd viaţa oamenilor este de mult în pericol. Mai sînt speranţe cînd focul izbucneşte la turlă sau la altă construcţie, dar dacă porneşte de la rezervorul de ţiţei, catastrofa nu poate fi evitată. Gazele, acumulate la suprafaţa rezervoarelor, explodează cu forţa a sute de tunuri şi potopul de flăcări se răspîndeşte pretutindeni, ca o mare scăpată de zăgazuri.

Pe verandă, Ciuprov îl împinse la o parte pe Mikael.

— Aici nu-i locul dumneavoastră.

Alergă în casă. Știa că acolo sînt niște ființe care trebuie salvate. Să înfrunte orice pericol, să le scape — așa gîndea mujicul din nordul îndepărtat.

Lacul se aprinse din scînteile căzute din turlă. Focul îl cuprinse numaidecît, risipind împrejur nori negri și groși de fum.

Ciuprov auzi vaietul mulțimii, simți pericolul aproape. În prima cameră nu era nimeni. Făcîndu-și semnul crucii, trecu mai departe.

Antonina Ivanovna vedea pentru prima dată un incendiu la sonde. Trezindu-se la miezul nopții de glasul sirenelor, nu înțelesese imediat ce se întîmplă. Nu sunau în fiecare noapte la ora douăsprezece, cînd se schimba tura muncitorilor? Se dezmeticise cînd prin ferestre pătrunseseră razele purpurii ale focului. Își pusese ceva pe ea la repezeală, alergase în bucătărie, o trezise pe bucătăreasă, apoi pe slujnică; cu toții erau în pericol. Pierdu timp, îmbrăcînd copiii, fără să-și dea seama că orice întîrziere devenea amenințătoare. Slujnica fugise ca să-și salveze pielea...

Ciuprov se izbi în ușa camerei de David Zargarian. Îl ținea cu o mînă pe Vasia, cu cealaltă îl luase în brațe pe Alioșa. Fumul îl orbea, nu zărea nimic. Era cît pe ce să se sufoce, să-și piardă cunoștința. Ciuprov i-l smulse pe Alioșa, iar pe Vasia îl ridică, ca pe un fulg. Copiii erau înspăimîntați, nu știau ce se petrece. Nu plîngeau, groaza îi împietrise.

— Mamă! urlă Vasia, strîngîndu-l tare de gît pe Ciuprov.

Putînd să respire, Davit își reveni. O clipă mai tîrziu, apăru în ușă Carapet, purtînd-o pe umeri pe Antonina Ivanovna, apoi Rasul, cu bucătăreasa în brațe.

Mikael sări pe fereastră cînd fu convins că nu mai era nimeni înăuntru.

Afară era o învălmășeală de nedescris. Muncitorii urlau și se văitau, chiar fără să facă vreo treabă. Alergau încoace și-ncolo, fără rost, cădeau, se ridicau, năclăiți de țiței și noroi.

Din mulțimea tălăzuită porni un vuiet de bucurie, cînd au fost văzuți Ciuprov, strîngîndu-i pe copii în brațe, Rasul, purtînd-o pe bucătăreasă în brațe și Carapet, cu

Antonina Ivanovna, ridicată deasupra capului. Trei uriași salvaseră familia „domnului cel mare". Nu se știa că într-o primejdie mai mare se afla altă familie...

7

Turla din lemn arăta ca o torță uriașă, aprinsă. Focul mistuia fără răgaz scîndurile turlei, aruncînd spre cer mulțime de scîntei. Făceau prin fumul înalt rotocoale iuți și se revărsau împrejur. Era o fascinantă ploaie de foc. Pe pămînt, vîntul împrăștia scînteile, le mătura, abandonîndu-le pe lîngă pereții clădirilor, prin colțuri și adînciturl, asemeni zăpezii viscolite.

Unii muncitori se străduiau să stingă cu ajutorul pompei manuale incendiul de la turlă ; focul rîdea parcă de șuvoiul neputincios al apei, care țîșnea, învolburîndu-se din furtunurile de cauciuc. Limbile devoratoare ale flăcărilor, atinse de apă, se răsuceau. Colosul incendiat mugea îngrozitor, bătîndu-și parcă joc de neputința oamenilor. Apa aținea și mai mult focul.

Alți muncitori luptau să pună la adăpost rezervoarele de țiței de ploaia de foc, mai ales, rezervoarele subterane, aflate nu departe de turlă Nesocotind pericolul, strînși pe acoperișul de pămînt, astupau cu postavuri ude locurile rămase descoperite, pe unde ieșeau gazele. La cel mai mic contact cu flacăra, rezervorul putea exploda, transformîndu-i în cadavre. Un alt grup acționa în jurul rezervoarelor metalice, care îl îngrozeau pe tatăl lui Șușanic.

După ce pusese la adăpost familia lui Smbat, Davit a trecut în partea cealaltă a casei. Fiind mai îndepărtată, nu era amenințată imediat. Acolo locuia familia sa.

În capătul verandei, Davit își găsi sora. Îi scosese pe copii și acum strîngea rufele. Strigînd la ea, o apucă de mînă, trăgînd-o în jos pe trepte. În brațe cu unul din copii, cu celălalt de mînă, se grăbi să-i coboare în curte. Urcă din nou. În fața bucătăriei, bătrîna bucătăreasă se chinuia să-și scoată pe ușă cufărul.

— Fugi, proasto, lasă-l, salvează-te ! țipă Davit. Cine este înăuntru ?

— Este, este, răspunse bătrîna pe nerăsuflate, apucînd cu toate puterile cufărașul cu averea ei.

Cînd izbucnise incendiul, familia dormea. Șușanic se trezise prima, apoi trezise pe celelalte femei. Ar fi putut să-i evacueze imediat pe cei mici, dar maică-sa se opusese, nu avea încredere în ea. Cu mari eforturi îl trezi pe paralitic, apoi îl îmbrăcă, ajutată de fată. Cît timp erau ocupate cu Sarghis, focul se apropia cu repeziciune.

Davit intră în casă. Fumul nu era atît de gros, ca în apartamentul Antoninei Ivanovna. Davit trecu în camera bolnavului, convins că Șușanic și sora lui sînt acolo. În lumina întunecată a lămpii de pe masă văzu ce se întîmplase. Anna o luase în brațe pe Șușanic, chinuindu-se s-o smulgă de lîngă Sarghis. Paraliticul apucase cu brațul sănătos un picior al divanului și urla :

— Lasă-mă, lasă-mă !...

Se certau fără folos. Sarghis era convins că venise clipa fatală, că îl duc cu forța afară, să-l arunce pe rug.

Davit o împinse pe Anna, o trase pe Șușanic cu putere de braț, despărțind-o de Sarghis. Cei sănătoși trebuiau salvați primii, apoi bolnavul, a cărui viață nu mai avea preț. Neascultînd nimic, o împinse afară. Șușanic îi scăpă din mînă, întorcîndu-se la tatăl său. Sarghis se rostogolise pe podea. Figura lui nu mai avea nimic omenesc. Arăta ca un animal înspăimîntat, sortit sacrificiului, cu ochii demenți ațintiți pe fața călăului, așteptînd lovitura fatală.

— Fugiți, îl aduc eu ! le strigă Davit.

Încercă să le împingă afară cu forța.

Geamurile de la fereastra dinspre stradă se sparseră cu zgomot, din cauza șocului produs de foc. Fumul năvăli înăuntru. Îngrozită, Anna fugi afară, doar Șușanic rămase neclintită.

Începu o luptă disperată între cei trei. Șușanic se chinuia să-și ridice tatăl de pe podea, el se ținea cu putere de piciorul patului. Davit se străduia să-i despartă. Primele valuri de flăcări cuprinseseră pervazul ferestrei, fumul se îngroșase, devenind înecăcios. Paraliticul, lăsînd piciorul patului, o prinsese pe fată cu brațul sănătos,

strîngînd-o, ca într-o menghină. În mînă adunase o putere greu de înfrînt. Trebuiau tîrîți afară. Sarghis se opunea, îl mușca de mîini, se lovea tare cu capul de podea, urlînd fără șir :

— Necredinciosule, banditule, criminalule, trădătorule !

Davit reuși să-i tragă pe amîndoi în cealaltă încăpere, tocmai cînd plafonul camerei se aprinsese. Primul pericol trecuse, dar nu erau încă salvați. Nu vedeau nimic de fum. Reușind să se elibereze, Șușanic strigă :

— Tu ține-l de cap, eu de picioare ! Așa... repede... repede... nu văd nimic...

Nu făcură doi pași că Sarghis, cu un ultim efort, se smulse din mîinile lor, întinzîndu-se pe podea. Davit o luă în brațe pe Șușanic, o ridică pe umeri, căutînd ușa.

Două brațe i-o smulseră...

Mikael, scos din minți de vaietele disperate ale Annei și de plînsul copiilor, alergase la locul pericolului, lăsîndu-i în urmă pe Ciuprov cu prietenii lui.

Văzîndu-și stăpînul coborînd treptele, mulțimea se bucură. Zeci de mîini se întinseră pentru a-i smulge povara. Șușanic leșinase pe umerii lui Mikael, fără să știe cine o salvase. Părul despletit se revărsase pe umerii lui, halatul era sfîșiat și murdar. Brațele-i goale atîrnau fără vlagă pe spatele lui Mikael.

Mikael nu încredință nimănui trupul fără suflare. Coborînd, se apropie de Anna și o așeză pe Șușanic alături.

Turla se dărîmase. Îi căzuse roata fixată în vîrf, îi căzuseră scîndurile arzînde ; îi săriseră în aer patru prăjini de foraj uriașe, cuprinse de flăcări. Mulțimea înspăimîntată urmărea încotro vor cădea prăjinile. Una se aplecase spre rezervorul subteran. În asemenea împrejurări, prăjinile aprinse erau tăiate de la bază, pentru a micșora pericolul prăbușirii. Muncitorii, înarmați cu fierăstraie, încercară să se apropie de vîlvătaia cumplită a flăcărilor ; căldura îi obligă să se retragă.

Mikael nu era preocupat de incendiu, oricît se întindea și creștea. Să ardă tot, tot ce poate arde, să fie salvate viețile oamenilor !

În revărsarea de lumină purpurie o văzu pe Antonina Ivanovna, alergă către ea.

— Unde sînt copiii ?

— I-am trimis într-un loc sigur.
— Dumneavoastră vă aflați în pericol, fugiți !
— Au fost salvați cu toții ?
— Doar Davit mai este înăuntru cu paraliticul.

Mikael era lac de sudoare. Hainele i se udaseră, era năclăit de țiței și de noroi din cap pînă-n picioare, ca toți ceilalți. Nu simțea oboseala. Se agita, neștiind pe unde va ieși Davit cu paraliticul. Salvînd-o pe Șușanic, dorea să-i salveze și pe ceilalți, cu orice sacrificiu.

Străbătînd mulțimea, cineva se apropie de el palid, cu respirația tăiată și tremurînd.

Era Smbat.

— Nu te teme, soția și copiii sînt salvați ! Uite-o în mulțime !

Smbat porni spre ea. Davit telefonase în oraș, anunțînd incendiul. Smbat alergase de la club direct la sonde.

Datorită șocului, dinții Antoninei Ivanovna clănțăneau, tremura din tot corpul. Nu voia să părăsească locul sinistrului. Cel care-i salvase copiii era și el în primejdie, poate avea nevoie de ajutor. Trosnetul focului, zgomotul construcțiilor care se năruiau și cădeau, potopul de scîntei, întunericul cerului, vacarmul de pe pămînt alcătuiau pentru ea imaginea unui haos înspăimîntător, Depășind orice coșmar. Un haos, care dovedea neputința omului în fața elementelor dezlănțuite ale naturii. Mlaștina de țiței se asemăna cu o mare, gemînd înfuriată, din care se înălțau făclii spre negura cerului.

Cu cît incendiul se întindea, cu atît creștea și se lărgea tălăzuirea mulțimii. Totul se acoperise cu noroi, cu pete informe de negreală și țiței. Oamenii alunecau, cădeau, se ridicau înspăimîntați, țipînd de teamă, nu cumva să fie zdrobiți sub picioare.

Anna se văita întruna, cerînd ajutor, cumnata ei, văduva, se bătea cu pumnii în piept, alergînd de colo colo. Implora să i se salveze fratele, protectorul copiilor ei.

Revenindu-și, Șușanic voia să se întoarcă acolo, unde unchiul ei se lupta cu focul, căutînd să-i salveze tatăl. Maică-sa, ținînd-o de braț, o trase înapoi. Cu pletele revărsate pe umeri, cu fața înnegrită, cu ochii ieșiți din orbite, își pierduse firea. Bătea din picioare, mușca furioasă mîinile care o împiedicau să fugă, să se arunce în

gura focului. Primejdia în care erau cei apropiați o schimbase. I se părea că nimeni nu are inimă, că nimănui nu-i pasă. Mulțimea, care dovedise că o iubește, pe care și ea o iubea, rămînea inertă. Și focul îi înghițea cu repeziciune căminul. Căldura era atît de cumplită, încît era imposibil să te apropii de verandă, nici vorbă să intri în casă. Chiar și Ciuprov, Rasul și Carapet stăteau pe gînduri, deși implorările fetei le sfîșiau inimile.

Antonina Ivanovna o îmbrățișă neputincioasă, voind s-o liniștească.

Se uită la Smbat, cerîndu-i să găsească o soluție. Smbat nu îndrăznea să poruncească muncitorilor să nu țină seamă de pericol, să se arunce în foc. „Merită să te agăți atît de tare de viață?" Porni hotărît; în aceeași clipă în fața ochilor îi apăru Vasia și Alioșa, bătrîna-i mamă, sora, frații. Nu este de capul lui! Nu este stăpîn pe viața lui!

— Băieți! strigă el. O mie de ruble pentru cel care-i salvează...

Propunerea trecu din gură în gură. Suma era copleșitoare pentru sărăcia lor, dar nimeni nu-i ceda.

— Băieți, două mii, trei mii...

Din nou agitație, nici un ajutor.

Putea ridica licitația cît voia. Mulțimea o înregistra, fără să reacționeze. Simțea în ofertă proporțiile primejdiei. Chiar și Ciuprov zîmbea batjocoritor, arătînd spre limbile cumplite ale focului.

Din mulțime se desprinse cineva, din cap pînă-n picioare o masă de țiței și negreală. Alergă și, izbindu-se de șocul flăcărilor, sări înapoi. Smulse un postav ud, se înfășură în el și, ocolind casa, dispăru în desimea fumului.

Antonina Ivanovna îl recunoscu prima. Ea scoase un țipăt și o strînse la piept pe Șușanic. După cîteva clipe, văzu cămașa roșie a lui Ciuprov, apoi pe Rasul și Carapet.

Ce se întîmpla înăuntru?

Încredințînd-o pe Șușanic lui Mikael, Davit se întorsese, îl luase în brațe pe paralitic, străduindu-se să-l ridice. Bolnavul se agățase de picioarele mesei de scris a fetei. Masa se prăbușise, dar Sarghis nu-i dădea drumul. Davit îl tîrîse, împreună cu masa, pînă la ușă; nu mai putea ieși, iar partea opusă era cuprinsă de flăcări. Mai

era o singură ieșire — să-l tragă pe Sarghis pînă în dormitorul lui, Fereastra de acolo dădea spre partea opusă incendiului, singura posibilitate de salvare. Trebuia să nu se piardă. Davit era calm, dar începeau să-l părăsească puterile.

Cu greu, îl desprinse pe Sarghis de masă și reuși să-l tragă pînă la el în cameră. Acolo nu intrase fumul. Davit își trase puțin sufletul, apoi, încordîndu-și puterile, îl luă în brațe, îl ridică și se îndreptă spre fereastră, ale cărei geamuri erau deschise, din fericire. Voia să-l pună pe Sarghis pe pervazul ferestrei, apoi să se urce și el ; paraliticul, zbătîndu-se, încercă să-i scape din brațe, trăgîndu-l și pe el în jos. Dar groaza animalică îi dăduse o forță supranaturală. Niciodată, Davit nu-și închipuise că în cadavrul acesta viu există atîta putere ; mîinile îi slăbiseră, scăpîndu-l din strînsoare pe paralitic. Să-l lase, să se salveze ? Ce-i va spune lui Șușanic ? Nu mai putea, orice strădanie era inutilă. În vremea aceasta, flăcările înaintau, își arătau limbile purpurii.

La un moment dat, se auzi un trosnet puternic. Davit se uită în sus. Plafonul nu se aprinsese încă, dar ușile ardeau. Momentul era hotărîtor. Adunîndu-și ultimele puteri, Davit reuși să-l ridice pe pervaz. Prinse curaj, poate reușea să-l salveze. Flăcările înghițeau podeaua și plafonul, stimulate de curent.

Davit era leoarcă de sudoare. Se ridică pe fereastră, fără a-și lăsa fratele din brațe. În clipa aceea se auzi un zgomot îngrozitor, urmat de vaietele mulțimii. O clipă se așternu bezna, apoi pămîntul se lumină, ca ziua. Focul cuprinsese unul dintre rezervoarele de țiței care explodau.

Cum să-l coboare pe Sarghis ? Să-i dea drumul, ar fi fost periculos, fereastra era destul de înaltă, capul lui Sarghis s-ar fi lovit de pietre. Să coboare și apoi să-l ia și pe el — era și mai periculos. Sarghis ar fi putut să se rostogolească din nou jos, înlăturînd orice speranță de salvare.

— E cineva ? Ajutor ! strigă Davit.

Cine avea să-i audă glasul în vacarmul asurzitor, în oceanul de fum și foc ? Davit nu se descurajă, strigă a doua, a treia, a patra oară, strigă, pînă îi pieri vocea.

Brațele îi slăbiră, capul i se lăsă în piept, era neputincios, pragul salvării era și pragul mormîntului.

Un ultim efort, un ultim vaiet disperat și minune, parcă cineva răspundea. În fața ferestrei, zări o siluetă.

Era Mikael, înfășurat în postav. Îl apucă pe paralitic de picioare, iar cel salvat se prăbuși cu toată greutatea peste salvator. Davit sări, căzu pe pămînt, se ridică. Căută să-și vadă salvatorul și rămase uluit. Din toată mulțimea, numai el avusese curaj, numai Mikael înfruntase iadul, salvînd două ființe aproape moarte ?

Davit încercă să-și ridice fratele. Paraliticul leșinase. Mikael îl luă de picioare, Davit de cap, grăbindu-se să-l ducă la adăpost. Erau extenuați. Pămîntul era alunecos, cu mari eforturi te puteai ține pe picioare. Salvaseră un om, a cărui viață nu folosea la nimic.

Departe de foc, omul acesta era plîns de o ființă scumpă pentru Davit și Mikael.

Ajunseră însă într-un loc, unde fumul se îngroșase, sufocîndu-i. Încotro să se îndrepte ? Nu-și dădeau seama.

Mikael scoase un urlet și imediat în fața ochilor săi observă trei umbre uriașe. Din nou Ciuprov, Rasul și Carapet.

Greul trecuse. Carapet ridică pe Sarghis, Rasul îl ajută pe Davit. Ciuprov rămăsese cu Mikael. Tînărul căzuse cu fața la pămînt, nu putea să se scoale.

Reuși să-l ridice. Mikael se sprijini de brațul uriașului.

Scăpaseră, erau dincolo de hotarele focului...

8

Prăjinile turlei numărul cinci se prăbușiră pe rînd, trosnind și împrăștiind, ca și celelalte, potop de scîntei. Mulțimea se risipi, ca praful alungat de furtună. Fumului cafeniu al țițeiului, îi urmă fumul albăstrui al lemnului. Se răspîndi vestea că cinci muncitori, tineri cu toții, fuseseră prinși sub prăjinile aprinse și muriseră. Toată lumea era cuprinsă de groază. Nu dură mult. Munca în infernul de fum și negreală îi obișnuise cu nenorocirile.

Ce înseamnă moartea a cinci oameni ? Sînt cu toții niște cadavre vii ! Asta le este soarta, asupriți de stăpîni, victime sigure ale accidentelor.

— Am scăpat ieftin ! spuse un muncitor bătrîn, obișnuit cu crime și morți.

Nu departe, se prăbușea o altă turlă, apoi a treia, a cincea, răsărind o întreagă pădure de torțe uriașe. Rezervoarele metalice de țiței explodau, unele după altele, revărsînd o mare de flăcări. Nu mai exista nici o posibilitate de stăvilire. Poate tot natura să ajute. Întinderea de foc își căuta parcă o ieșire. Transformată în șuvoi, se îndrepta spre mlaștina formată din ploile abundente și din apele scoase din puțuri. Mlaștina înghițea valurile de flăcări, se zvînta cu repeziciune, fierbea, bolborosind și gemînd.

Noaptea era pe sfîrșite, soarele de toamnă își trimisese pe pămînt primele sale raze, anulînd treptat lumina incendiului. Mulțimea — armata trudită, plină de noroi, funingine și țiței, mai continua să murmure, să alerge, să spargă, să dărîme, să transporte mașini distruse, furtunuri, tot felul de unelte. Prin aer se agitau lopeți, cazmale, rîngi, bare și cîte și mai cîte ; focul nesocotea tot, continuîndu-și înverșunat lupta. Furtunurile acționau tot mai încet, simțindu-și parcă neputința. Muncitorii erau atît de vlăguiți, încît nu-și dădeau seama încotro trebuie să îndrepte apa. Soarele transforma în curcubeu jeturile de apă care se luptau cu flăcările. Turcii inerți strigau „Allah", „Allah". Lezghinii scoteau sunete guturale, ca țipătul pescărușilor. Fețele rușilor erau mohorîte. Cele cinci cadavre carbonizate îi paralizaseră. Armenii țipau unii la alții, dîndu-și ordine, fără să se înțeleagă. Din oraș veniseră cîțiva englezi și suedezi, cu trabucurile sau pipele în gură, cu mîinile în buzunare ; priveau cu o curiozitate indiferentă spectacolul necunoscut în țările lor. De cinci ani nu mai fusese un incendiu atît de mare. Din oraș veneau mereu proprietari de sonde, funcționari. Unii abia treziți din somn, alții direct de la masa de joc, de la chiolhanuri, din brațele amantelor.

Smbat alerga de colo colo și încerca să organizeze, dădea ordine fără efect. Era istovit de atîta urlat, amenințat, implorat. Poruncise să fie îndepărtate cadavrele

celor arși. Nefastă întîmplare, va vedea mai tîrziu ce este de făcut, acum îl absorbea focul, să salveze din ghearele lui ce se mai putea salva. Era prea tîrziu — nu scăpase neatinsă nici o turlă, în afara construcției noi.

Antonina Ivanovna, ajutată de cîțiva muncitori, evacua cărțile din bibliotecă.

— Ai trimis copiii în oraș ? îl întrebă ea pe Smbat.

— Da.

— Mikael și-a fracturat un braț, salvîndu-i pe Zargarieni.

— Știu, spuse Smbat și dispăru în mulțime.

Mikael era culcat într-o cămăruță murdară, pe un pat gol.

Era înconjurat de Zargarieni. Își mușca buzele, încercînd să-și stăpînească durerile ; mîna fracturată o ținea pe piept, cu cealaltă sprijinindu-și capul. Șușanic îl ajuta pe medic să pregătească o fașă. Era obosită, slăbită, abia se mai ținea pe picioare. Cîte se întîmplaseră în cîteva ore !

Cel de la care nu aștepta nimic bun, de care fugise, ca de ciumă, dovedise atîta eroism. Acestui bărbat îi datora viața tatălui, a unchiului și chiar a ei ? Ce însemna acest sacrificiu de sine ? Cine sau ce-i insuflase atîta cutezanță și dispreț față de propria-i viață ? Cît era de frumos cînd, sprijinit de brațul lui Ciuprov, se ivise din fum ! Șușanic nu va uita niciodată clipa aceea. Merita jignirea de odinioară o răsplată cavalerească ? Nu, nu și iar nu ! Trecînd prin foc, ieșise purificat. Iar celălalt, pentru care suferise, pe care-l idealizase ? Și el vrusese să facă pe eroul, dar cu ajutorul altora, cu ajutorul aurului. „Băieți, trei mii, patru mii, cinci mii pentru cel care-i salvează..." Ce ironie amară ! Ce prăpastie se căsca între ei ! Unul cu aurul, celălalt cu viața ; ce aur putea înlocui viața ? Cine erau Zargarienii pentru Mikael ? Un paralitic, un umil funcționar și ea ! Unul — fără importanță, celălalt — muncind chinuit, ea — o biată fată săracă. Cel crescut în bogăție, legănat în strălucire și abundență, fără nici o obligație, îi salvase.

Celălalt recursese la bani, pentru a-l salva pe omul care îi salvase, de fapt, copiii. Cei cărora le poruncise

să se arunce în foc nu aveau și ei viață, nu voiau să trăiască ? Cîtă josnicie !

De pe fața celui idealizat cădea aura strălucitoare, cel fără pereche devenea o ființă măruntă, un negustor. Nu inspira decît dezgust. Ceea ce făurise în visele ei se prăbușise amarnic. Să se dezmeticească, să vadă realitatea, în toată goliciunea ei ! Acum, Șușanic putea să-l uite. Aleargă prin mulțime, poruncind, implorînd să i se salveze din gura focului ce a mai rămas. Figura nu mai are vigoarea, căldura de altă dată, iar vocea parcă spune mereu aceleași vorbe : „Băieți, cinci mii de ruble pentru cel care-i salvează"...

Mikael o lăsă să-i desfacă și să-i schimbe bandajul de la brațul fracturat, blînd și supus ca un copil. Privind-o, putu citi în ochii ei ceva mai mult decît compasiune. Brațul fracturat îl durea îngrozitor. Din cauza ei parcă nu mai simțea nimic. Și-ar fi lăsat brațul oricît în mîinile medicului. Numai Șușanic să fi rămas acolo și să-l fi privit la fel. Terminînd ce avusese de făcut, ea se îndepărtă, plecînd cu pași liniștiți.

Alături era culcat paraliticul. Dormea un somn liniștit. Șușanic se așeză la căpătîiul său, pe un scăunel, veghindu-l. Inima îi era invadată de sentimente nedefinite ; gîndurile i se învălmășeau ; mintea obosită nu putea încă să facă ordine. Era departe, dar vaietele mulțimii îi răsunau în urechi, nu vedea incendiul, dar haosul de nedescris, pe care îl trăise, stăruia în fața ochilor. În fumul des — oamenii la care ținea, de care se legase, neajutorați. Apoi focul roșiatic cu limbile-i înfricoșătoare, umbre negre, zbierete sălbatice, țipete, cadavre carbonizate, noroi, țiței, murdărie și întuneric. Toate se amestecau, dispăreau și reveneau amețitor. În acest haos — două imagini diferite ,una înaltă, plăcută la vedere, în costum orășenesc curat, cealaltă — tăvălită parcă în noroi, nediferențiată de mulțime, înfățișarea iar fi fost parcă oglinda sufletului. Ce răsturnare năucitoare !

Capul ei obosit se înclină, mîinile îi atîrnau fără putere. Realitatea se stinse ușor ; deodată se transformă în coșmar. Era din nou în lumea flăcărilor, înconjurată de primejdii. Din cer cădeau fulgere, mugind sălbatice, iar la picioare parcă s-au deschis morminte întunecoase, pline cu sche-

lete omenești, care rînjeau cu gurile lor lipsite de dinți, încercînd cu mîini osoase s-o tragă spre ele. Implora după ajutor, dar nimeni, nimeni nu venea s-o salveze. Se adresă cuiva care stătea departe și, cu zîmbetul pe față, îmbrățișa o femeie tocmai atunci. Din haosul murdăriei, al funinginei și întunericului, se înălță un chip întunecat care înaintă, pînă aproape de ea. Înaintînd, chipul se lumina și se limpezea, parcă flăcările îl spălau de murdărie. Trecu, fără teamă, cu un salt peste mormintele pline cu schelete, se apropie de Șușanic, o prinse strîns de braț în clipa cînd simțea că se pierde.

Șușanic se trezi din vis, se ridică, frecîndu-și ochii. Se uită primprejur să vadă unde se află. Se liniști, era salvată într-adevăr. În clipa următoare intră maică-sa. Mai tremura de spaimă.

— Te-ai trezit ?

— Dormeam ?

— Da, foarte profund... Culcă-te ca lumea, în pat și dormi ! Dormi, fetița mea, mai dormi !...

— Mamă, tata trăiește ? Unchiul este salvat ? întrebă ea, încă nedezmeticită din coșmar și, hohotind de plîns, se aruncă de gîtul mamei.

— Liniștește-te, iubita mea, sîntem salvați cu toții !...

— Nu, nu toți, cele cinci cadavre arse, înnegrite...

— Așa a fost voința lui Dumnezeu...

Mai tîrziu au venit din oraș Arșac, Alexei Ivanovici, Kiazim-beg, Mosico, Niasamidze și alți cîțiva petrecăreți. Camera mică, neprimitoare se umplu de vizitatori. Auziseră la un chef vestea eroismului lui Mikael, veste care trecea acum din gură în gură la oraș. Kiazim-beg îl îmbrățișă, sărutîndu-l cu sinceritate ; vitejia unui bărbat îl entuziasma. Îi urmă exemplul Niasamidze, și el adept al eroismului. Mosico spuse :

— Nu m-aș fi aruncat în foc nici pentru propriul meu frate...

— Egoistule ! strigă Kiazim-beg și-l sărută din nou pe Mikael.

Medicul intră însoțit de Smbat. După reacție, Mikael nu avea o fractură a brațului, ci o entorsă, pe care medicul se străduia să o îndrepte. Accidentul se întîmplase cînd, dîndu-l pe paralitic lui Ciuprov, alunecase și căzuse.

— Te doare rău ? întrebă Arșac.

— Nu, o nimica toată, răspunse Mikael, care avea dureri mari.

— Să trăiești ! spuse Kiazim-beg, minunîndu-se. Am avut și eu odată o entorsă la un picior, trei zile am behăit, ca un berbec.

La un moment dat, își făcură apariția Serafion Gasparici și Sulian. Inginerul era bucuros. Pe vremea cît fusese el administrator, la sondele Alimienilor fuseseră cîteva incendii, nu atît de mari. Să simtă Smbat în mîna cui lăsase administrația.

În cadrul ușii se iviră, ezitînd, bijutierul Barsegh și ziaristul Marzpetuni. Amîndoi se simțeau vinovați față de Mikael, le era rușine să se apropie de el. Ziaristul își scoase din buzunar carnețelul și începu să noteze ceva. Descria incendiul. Dacă Mikael nu l-ar fi observat, ar fi citit descrierea eroismului său, apoi ar fi primit o nouă vizită a autorului...

Pe Mikael nu-l interesau cei prezenți, nu-i vedea, nu le auzea spusele. Durerile i se calmaseră, simțea nevoia să doarmă. Toată întîmplarea i se părea un vis ; își amintea limpede numai strigătele sfîșietoare ale lui Șușanic, privirea rugătoare a ochilor ei frumoși. Totul i se perinda în minte, în cele mai mici amănunte, cu cele mai neînsemnate nuanțe. Ce bine făcuse că închisese ochii și se aruncase în foc !

În sfîrșit, închise ochii. Adormi liniștit, căzînd într-un somn netulburat.

Petrecăreții plecară, neștiind că a fost ultima vizită și sfîrșitul prieteniei lor.

Cu pași discreți, intră un chip palid. Se apropie încet ; văzîndu-l că doarme, se așeză la căpătîiul său.

Incendiul se apropia de sfîrșit. Mai distrusese cîteva turle și aruncase în aer alte rezervoare, parcă se săturase, oprindu-se obosit.

Pe înserat, Smbat porunci ca Mikael să fie mutat în apartamentul lui. Casa cea nouă scăpase de incendiu, acum n-o amenința nici o primejdie. Mikael se duse singur, pe jos, cu brațul vătămat legat de gît cu o basma pătată de țiței. Smbat îl ajută să se spele, să-și schimbe hainele. Nu-l mai durea brațul, medicul îi îndreptase

bine entorsa. Ieși pe verandă odihnit și reîmprospătat. Își oferi apartamentul Antoninei Ivanovna, îi porunci lui Davit să-l mute imediat pe paralitic la birou, pentru un timp, pînă se vor pune în ordine toate.

Erau înfometați, nimeni nu mîncase nimic toată ziua. Mikael îi rugă să mănînce cu toții împreună, pe verandă.

Soarele coborîse spre asfințit, ultimele sale raze străluceau în ferestrele largi ale verandei. Mai fumegau rămășițe ale instalațiilor arse.

Smbat îi porunci lui Davit Zargarian să se informeze și să-i comunice cu amănunțime situația familiilor celor uciși și răniți.

— Mă voi strădui să-i despăgubesc pe orfanii celor uciși, adăugă el.

— Te vei strădui ! îl imită Mikael vag ironic. Trebuie să le asiguri tuturor pensii !

— Ușor de spus. Pagubele incendiului se ridică pînă acum la trei sute de mii de ruble.

— Ce repede ai socotit ! constată Mikael la fel de ironic. Paguba este mare, într-adevăr, dar mai importantă este viața oamenilor !

— Desigur, orice s-ar spune.

Șușanic se uită pe furiș la Smbat. Ce schimbare, părea că îl preocupă nu atît mizeria și necazurile oamenilor, ci paguba sa materială.

Venind vorba despre Ciuprov, Rasul și Carapet, Smbat spuse că hotărîse să dăruiască fiecăruia cîte două sute de ruble.

— Numai atît ? se miră Mikael. Apreciezi cam puțin valoarea vieții familiei tale.

— Altcineva, nu ei, este salvatorul copiilor mei.

— Știu, pentru el trebuie să găsești altă soluție.

— Familia dumneavoastră a fost salvată de cei trei muncitori, interveni Davit, înțelegînd aluzia lui Mikael. Nu de altcineva.

— Nu sînteți prea modest ? îl întrebă Smbat pe un ton prietenesc, nu lipsit de ironie.

— Îndrăznesc să spun că am fost întotdeauna împotriva falsei modestii. Este același lucru ca lipsa de modestie. Este adevărat, am alergat în ajutor înaintea tuturor, dar salvatorii familiei dumneavoastră sînt cei trei

muncitori devotați... În ceea ce mă privește, am fost răsplătit pînă acum mai mult decît s-ar fi cuvenit.

— Să lăsăm deocamdată discuția ! întrerupse Mikael.

— Nu, iertați-mă, eu sînt un om simplu, nici dacă aș vrea, n-aș putea să ascund. Domnule Mikael, azi ați dovedit un eroism fără pereche, salvînd trei persoane ! Iertați-mă, sînt emoționat, nu știu cum să-mi adun gîndurile !... Numai Șușanic va găsi vorbele pentru a vă exprima recunoștința ei și a mea...

Glasul i se înecă de emoție, mîinile obosite începură să tremure.

Șușanic nu spuse nimic. Aruncă o privire prelungă lui Mikael și, îmbujorîndu-se, își plecă ușor capul.

Smbat căzuse pe gînduri. Era vizibil frămîntat. Pe figură-i aluneca un zîmbet ciudat. La un moment dat se întoarse spre Antonina Ivanovna.

— Cine sînt Ciuprov, Rasul, Carapet, cine este omul acesta, ce legătură este între ei ?

Ea înțelese sensul real al întrebării. Gîndea la fel cu soțul ei.

— Da ! confirmă, suspinînd ; dînd din cap cu subînțeles, continuă : Ai dreptate, sînt de acord.

Un zîmbet blînd lumină fața Antoninei Ivanovna. Un zîmbet, a cărui pereche Smbat n-o mai văzuse de șapte ani pe fața veșnic crispată.

Soarele apuse, fuseseră stinse și ultimele flăcări din vîrful turlelor. În curtea mare se înghesuise mulțimea de diferite limbi și religii, unită și egală în durere, plîngîndu-și tovarășii zdrobiți și arși sub prăjini. Trei dintre morți erau armeni, unul — rus, al cincilea — turc. În moartea fiecăruia, oamenii vedeau cruzimea sorții lor.

După masă, Smbat o întrebă pe Antonina Ivanovna :

— Mergi mîine în oraș cu mine ?

Ea căzu pe gînduri. Ar fi vrut să meargă ; nu uitase încă ura soacrei și cumnatei și ezită :

— Încă nu !

— Să știi că nu-i mai las pe copii să se întoarcă aici. De acum înainte, maică-mea nu se mai desparte de ei.

— Bine, încuviință ea, zîmbind cu amărăciune, să nu se mai despartă !

Își întoarse fața, ascunzîndu-și lacrimile. Smbat o observă, îi înțelese durerea.

— Știi ce? spuse el, frecîndu-și fruntea. Ne iubim copiii în egală măsură... Să ne uităm amorul propriu în numele acestei iubiri... Nu avem altă ieșire; să urmăm exemplul muncitorilor simpli, din popor...

— Ai dreptate, dar nu mă lua atît de repede, nu atît de repede!... Dă-mi răgaz să mă gîndesc, să simt...

— Foarte bine, gîndește-te!... Chiar dacă nu putem să ne împăcăm, sîntem datori să ne respectăm, pentru copii.

Spunînd totul în grabă, Smbat plecă.

„Să ne respectăm, gîndi Antonina Ivanovna, da, putem, dar nu este de ajuns pentru trăinicia vieții de familie!"

9

Salvat de la foc, Sarghis Zargarian nu scăpă de moarte. Organismul său distrus și sufletul frămîntat își încheiau ultimele socoteli cu lumea. Nu mai putea să vorbească, iar ochii săi goi îi ațintea în tăcere asupra unuia sau altuia. În orice clipă s-ar fi putut sfîrși.

Șușanic nu se mai dezlipea de patul lui. Rămășiță inutilă de viață, salvată cu un preț atît de scump, își sporea în ochii ei valoarea. Era ca un dar ceresc. Privind fața pămîntie, se cufunda în gînduri. Apropierea morții avea pentru ea o importanță mistică. Simțise groaznicul suflu al morții și văzuse privirea atrăgătoare a ochilor săi reci. Atunci moartea nu i se păruse atît de înspăimîntătoare. O treceau fiori, tremura. Era ca o pasăre surprinsă de furtună. Pe ea o salvaseră cu forța, la fel pe bolnav, pentru că nu voia să fie salvată fără să salveze. Era demnă de numele de fiică. Acum pricepea semnificația vieții, gîndea și simțea mai mult. În fața ochilor minții se perindau imagini care ori nu existau, ori erau cufundate în beznă. Trecutul îi apărea confuz. Îl iubise pe Smbat Alimian sau iubise o plăsmuire, un ideal de visătoare? Unde

dispăruseră vigoarea, farmecul ? Fuseseră înlocuite de o licitație înjositoare. „Trei mii, patru mii, cinci mii pentru cine-i salvează". Și mai fusese înlocuită de alt chip, cu ochii triști.

Șușanic, cu capul aplecat, asculta respirația tatălui său. Îi pipăi fruntea, viața mai palpita încă în trupul istovit. Se cufundă din nou în gîndurile ei, mereu aceleași, întoarse pe toate fețele. Dragostea i-a dat lui Mikael Alimian atîta curaj, atîta spirit de sacrificiu ? Dragostea fără speranță ? Dacă era așa, trebuia să se simtă fericită ; erau adevărate vorbele lui : „...pot să fiu și foarte bun, și foarte rău, și foarte fricos, și foarte curajos". O dovedise cu prisosință.

Era miezul nopții și mai stătea fără somn, copleșită de întrebări, lîngă patul bolnavului. Într-un colț al camerei, pe dușumeaua goală, adormiseră îmbrăcate mama și mătușa ei. Davit dormea cu copiii alături. Muribundul deschise ochii, se uită în jur, căutînd-o pe Șușanic.

— Ce dorești, tată ? întrebă fata liniștită.

Paraliticul o privi. Ochii lui erau altfel ca pînă acum, înțelepți. Parcă întreaga ființă a muribundului se concentrase în ei, pentru un ultim popas. Își înclină capul spre Șușanic, întinzînd buzele palide.

Șușanic înțelese că vrea s-o sărute, se apleacă și-l sărută ea. Pipăi mîinile uscative și se sculă îngrozită — începuseră să se răcească ; îi trezi pe ceilalți. Ochii muribundului se deschiseră, oprindu-se la fiecare din cei care-l înconjurau — sora, soția, fratele și, în cele din urmă, fata. Nu mai putea să vorbească, să-și ceară iertare. Luptase mult împotriva morții. A murit liniștit, după cîteva respirații. Cînd sora lui îi apasă batista pe pleoape, în cameră răsună hohotul de plîns al fetei.

A doua zi au transportat în oraș trupul neînsuflețit al lui Sarghis. Doamna Anna nu voia să fie înmormîntat fără slujbă. Mikael îi recomandă lui Davit să nu se precupețească nimic pentru a face o înmormîntare bogată. Văduva refuză. La ce bun ? Sarghis murise de mult.

Șușanic veni în oraș cu Antonina Ivanovna.

— Ajunge, Susanna, nu puteți să vă stăpîniți hohotele ? Nu a suferit destul șapte ani ?... Trebuia să moară, fiți bucuroasă că a murit cînd i-a venit ceasul.

— Da, cînd i-a venit ceasul, este singura mea alinare.

După înmormîntare, Davit, însoțit de Smbat și Mikael, veni acasă la Alimieni, unde văduva Voschehat pregătise o masă pentru îndoliați.

Plînsul tăcut și liniștit al lui Șușanic o înduioșă pe Voschehat. Îi plăcuse fata din vremea cînd îl îngrijise pe Mikael, după bătaia încasată. O privea cu afecțiune, o consolă și, mîngîindu-i părul frumos, o sărută. Tot cu atita durere vor plînge la moartea ei ? Ce fiică iubitoare, ce suflet simțitor ! De ce nu îi era noră, soție lui Smbat ? De ce era străina mama nepoților ei. Niciodată, niciodată nu va putea s-o iubească ? Nu se înțeleg și nu se vor înțelege niciodată.

După masă veniră Arșac și Alexei Ivanovici, anunțînd că, deseară, pleacă în străinătate. Voschehat aflase de boala mezinului și acum ea îl zorea să plece, să se trateze.

Alexei Ivanovici o luă pe soră-sa într-o altă cameră, să-i vorbească.

— Acum poți fi liniștită, plec...

— Unde ?

— În străinătate.

— De ce ?

— Plec cu Arșac...

— În ce calitate ?

— În calitate de însoțitor și protector.

— Alexei, fii mai demn ! Te implor !

— Curioasă ființă mai ești, surioară. Ca și cum eu aș fi o povară agățată de gîtul cuiva. Venerabilul tău soț m-a rugat să-l însoțesc pe Arșac. Băiatul nu știe limbi străine, n-a călătorit niciodată, e bolnav, fără experiență. N-are nevoie de un ghid onorabil ? Imaginează-ți că Smbat Marchici mă privește cu ochi împăciuitori, a început să mă iubească. Mie mi-e silă de Arșac. Boala lui, deși vindecabilă, este foarte grea. Voi face tot posibilul să-l salvez, numai dacă nu este prea tîrziu...

— Și slujba ta de la Moscova ?

— Am expediat demisia.

— Pe urmă ? strigă Antonina Ivanovna, înfuriindu-se.

— Pe urmă, ce pe urmă ? Rămîn la dispoziția lui Smbat Marchici.

Antonina Ivanovna se întoarse, îl luă pe Smbat deoparte și-l întrebă :

— Dumneata i-ai cerut fratelui meu să-l însoțească pe Arșac în străinătate ?

— Da !

— Crezi că este omul potrivit ?

— Întru totul. Nu cunosc o altă persoană mai potrivită.

— Atîta pot să spun : eu nu răspund pentru fratele meu...

— Antonina Ivanovna, te înțeleg și îți apreciez mîndria. Oamenii nu trăiesc numai cum vor, ci cum pot.

Femeia simți în vorbele acestea ultimul gînd al bărbatului. Era o aluzie la împăcare. O împăcare obligatorie și necesară. Era clar că ei vor „trăi cum pot". Erau obligați să-și poarte crucea, amîndoi își iubeau copiii.

Peste o oră, Antonina Ivanovna, împreună cu Zargarienii, plecă la sonde, lăsîndu-și copiii la soacră. Fusese înștiințată că s-au aprobat cursurile serale și avea de gînd să înceapă lucrul.

— Vom lucra și de acum înainte împreună, se adresă lui Șușanic.

— Cum vreți.

— Nu numai că vreau, ci vă rog, Susanna. Ce bine este să ai o prietenă cinstită, sinceră ! Nu-i așa Susanna ?

O îmbrățișă și o sărută cu tandrețe aproape maternă. Șușanic, impresionată de sinceritatea ei, avea acum conștiința liniștită.

Smbat și cu Mikael plecară la gară, să-l conducă pe Arșac. Îl rugară pe Alexei Ivanovici să-l sfătuiască pe Arșac să părăsească, odată pentru totdeauna, viața distrugătoare pe care o ducea.

— Vă dau cuvîntul meu de onoare, voi încerca ! îi încredință Alexei Ivanovici cu toată sinceritatea.

Smbat și Mikael nu nutreau mari speranțe în vindecarea lui Arșac, știau că boala avansase prea mult.

În nebuloasa viitorului, Mikael vedea un trup pe jumătate mort, plin de plăgi, lipsit de vitalitate. Văzuse destule exemple chiar în cercul prietenilor săi ; se mira, era bucuros că scăpase, la vîrsta lui Arșac începuse să se înfrupte din plăcerile nimicitoare ale orgiilor. Și iarăși,

și iarăși îi revenea în minte trecutul mai depărtat sau mai apropiat.

— Se vor cheltui peste o sută de mii de ruble pentru construirea noilor turle și rezervoare.

Mikael se dezmetici din gînduri. Era în trăsură, se întorcea acasă împreună cu Smbat.

Își privi fratele cam imprecis, fără nici o vorbă.

— N-am pus încă la socoteală construcțiile din piatră, mașinile și cazanele, continuă Smbat. Blestematul de incendiu ne-a făcut o pagubă de peste o jumătate de milion.

— Te necăjește mult paguba ? întrebă Mikael.

— Pe tine nu ?

— L-ai răsplătit pe Davit Zargarian ? spuse Mikael, de parcă n-ar fi auzit întrebarea.

— A spus în prezența ta că și-a primit răsplata cu vîrf și-ndesat.

— El poate să spună multe, nu-l interesează banii. Tu nu crezi că ești obligat să-i dăruiești ceva ?

— Cît ar trebui să-i dau, după părerea ta ?

— Măcar atît cît să asiguri pe deplin familiile fratelui și surorii sale.

— Ia te uită ! Ești foarte darnic.

Mikael nu mai spuse nimic. Ajungînd acasă, se duse glonț în camera lui Smbat, se așeză la birou, scrise cîteva rînduri pe o bucată de hîrtie.

— Poftim ! spuse, punînd hîrtia cu nepăsare în fața lui Smbat și sculîndu-se.

— Ce-i asta ?

Smbat citi hîrtia.

— Renunți la partea ta de testament ?

— După cum vezi.

— Ești copil, copil de-a binelea !

— Copil sau nu, ia hîrtia, păstreaz-o la tine, în schimb, plătește-mi datoriile de la Maruthanian ! Asta-i tot ce-ți cer.

— Nu te prosti ! Dacă motivul supărării este răsplătirea lui Davit Zargarian, poți să-i dăruiești cît vrei, îți dau dreptul. Uite, ia un carnet de cecuri la tine !

Smbat semnă în fața lui Mikael un carnet de cecuri.

— Bine, spuse Mikael, mai vorbim și mîine ; hîrtia să rămînă la tine, pentru orice eventualitate.

Trecu să-și vadă fostele camere, nu mai călcase pe acolo de patru-cinci luni. Toate erau la locurile lor. Se uită la mobila de lux, la bibelouri, statuete și zîmbi. Închise ușile și se înapoie la Smbat.

— Păstrează la tine cheia asta !

— Îți bați joc de mine ?

— Fac ce-mi poftește inima. Ți-am spus că sînt executantul tău — atît. Nu mai am pretenție nici la casă, totul îți aparține...

Lăsă cheia pe masă și ieși.

Smbat privi în urma lui uluit, căzu pe gînduri un timp, apoi, hotărît, puse cheia și hîrtia în sertar. A doua zi îl trimise pe Serafion Gasparici la Maruthanian să închidă procesul prin împăcare. Îi promitea să plătească jumătate din datoriile lui Mikael, cu condiția să distrugă polițele pe care le semnase.

— Sînt de acord ! spuse Maruthanian. Dacă nu era incendiul, nu cedam nici măcar o copeică.

Trimise vorbă lui Sulian, să vină pînă la el.

— Amice, putem să cumpărăm terenurile turcului. Participi la o cincime din cîștig. Tu cu învățătura, eu cu banii și mintea !

Peste o săptămînă Sulian își părăsi slujba de la Alimieni, întovărășindu-se cu Maruthanian.

Primele zile de doliu trecură. Durerea lui Șușanic începu să se atenueze. Acum, își petrecea toată ziua la Antonina Ivanovna. Făceau planuri, discutau, hotărau și se entuziasmau. Se apropiau zilele de vară toride : au amînat pentru toamnă inaugurarea cursurilor serale, urmînd ca Antonina Ivanovna să plece cu copiii la băi.

Ochii fetei îl căutau pretutindeni pe Mikael. De multe ori se ducea la prietena ei cu speranța secretă de a-l întîlni. Mikael n-o mai vizita pe cumnata sa, nu se mai arăta nicăieri. Se spunea că se mutase la cele mai depărtate sonde. Ce însemna asta ? Acum fugea el ? Cel care o desconsidera ? Se simțea jignit că Șușanic nu multumise pînă acum. Nemăsurata recunoștință se exprimă doar prin vorbe ? Mikael nu simțea ce se petrece în inima ei, nu observa transformarea ei ?

Într-o zi, pe înserat, Șușanic stătea singură pe verandă în dreptul camerei ei. Verii ei urcau treptele cu o cărticică ; i-o puseră pe genunchi, rugînd-o să le explice ce înfățișau pozele. Cărticica le fusese dăruită de Antonina Ivanovna. Șușanic începu să o răsfoiască și să explice, înconjurată de copii. Ridicînd la un moment dat ochii, privi spre terenurile petrolifere și tresări. Cărticica îi alunecă din mînă pe genunchi. În depărtare, înconjurat de meseriași, Mikael dădea niște indicații. Mai avea brațul legat de gît.

Șușanic îi expedie pe copii în cameră, își concentră atenția spre grup. Meseriașii se risipiră, Mikael rămase singur. Cu pași lenți se apropie de o movilă de pămînt și se așeză pe un bolovan. Ultimele raze purpurii ale soarelui de mai îl învăluiau ; i se păru tot atît de viguros, de frumos, ca atunci cînd, sprijinit de brațul lui Ciuprov, ieșise din fum. A stat cu fața spre apus, pînă ce globul arzător s-a ascuns dincolo de dealurile îndepărtate. Se sculă de pe piatră, îndreptîndu-și pașii către locuința Antoninei Ivanovna. Cu cît se apropia, Șușanic se simțea împinsă spre el de o forță lăuntrică.

Mikael o observă pe Șușanic și veni spre ea. Simți o căldură plăcută cînd strînse mîna care o scăpase din ghearele focului. Fața și ochii lui Mikael erau liniștiți, destinși.

— Iertați-mă că pînă astăzi nu mi-am exprimat mulțumirile ! exclamă ea și simți că-i tremură vocea.

— Pentru ce ?

— Mă mai întrebați ?...

Erau aceleași vorbe, cuvînt cu cuvînt, pe care le schimbaseră mai de mult, cînd Mikael îi mulțumise că-l îngrijise cu atîta atenție cînd fusese bolnav. Atunci, Mikael căuta un pretext ca să vorbească, acum — Șușanic.

— L-ați salvat pe tata, așa a murit cînd i-a venit sorocul. L-ați salvat pe unchiul meu... Dumneavoastră... nu reuși să-și termine gîndul.

Fața palidă a lui Mikael se lumină de un zîmbet incert.

— Domnișoară, spuse el, preocupat, eu n-am salvat pe nimeni, poate numai pe cineva.

— Cine este acel cineva ?

— Eu însumi.

Șușanic îl privi mirată.

— Nu înțeleg ce vreți să spuneți, eu una... dumneavoastră vă datorez viața.

— Nu, domnișoară, nu e adevărat! ripostă Mikael, salvarea vi se datorește dumneavoastră și numai dumneavoastră, pe mine considerați-mă unealta oarbă a sorții. Îmi permiteți? adăugă, luînd-o de braț, cu un gest nesigur.

Deși dorea, Șușanic nu îndrăznise să-l țină de braț; se bucură de inițiativa lui. Îndepărtîndu-se de casă, se plimbară un timp în tăcere.

— Vreau să vă povestesc, domnișoară, vorbi în cele din urmă Mikael, ce s-a întîmplat adineaori. Stăteam pe piatra de acolo și priveam apusul. Mă gîndeam la o mulțime de lucruri, cărora nu le dădusem atenție niciodată. Vedeți turlele întunecate, cu vîrfurile lor ascuțite, triunghiulare, învolburarea de aburi, fum și funingine, negreala tuturor obiectelor, oamenilor, animalelor și păsărilor, noroiul, mocirla și murdăriile de tot soiul? Este un haos puțin obișnuit. Eu compar haosul acesta cu viața noastră, a tuturor care ne înconjoară și a tuturor care mă-nconjoară. Ei bine, asta vedeam acolo. Cu o singură diferență între cele două haosuri — sondele noastre, fabricile noastre produc întîi fum și negreală, apoi lumină, iar toți cei care ne înconjoară nu produc deocamdată decît corupție, întuneric, murdărie. Cu acest amalgam de gînduri, privirea mea se agață de apus. Oare de acolo ne va veni salvarea morală, sau lumina va răsări pentru noi din întunericul, din bezna noastră?...

Se opri din mers, tăcu; după un timp, suspinînd profund, continuă:

— Apusul soarelui mi-a amintit de incendiu. În fața ochilor mi-a apărut o scenă, întipărită pe veci în mintea mea. Auzeam vaiete disperate. Vedeam o copilă iubitoare, care voia să se arunce în flăcări ca să-și salveze părintele, la un pas de foc. Privirea mea a întîlnit o pereche de ochi imploratori. Privirea lor înduioșătoare a stîrnit o furtună necunoscută în mine! Parcă mă trezeam dintr-un coșmar apăsător. Alergînd spre foc, alergam spre lumină, primejdia mă salva. Cînd am scăpat, eram purificat.

Continuă cu aceleași și cu alte argumente să se explice.

Mergînd încet, se îndepărtaseră. Ajunseseră într-o zonă la adăpost de privirile indiscrete. Șușanic avea impresia că visează. N-avea curajul să-și îndrepte ochii spre Mikael, dar ochii lui erau la unison cu vocea, cu vorbele. Și iar i se învălmășiră gînduri noi și gînduri vechi prin cap. Era greu să se hotărască.

Cu o blîndețe tăcută, Șușanic își înălță capul, încuviințînd sărutul lui Mikael.

Se întunecase. Luna începuse să urce pe boltă. O seară nesperată pentru o nesperat de fericită pereche.

Mikael se întoarse acasă vesel, fericit, cu inima plină. Simțirea lui găsise, în sfîrșit, ecou în inima ființei pentru care se zbuciumase și datorită căreia era purificat.

Pe verandă, îmbrățișîndu-și mama, Șușanic mărturisea printre lacrimi :

— Mamă, sînt fericită... mamă, am fost foarte nenorocită, acum sînt fericită !...

A doua zi, dis-de-dimineață, Mikael îl anunță pe Smbat la telefon :

— Voi îndeplini ultima dorință a tatălui nostru. Plătește datoriile către Maruthanian din moștenirea mea !...

„Ultima dorință a tatălui nostru". Era lesne de înțeles, Mikael se căsătorea. Era limpede cu cine.

„Fericitul, îl invidie Smbat în gînd, eu voi rămîne pentru totdeauna nefericit..."

Lector : NICOLAE ILIESCU
Tehnoredactor : ELENA DINULESCU

•

Bun de tipar : 29 iulie 1986
Coli de tipar : 20,5

•

Tipărit sub comanda 5170/1986
ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ BACĂU
str. Mioriţei Nr. 27
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Lei 18